

G. POPA-LISSEANU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

BIBLIOTECA
C. C.
P. M. R.

Nr. ....

IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

VOLUMUL XI

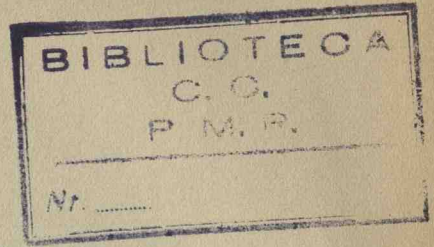
CRONICA PICTATA DELA VIENA

TEXT, TRADUCERE ȘI COMENTARII

Lupta dintre regele Carol Robert și voevodul Basarab.
Anul 1330.

III, 1950 XI

G. POPA-LISSEANU

IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

1951. 16/60.

IX 001 (11)

F O N T E S
HISTORIAE DACO-ROMANORUM

FASCICULUS XI

CHRONICON PICTUM
VINDOBONENSE

EDIDIT

G. POPA-LISSEANU

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA «BUCOVINA», I. E. TOROUTIU

1 9 3 7

IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

VOLUMUL XI

CRONICA PICTATĂ DELA VIENA

TEXT, TRADUCERE ȘI COMENTARII DE

G. POPA-LISSEANU

M 68458
69210

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA «BUCOVINA», I. E. TOROUTIU

1 9 3 7

~~21224/67~~

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

BUCUREȘTI

COTA

215M

886/05

B.C.U. Bucuresti

C20056149

Amico dilecto

Georgio Cioriceanu

Rerum historicarum amantissimo

d. d. d.

**Ilustrațiunile colorate sunt
luate după copiile Academiei
Române, procurate de re-
gretatul I. Bianu.**

P R E F A T Ă

Deși, publicând această colecție de Izvoare ale Istoriei Românilor, scopul nostru nu este de a rezolva, noi înșine, marile probleme istorice, mai ales cele din epoca atât de întunecată a evului mediu, ci mai mult de a procura altora materialul necesar pentru rezolvirea lor, totuși nu ne putem reține, cel puțin, de a semnala aceste probleme, dându-ne, în același timp, și părerea noastră personală. Această părere care ar putea, uneori, să nu fie și cea a cetitorului sau a criticului, noi o socotim, când nu o prezentăm sub formă de ipoteză, ca singură cea întemeiată.

Ne găsim, deci, ispitiți să semnalăm în «Introducerile» noastre principalele chestiuni ce se referă la istoria noastră națională, cu toate că avem teamă să nu influențăm prea mult pe cetitor cu părerile noastre și să nu-l abatem dela judecata sa proprie. Dacă totuși o facem, o facem aceasta mai mult cu gândul de a-l ajuta în aprecierea datelor procurate de lectura acestor izvoare.

Că punctul nostru de vedere, ce l-am exprimat și altă dată în aceste studii introductive, este cel just, o deducem aceasta din judecata favorabilă, aproape unanimă, ce s'a făcut acestei publicațiuni.

Cât privește critica străină, că ar trebui mai întâi să dovedim — este vorba de Notarul anonim — că Vlachii cronicilor sunt aceiași cu Românii din secolele XIX și XX, credem că ne putem dispensa de a face această dovadă, ca fiind de prisos, și să ne mulțumim cu constatarea că traducerea noastră este ireproșabilă — *einwandfreie Uebersetzung*¹⁾.,

1) *Ungarische Jahrbücher*, XVI. 1 anul 1936. De altfel, prin faptul că în cronica pictată se vorbește în ultimul capitol de Vlachi, despre cari autorul vorbise și în primele capitole, rezultă că el cunoștea vechia tradiție și o admitea. Căci, altfel, ar fi avut un cuvânt de spus în capitolul final și ar fi arătat, dacă sunt sau nu sunt aceiași Vlachi lui Basarab cu Vlachi tradiției.

Am publicat textele în întregime, în original și în traducere, fiindcă am pornit dela ideea că, pe de o parte, o operă, fie ea literară fie ea științifică, nu poate să fie apreciată decât în totalitatea ei, iar, pe de altă parte, fiindcă se găsesc, în aceste texte, o mulțime de date cari, deși, în aparență, n'are putea fi considerate ca izvoare ale istoriei noastre naționale, un observator mai atent totuși le descopere ca având, uneori, chiar pentru istoria noastră, o importanță capitală. Astfel, bunăoară, Menumorut din cronica lui Anonymus, considerat de mulți istorici ca un principe slav, dă trimișilor generalului Tuhutum cari îi cereau moștenirea regelui Attila următorul răspuns: «Attila n'a putut să cucerească această țară decât dela strămoșul meu și grație stăpânului meu, împăratul din Constantinopol, nimeni nu poate să o smulgă din mâinile mele». Acel strămoș al lui Menumorut, dela care Attila a cucerit țara, nu poate fi decât împăratul roman. Un alt exemplu. In cronica lui Nestor, vorbindu-se despre războaiele dintre Ruși și Cumani, ni se amintește într'un pasagiu care, în aparență, n'are de a face cu istoria noastră națională, despre principele Asen sau Osen. Ei bine, numele acestui principe este, în același timp, numele glorios al familiei domnitoare din imperiul românobulgar.

Spunem toate acestea ca răspuns la o observație a recensentului nostru din «Dacoromania» care se întrebă dacă «pentru un pasagiu ori două, care pot interesa istoria românească, merită să se producă și traducă cu mare muncă și jertfă de timp o carte (intreagă¹)».

În ce privește imputarea din «Revista Istorică»²), anume că această colecție de izvoare istorice nu o publicăm pe bază de manuscrise, mărturisim că, în împrejurările de astăzi și cu mijloacele reduse ce ne stau la îndemână, ne găsim în imposibilitate de a face, prin noi înșine, colajonarea atâtor codice — numai Vopiscus și Eutropius se găsesc în câte opt — ce se află risipite prin diferitele biblioteci din Roma, Paris Petrograd etc., ci ne mulțumim să reproducem textele noastre după cele mai nouă și cele mai bune ediții critice.

G. POPA-LISSEANU.

1) Dacoromania, VIII, p. 236; vezi aceeași observație și în Anuarul Institutului de istorie națională, VI, p. 697.

2) Revista Istorică XXI, p. 400, XXII, p. 91 și 357.

AVANT-PROPOS.

Vers la fin du IX-me siècle, les Hongrois, d'origine turco-mongole, entraînant après eux toute une cohue de Finnois, de Slaves ou d'autres fractions de peuples barbares qu'ils avaient ramassés en cours de route vers l'Europe Centrale, plantèrent leurs tentes dans le Nord de la plaine de la Tissa; plus tard, ils iront s'établir dans la Pannonie de l'Est. Pendant plus de trois cents ans, ils s'efforceront d'étendre leur domination sur les pays voisins, habités par de peuples différents, mais principalement par les Roumains, descendants des Thraces romanisés et par les mélanges de Slaves et de restes des Huns et des Avars, maîtres éphémères du début du Moyen-Age d'une bonne partie de l'Europe Centrale.

Les Roumains de la plaine de la Tissa et de la Transylvanie de plus tard, organisés en petits duchés ou „Tsëri“ (= terres, terrae) depuis une date très ancienne, et, dépendant en fait de croyance religieuse de l'Eglise de Constantinople, essayèrent de résister les armes aux mains à ces envahisseurs; mais, à la suite des combats sanglants, ils finirent par céder. Les rois hongrois, purent ainsi, jusqu'à la fin du XII-me siècle, reporter les frontières de leur Etat à l'Est sur les crêtes des Carpatés, du Danube jusqu'aux sources du Prut.

Pour s'assurer contre les attaques des Barbares se produisant de l'Est et du Sud-Est, ces rois, qui, depuis la conversion de Saint Etienne, se considéraient au service du pape et en quelque sorte le bouclier du catholicisme vers l'Est, contre les Barbares payens, voire contre les chrétiens orthodoxes, organisèrent militairement les débouchés des passages carpatiques vers la Transylvanie; ils y firent bâtir des châteaux forts gardés par leurs hommes et les mercenaires étrangers. Ils

firent également venir des paysans, et peut-être des artisans, de l'Europe Centrale et du Nord-Ouest des Flandres, aux XII-me et XIII-me siècles, qu'ils colonisèrent dans la Transylvanie, dans les régions propices aux occupations agricoles, mais presque toujours au voisinage de ces localités fortifiées. Ils voulaient par là atteindre un double but: la mise en valeur de ce nouveau pays davantage que ne l'avait fait la population indigène, les Roumains, qui pratiquait pour la plupart l'élevage, en particulier l'élevage du mouton, ainsi que de constituer des réserves d'hommes où seraient venus puiser, en cas de nécessité, les commandants militaires des châteaux forts en question. Ces colons seront appelés par la suite du nom générique de Saxons.

Au début du XII-me siècle, en 1211, le roi André II concéda aux Chevaliers Teutoniques la Tsara de Borsa ou Barsa du Sud-Est de la Transylvanie, à la condition que ceux-ci défendissent les possessions hongroises contre les incursions des Coumans nomadisants du Sud-Est et de l'Est des Carpates. Cependant, ces moines-soldats, qui s'étaient donnés pour mission de convertir au christianisme les Barbares par la parole, mais surtout par l'épée, manifestèrent quelque temps après des velléités d'y fonder un Etat à eux et d'en étendre les limites sur le versant Sud des Carpates Méridionales. A cette nouvelle, le roi hongrois ordonna le bannissement de ses Etats des Chevaliers Teutoniques et révoqua la donation qu'il avait faite en leur faveur (1225). Dorénavant il assurera la garde des Carpates avec ses propres soldats et mercenaires. Il se proposa également d'annexer au moment opportun les pays où les Coumans exerçaient une vague domination et de fixer les nouvelles frontières de son royaume le long du Danube inférieur et du Prut, voire du Nistru. Les Hongrois n'ont jamais pu réaliser se plan grandiose; par contre, les tentatives qu'ils ont faites dans ce sens leur causèrent bien des déboires.

Presque à la même époque, les Roumains de la Péninsule Thrace, ou plus exactement les Roumains de la Moesie inférieure et de la Thrace proprement dite, s'étaient révoltés contre le gouvernement grec de Byzance, abusif et cupide, dont rien ne les rattachait plus; sous la conduite des deux frères, Pierre et Jean Assan, ils aboutirent, après avoir infligé des

défaites sanglantes aux armées impériales envoyées pour étouffer leur révolte, à fonder un Etat, „Empire“, à eux, ayant Haemus (le Balcan) comme épine dorsale. La majorité des annalistes et historiographes grecs, allemands, français et italiens de cette époque-là s'accordent à reconnaître au nouvel Etat un caractère roumain, c'est-à-dire habité en majorité par les Roumains et ayant des chefs nationaux roumains. Les Bulgares — mixture de Bulgares touraniens et de Slaves immigrés au Sud du Danube aux VI-me et VII-me siècles dont le dernier Czarat ou Empire avait été anéanti par Basile II, le Bulgaroctone, tueur de Bulgares, (976—1025), qui établit à nouveau les frontières de la monarchie byzantine sur le Danube inférieur où resteront jusqu'en 1185, c'est-à-dire jusqu'à la révolte des Roumains, — s'y trouvaient en moindre nombre.

L'allégation de maints auteurs modernes, voire contemporains, que les Bulgares l'eussent emporté numériquement sur les Roumains de cet Etat ne tient pas debout; une multitude de documents historiques prouvent le contraire. Cette allégation est dûe pour la plupart à une information insuffisante sur la composition ethnique de la Péninsule Thrace au Moyen-Age.

Il est également à ajouter que l'ancien terme germanique de Woloh, Wloch, Wloh, etc., qui désignait les populations d'origine romaine, était devenu Vlah, Valah, Valaque dans la langue des Slaves qui le leur avaient emprunté, et qu'ils appliquèrent à leur tour aux Thraces romanisés, puis à leurs descendants, les Roumains. Avec l'extension des Slaves dans les pays carpatiques et la Péninsule Thrace, ce terme devint d'emploi courant; il se substitua progressivement aux dénominations régionales de Daces, Gètes, Moesiens, Thraces, Bessi, etc. La chancellerie et les chroniqueurs byzantins l'adoptèrent, eux-aussi, à partir du début du X-me siècle; cent ou deux cents ans plus tard, les annalistes n'usaient qu'exceptionnellement des mots de Moesiens, Thraces, Daces, etc., à la place de celui de Vlah, Valaque ou Blachus.

Cependant, les Roumains proprement dits n'ont jamais cessé de s'appeler eux-même „Roumains“, c'est-à-dire anciens sujets romains ou citoyens romains; ils ont toujours considéré le mot de Valaque étranger à leur langue; son emploi dans la correspondance et les actes officiels des organes administratifs

des Principautés roumaines ou de l'étranger ne les ont guère empêchés de le considérer injurieux à leur adresse.

Enfin, fidèle à l'alliance traditionnelle des Hongrois avec les empereurs d'Orient, puis avec les empereurs latins qui s'étaient substitués à ceux-ci, à Constantinople, de 1204 à 1261, André II, roi de Hongrie, décida d'attaquer l'Empire roumain de la Péninsule Thrace, rival des Byzantins. Pretextant l'appel qui lui aurait été adressé par un compétiteur à la conduite de cet Etat, il fit franchir le Danube à son armée formée principalement de Saxons, de Roumains et de Szeklers de Transylvanie ainsi que de mercenaires péchéniègues, en 1210 ou 1211; une pareille expédition fut répétée en 1230, quand ce roi installa une garnison hongroise dans la forteresse de Vidine. C'est alors qu'il retint sous sa domination l'Olténie, pays qui s'étend à l'Ouest de l'Olt inférieur, entre les Carpates méridionales et le Danube inférieur, et qui avait appartenu jusqu'alors à l'Empire roumain en question. Peu après, en 1232 ou 1233, André II fut obligé de retirer sa garnison de Vidine, mais il se maintint dans l'Olténie, surnommée par la suite le pays de Severin, et qu'il considéra désormais partie intégrante de son royaume.

Afin d'être informé à temps des agissements de Jean Assan II (1218—1241), qui avait étendu sa domination de la Mer Noire, de la Thrace proprement dite, jusqu'à Durazzo, sur l'Adriatique, du Danube jusqu'en Thessalie, et d'en rapporter, bien entendu, à l'empereur latin de Constantinople, ainsi qu'à l'empereur byzantin réfugié dans l'Asie mineure, André II fit bâtir un château fort sur la rive gauche du Danube à sa sortie des Carpates Méridionales; et, suivant une coutume médiévale, il le mit sous la protection de Saint Séverin et le dota d'un domaine s'étendant tout autour de quelques kilomètres carrés. Le commandant de ce château fort reçut le titre de „Ban“ (du joupan, chef d'un youpa, pays en slave). Ce fut là l'origine du Banat de Severin, qui sera élargi par la suite en englobant une bonne partie de l'Olténie de l'Ouest; il acquit ainsi le caractère d'un confin militaire, destiné à prévenir toute attaque contre les Hongrois se produisant de l'Est, de la vallée du Danube inférieur. Plus tard, ce Banat, après avoir été disputé à plusieurs reprises entre les Hongrois et les Roumains, appartiendra à

ces derniers; il sera incorporé dans la Principauté de Monténie ou Valachie.

Pressentant une grande attaque inopinée contre eux entreprise par les Tartares ou Tatares, Mongols, la majorité des Coumans nomades, en voie d'être convertis au christianisme par des missionaires catholiques, abandonnent en hâte la Monténie de l'Est et la Moldo-Bessarabie méridionale où ils avaient longtemps vécu, et chargent leurs femmes, enfants, infirmes et le peu de biens meubles qu'ils possédaient sur leurs chariots rudimentaires tout en bois, couverts de peaux et entraînés par plusieurs paires de boeufs; et amenant avec eux leurs esclaves, prisonniers de guerre, leurs troupeaux de bêtes à cornes et leurs haras de chevaux, ils gagnèrent sous la conduite de leur chef Coutan la plaine de la Tissa, en 1239; ils s'y mirent sous la protection des Hongrois.

Les Tartares, qui avaient préalablement ravagé la Russie méridionale, envahirent en effet les pays carpatiques et la Pannonie en 1241—1242; le système de défense militaire que les rois hongrois avaient organisé pendant plus de cent ans le long des Carpates se révéla incapable de leur résister. Ces Barbares saccagèrent la Transylvanie et presque toute la Hongrie, en y tuant un grand nombre d'hommes. Le roi hongrois, Béla IV, fils d'André II, tout en étant le buoclier du catholicisme contre les Barbares de l'Est, défenseur de la chrétienté, leur échapa par la fuite. Ce fut une question de succession à leur Khanat qui décida le retrait brusque de ces envahisseurs de l'Europe Centrale et le retour dans leur pays de départ, mais sans avoir renoncé d'en revenir au moment opportun.

Dans sa collection de chroniques, le Persan Fazel-Oullah Rachid, en décrivant cette invasion des Tartares mentionne la Cara-Ulah, la Valachie Noire ou la future Monténie où il y avait un prince ou voévode appelé Mislav, (Séneslav), qui essaya de leurs résister; mais son armée fut anéantie et il trouva son salut en se cachant dans les immences forêts séculaires, d'une couleur verte foncée en été, ce qui avait valu à ce pays la dénomination de Cara-Ulah ou Ulaghi, devenue Cara-Iflac pour les Turcs Ottomans, et Cara-Vlascaïa, pour les Slaves.

Revenant de son refuge et se disant peut-être qu'„à quelque chose malheur est bon“, Béla IV s'estima le maître de

droit des pays délaissés par les Coumans de Coutan, mais qui n'avaient pas été occupés effectivement par les Tartares; néanmoins il n'eut pas le courage et la force nécessaires de passer les Carpates et de s'en saisir. Mais craignant le retour offensif des Tartares qui s'étaient emparés de presque toutes les steppes eurasiatiques, des embouchures du Danube jusque dans l'Asie occidentale, ce roi agit à l'instar de son père André II, qui avait concédé le pays de Barsa aux Chevaliers Teutoniques; il fit donation, en 1247, du Pays de Séverin, en entendant par là toute l'Olténie y compris le Banat de Séverin proprement dit, aux Chevaliers Hospitaliers ou Johanites, à la condition que ceux-ci défendissent la Hongrie contre les attaques des Barbares venant du Sud-Est; il leur permit également de reporter, s'ils pouvaient le faire, bien entendu, leurs possessions à l'Est de l'Olt, dans la Cara-Coumanie, c'est-à-dire dans l'ancien pays assujéti aux Coumans et d'y diffuser la foi catholique.

Dans l'acte officiel qui consacre cette donation, Béla IV mentionne deux de ses vassaux, Jean et Farcas à la tête des deux duchés ou *cniazats* en slave, qui faisaient partie du Pays de Séverin, ainsi que le Voévode Lithuan ou Lythovoï. Les possessions de celui-ci, qui resta sous la dépendance directe du roi hongrois, occupaient le Nord de l'Olténie ainsi que le pays de Hatseg d'au-delà des Carpates. Également, Béla IV interdisait aux Chevaliers Hospitaliers de s'emparer du voévodat de Séneslav, son vassal, du Nord-Est de l'Olt inférieur.

Il est à noter que ce même roi avait fait donation à Corlard, comte de Talmaci, localité près de Sibiu, en 1233, quand il jouait le rôle d'associé au trône de son père, le pays de Lovisté (pays aux eaux poissonneuses en slave); ce pays correspondait à la partie de Sud-Ouest du bassin intercarpatique de Brezoï-Titești; en échange, le comte Corlard s'obligeait d'arrêter les incursions des Barbares pillards venant du Sud, de la Cara-Coumanie. Quelque cent ans plus tard, ce confin militaire, le pays de Lovisté, sera incorporé dans la Monténie de Bessarab, surnommé le Grand.

Enfin, on ne sait pas d'une façon précise si les Chevaliers Hospitaliers se sont jamais installés dans le pays de Séverin;

d'ailleurs, à partir de 1250, on n'y entendit plus parler d'eux ni de la donation qu'on avait faite en leur faveur.

Pour résister avec succès aux bandes des Tartares, secondés par les restes de Coumans nomades de l'Est des Carpathes, qui parfois poussaient leurs razzias jusqu'au-delà de l'Olt, ces formations politiques des Roumains reçurent de leurs chefs une meilleure organisation militaire. A l'Ouest de l'Olt, le voévode Lithovoï profita de la défaillance, bien que passagère, de la royauté hongroise pour inclure dans son Etat les duchés de Jean et de Farcas. Ce fut après l'incursion de 1261 des Roumains et des Bulgares du Sud du Danube dans l'Olténie, mais d'où ils furent obligés de se retirer en 1263. Puis se sentant assez fort, ce voévode étendit son pouvoir sur toute l'Olténie, à l'exception du Banat de Séverin, et refusa de payer le tribut annuel, marque de vassalité, au roi hongrois, incapable de le secourir contre les Tartares et les Coumans.

Ce refus provoqua l'expédition militaire de 1270 que Béla IV organisa contre lui. Lithovoï trouva sa mort dans cette rencontre avec les Hongrois; son frère, Barbat, qui combattait aux côtes de lui, fut pris et amené en captivité à Visegrade, résidence royale, le pays de Hatseg lui fut enlevé et annexés à la Hongrie, ou plus exactement, au voévodat de Transylvanie. Relâché contre une forte rançon, Barbat revint prendre la conduite de l'Olténie où lui succéda peu après son fils Tihomir Bessarab. Ce nom de Bessarab était alors très fréquent parmi les Roumains; on le retrouvait aussi dans la toponymie des pays carpatiques et du Nord de la Péninsule Thrace.

Soit pour mieux résister aux attaques des Tartares, soit par suite d'une alliance matrimoniale, l'Olténie et le voévodat de Séneslav fusionnèrent en un seul Etat national sous la conduite de Tihomir Bessarab. L'ambiance politique extérieure en était favorable, d'autant plus que la dynastie arpadienne, qui avait dirigé les destinées de la Hongrie pendant plus de 300 ans et qui aurait pu s'opposer à cette union, touchait à sa fin. Le jeune roi Ladislas IV (1272—1290) et André III (1290—1301), le dernier des Arpadiens, ne virent aucun inconvénient, au moins pour le moment, pour leur royaume, dans l'ascension des Roumains à des organisations politiques plus perfectionnées et à caractère nettement national.

Les Byzantins appelèrent ce nouvel Etat „Ungro- ou **Ou-gro-Vlahie**“, probablement en raison de sa proximité de la Hongrie ou bien de sa vassalité par rapport à la cour de Bude; les Hongrois „**Transalpina**“, pour ne pas le confondre avec la Transylvanie, les Slaves, en particulier les Serbes et les Bulgares, „**Vlascaïa-Zemlié**“ ou „**Valachie**“, et les Roumains „**Tsara Romaneasca**“, pays roumain, ou „**Monténie**“, pays de montagnards.

La légende veut que la fondation de cette principauté soit due aux immigrants du Nord des Carpates, de la Transylvanie, notamment du pays de Fagaras, arrosé par l'Olt moyen. Cette légende d'ailleurs fantaisiste, s'est formée plusieurs centaines d'années plus tard par suite d'une confusion des multiples réminiscences historiques, telles que les immigrations, quoique intermittentes et durant depuis une date immémoriale, des Roumains de la Transylvanie au Sud des Carpates, les tentatives des Chevaliers Teutoniques de ce saisir de la ci-devant Coumanie où ils avaient déjà transplanté quelques colons, en les fixant à Campulung (Longchamp) qui deviendra plus tard la résidence des princes Bessarab; puis, les donations de domaines, de fiefs, faites par les rois hongrois dans le Transylvanie méridionale aux princes de la Tsara Romaneasca pour se les rendre favorables, principalement aux moments difficiles pour la Hongrie; l'annulation de ces donations en cas de manquement des princes roumains aux engagements pris envers les rois hongrois provoquait souvent des échanges de populations entre ces deux pays, etc.

S'appuyant solidement contre quelques endroits fortifiés de la bordure des Carpates Méridionales, mais surtout contre le château fort de l'Arges ou Poenari, qui commandait le défilé presque impraticable de l'Arges à sa sortie des montagnes, et en cas de nécessité, pouvant trouver aussi un abri sûr dans les immenses forêts séculaires qui couvraient une bonne partie de la Tsara Romaneasca, Bessarab le Grand, qui succéda à son père Tihomir Bessarab, reléva vite l'importance politique et économique de ce nouvel Etat; il aboutit pendant son long règne, (1310-1352), à lui donner les frontières qu'il garda durant plus de 500 ans, jusqu'à son union avec la Moldavie, (1859), pour former la Roumanie moderne. Il fit entrer dans ses possessions le pays de Lovisté, mais le Banat de Séverin resta entre les mains des Hongrois; puis, bannissant des régions bas-danubiennes les Tartares, terreur de l'Europe

du Moyen Age, il étendit sa domination sur toute la Moldavie méridionale jusqu'au voisinage du Nistru.

Ces terres conquises furent appelées par les historiographes de cette époque-là ainsi que par la population indigène, locale, „Bessarabie“, du nom de son nouveau maître; la principauté de Moldavie portera primitivement le nom de „Bogdanie“, d'après Bogdan, son vrai fondateur. Malgré les vicissitudes historiques, cette dénomination survivra à travers les siècles, mais appliquée jusqu'à la fin du XVIII-me siècle à la région comprise entre le Nistru et le Prut inférieurs et la Mer Noire, que les Turco-Tartares appelaient „Bougeac“, bon coin. Les Russes étendirent abusivement ce nom de Bessarabie à toute la portion de la Moldavie comprise entre le Prut et le Nistru, qu'ils avaient arrachée en 1812. Les tentatives de donner une autre origine ou explication à ce mot de Bessarabie se sont révélées erronées.

Une remarque s'impose : tandis que la Tsara Romaneasca se consolidait vite et manifestait une vitalité et soif d'expansion surprenantes, l'Empire roumain du Sud du Danube, de la Péninsule Thrace, défailait de plus en plus. Après les jours de gloire qu'il avait vécus, principalement pendant la règne de Jean Assan II, cet Empire vit passer à sa conduite des éléments bulgares, quoique apparentés aux Assanesti, ses fondateurs. En conséquence, les chroniqueurs et historiographes de ces événements—là remplacèrent la dénomination de l'Empire ou Etat roumain par celle de Csarat bulgare, bien que sa population fût en majorité roumaine.

On sait qu'au Moyen-Age il s'était produit un changement considérable dans la composition et la distribution de la population des pays exposés aux invasions. A l'époque romaine, les bassins des fleuves et les vallées des rivières nourrissaient pour la plupart des populations romaines ou romanisées nombreuses sinon en surnombre par rapport à leurs ressources. Par contre, dans les petits bassins intermontueux et dans les zones avoisinantes persistaient encore aux III-me et IV-me siècles quelques restes des anciennes populations indigènes, peu nombreuses et réfractaires à la civilisation romaine. Les Barbares envahisseurs, presque tous des pillards, bouleversèrent cet aspect ethnique. Toujours en quête de richesses accumulées sous une forme ou sous une autre, ils refulèrent les populations sédentaires, agriculteurs et artisans, des bassins et des vallées des rivières dans les montagnes ou dans les zones des collines viosines, moins propices à la vie, ce qui y entraîna une augmentation considérable de la population; longtemps des contrées autrefois florissantes demeurèrent désertes ou presque désertes; elles ne furent repeuplées que petit à petit, par le retour des anciens

réfugiés dans les régions montagneuses; parfois ils y trouvaient établis ou en voie de s'établir les Barbares avec lesquels ils fusionnèrent plus tard. L'accumulation des populations roumaines ou roumanisantes dans des contrées peu favorables à la vie, c'est-à-dire dans les montagnes, là où elle sont habitables, et dans les régions voisines formait une règle générale dans la plupart des pays carpatiques et dans la Péninsule Thrace. Le Haemus et les zones adjacentes, comme la chaîne du Pinde et les grandes dépressions voisines, ont longtemps nourri une population en grande majorité roumaine.

Le Csarat bulgare, ou roumano-bulgare, qui avait mal résisté aux attaques des Tartares, se fractionna d'abord en deux, puis en trois Csarats, qui se trouvaient presque toujours en mauvaises relations de voisinage; ils se faisaient souvent la guerre. Bessarab le Grand fut plusieurs fois sollicité d'intervenir pour applanir les questions qui les divisaient. Il eut même à aider un de ces Csarats dans une guerre contre les Byzantins. Mal dirigés et affaiblis par les luttes intestines, les Csarats roumano-bulgares furent facilement balayés dans la seconde moitié d XIV-me siècle par la vague envahissante des Turcs Ottomans. Ils ne s'en relèveront plus jamais. Par contre les Turcs Ottomans se heurteront, en essayant de franchir le Danube, contre la résistance acharnée des Roumains de la Tsara Romaneasca, et bien des fois ils seront obligés à reculer jusqu'au Sud du Haemus.

Enfin ces tendances expansionistes de Bessarab le Grand, ce grandiose et représentatif personnage de l'histoire des Roumains, comparable par maint côté à Boérébista, n'étaient pas de nature à laisser indifférents les Hongrois. C'est Charles d'Anjou, qui, monté sur le trône de Hongrie, (1308—1342), se proposa, malheureusement pour lui, de contrecarrer l'essor politique et économique qu'avait imprimé à la Tsara Romaneasca ce prince vaillant; il y fut incité surtout par Thomas, voévode de Transylvanie, qui désirait de s'emparer de ce pays roumain.

En effet, en Septembrie 1330, Charles Robert, après une longue et minutieuse préparation, entreprit une expédition militaire contre Bessarab; celui-ci se dépêcha de faire des offres de paix à ce roi et de lui promettre une importante augmentation de tribut qu'il lui payait en qualité de vassal, mais sans résultat.

L'armée hongroise, ayant parmi ses multiples chefs les

hommes les plus importants de la cour de Visegrade et les plus proches du roi, pénétra dans la Tsara Romaneasca par le Banat de Séverin; elle longea les dépressions qui bordent les Carpates Méridionales, mais dont la population avait été évacuée d'avance par Bessarab le Grand et cachée dans les vastes forêts du voisinage ou bien dans les montagnes; cette nombreuse armée, affaiblie par suite du manque de vivres et par les maladies, arriva devant la forteresse d'Arges. Mais comme l'époque des pluies, précédant l'hiver, avait déjà commencé, et que le siège de cette forteresse eût duré longtemps, Charles Robert voulut remettre à plus tard cette entreprise et se dépêcha de regagner ses Etats à travers les Carpates en entraînant après lui sa fameuse armée; surpris par les Roumains dans un défilé de ces montagnes, il échappa à la mort comme par miracle; il gagna vite sa résidence de Visegrade; par contre, son armée fut littéralement anéantie, laissant entre les mains des vainqueurs un riche et énorme butin. L'auteur ou les auteurs du „**Chronicon Pictum Vindobonense**“, contemporains de Charles Robert, considèrent cette défaite comme un vrai châtiment appliqué par la Providence à l'orgueilleux peuple hongrois et à son roi téméraire.

Après plus de 300 ans de pressions contre les Roumains, auxquels ils avaient enlevé la majorité des territoires qu'ils possédaient depuis une date immémoriale, les Hongrois se virent obligés de battre en retraite, de se retirer pour toujours à l'Ouest des Carpates. La victoire de Bessarab le Grand marqua ainsi la date de l'affranchissement réel d'une grande partie du peuple roumain de toute emprise hongroise. Désormais les princes de la Tsara Romaneasca, s'ils se reconnaissent parfois les vassaux des rois hongrois, c'est pour obtenir d'eux des cessions territoriales au Nord des Carpates, ainsi que d'être aidés militairement, le cas échéant, contre les Turcs Ottomans. Quelques dizaines d'années plus tard, les Hongrois se virent infliger une nouvelle défaite, cette fois, par Bogdan I, fondateur de l'Etat Moldave.

Ils furent ainsi amenés à renoncer au rôle de défenseurs du christianisme, de bouclier du catholicisme contre les Barbares payens. Ce rôle échouera réellement à plusieurs reprises aux princes de la Tsara Romaneasca et de la Moldavie,

qui combattons vaillamment contre les Turcs Ottomans et les Tartares islamisés; ces princes monteront la garde sur le Danube inférieur et sur le Nistru pendant des siècles contre les vagues envahissantes des Barbares; ce n'est pas sans raison plausible du'Etienne le Grand, prince de Moldavie, (1456-1504), sera appelé par le pape „Athlète du Christ“.

En traduisant le „**Chronicom Pictum Vindobonense**“ en roumain, chronique qui relate en termes émouvants la victoire des Roumains de 1330, M. G. Popa-Lisseanu, l'éminent érudit, met sous les yeux du public roumain instruit un des documents dont l'authenticité n'a jamais été mise en doute et qui forme une des principales sources de l'histoire nationale des Roumains. Cette chronique, ornée de nombreuses gravures enluminées, d'où son titre de **Chronicom Pictum**, reproduit un bon nombre de faits déjà relatés dans d'autres chroniques hongroises antérieures, telles que „**Gesta Hungarorum**“ du Notaire Anonyme du roi Béla II, **Chronicom Hungaricum**“ de Simon de Kéza, „**Miserabile Carmen**“ de Rogerius, etc. C'est donc une corroboration de plus des faits et événements concernant de près l'histoire des Roumains des pays carpatiques. Dans l'Introduction à la traduction en roumain du **Chronicom Pictum Vindobonense**, M. Georges Popa-Lisseanu examine succinctement mais avec beaucoup de perspicacité quelques questions d'importance incontestable pour la connaissance exacte du passé historique des Roumains.

G. TH.

INTRODUCERE

Istoricul manuscrisului. Cronica pictată dela Viena — *Chronicon pictum Vindobonense* — se găsește pe un pergament ce se păstrează în Biblioteca, fostă imperială, dela Viena, Cod. Vindob. Lat. No. 405.

Manuscrisul datează, după cum ni se spune chiar la începutul Prologului la această cronică, din anul 1358, deci din timpul domniei regelui Ludovic cel Mare, fiul lui Carol Robert de Anjou. El nu are un sfârșit, ci se întrerupe brusc, cu vorba *quatenus*, dela finea capitolului 103, de pe fila 146, unde se vorbește despre expedițiunea de războiu a regelui ungar împotriva voevodului Basarab cel Mare, dela anul 1330. Autorul va fi voit, de sigur, să scrie istoria Ungurilor până în zilele sale; dar, firul vieții, probabil, îi s'a întrerupt.

O copie de pe cronica pictată dela Viena se află și în Biblioteca Academiei maghiare din Budapesta, făcută în anul 1862.

Chronicon pictum se găsește astăzi tipărit în două ediții complete, și într-o a treia în excerpte. Prima ediție este din 1867 și se datorește lui Francisc Toldy, consilier regesc și director al Bibliotecii Universității din Budapesta. Ea este o lucrare de artă și a fost prezentată împăratului Francisc Iosif, cu prilejul înfăptuirii dualismului austro-maghiar și a încoronării sale ca rege al Ungariei. A doua ediție se datorește lui Matei Florian (M. Florianus) care a publicat-o în anul 1883 în colecția sa *Historiae Hungaricae Fontes domnestici*, vol. II. În timpul din urmă, a tipărit la Seghedin, în anul 1931, excerpte din această cronică Ladislau Iuhász, sub

titlul *Chronica de gestis Hungarorum*, secundum Chronicon pictum Vindobonense, partes selectae¹⁾).

De oarece această cronică pictată dă o mai mare dezvoltare decât celelalte cronici vechi evenimentelor istorice și de oarece ea prezintă faptele, în afară de sensibilizarea lor prin ilustrațiuni artistice, într'un stil mai viu și uneori cu pronunțate accente epice și dramatice, a fost utilizată de mai toți cronicarii și scriitorii unguri de mai târziu. În special ea a fost folosită de marele cronicar din epoca regelui Matei Corvin, de Ioan de Turocz care reproduce, în 1484, cu mici modificări și completări, pasagii întregi din cronica vieneză. De asemenea, a fost utilizată această cronică, reproducându-se din ea pasagii întregi, de cronica dela Buda din 1473, de cea dela Dubnița din 1479, de cea dela München și de altele.

Intrucât se cunoaște exact anul de când datează cronica pictată, numele autorului ei nu mai prezintă pentru noi o prea mare importanță. Toldy, în ediția sa, crede că autorul ar fi fost un oarecare Marcus; de aceea, își și intitulează el lucrarea sa ediție: *Marci Chronica, de gestis Hungarorum*.

Istoricul Marczali însă, din faptul că autorul cronicăi pictate arăta oarecare interes Sașilor și Thuringilor, de cari se vorbește în manuscris, socotește că autorul ei ar putea să fie un german, căci mulți din aceștia se găseau prin Ungaria²⁾.

Știința unguerească de astăzi identifică pe autorul cronicăi vieneze cu Marcus din Kalt — Kálti Márk — un canonic din Székes-Fehérvár, Alba Regală și care se trăgea dintr'o familie de nobili, proprietari în comitatul Vespém. Kalt era un sat, dispărut astăzi din geografia Ungariei, și prefăcut acum într'o pustă (fermă), lângă localitatea Bank. Tatăl lui Marcus s'a numit Mihail, iar al acestuia Szomajon.

1) Primele douăzeci și șapte de file ale manuscrisului sunt reproduse și de *A magyar honfoglalás kútfoi*, din 1900.

2) H. Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen*, p. 81: Wer der Verfasser war ist wol schwer zu bestimmen: «es war einer der unzähligen gelehrten Männer, welche Ungarn nährt und in sich schliesst», wie Bischof Harwich schrieb. Pare că autorul cronicăi pictate nu știa unguerește, căci altfel n'ar fi zis, cap. X: *campus Csigla mezei*, căci mezei înseamnă doar tot *campus*; deși în altă parte (cap. XLV) spune: *nostra autem lingua Westnempti*.

Cum a ajuns manuscrisul la Viena, nu se știe precis³⁾).

Cronica este cunoscută astăzi în general sub denumirea de *Chronicon pictum Vindobonense*, iar dintre cele două ediții complete cea mai bună este a lui Florianus, după care am făcut și noi traducerea de față⁴⁾).

Descrierea și caracterizarea cronicei pictate. — După cum se poate vedea din facsimilul ce dăm în ediția noastră, manuscrisul are pe fiecare pagină două coloane și este împodobit cu un chenar pe toate paginile și chiar între coloane. Sunt în total 146 file de pergament și fiecare filă este însoțită, dacă nu de un tablou, cel puțin de o inițială pictată. Sunt vr'o sută cincizeci de tablouri, în afară de inițiale.

Chronicon pictum este considerat ca unul dintre cele mai prețioase monumente de artă din secolul al XIV. Tablourile sunt în miniatură și fiind destinate pentru curtea unui mare rege, ele sunt demne de un mare rege.

Ca fond, cronica pictată este o lucrare de compilație și are legături de filiațiune cu celelalte cronici mai vechi sau contimporane. De asemenea, ea a servit de material pentru alte cronici ulterioare. După cum a dovedit-o istoricul Valentin Hóman, cronica pictată face parte din familia de cronici cari au avut ca izvor principal *Gesta Hungarorum* din 1282—

3) După Toldy, *Marci Chronica*, p. 7, pergamentul ar fi fost pictat din ordinul regelui Ludovic, cu prilejul căsătoriei fiicei acestuia, Maria, cu principele Ludovic, fiul regelui Franței, Carol al V, și trimis acestuia ca dar. După un secol Carol al VII, regele Franței, ar fi trimis cronica despotului George Brancovici și dela acesta ar fi ajuns la Viena.

4) Dovada superiorității ediției lui Florianus față de cea a lui Toldy ni-o arată chiar critica ce face, cel dintâi celui din urmă. Dăm numai câteva exemple: Fraza de pe fila a treia a manuscrisului: «Secundum Iosephum a Tauro et Amano montibus Sycilie et Syrie», Toldy, orientându-se după cronica lui Turocz, o schimbă în «a Tauro et Imao montibus Scythiae et Syriae» ceea ce nu este exact, fiindcă după Iosephus, *Antiq* I, 6. 1, Amarus nu este un munte în Scythia, ci unul între Cilicia (în textul original Sycilia) și Syria. — Tot astfel pe fila a cincia a manuscrisului, filă reprodușă în ediția lui Toldy, se citește clar «uxores et filios filiorum Bereka; Toldy însă înlocuiește pe «filios» prin «filias», fără să bage de seamă că, mai jos cu câteva rânduri, se spune «inter illos pueros duas filias comprehendit». — Pe fila a patrusprezecea a manuscrisului se citește: «Vlachis qui ipsorum coloni extitere ac pastores remanentes (remanentibus) sponte in Pannonia; Toldy însă în ediția sa are «coloniae» în loc de «coloni». — Florianus, în ediția sa indică în note cele mai principale variante de text ale lui Toldy.

1285 și după care s'a orientat și Simon din Keza, în cronica sa ⁵⁾).

Materialul istoric ce întâlnim în cronica pictată nu este inventat de autor, ci el este luat din alte cronici și desvoltat și amestecat cu elemente din tradițiile și legendele ce vor fi circulat pe acele vremuri. În același timp, acestui material îi s'a dat un colorit poetic ⁶⁾).

Spre a pune în evidență valoarea istorică a cronicei pictate dela Viena, vom cita numai câteva fapte scoase din cronică și confirmate de documentele contimporane:

Secretarul regal amintit cu prilejul evenimentelor din 1133 ne este atestat într'un document din 1135: Ioannes Notarius ⁷⁾. — Fundarea mănăstirii din Dömös de către ducele Almus, ne este confirmată de un document din 1138, emanat dela Bela II, fiul lui Almus ⁸⁾. — Expediția nenorocoasă a regelui Coloman în Rusia ne este confirmată printr'un pasagiu din Cronica lui Nestor, fără ca o cronică să fi avut cunoștință de existența celeilalte ⁹⁾. — Tot astfel, expedițiile războinice ale regelui Ștefan II la Sudul Dunării și în Moravia ne sunt atestate de istoricii bizantini ¹⁰⁾ și de scriitorii cehi ¹¹⁾, fără ca să se poată constata o legătură între aceste izvoare istorice. — Cât privește războiul regelui Carol Robert împotriva lui Basarab, faptul ne este confirmat prin vr'o treisprezece documente din aceeași epocă. Scriitorul Marczali ne citează o sumedenie de cazuri în cari faptele istorice din cronica pictată ne sunt adevărate de documente interne ungurești sau de izvoare externe contimporane ¹²⁾).

Iar dacă despre cronica lui Anonymus se poate spune că ea are mai mult caracterul gestelor medievale, fiind inspirată

5) Hóman Bálint, *A szent László-kori Gesta Hungarorum*, p. 109.

6) Marczali, *op. cit.* p. 68 se exprimă: «Die Eigenthümlichkeit der Bilderchronik ist, dass sie den historischen Inhalt der andern Chroniken in ganzem Umfange darbietet, aber mit einer grossen Menge poetisch gefärbter Traditionen gemengt».

7) Fejér, *Codex Dipl. Hung.* II, p. 85.

8) Fejér, *Codex Dipl. Hung.* II, p. 94.

9) *Izv. Ist. Rom.* VII, *Cronica lui Nestor*, p. 185.

10) Nicetas Choniates, *Hist.* I, p. 24 ed. Bonn.

11) *Mon. Germ. Hist. Script.* IX, p. 122.

12) Marczali, *op. cit.*, p. 70 sq.

de poemele și legendele lui Dares Phrygius, de Gesta Alexandri, de Exordia Scythica și de tradițiile locale, despre cronica pictată nu se poate spune același lucru. Și dacă despre cronica lui Anonymus se poate susține, până la un punct oarecare, că ea, fiind o lucrare mai mult literară, și-a putut îngădui libertatea de a nu ținea seamă în totdeauna de înlănțuirea logică a evenimentelor și de cronologia riguroasă a întâmplărilor, cronica pictată urmărește faptele cum s'au succedat în timp și ne prezintă evenimentele ca efecte ale unor cauze determinante, fie aceste cauze de natură psihologică, fie de natură politico-socială.

Se înțelege dela sine că și autorul cronicei pictate este influențat în aprecierile sale de mediul în care trăiește și de gustul literar al epocii în care scrie. De aceea, este firesc lucru ca el să nu fie lipsit cu totul de părtinire. Și astfel, regi cari ar trebui defăimați pentru faptele lor, sunt lăudați de cronicar și chiar ridicați în slavă, în vreme ce, pe de altă parte, regi glorioși sunt lăsați în umbra scrisului. În timp ce pentru regii Bela II și Geysa II nu are decât cuvinte de laudă cari merg uneori până la expresii ditirambice, deși ni se spune că Bela II a ucis la Arad mișelește șaizeci și opt de căpetenii de ale țării, pe Coloman pe care îl cunoaștem din alte părți ca pe un rege destoinic și învățat, «Könyves»-cărturarul, cronica pictată ni-l prezintă ca pe un om netrebnic, atât ca trup cât și ca suflet. De asemenea, cronica este părtinitoare și cu Stefan II, fiul lui Coloman, despre care ne spune că el se credea înțelept ca Solomon, puternic ca Samson, viteaz ca David, deși era departe de aceștia.

Și tocmai din cauza acestei atitudini părtinitoare cred unii că această cronică a avut ca izvoare de inspirație una sau mai multe cronici de pe la mijlocul secolului al XII, dintre anii 1150—1160, când adică au trăit regii Bela II și Geysa II. Căci, de sigur, autorul cronicei pictate a avut înaintea sa mai multe izvoare pe cari le-a compilat¹³). Dovadă despre acest fapt o găsim chiar în expresiunile: *tradunt quidam* sau *dicunt alii*.

Este, de asemenea, interesant de semnalat și faptul că autorul cronicei pictate, vorbind despre regele Ladislau cel

13) Marczali, *op cit.*, p. 80.

Sfânt, nu-l numește în totdeauna *beatus* sau *sanctus*, ci îi arată numai atributele sale de viteaz și înțelept. Întru cât canonizarea acestui rege se știe că s'a făcut numai în anul 1192, urmează că izvorul ce l-a avut înaintea ochilor autorul cronicei pictate, a fost dintr'o epocă mai dinainte de acest an. Altfel ar fi trebuit ca acest izvor să fi amintit sub o formă oarecare de canonizarea regelui.

De asemenea, din împrejurarea că în cronica pictată nu se vorbește prea mult despre marea invazie a Tătarilor din anul 1241, e de presupus că izvorul cronicei sale a fost scris mai înainte de această dată.

Cronica pictată a fost compusă, foarte probabil, pentru curtea regală a regelui Ludovic cel Mare. Dacă însă a fost scrisă chiar la curte sau aiurea, nu se poate afirma cu precizie. E de presupus că ea fost scrisă în mănăstirea dela Dómós, din județul Strigoniu, mănăstire fondată de ducele Almus, tatăl lui Bela II.

Filiațiunea dintre Chronicon pictum și alte cronici. —

Nu este greu de dovedit că această cronică este o lucrare de compilație, mai ales pentru epocile primitive, după alte cronici mai vechi și că a servit, la rândul său, ca izvor de compilație pentru alte cronici de mai apoi. Dăm câteva exemple prin cari să se vadă filiațiunea dintre cronica pictată și alte cronici:

Chr. pict. Vind. ¹⁴⁾

1. Paludes Meotydas pro armentis nutriendis intrauerunt moraturi, și <i>Dub</i> ¹⁵⁾	Paludes Meotidas intraverunt moratur turi. <i>Bud.</i> ¹⁶⁾ <i>Keza</i> ¹⁷⁾ .
2. perside patrie est vicina.	perside prouincie est vicina. <i>Bud.</i>
3. fluuys currens.	fluuiis currentibus. <i>Bud.</i>
4. Anno vero sexto exeuntes. și <i>Keza.</i>	anno vero sexto exierunt <i>Bud.</i>
5. Uxores ac filios și <i>Dub.</i>	uxores ac pueros <i>Bud. Keza.</i>

14) *Chronicon pictum Vindobonense. Chr. pict. Vind.*

15) *Chronicon Dubnicense. Dub.*

16) *Chronicon Budense. Bud.*

17) Simon de Kéza, *Gesta Hungarorum, Keza.*

6. Et post hec inter meridiem, *și*
Dub. Keza.

7. Iuxta ipsum iacet gens, *și Dub.*

9. Longitudo siquidem Scytie patrie,
și Dub.

8. Vadus ibi reperitur, *și Dub.*

9. qui nunc pruteni nuncupantur.

10. Congregati in unum inter se capitaneis constitutis Bele, filio Chele de genere Zemein oriundo Keue et Kadicha eiusdem Atilie, Keue et Budam filijs Bendekus de genere Cadar occidentales regiones inuadere decreuerunt, *și Dub.*

11. ex gracia etenim Romanorum imperatoris memoratis imperabat.

12. in campis in tentoriis commorantem

13. apud statuam memoratam cum alys hunis sepulture tradiderunt.

14. Tunc Atylam filium Bendekuz consuetudine Romanorum super se regem prefecerunt.

15. Atyla dei gracia filius Bendekuz, nepos magni Magor, nutritus in Engadi, rex hunorum Medorum Gotorum, Danorum metus orbis terre et flagellum dei.

16. Isti etenim Zekuli hunorum sunt residui usque ad aliorum hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Pannoniam redire cognouissent in Rutheniam eis occurrerunt conquestantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestata, in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti literis ipsorum uti perhibentur.

17. Montem Kyscen et insulam Danubii circa Iaurinum dedit pro descensu eterno.

deinde inter meridiem. *Bud.*

circa ipsum iacet gens. *Bud.*

Longitudo quidem scitie proprie.

Bud.

vadu aditus illuc reperitur. *Bud.*

qui nunc pruteni nominantur. *Bud. și*
Dub.

...congregati in unum inter se capitaneis constitutis Bele filio Chele de genere Zemeyn oriundo Keue et Kadicha eiusdem fratribus Atilie, Keue et Buda filiis Bendekuz de genere Erd occidentales regiones inuadere decreuerunt. *Bud.*

ex gracia etenim Romanorum in patrys memoratis imperabat. *Bud. Keza.* in campis commorantem. *Bud. și*
Dub.

apud statuam memoratam sepulture tradiderunt. *Bud. și Dub.*

Tunc huni Atilam filium Bendekuz consuetudine romanorum super se regem prefecerunt. *Bud.*

Atila dei gracia filius Bendekuz qui est nutritus in engaddi nepos magni Nemproth, rex hungarorum Medorum Dariorum et Gothorum, metus orbis terre et flagellum dei. *Bud. și Dub.*

Isti etenim Zaculi Hunorum sunt residui qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognouerunt remeasse redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur.

Keza.

montem Kyscen pro descensu eterno. *Bud. și Keza.*

18. Vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam.

19. Nocte autem secuta prognosticum future discordie et turbationis prouenit, totam enim ecclesiam illam.

20. Thezaurum fere inestimabilem... nullusque fuit ex Hunaris qui ibi locupletatus non fuisset.

21. Rex autem certificauit eos super hoc prestito iuramento.

22. Audita morte regis Magni fratrem eius Ladislaum ad regni gubernaculum elegerunt.

23. Ladislaus... pacificatus est Salomone. Eodem etiam anno crux Domini, que Albe constituta fuerat, percussa est fulgure.

24. Colomanus coronatus est et duci Almus ducatum plenarie concessit¹⁸⁾.

Vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam. *Bud. Dub.*

In eodem autem anno ducibus ibidem existentibus Ecclesia horribiliter est combusta. *Bud.*

Thezaurum fere inestimabilem, nullusque fuit ex Hungaris, qui ibi locupletatus non fuisset. *Bud.*

Rex autem certificauit eos super hoc prestito sacramento et tunc securus transiuit. *Bud.*

Magnus rex obiit et frater eius Ladislaus in regem eleuatur. *An. Poj.* (a. 1076).

Ladislaus rex et Salomon frater eius pacem fecerunt et crux Domini fulgure percussa est (a. 1081). *An. Poj.*

Colomanus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur. *An. Poj.* a. 1098.

Românii în cronica pictată. — Pentru istoria primitivă a Ungurilor, *Chronicon pictum Vindobonense*, deși nu este cel mai vechiu izvor, este însă unul din cele mai importante. Pentru istoria noastră națională au o deosebită însemnătate mai ales următoarele unsprezece pasagii:

Pannonie, Pamphilie, Frigie, Macedonie et Dalmatie ciuitates, que per hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam per mare Adriaticum licentia ab Atyla impetrata, seruire ipsi Atyle renuentes dimissis armentis transierunt; vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia¹⁹⁾. (Cap. VI).

2. ...Remanserant autem ex hunis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de prelio Crumheldino in campum Csigla mezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes ne eos inuaderent ex abrupto, ad Erdeleu intrauerunt, non se hungaros, sed Zekul alio nomine vocauerunt. In vita quidem Atyle

18) cf. *Századok*, 1889, p. 226 și 1905, p. 21, precum și V. Hóman. *op. cit.* p. 70.

19) Vezi traducerea p. 126.

infesti fuerant ipsi huius occidentali nationi. Isti etenim Zeculi hungarorum sunt residui, usque ad aliorum hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Pannoniam redire cognouissent in Rutheniam eis occurrerunt conquestrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur. Isti namque Zeculi Chabam in Grecia perisse putauerunt. Unde vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, quando Csaba de Grecia reuertitur... Postquam autem filii Atyle in prelio Crumhelt cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia exitit decem annis sine rege, Sclavis tantummodo grecis, vlachis, teutonicis aduenis messianis remanentibus in eadem, qui uiuente Atyla populari seruitio sibi seruebant²⁰⁾ (Cap. X).

3) ...Exinde montes descendunt per tres menses et deueniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw inuitis gentibus memoratis (Bessis. Albis Cumanis, Ruthenis). Ibiq; terreis castris septem preparatis pro uxoribus et rebus suis conseruandis, aliquamdiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam ab illo die Simburg, id est septem castra vocauerunt²¹⁾ (Cap. XI).

4) Fuerat autem ex istis capitaneis dicio et potentior Arpad, filius Almus, filii Eleud, filii Ugeg. Huius autem pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire. In Erdelw igitur quieuerunt et pecora sua recreauerunt. Audientes autem terre utilitatem de habitatoribus, quod optimus fluius esset Danubius²²⁾ (cap. XIII).

5) Tertius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai deriuatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens qui ciuitatem magnam in Erdelw in uenatione sua inuenerat, que iam pridem a romanis constructa fuerat. Habebatque filiam nomine Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine prouinciales duces diutius loquebantur. Quam Geysa dux consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulan possiderat, traduxit in uxorem legitimam. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam, ut contra fratrem suum Kean debellaret. Et post obitum suum terram suam idem Kulan Beliud hereditauit. Tandem

20) *Vezi traducerea* p. 131.

21) *Vezi traducerea* p. 133.

22) *Vezi traducerea* p. 134.

cum Gyula hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset et multipliciter aggravatus, per sanctum Stephanum regera in Pannoniam est deductus. Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius²³). (Cap. XV).

6) Porro beatus Stephanus postquam regie celsitudinis coronam diuinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra auunculum suum nomine Gyulam, qui tunc temporis tocius ultra siluam regni gubernacula possidebat. Anno itaque domini Mo. II-o beatus rex Stephanus cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis suis et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia sepiissime amonitus a beato rege Stephano, nec ad fidem Christi conuersus, nec ab inferenda Hungaria iniuria conqueiuit. Universum vero regnum eius latissimum et opulentissimum, monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud hungarice Erdeelw, quod irrigatur plurimis fluuiis, in quorum arenis aurum colligitur, et aurum terre illius optimum est²⁴). Cap. (Cap. XXXVII).

7) Post hec autem movit exercitum super Kean ducem bulgarorum et sclauorum, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem deuicit et occidit, et inestimabilem copiam thesaurorum et precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit et locauit ibi unum proauum suum nomine Zoltan, qui postea hereditauit illas partes Transiluanas et ideo uulgariter dici solet Erdeelw Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti regis, et ideo uoluit ipsum esse super gentes opulentas²⁵) (Cap. XXXVIII).

8) Post hec autem pagani Cuni a superiori parte porte Meses ruptis indaginibus irruperunt in Hungariam totamque prouinciam Nyr usque ciuitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem uirorum ac mulierum ceterorumque animalium secum trahentes, per amnem Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant. Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime accelerauerunt per portam Meses transeuntes priusquam Cuni montes transcenderent in urbem Dobuka, pene per totam septimanam ibi aduentum paganorum expectarunt... Est enim ascensus grauissimus montis illius, qui ab incolis uocatur

23) Vezi traducerea p. 136.

24) Vezi traducerea p. 148.

25) Vezi traducerea p. 148.

Kyrieleys. Congregatus est autem uniuersus exercitus hungarorum ad radicem montis eiusdem ²⁶⁾ (Cap. LV).

9) Solomon rex dimissus de carcere... et tandem fugiens adiit ducem Cunorum qui vocabatur Kutesk. Cui iurauit quod Transiluanam prouinciam proprietario sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum veniret ²⁷⁾. (Cap. LXII).

10) Potentiores regni Stephanum Colomani filium in regem coronauerunt... Bohemi uidentes sagittarios uenire, sine dubio sciuerunt ueritatem esse quod audierant. Qui impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni atque Siculi villissimi usque ad castrum regis absque vulnere fugierunt. Rex autem loc audiens, cum paucis celeriter equitauit uersus Hungariam ²⁸⁾ (Cap. LXVIII).

11) Nam anno eodem... quos diligit ²⁹⁾ (Cap. CIII).

In afară de interesul general ce-l prezintă lectura acestui manuscris atât de vechiu, sunt, după cum vedem, mai ales unsprezece pasagii cari se referă în special la istoria noastră medievală și cari au o importanță deosebită pentru cunoașterea acesteia. Dar, înainte de a scoate în evidență însemnătatea covârșitoare a lor, ținem să precizăm încă odată ceea ce am spus și până acum, de mai multe ori, că scopul nostru, făcând aceste traduceri, nu este atât să rezolvăm noi problemele cele mari și dificile ale istoriei, cât mai mult să semnalăm aceste probleme lăsând deslegarea lor definitivă pe seama istoricilor în primul rând și pe seama lingviștilor în rândul a doilea.

1. In ce privește primul și al doilea pasagiu (cap. VI și X), ele fiind interpolări din cronica lui Simon din Keza, «Gesta Hungarorum» (1282—1285), trimitem pe cetitor la cele ce am spus în *Introducerile* la volumele I, II și IV din colecția noastră de izvoare istorice ³⁰⁾.

2. In ce privește pasagiul al treilea și al patrulea (cap. XI și XIII) observăm că autorul cronicei pictate face aci o confuzie sau, mai bine zis, că izvorul său de compilație i-a procurat

26) Vezi traducerea p. 176 a acestui important pasagiu. Aci se vorbește și de *Osul seruiens Gyule ducis Cunorum*.

27) Vezi traducerea p. 195.

28) Vezi traducerea p. 206. Vezi și cap. LXX: *Bisseni uero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt*.

29) Vezi textul în întregime p. 108 și traducerea p. 233.

30) Vezi și cele ce am spus în *Revista Istorică*, XX, p. 101.

o informație greșită. Astăzi se știe precis că Ungurii n'au venit din Ardeal în Pannonia, ci invers din Pannonia în Ardeal. Au intrat în țară pe la Ung, unde au stat mai multă vreme în regiunea păduroasă de acolo, — după Ung au și primit, în izvoarele occidentale, numirea de Unguri — de unde s'au îndreptat spre apus și miazăzi. În Ardeal ei au venit târziu, după întemeierea regalității ungurești. Dar cihar și ca Secui numai, ei n'au putut să se mențină, ca rămășițe ale Hunilor, în Transilvania, căci ar fi fost asimilați de autohtoni, după cum au fost asimilați și Slavii. De altfel, Secuții, cari se întâlnesc mai întâi în Ungaria de Nord și de Vest, au fost colonizați târziu în Ardeal³⁰⁾.

Numirea de *septem castra* este o traducere a lui Siebenbürgen, care, la rândul său, e o traducere populară a lui *Cibinium*³¹⁾. Regiunea păduroasă de la Ung a dat, desigur, prilejul la confuzia dintre ung. *erdő*, pădure și *Erdő-elve*, dincolo de pădure, adică Ultra-silvania și, mai târziu, Transilvania. Românii n'aveau nevoie de un nume deosebit pentru «țara» lor.

3. În pasagiul al cincilea, al șaselea și al șaptelea (cap. XV, XXXVII și XXXVIII) ni se vorbește despre căpitanul (ducele) *Gyula*, Iulius, a căruia reședință era de sigur la Alba-Iulia, deși exista și cetatea Gyulavár. Autorul cronicei pictate însă are grije să ne arate că după acest Gyula, s'a numit și fiul lui Ladislau cel Sfânt, «unde Gyula, filius Ladizlai, derivatur»³²⁾.

Între cele dintâi căpetenii ale Ungurilor, întâlnim trei inși cari se numesc Gyula. Ei sunt Gyula I, apoi fiul acestuia Gyula II care a fost supus la anul 1003 de regele Ștefan cel Sfânt și Gyula III, tertius capitaneus, care cu prilejul unei vânători, a descoperit în Ardeal o vechie cetate romană.

Numele de Gyula, gr. γυλάς și Γύλα, îl întâlnim, la început ca numele unei demnități, ca numele unei autorități. El însemnează șef, conducător. În această accepțiune îl întâlnim

30) Vezi *Sicules et Roumains*, p. 18 sq.

31) Vezi și N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*, p. 552. Designarea lui Ioan Huniadi, în izvoarele sârbești, ca *Iancu Sibinianul*, vrea să zică *Iancu Ardeleanu*, sau voevodul Ardealului.

32) Stăpânirea din Ardeal a Cumanilor a fost distrusă de Ladislau cel Sfânt.

pe Gyula și la împăratul scriitor Constantin Porphyrogenitus care a trăit cam în vremea venirii și stabilirii Ungurilor în noua lor patrie³³). Dar, în același timp, numele de Gyula care este de proveniență turcă, se întâlnește atât la Turci și la Unguri, cât și la Pecenegi și la Cumani, popoare de asemenea de origine turcă și cari au stăpânit într-o vreme în teritoriul fostei Dacii.

Cuvântul acesta de Gyula, atât supt forma simplă de Giula sau Gyula, cât și sub forma derivată de Giulea, Giulița și Giulești îl întâlnim de mai multe ori și în toponimia românească din județele Arad, Ilfov, Mehedinți, Roman, Suceava, Vâlcea și Vlașca precum și în onomastica noastră ca nume de familie³⁴),

Dacă acest Gyula — nume de care este a se apropia numele ducelui Românilor *Gelou* al lui Anonymus și Alba-Julae sau Alba Transilvana a croniceii pictate — este Ungur ori Peceneg sau Cuman³⁵), asupra acestei probleme rămâne a se pronunța definitiv filologii. Noi constatăm deocamdată numai atâtă că Ardealul de dincoace de poarta Mezesina a fost cucerit, după cronică pictată vieneză, dela un oarecare Gyula, iar după Anonymus dela *Gelou*, dux Blachorum. Nu ne pronunțăm de asemenea nici asupra faptului dacă Cumanii cari trăiau în simbioză cu Românii atât la Sudul Carpaților, unde se constată documentar țara Cumaniei, cât și la Nordul Carpaților, unde îi găsim reprezentând în adunări și pe Români, erau conduși de niște șefi ce se numeau pe limba turcă *γυλάς* sau erau conduși în realitate de un Gyula I și al II-lea și al III-lea.

Intre triburile primitive ungurești, Michael de Ferdinandy socotește că, înainte de a se fi stabilit de către dinastia lui Arpad unitatea națională, au fost trei triburi mai de căpetenie și anume cel al lui Gyula care conducea partea de răsărit a țării, cel al lui Horca ce conducea regiunile dinspre apus și

33) Porphyrogenitus, *De adm. imp.* 37, ad. Bonn p. 166: τὸ ἄμα τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζει τῆ Τουρκία.

34) Vezi amănunte la N. Dragan, *op. cit.* p. 508.

35) *Chr. pict.* cap. LV: Osul, serviens Gyule, ducis Cunorum Cf. și Aur. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei Românilor din evul mediu*, p. 157 sq.

cel al lui Arpad; că primul pas pentru ridicarea dinastiei arpadiene și deci pentru unificarea națională maghiară s'ar fi făcut prin căsătoria lui Geysa, fiul lui Tocsun cu Sarolta, fiica lui Gyula, iar al doilea pas prin căsătoria fiicei lui Geysa cu Samuel Aba, ducele Kazarilor ³⁶). Tot după Michael von Ferdinandy, prin orientarea ducelui Geysa spre imperiul romano-german de apus și, în urmă, prin biruința regelui Ștefan asupra ortodoxismului, adecă a bisericii de răsărit, s'au pus bazele temeinice ale unui stat catolic, ca reprezentant al sfântului Scaun apostolic dela Roma.

Cetatea Alba Iulia (Alba Iulae) ³⁷)—numirea este o traducere a ung. Gyula fehérvár care, la rândul său este o traducere a slav. Belgrad germ. Weissenburg, numită mai târziu și Carlsburg sau Alba Carolina, după numele împăratului Carol VI-lea care a rezidit-o — a fost nu numai reședința politică a lui Gyula, sau a ducelui, dar și, mai târziu, reședința șefului religios al Ardealului ³⁸).

Din căsătoria lui Geysa cu Sarolta, fiica ardeleanului Gyula ³⁹) s'a născut Ștefan, primul rege al Ungariei.

Acest Gyula nu era un catolic. El era de religiunea creștină ortodoxă și ortodoxă a fost și fiica sa Sarolta, mama lui Ștefan cel Sfânt și ortodox s'a născut și primul rege al Ungurilor, înainte de trecerea sa la catolicism.

Dovada acestui fapt ni-o dau scriitorii bizantini Kedre-

36) Michael von Ferdinandy, *Das Ende des heidnischen Kultur in Ungarn*, în *Ung. Jahrb.* XVI, 1936, p. 67. Uită cu acest prilej autorul să ne reamintească și de o altă căsătorie, de cea a lui Zoltan, fiul lui Arpad, cu fiica lui Menumorout, ducele din Bihor, în urma cărei căsătorii, această țară a revenit ca zestre, după cronica lui Anonymus, în moștenirea Ungurilor.

37) Numirea de *Alba* se dedea odinioară nu pentru că ar fi avut stânci sau pietre albe, ci fiindcă era reședința șefului țării sau al regiunei. Avem o mulțime de cetăți ce poartă acest nume: Alba Regală, Alba Iulia, Cetatea Albă, Belgradul din Serbia, Bielgorod etc.

38) Că această cetate a fost considerată ca cea mai importantă din Ardealul propriu zis, rezultă și din faptul că, mai în urmă, în anul 1291 s'a ținut aci singura, întâia și ultima Adunare atestată de documente, adunare prezidată de rege și în care găsim pe Români egal îndreptățiți cu celelalte națiuni — *cum universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis*. Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 177. Vezi și I. Lupaș, *Voivodatul Transilvaniei*, în sec. XII și XIII, p. 22.

39) Aceasta a și făcut pe unii să creadă că mama lui Ștefan cel Sfânt ar fi fost de origine română, cazul nefiind izolat în istoria Ungurilor.

nos ⁴⁰⁾ și Zonaras ⁴¹⁾ cari reproduc o informație a lui Skyli-
tzes, citați și de Șincai în cronica sa ⁴²⁾. Ei ne spun că principii
Turcilor (adecă ai Ungurilor) Bolosudes (Bulchu) și Gylas au
plecat la Constantinopol la anul 947, unde au fost primiți cu
onoruri de împăratul Constantin al VII, Porfirogenitul, și
după ce au primit botezul după ritul grecesc, dându-li-se și
demnitatea de «patricii», s'au întors acasă luând cu ei și pe
distinsul monach Hierotheos, ca să le fie episcop, desemnat ca
atare de însuși patriarhul din Constantinopol Teofilact ⁴³⁾.

Biserica creștină maghiară, înainte de Ștefan cel Sfânt, s'a
format aproape în întregime sub influența bisericii orto-
doxe ⁴⁴⁾.

Ortodoxismul acesta al Ungurilor se constată ușor și în
numele ce el a lăsat în terminologia creștină maghiară și în
datinile dela ărbători ⁴⁵⁾.

De așisderea, Ochtum sau Aiton, nepotul ducelui Glad,
din cetatea Morisena din Banat, era și el creștin ortodox. Subt
numele de Achtum este a se înțelege, după cum presupun unii,
tot numirea unei demnități, ca și γυλᾶς sau Kean (chan),
poate un ἄρχων principe. Acest Ochtum s'a botezat la Vidin
și puterea sa cea mare, mai mare chiar decât a regelui Ștefan
cel Sfânt, și-o trăgea dela ortodocși ⁴⁶⁾.

La Morisena, capitala Banatului ⁴⁷⁾, exista și o episcopie
ortodoxă și o mănăstire închinată Sf-lui Ioan Botezătorul.

40) Kedrenos, *Hist. Comp.* II p. 328, ed. Bonn.

41) Zonaras, *Epit. hist.* III p. 484, ed. Bonn.

42) Șincai, *Cron. Român.* I ² p. 296.

43) După Kedrenos vizita la Constantinopol a lui Gyula s'a făcut în urma
lui Bulchu, nu în același timp.

44) Este sigur că ducii unguri Mihail, fratele lui Geysa, și fiul său Vazul
și-au primit numele lor creștine sub influența grecismului de răsărit, unde în-
tâlnim în acest timp pe împărații Mihail și Vasile. Cf. și Iorga, *Bul. dela sect.*
hist. X, p. 18.

45) Cf. G. Cotoșman, *Din trecutul Banatului* I, p. 56. Terminii bisericești
luați dela Orientali îi relevă și Iorga *Bul. de la sect. hist.* IX, p. 195.

46) *Vita Gerardi*, cap. 10. Că acest Achtum n'a fost bulgar, cum se spune
uneori, rezultă și din faptul prieteniei sale intime cu împăratul Vasile II Bul-
garohtonul, adecă omoritorul de Bulgari, și distrugătorul țaratului bulgar, cf.
Karácsonyi, Szent Gellért, Csanádi Püspök, p. 83, la Cotoșman, *op. cit.* p. 64.

47) În regiunea Morisenei se constată, mai târziu, o Zemlja Vlașca=Țara
Românească, vezi N. Dragan, *op. cit.* p. 228.

După ce Achtum a fost trădat de Cenad și biruit de oștirile regale, episcopia ortodoxă din Morisena s'a prefăcut, cu timpul, în episcopia catolică din Cenad, iar călugării greci au fost înlocuiți cu călugări benedictini ⁴⁸).

În epoca în care se dedeau lupte îndârjite între cele două biserici creștine, între ortodoxismul de răsărit al Grecilor și între catolicismul de apus al Latinilor, lupte ce au dus la proclamarea schismei din 1054, a fi ortodox însemna nu numai a fi schismatic, a fi eretic, dar chiar a fi păgân ⁴⁹), iar, pe de altă parte, a fi catolic însemna pentru cei de ritul oriental, a fi *latină*, adică a fi spurcat. Și, de oarece a nu fi catolic însemna a fi anticrist, Ștefan cel Sfânt, precum și urmașii săi, odată cu primirea «Sfintei coroane» ungare, își luau asupra-le și misiunea de a converti pe ortodocși la catolicism ⁵⁰).

Popoarele din Dacia, încreștinate încă din epoca romană -- și dacă ele n'ar fi fost creștine, s'ar fi amintit în istorie de convertirea lor — erau sub influența directă a bisericii de răsărit. Dovadă despre aceasta o avem în participarea la sinodul ecumenic dela Nicea, din 325, a lui Teofil din Gotia. Goții propriu ziși s'au încreștinat după 348, data hirotonirii lui Ulfila; deci Teofil reprezenta pe celelalte populațiuni din țara ce pe vremea aceasta se numea Gotia. Nu mai vorbim de celelalte episcopate din Dacia, de mai târziu, și nici de episcopatul din Argeș, din 680, pentru existența cărora dovezile sunt încă până astăzi nu destul de sigure. E de presupus însă că populațiunile dela Nordul Dunării, atât cele din Ardeal cât și cele din Banat și în genere cele din stânga Tisei vor fi avut, înainte de catolicizarea Ungurilor o temeinică organizație religioasă, creștină ortodoxă, organizație împotriva căreia s'a

---

48) Și la Seghedin a existat o biserică a Sfântului Dumitru, deci o biserică ortodoxă, acest sfânt fiind un sfânt ortodox. Cf. Coloman Juhász, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter*, p. 25.

49) Din documentul din anul 1351 emanat dela Ludovic, fiul lui Carol Robert — Hurm. *Doc. I*, partea 2-a, p. 14, — pare că rezultă că ortodocșii erau considerați ca păgâni.

50) Unii istorici cred că luptele dintre ducele Leventa și regele Andrei, numit «catholicus», lupte despre care ne vorbește *Chron. pict.* cap. XLIX, ar fi lupte date nu între păgânism și catolicism, ci lupte dintre biserică de răsărit și biserică de apus.

deslănțuit, începând din secolul al XI-lea, toată puterea de prozelitism a Romei.

Și, spre a-și aduce la îndeplinire regele Ștefan cel Sfânt misiunea cu care se însărcinase și din care făcuse rațiunea de a fi a statului său pur catolic, a pornit, după cum ne spune cronica pictată, o expediție războinică împotriva lui Gyula — același lucru l-a făcut și în contra lui Achtum din Morisena Banatului — și biruindu-l l-a trecut cu soția și cu cei doi fii ai lui în Pannonia, scoțând în același timp mari bogății din Ardeal.

Prigoana împotriva ortodoxismului a continuat cu strășnicie tot timpul, atât sub regii din dinastia lui Arpad și a celor din casa de Anjou, cât și sub regii și principii de mai târziu. Cu toată această persecuție, din documentele vremii rezultă că ortodoxismul nu numai s'a menținut printre Români, dar chiar a făcut cuceriri printre coloniștii unguri și germani. În această privință este caracteristică scrisoarea papei Grigore al IX către regele Bela, din 14 Noembrie 1234, scrisoare prin care îi se spune că Ungurii și Germanii, făcându-se una cu Valachii, — quia populus unus facti sunt cum eisdem Valachis — disprețuesc pe episcopul catolic al Cumaniei și primesc sfintele taine dela niște pseudoepiscopi cari țin de ritul Grecilor⁵¹).

Progresele ce făcea însă catolicismul erau făcute pe socoteala elementului românesc și anume pe socoteala celor mai buni dintre Români, a celor nobili și a celor mai viteji în războaie. Căci toți câți dintre aceștia se distingeau în lupte și toți câți prin virtuțile lor primeau recompense din partea regilor și chiar a voevozilor și a principilor, își păraseau, împreună cu legea, și limba lor și îngroșau astfel elementul suprapus al Ungurilor.

Și, de sigur, chiar și expediția lui Carol Robert împotriva lui Basarab a avut ca motiv, între altele, ura față de schismatic, *confidens de fide perfidi schismatici*, pe care voia să-l scoată de barbă din bârlog, *de suis latibulis per barbas suas extraham*.

4. În ce privește pasagiul al optulea și al noulea (cap. LV și LXII), cronica pictată ne dă prețioase amănunte asupra luptelor cu poporul Cumanilor. Aceștia, trăind în simbioză cu

51) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 132. Cf. I. Lupaș, *op. cit.* p. 9.

Românii, formau pătura conducătoare a Ardealului și a Țării Românești, înainte de înfrângerea lor de către Ladislau cel Sfânt și, mai apoi, de distrugerea puterii lor de către Tătari.

Multă vreme Românii au trecut sub numele de Cumani. Aceștia, având conducerea, țara pe care o cărmuiau se numea Cumania. De aceea, în documente, mai ales în cele externe, înainte de a fi luat conducerea României, adică înainte de întemeierea Principatelor naționale, întâlnim adeseori numele de Cumania dat țării noastre. În această privință este edificator documentul din 11 Martie anul 1291 față de cel din 29 Iulie 1292. În primul document se vorbește despre Adunarea dela Alba Iulia, la care au luat parte Sașii, Secuții și Românii, — *cum universis nobilibus Saxonibus, Syculis et Olahis* ⁵²⁾, — în al doilea, în care se vorbește despre adunarea dela Buda (Ofen) la care ia parte și nobilimea întreagă a Ungurilor, Secuților, Sașilor și Cumanilor, — *universitas nobilium Ongarorum, Siculorum, Saxonum et Comanorum* ⁵³⁾ — adunare în care de sigur sub numele de Cumani este de a se înțelege și Românii ⁵⁴⁾.

Ungurii nu se constată să fi pătruns în Ardealul propriu zis înainte de biruința lui Ladislau cel Sfânt asupra Cumanilor din a. 1070, deși ei cuceriseră ținuturile dintre Tisa și Munții Apuseni. Iar dacă, totuși, vor fi pătruns și în Ardeal înainte de acest an, va fi fost mai mult vr'un războiu de pradă sau vr'o expediție religioasă, cum a fost cea a lui Ștefan cel Sfânt, decât o expediție de cucerire teritorială. Ardealul păduros ațâța în special pofta Ungurilor prin sarea sa și mai ales prin aurul său de o calitate superioară, — *in quorum (fluviorum) arenis aurum colligitur et aurum terre illius optimum est* ⁵⁵⁾.

Localitatea Kyrieleis, unde s'a dat lupta între Unguri și Cumani și despre care ne vorbește cronica pictată, în pasagiul citat mai sus, este foarte probabil o amintire a ortodoxismului autohtonilor din Bihor ⁵⁶⁾.

52) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch* I, p. 177.

53) Zimmermann-Werner, *op. cit.* I, p. 192.

54) Cf. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises*, în *Bul. dela sect. hist.* X 3. Cf. și I. C. Filitti, *Negru Vodă, Mem. Sect. Ist.* III, IV, 5.

55) *Chr. pict. Vind.* XXXVII.

56) Cf. nota dela p. 176.

5, În ce privește pasagiul al zecilea (cap. LXVIII) în care ni se amintește despre luptele dintre Unguri și Boemi și în cari lupte Pecenegii și Secuui, mergând în fruntea trupelor maghiare, au luat-o la fugă, numindu-i autorul cronicii pictate: *Bisseni et Siculi vilissimi*⁵⁴), socotim că găsim aci o probă decisivă, întărită și de alte probe, că Secuui nu pot fi considerați ca autohtoni în Ardeal. Ei au fost colonizați mai târziu, pe la sfârșitul secolului al XII și începutul celui de al XIII⁵⁵).

6. În ce privește pasagiul al unsprezecelea din capitolul CIII, el este de o importanță capitală pentru istoria noastră națională din evul mediu. Căci în capitolul acesta găsim, pe trei pagini de manuscris (filele 144, 145 și 146), descrierea amănunțită a celei dintâi victorii strălucite ce au repurtat Românii asupra Ungurilor. Această victorie a adus după sine independența completă a statului român al Basarabilor față de Unguri, înlăturând pentru câțeva vreme orice fel de urmă de vasalitate de până la această dată. Biruința aceasta românească desăvârșește, în același timp, întemeierea Țării Românești.

După marea invazie a Tătarilor din anul 1241, invazie ce a pus capăt stăpânirii Cumanilor din regiunile românești, desființând totdeodată și vestita episcopie catolică a acestora din regiunea Carpaților, regele Ungariei Bela IV s'a gândit să-și organizeze mai bine apărarea țării sale și în special punctul cel mai nevralgic, Banatul Severinului, expus nu numai unui eventual nou atac din partea Tătarilor, dar și incursiunilor Româno-Bulgarilor și Sârbilor dela Sudul Dunării. Și a făcut deci planul, după cum ne arată o prea interesantă diplomă a sa, din anul 1247⁵⁶), să aducă în ținutul Severinului pe Cavalerii Ioaniți, sau Ospitalieri, cari, împreună cu Românii din partea locului, să apere pe viitor frontierele de miază-zi ale regatului ungar. Țările românești dela Nordul Dunării erau pe vremea aceea sub suzeranitatea regelui Ungariei.

Și ni se spune în acea diplomă, pe care o avem până în ziua de astăzi, că regele dăruiește Cavalerilor Ioaniți, sub anu-

54) Vezi și cap. LXX. *Pessimi Bisseni et Siculi vilissimi*.

55) Cf. *Sicules et Roumains*, p. 8.

56) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 242 și 249.

mite condițiuni, toată țara Severinului, peste care se găsea cârmuitor un ban, apoi cnezatele lui Farcas ⁵⁷⁾ și al lui Ioan până la Olt — probabil județele Vâlcea și Romanaiți — în afară de cnezatul voevodului Litovoi. Din țara lui Litovoi li se acordă cavalerilor numai anumite venituri, afară de cele din țara Hațegului. De asemenea li se mai dăruiește întreaga Cumanie, dela Olt până la Alpii Transilvaniei, exceptând țara lui Seneslau.

Din documentele vremii mai aflăm că după moartea regelui Bela IV și a fiului acestuia Ștefan, sub minoratul lui Ladislau IV, Litovoi pune mâna pe unele ținuturi ale Banatului unguresc dela Severin și refuză să mai plătească tribut regelui. Faptul acesta determină pe Unguri să pornească la anul 1279 cu războiu împotriva lui Litovoi. Acesta este însă bătut și moare în luptă, iar fratele său Barbat este prins și nu poate să scape decât plătind Ungurilor, ca preț de răscumpărare, o mare sumă de bani. Cu această împrejurare, Românii pierdură Hațegul care încăpu pe mâna Ungurilor ⁵⁸⁾.

În preajma anului 1300 se putu înfăptui și unitatea politică a Munteniei. Căci, după stingerea dinastiei lui Arpad, prin moartea la 14 Ianuarie 1301, a lui Andrei al III, a urmat în Ungaria, timp de șapte ani, o anarhie completă. S'au ivit ca pretendenți la tronul regatului deodată trei competitori: Venceslau din Boemia, Otto din Bavaria și Carol Robert din Neapol ⁵⁹⁾. De asemenea, în imperiul Asaneștilor se dedeau lupte interne; împrejurările erau deci favorabile pentru Românii din Sudul Carpaților, nefind împiedicați de nimeni, de a-și constitui unitatea lor politică.

După ce s'a restabilit liniștea în Ungaria și după ce Carol Robert a fost recunoscut ca rege, se pare că raporturile dintre Țara Românească a lui Basarab și Ungaria lui Carol Robert s'au îmbunătățit, căci un document emanat dela regele ungur numește pe Basarab, fiul lui Tihomir, deci, poate, un nepot al lui Seneslau: *voevodul nostru transalpin*. Se pare

57) Farcas în ungurește însemnează *lup*. Pare a fi vorba aci de o traducere a lui *Lupu*. Tot lup însemnează slav. Vulc, de unde avem numirea de Vâlcea, probabil regiunea lui Lupu.

58) Cf. și C. C. Giurescu, *Ist. Rom.* I, p. 347.

59) Vezi amănunte în *Izv. Ist. Rom.* III.

că Basarab recunoscuse suzeranitatea regelui ungar, considerându-se ca vasal al lui; relații bune se constată și în anul 1327, dar după acest an ele se înrăutățesc așa de mult că în anul 1330 Carol Robert pornește cu războiul împotriva lui Basarab.

Adevărata cauză a războiului nu se cunoaște. Documentele ce ni s'au păstrat din anii 1332 și 1351 ne vorbesc de o încălcare a ținuturilor dela granița regatului «spre marea pagubă a coroanei», ținuturi pe cari regele voiește să le recupereze. În special, se pare că Severinul intrase în posesiunea domnului român încă din anul 1290.

Cronica pictată care caută de sigur să scuze cât mai mult pe rege de dezastrul suferit, dă vina pe alții și, în primul rând, pe domnul român: Că acesta, după ce i s'a luat Severinul și după ce a fost atacat de oștile ungurești chiar în capitala țării sale, n'ar fi fost destul de cruțător cu regele semeț care, deși îi s'a propus pacea de voevodul român, totuși îi s'a trimis vorba — și aceasta repetată de două ori — că-l va scoate de barbă din bârlogul său.

Vinovați de acest războiu însă, după cronică pictată, sunt Toma, voevodul Ardealului și Dionisie, fiul lui Nicolae, și nepot al lui Iancha cari au îndemnat pe rege să întreprinză această expediție, primul, probabil, ca să pună mâna pe țara lui Basarab, iar al doilea pe Banatul Severinului, pe care, de altfel, l-a și ocupat în prima lună a războiului. Același Dionisie se întâlnește mai târziu, purtând titlul de ban al Severinului, fie că era în realitate ban, fie că păstra numai acest titlu⁶⁰). S'ar putea însă ca adevăratul motiv al acestei expediții, nenorocite pentru Unguri, să fi fost dorința de răzbunare a lui Carol Robert și a voevodului ardelean Toma asupra fiilor fostului voevod Ladislau. Acești fii se refugiaseră probabil dela curtea lor din Deva la curtea domnului român⁶¹).

Expedițiunea s'a făcut în timpul toamnei, contrar obiceiului de a se porni războiul în timpul primăverii, fiindcă regele a crezut vremea mai potrivită atunci, de oarece Asaneștii cari trăiau în bune raporturi cu Basarab, pierduseră

60) C. C. Giurescu, *op. cit.* p. 357.

61) I. Lupaș, *op. cit.* p. 29.

războiul împotriva Sârbilor, la 28 Iunie 1830, la Velbujd, cu tot ajutorul dat de domnul român și regele bănuia că Basarab nu va putea lupta cu succes în contra sa.

După ce regele a ocupat Severinul și a ajuns la Curtea domnească dela Argeș, s'a găsit deodată într'o mare lipsă de alimente, deoarece Românii arseseră totul în calea sa și s'a văzut nevoit să dea semnalul de retragere, cu tot ajutorul ce-i sosise în timpul acesta din Ardeal.

Cronica pictată însă adaugă — și nu știm întrucât aceasta va fi fost o realitate, ori mai mult o scuză pentru rege — că s'a făcut un armistițiu cu Basarab, că acesta i s'ar fi supus, dându-i garanția unei retrageri sigure, dar că l-a înșelat, atacându-l pe neașteptate, în drum spre patrie, într'o vale îngustă.

Expediția războinică a lui Carol Robert împotriva lui Basarab este descrisă, în cronica pictată, cu multe amănunte și povestirea este făcută, fără îndoială de un martor ocular sau de cineva care a avut informații directe.

Asupra localității unde s'a dat bătălia, datele sunt nesigure. Unii dintre istoricii noștri cred că ea a avut loc la Posada, lângă Podul Dâmboviței, între Rucăr și Bran; alții socotesc că ea s'a dat pe Valea Oltului, poate la Loviștea. Aceștia din urmă se bazează pe o informație a unui scriitor polon, Mateiu Strikovsky care a făcut în secolul al XVI, două sute cincizeci de ani după ce s'a întâmplat lupta, o călătorie prin țările noastre și care ne spune că a văzut o biserică și trei stâlpi de piatră ridicați de Basarab în munți, în locul bătăliei, cale de două zile dela Sibiu ⁶²). Această informație ne-ar determina să credem că lupta s'a dat mai de grabă pe Valea Oltului.

Dela Argeș, drumul cel mai drept pentru retragere, nu era pe la Bran, ci pe lângă Olt și, de sigur, pe acest drum trebuie căutată localitatea unde a suferit dezastrul Carol Robert. În istoria noastră națională însă, lupta aceasta este cunoscută sub numele de lupta dela Posada.

Despre această luptă avem o mulțime de date documentare. Căci regele Carol Robert, scăpând cu mare greutate din-

---

62) N. A. Constantinescu, *Bătălia dela Posada*, p. 26. Despre Posada vezi M. Sânzianu, *Rev. Ist. Rom.* IV, p. 306 sq.

tr'o primejdie de moarte, a ținut minte pățania în toată vieața sa și, în semn de recunoștință, a încărcat cu binefaceri, înobilând prin acordare de proprietăți, de moșii și de bunuri, pe toți câți au luptat alături de el în această nenorocită expediție de războiu. Astfel sunt amintiți:

1. La anul 1330, sasul Martin de Berend ca unul care prin scutul său a scăpat de primejdie pe rege *contra Valachorum tela*⁶³).

2. La anul 1331, Carol Robert conferă Sașilor din Cluj mai multe libertăți, drept recompensă pentru daunele suferite în timpul expediției din Țara Românească, în *partibus transalpinis*⁶⁴).

3. La anul 1331, Papa Ioan al XXII felicită pe regele Ungariei că a scăpat de atacul lui Basarab, — *proditorius tibi et gentibus tuis paratis in regressu insidius*⁶⁵).

4. La anul 1332, Carol Robert vorbește de vizita ce a făcut în țara transalpină, *ad visitandam terram nostram transalpinam* și despre atacul necredinciosului nostru Basarab, *infidelis noster ...in quodam loco nemoroso et silvoso indiginumque densitate firmato*⁶⁶).

5. La anul 1333, Carol Robert vorbește despre războiul în contra lui Basarab, fiul lui Thocomery, *schismaticus*⁶⁷), *infidelis Olahus noster*⁶⁸).

6. La anul 1333, Carol Robert conferă dreptul de nobilitate mai multor iobagi din Transilvania și Ungaria, ca recompensă pentru luptele eroice în contra lui Basarab, *manifestum et notorium nostrum infidelem*, lupte la cari au luat parte *cum potioribus Regni nostri Prelatis et Baronibus, ac Nobilibus nec non Regnicolis nostris*⁶⁹). Nu era numai o vizită, cum s'a spus mai sus.

63) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 615.

64) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 616. Vezi reconfirmarea acestor libertăți, *ibidem*, p. 640.

65) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 617. De remarcat expresia *gentibus tuis*, nu *Hungaris tuis*. La Hurmuzaki este aci o confuzie între Basarab cel Mare și fiul său Alexandru.

66) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 623.

67) Privitor la luptele împotriva schismaticilor și deci și în contra lui Basarab, vezi Hurmuzaki, *Doc. I*, No. 493, 494, 495, 503 și 504.

68) Hurmuzaki, *Doc. I*, 624.

69) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 626.

7. La anul 1334, Carol Robert conferă lui Nicolae și lui Ioan din comitatul Vesprém dreptul de vamă pentru serviciile aduse de părintele lor în războiul în contra lui Basarab ⁷⁰).

8. La anul 1334. Carol Robert dăruiește secretarului său o moșie, fiindcă a fost rănit în țara Transalpina ⁷¹). Aceeași danie o confirmă regele din nou în anul 1335 ⁷²).

9. La anul 1335, Carol Robert reconfirmă donațiunile făcute în 1333 pentru serviciile aduse în luptele în contra lui Basarab și a fiilor acestuia, care a adus prejudicii țării noastre transalpine și sfintei coroane, *in preiudicium sacri dyadematis regii et nostrum*. Intre martori figurează și Dionisie, banul Severinului ⁷³).

10. La anul 1335, Carol Robert amintește de sigiliul pierdut în Țara Românească ⁷⁴).

11. La anul 1336, Carol Robert confirmă posesiunile date lui Tatamir, vice-cancelarul său, ca recompensă pentru serviciile aduse în Țara Românească, venindu-i în ajutor, din porunca voevodului Ardealului Toma, și ajungând *recte sub castro Argias*. Acest Tatamir de abia a scăpat din luptă, fără răni grave, *vix evasit, sine gravi vulneris susceptione*, dar pierzându-și ochiul drept ⁷⁵).

12. La anul 1335, Carol Robert, într'o diplomă dată lui Nicolae, fiul lui Radoslav, descrie el însuși lupta cu Basarab. Dăm în notă traducerea acestui important document ⁷⁶).

70) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 628. Cf. și *I*, 2, p. 14, o diplomă a lui Ludovic din 1351.

71) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 632.

72) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 635.

73) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 633.

74) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 638.

75) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 641 și *I*, 2, p. 23.

76) Blagay, *Családoklevélára*, p. 110 sq. reprodus de V. Motogna în *Iarăși lupta dela Posada*, *Rev. Ist.* IX p. 31.

Pierzând, cu trecerea vremii, ori ce încredere în acel blăstămat de Bozorad, voevodul Valachilor, un răzvrătit și un recunoscut rival al nostru, fiindcă ne-a încălcat țara și hotarele regatului, după ce am luat sfatul, bine chibzuit, din motive binecuvântate, al tuturor plelașilor, al baronilor și al tuturor frunțașilor regatului nostru, ne-am strâns o armată puternică și am trecut în țara sa de peste munți, necunoscută pentru popoarele noastre, pentru ca să o supun înălțimii noastre regale. Acolo înaintând câteva zile fără de lupte printre vizuinile dintre munți și dintre dealuri, am început să suferim de lipsa

Dacă textul acestui document îl comparăm cu textul cronicei pictate, suntem izbiți nu numai de identitatea cuprinsului lor, ci și de identitatea, pe alocurea, a acelorași expresii. Această constatare ne silește să ajungem, împreună cu d. Motogna, la presupunerea că diploma regală a servit de izvor de informații autorului cronicei pictate.

Pe de altă parte, cercetând cu luare aminte, în lumina documentelor vremii, descrierea expediției lui Carol Robert împotriva lui Basarab, făcută de cronica pictată și de alte cronici ulterioare, nu putem să nu ajungem la convingerea că ne găsim în fața unei unanimități de a se căuta să se scuze regele ungar de vina sa pentru dezastrul suferit în Țara Românească. Și atunci calea cea mai lesnicioasă nu putea fi alta decât să se arunce în cărcă domnului român cauza acestui dezastru.

Ca o dovadă despre aceasta ne este faptul că una dintre diplomele regale, cea din anul 1332, ne vorbește numai despre o vizită, un fel de preumblare de plăcere, a regelui în Transalpina sa și că n'ar fi venit aci cu toate puterile sale, *non totum suum posse*, cum ne spune cronica pictată, cu toate că diploma din 1333 și cea din 1335 ne spun precis că a venit cu toate forțele sale, *cum potioribus Regni nostri Prelatis et Baronibus ac Nobilibus nec non Regnicolis nostris*, și

---

de orice alimente și pentru oameni și pentru cai. Atunci am încheiat cu numitul Basarab un armistițiu, dându-și cu perfidie cuvântul că ni se va supune și ne va arăta nouă și armatei noastre un drum sigur de întors acasă. Ne-am încrezut în cuvântul schismaticului în care nu era bună credință, ci înșelarea bunei credințe. Și pe când ne întorceam înapoi cu oamenii noștri, pe o cale blestemată în veci de Dumnezeu, închisă de ambele părți cu râpe amețitoare, iar înaintea unde ea se lărgea era întărită, în mai multe locuri, de puternice prisăci ocupate de o mulțime de oameni înarmați de ai numitului Basarab, ne pomenim deodată din toate părțile cu un atac năpraznic, năvălind asupra noastră și a armatei noastre cu furie în diferite chipuri și lovindu-ne câinește cu bolovani, cu aruncători de praștii și cu alte izbituri amețitoare de loviri sălbatice. Cu săbiile lor lovesc escadroanele noastre înmuindu-și în sângele celor uciși săgețile și lănciile lor. Din toate părțile suntem izbiți de o ploaie de aruncături, fiind strânși ca de un zid mușcător. Și nu era chip să scăpăm nici fugind înapoi, nici mergând înainte, ci prinși ca peștii în plasă sau în vârșe ne sbatem strigând către Făclorul tuturor celor văzute și nevăzute, către Mântuitorul nostru: ia aminte, Doamne, la suspinele noastre cele adânci. Apoi cu ajutorul dumnezeesc al lui Iisus Christos care s'a răstignit pentru noi și cu al preasfintei sale maice și al tuturor sfinților, făcându-se din partea câtorva oștași de

că a întreprins aceasta după un sfat bine chibzuit, *habito consilio prematuro*.

Și este, de sigur, un neadevăr când se spune că Basarab s'ar fi învoit să arate regelui drumul, să-l recunoască de suzeran și că au căzut în luptă atâția Români, câți numai judecătorul din Infern îi poate socoti.

Că nu este vorba de o perfidie a lui Basarab, ci de o expediție nereușită, aceasta se vede și din încheierea cronicarului care, dându-și seama de nedreptatea cauzei regelui — nedreptate semnalată acestuia și de consilierul său Donciu — spune: prin această luptă a fost pedepsită semeția regelui, *ne propter victoriarum frequentiam superbiret*.

După această întâmplare nenorocită, regele a venit, după cum ne spune cronica dela Buda și cea a lui Turocz, la Timișoara și de aci la Vișegrad.

Din izvoarele ce ni s'au păstrat până astăzi relativ la expediția regelui Carol Robert împotriva voevodului Basarab nu se poate ști lămurit, după cum am arătat mai sus, care a fost cauza acestui războiu.

S'a întreprins această expediție, după sfatul bine chibzuit al mai marilor regatului, fiindcă Basarab i-a încălecat

---

lângă mine de asupra capului meu un acoperământ de scuturi și înlăturând astfel potopul ca de ploaie torențială a unor lovituri de sabii, de săgeți, de lăncii și de alte izbituri ne puturăm feri vieața de primejdia morții ce se apropia din ce în ce mai mult. Atunci credinciosul nostru, Nicolae (Radoslav), un tânăr atlet, curajos ca un recrut, cu mintea ageră, cu ochii țintă la mine, furios ca un leu, încordându-și forțele și tăria brațului său de ostaș, rupse și aruncă la pământ toată armătura sa de fier și așa desbrăcat, numai cu scutul și agitându-și lancea sa cea ascuțită se aruncă din nou în linia celor ce năvăliseră asupra noastră, având să lupte voinicește. Nu se mai gândea să-și apere capul său, ci era țintă la capul nostru, de asupra căruia sburau paloșele a cinci viteji ostași valahi cari se grăbeau înainte de toate să ne rețeze tapul nostru de rege. Dar prin agerimea sa fulgerătoare pe toți i-a răpus, așternându-i la pământ lipsiți de suflare. Acolo însuși viteazul soldat Nicolae și-a primit din față șase răni la cap și la umeri destul de grele și a lăsat pe locul luptei vr'o douăzeci și cinci de nobili dintre ai săi. Și astfel cu ajutorul lui Dumnezeu se potoli ardoarea dușmanilor și se putu sparge laturea dreaptă a zidului de dușmani și luându-o la picior prin spărtura făcută, din bătălia venită fără de veste, — cu voia Celui prea înalt tare pe toate de mai înainte le orânduște — siliți la fugă de dușmani și urmăriți din acel loc, aflară prilejul mântuirii și luară drumul spre casă.

Dat la 13 Decembrie 1335.

posesiunile, ori fiindcă regele voia să dea Banatul Severinului devotatului său Dionisie, iar domnia schismaticului Basarab lui Toma, voivodul Ardealului, înlocuitorul trădătorului Ladislau din Deva? Chestiunea rămâne deocamdată nedeslegată, izvoarele contrazicându-se între ele.

În ce privește pe Dionisie, acesta, după arătarea croniceii este fiul lui Nicolae, nepotul lui Ioancha, adică, poate, al lui Ivancu, deci un frate nelegitim al lui Basarab, și fiu al lui Tihomir⁷⁷). Neputând fi numit prinț, zice d. Iorga, el a fost numit Ban de Severin și în urma pretențiunilor sale la tron, s'a început nenorocita expediție împotriva lui Basarab. Tot după d. Iorga, «călugărul dominican Petru care a căzut în luptă, pare a fi fost desemnat ca viitor episcop de Argeș, iar magistrul Donch (Danciu) și Ladislau (Vlad) fiul său, precum și Berend, tatăl lui Martin, magistrul, care prin numele său ne amintește pe Berindeiu, adversarul lui Ștefan cel Mare, par a fi fost Români refugiați»⁷⁸).

În ce privește numele de Basarab, — în cronica pictată Bazarad — asupra căruia am atras atenția și noi, când am vorbit despre Osen sau Asen⁷⁹), că el este de origine cumană, trimitem pe cetitor la cartea d-lui N. Drăgan care discută amănunțit chestiunea numelui de Basarab, dând, în același timp, și bibliografia acestei chestiuni⁸⁰). Noi vom admite aici, împreună cu d. Drăgan, părerea d-lui G. I. Brătianu care susține că originea etnică a Basarabilor rămâne îndoielnică: «Numele cu aspect cuman al Basarabilor nu însemnează neapărat și originea cumană a acestei familii; el poate fi numai rezultatul influenței firești a vecinătății și a alianței acestui neam de năvălitori aziatici cu Românii dela Dunăre, o mărturie a legăturilor noastre cu neamurile turco-tătare»⁸¹).

În afară de *modă*, — și Românii au ținut în toate vremurile la moda de a adopta nume străine, — a jucat de sigur un mare rol în adoptarea numelor de origine cumană și faptul că femeile cumane erau vestite pentru frumusețea lor deosebită. Așa se și explică desele încuscări cu Cumanii. Și soția lui

77) Iorga, *Bul. de la sect. hist.* p. 9.

78) Iorga, *ibidem* p. 8.

79) *Izv. Ist. Rom. VII, Cronica lui Nestor*, p. 28.

80) N. Drăgan, *op. cit.* p. 52 sq.

81) G. I. Brătianu, *Rev. Ist. Rom.* I, p. 238 sq.

Ioniță, a împăratului româno-bulgar, era o cumană și se citează o sumedenie de fete cumane măritate cu principii europeni ⁸²).

Nu ne putem opri totuși, în acest loc, de a face o apropiere între diferitele nume ale domnilor români, nume ce le întâlnim în pragul istoriei noastre naționale. Sunt cele trei nume de Asan, de Gelu și de Basarabă. Toate trei sunt, întocmai ca și numele de Keanus (chan), nume de origine turco-tătară și par a fi fost, la început, nume generice, designând pe șeful tribului, pe duce sau pe principe. Mai târziu ele s'au prefăcut, sau au fost considerate, ca nume de persoană.

a) Numele de *Osen* sau *Asen* ⁸³). În Introducerea noastră la Cronica lui Nestor spuneam între altele: «Între Vlachi și între Cumani, născându-se o comunitate de interese, în timpul celor peste o sută cincizeci de ani de convețuire în același teritoriu, se vor fi născut fără îndoială și legături familiare între conducătorii celor două națiuni, și mai ales după încreștinarea Cumanilor — pentru biserica de rit catolic, ei au fost atrași numai în preajma mării invazii tătarești din 1241 — și astfel, atât numele de Basarab cât și cel de Asan, au putut fi împrumutate dela Cumani, cu cari Valachii lui Nestor au trăit în simbioză» ⁸⁴). După numele cuman de Osen sau Asen pare că s'a numit și familia Asaneștilor din imperiul româno-bulgar. Pe un Osul sau Oslu îl întâlnim și în cronica pictată ca *serviens Gyulae*, ducis Cumanorum.

b) Numele de *Gelou*, ce-l întâlnim la Notarul anonim, ca dux Blachorum, are probabil aceeași etimologie ca și γυλάς al lui Porphyrogenitus, ca și Γύλα al lui Kedrenos, Scylitzes și Zonaras și ca și Gyula al croniceii pictate și al altor cronici ungurești. Γυλάς era, la început, numele unei demnități ⁸⁵), a doua autoritate după aceea a ducelui, un fel de judecător suprem, după cum ne spune Porphyrogenitus ⁸⁶). Mai târziu, el

82) Cf. I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, p. 10.

83) *Hassan* în limba turcă înseamnă cel mai bun, cel mai frumos.

84) *Izv. Ist. Rom., Cronica lui Nestor*, p. 28.

85) Γυλάς este identic cu turcescul jyła-jula, care înseamnă faclă, lumină. Cf. N. Drăgan, *op. cit.* p. 507.

86) Porphyrogenitus, *De adm. imp.* p. 174 sq. edit, Bonn.

apare ca nume de persoană. Numele Gelou, sub această formă, puțin latinească, pare a fi un nume străin, de origine turco-tătara, al domnului român la venirea Ungurilor în Pannonia. Numele se explică prin faptul, credem noi, că Românii, în timpul cuceririlor lui Tuhutum, fiind organizați în principat, erau conduși de un domn român ce purta un nume străin și prin faptul că, la un moment dat, puterea armată a țării o reprezentau Cumanii.

c) Numele de *Basarabă* este format din două părți, din *Basar*, cuvânt asupra etimologiei căruia filologii încă nu au căzut de acord și din *aba* sau *apa* care în limba turcă înseamnă *tată*. Că acest nume românesc este de origine cumână sau pegenegă, rezultă din menționarea atâtor numiri cumane, de aceeași factură, ce întâlnim atât în *Cronica lui Nestor*⁸⁷⁾: *Urusoba*, *Altunopa*, *Arslanopa*, *Kitanopa* etc., cât și în *Cronica Notarului anonim*⁸⁸⁾: *Tonusoba*.

Toate aceste trei nume *Asan*, *Gelu* și *Basaraba*, deși sunt de origine străină, ne desemnează trei familii de duci români, primul în Peninsula Balcanilor, al doilea în Ardeal și al treilea în Țara Românească⁸⁹⁾.

Concluzii. Din studiul croniceii pictate dela Viena se desprind următoarele încheieri:

1. La venirea Maghiarilor în noua lor patrie, existența în masă a Românilor (Vlachilor), ca urmași ai populațiunilor trace de mult romanizate se constată nu numai în Dacia, ci și în Pannonia și în Nordul fostei Ungarii.

2. Populațiunile românești, în secolul al IX și al X nu erau organizate în state, cu alcătuirii definitive, ci erau mici organisme, puse sub conducerea unor voievozi și a unor cneji — aceste numiri sunt împrumutate dela Slavi, cu cari trăiseră împreună — adecă a unor duci și a unor juzi și având vremea o cârmuire supremă străină. După distrugerea imperiului Avarilor, dominațiunea a încăput pe mâna Pecenegilor și apoi a Cumanilor.

87) *Izv. Ist. Rom. Cronica lui Nestor*, p. 191. Cf și N. Iorga «Imperiul Cumanilor și Domnia lui Basarabă» în *Mem. Sect. Ist. III, VJJJ*, p. 99.

88) *Izv. Ist. Rom. Anonymus, Gest. Hung.* p. 70. cf, și L. Rásonyi, *L'origine des Basarabas*, în *Arch. Eur. centro-orientalis*, I, p. 221.

89) Deși, ca nume, aceste trei familii sunt de origine străină, ele sunt tot atât de românești precum sunt familiile Cantacuzâno, Ghica, Brătianu, etc.

3. Această ocârmuire străină, fiindcă numai ea avea puterea armată și fiindcă numai ea avea dreptul de a strânge dări, ea singură este numită în izvoarele istorice contimporane, populațiunile rurale fiind aproape trecute sub tăcere.
4. Populațiunile autohtone, stabile, Români și Slavii — aceștia din urmă desnaționalizați în Dacia — erau, la venirea Ungurilor creștini ortodocși. Ei au influențat și primul creștinism al Ungurilor. Aceștia, convertindu-se în urmă la catolicism, s'au pornit lupte îndârjite împotriva creștinilor de rit oriental. Prigoana s'a continuat secole de-a rândul, ortodocșii adecă schismaticii fiind considerați caeretici și chiar ca păgâni.
5. Cumanii, cei din urmă stăpânitori ai populațiunilor autohtone, înainte de stăpânirea Ungurilor, erau creștini ortodocși, trecuți în urmă la catolicism.
6. Români, trăind în simbioză cu Cumanii, erau socotiți, câte odată, drept Cumani și, numai după înlăturarea dominațiunii acestora, s'a putut întemeia, în foarte scurt timp, de către Basarabi unitatea statului român dela Nordul Dunării.
7. În lupta dintre regele Carol Robert și voevodul Basarab, luptă ce a pus capăt expansiunii ungurești spre miază-zi și prin care s'a câștigat desăvârșita independență a Țării Românești, cronică pictată, ca și documentele vremii, caută să mistifice adevărul, dând vina dezastrului pe infidelitatea domnului român.
8. În lupta, așa numită dela Posada, dezastruoasă pentru Unguri, se întâlnesc în armata regală nu numai Maghiari, dar și Români.
9. Cronică pictată, coroborată de documenele ce ni s'au păstrat din evul mediu, ne mai duce la concluzia finală că statul unguresc n'a fost un stat național care să se fi dezvoltat în mod organic prin forțele sale interne, ca o expresie a rasei maghiare, ci a fost un stat compozit-polinațional, reprezentant al catolicismului dela Roma și sprijinit și alimentat de elemente străine: Germani, Italieni, Slavi, Români, etc.

TEXTUL LATIN

CHRONICON PICTUM VINDOBONENSE.

Anno domini MCCC quinquagesimo octauo feria tertia infra octauas ascensionis eiusdem domini. Incepta est ista Cronica de gestis Hungarorum antiquis et nouissimis, ortu et progressu, victoria eorundem et audacia, collecta ex diuersis cronicis veteribus earundem veritates ascribendo, et falsitatem omnino refutando. In nomine domini Amen.

Incipit prologus in cronicam hungarorum.

Per me reges regnant ait dominus deus per sapientem Salomonem prouerbiorum VIII-o capitulo. Gloriosus deus in sanctis suis, in maiestate mirabilis, cuius ineffabilis altitudo prudentie nullis inclusa limitibus, nullis terminis comprehensa, recti censura iudicii celestia pariter disponit et terrena. Etsi cunctos eius ministros magnificet et altis decoret honoribus, et celestis efficiat beatitudinis possessores, illos tamen, ut dignis digna rependat, poteribus attolit insigniis dignitatum et premiorum uberiore retributione prosequitur, quos digniores agnoscit, et commendat ingentior excellentia meritorum. Prout apparet luculentissime in excellentia regum illustrium, et victoriarum exercitio celebratissimarum per reges hungarorum patratarum, qui diuino freti auctoritatis presidio, gladiatorum aciebus ualidissime profligatis, castra subuertentes regum et imperatorum (2) fortes facti sunt in bello, nullo eisdem potente resistere in pugnando. Quod bene ostenditur in uerbo diuino oraculo exarato: Per me, inquit deus, et non virtute propria reges regnant et regnabunt hungarorum. Ubi primo diuina exprimitur auctoritas, virtutem insuperabilem allatura: per me inquit, qui sum virtutis infinite, cunctos ualens adiuuare presidentes. Quia ego occidam, et ego uiuere faciam, percutiam et sanabo, et non est qui de manu mea possit eruere. Suscitans de puluere egenum, ut sedeat cum principibus et

solum regale teneat. Ideo subditur: Reges regnant, qui habent iustitie equitatem, sapientie claritatem, patientie tranquillitatem et misericordie pietatem, attestante sacro eloquio Prouerbiorum XX: Misericordia et ueritas custodiunt regem et roboratur clementia thronus eius. Et iterum in alio loco dicit scriptura: Rex sapiens sedens in solio intuitu suo dissipat omne malum. Et rursus Salomon ait Sapientie VI-o: Rex sapiens et misericors stabilimentum populi est, et dissipat impios, subiectos populos a tyrannis eripiendo. Quod bene impletur in regibus hungarie, qui cunctos tyrannos debellando, populos hungarie in pulcritudine pacis et in requie opulenta sedere procurarunt, propter hoc, quia pre cunctis regibus timuerunt dominum deum. Unde scribitur Deuteronomii XVII capitulo, loquens deus de regibus ait: Rex constitutus postquam sederit in solio regni sui describet sibi legem dei, et habebit secum, legetque illam omnibus diebus uite sue, ut discat timere dominum deum suum, et custodire uerba eius, que in lege precepta sunt, ut longo tempore regnet ipse, filii eius super terram, et gloriam meam possideat in eternum. Quorum regum, scilicet hungarorum originem principium et egressum de Scytia diuersis sanctorum doctorum ystoriis hoc ordine declarabo.

I. De prima origine hungarorum secundum sacram scripturam.

Sicut scribit magister ystoriarum Genesis decimo capitulo: Iste sunt generationes filiorum Noe, et de istis tribus filiis eius, scilicet Sem Cam et Japhet exorte sunt post diluuium septuaginta due generationes. De Japhet (3) XV, de Cam XXX, de Sem vero XXVII. Isti disseminati sunt in tribus partibus orbis, Sem Asyam, Cam Affricam, Japhet Europam sortitus est. Nam secundum Josephum filii Japhet possederunt septentrionalem regionem a Tauro et Amano¹⁾ montibus Sycilie et Syrie, usque ad fluuium Tanay, qui est in Scytia. Et hoc idem asserit beatus Jeronimus in libro de Ebraicis questionibus, quod filii Japhet possederunt in Asya (ab) Amano¹⁾ et Tauro montibus, usque ad fluuium Tanay. In Europa uero usque ad Gadyra, nomina locis et gentibus relinquentes ex quibus postea mutata sunt plurima, cetera permanent in se, uel in aliquo simili, uel propinquo. Filii Japhet: Gomer, a quo nominati sunt Galathe et postea Gallici, qui sunt Francigenè a quodam Francione dicti, filio Paridis, filio Pria-

---

1) T. Toldi: Imao.

midis primi regis Troie, qui uenientes de Troia post eius excidium in Pannoniam, que olim tempore Alexandri magni superior Grecia nuncupabatur, sub monte Sicaan circa fluuium Hystri, qui alamanice Dun nominatur, ciuitatem fortissimam construxerunt, et ei nomen Siccambriam a monte Syccan imposuerunt, et ibidem quadringentis annis ante incarnationem Christi permanserunt, et tandem orientales timentes nationes, se ad partes occidentales transtulerunt, et regionem circa fluuium Sakana occupauerunt, cui nomen Franciam a Francione duce eorum dictam indiderunt, et ciuitatem principalem Paris, nomine patris eiusdem Francionis appellarunt. Secundus filius Japhet Magog, a quo descenderunt Scythe secundum Ieronymum; et Maday, a quo dicti sunt Medi, Jauan, a quo Greci; unde in ebreo adhuc Grecia nominatur Jauan; et Tubal, a quo descenderunt Hyspani; et Mesoch a quo Capadoce descenderunt; unde et apud eos adhuc Mazecab ciuitas nominatur; et Tyras a quo nominati sunt Traces. Porro filii Gomer: Assenech, a quo Troiani; filii Jauan Elyza, a quo dicti sunt Elysei primo, et post Eolides; et Tarsis, a quo descenderunt Cylices. Unde et ciuitas metropolis eorum uocata est Tharsus. Unde natus Paulus apostolus. Ut habetur in Actibus apostolorum XXI-o capitulo et sequitur: Ab his diuise insule gentium in regionibus suis. Unusquisque secundum linguam suam. Hoc dicitur hic per anticipationem, quia factum fuit postea tempore diuisionis linguarum. Filii autem Cam: Chus, a quo dicti sunt Etyopes, unde in ebreo Etyopia Chus nominatur; et Mezarim, a quo Egipty. Unde et in ebreo Egyptus Mezarim dicitur: (4) Phuth a quo Sibies. Qui tamen primo uocati sunt Phutei. Unde ibidem est fluuius, qui usque nunc Phut dicitur. Et Chanaan, a quo dicti sunt Chananei, quorum terra postea filiis Israel data est. Filii autem Chus: Saba, a quo dicti sunt Sabei; Euila, a quo descenderunt gentiles; et Sabatha, a quo Sabatani. Porro Chus genuit Nemproth. Iste fuit qui induxit posteritatem Noe ad faciendam ciuitatem et turrim, contra dominum, de qua dicitur Genesis XI-o capitulo. Ideo dicitur: Ipse cepit esse potens in terra; quia per potentiam alios sibi submittebat, et nolentes ad opus predictum compellebat. Ideo sequitur: Et erat robustus uenator, id est oppressor hominum coram domino. Quia nichil latet eius aspectui. Ob hoc exiuit prouerbiu, id est uerbu commune uel uulgatum: quasi Nemproth. Quando enim postea uidebatur aliquis oppressor hominum, uocabatur alter Nemproth, uel similis Nemproth. Fuit autem principium regni eius Babylon, et eius posteritas obtinuit regiones ad mare oceanum.

Ex quibus apparet omnibus dictum illorum esse uerum, qui dicunt, quod Hunor et Magor patres Hungarorum, fuerint filii Nemproth, qui fuit filius Cus, qui fuit Cam; qui fuit a Noe maledictus; tum quia non essent Hungari de genere Japhet, secundum dictum beati Ieronymi; tum etiam quia Nemproth nunquam habitauit circa fluuium Thanay, qui est ad orientem, sed ad mare oceanum. Ergo sicut dicit sacra scriptura, et sancti doctores, hungari descenderunt a Magor filio Japhet, qui post diluuium anno quinquagesimo VIII-o, sicut dicit sanctus Sigilbertus episcopus antiochenus in Cronica orientalium nationum, intrauit terram Euilat, et ex coniuge sua Eneegeniuit Magor et Hunor, a quo Magari et Huni sunt nominati.

II. *Prima origo dilatationis hungarorum in oriente Scytie.*

(5) Accidit artem dierum una uenandi causa illos perrexisse, quibus in deserto cum cerua occurrisset, in paludes Meotydas illam insequentes fugit ante eos. Cumque ibi ante eos prorsus euanuisset, diutius requisitam nullo modo inuenire potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam. Deinde ad patrem redeuntes, ab ipso licentia impetrata, cum rebus omnibus paludes Meotydas pro armentis nutriendis intrauerunt moraturi. Regio quidem Meotyda Perside patrie est uicina. Quam undique preter uadum unum pontus gyrouallat, fluuiis currens¹⁾, herbis siluis piscibus volucris et bestiis copiat; aditus illic difficilis est et exitus. Paludes ergo Meotydas adeuntes quinque annis ibidem immobiliter permanserunt. Anno uero VI-o exeuntes, in deserto loco sine maribus in thabernaculis permanentes uxores ac filios²⁾ filiorum Bereka, cum festum tube colerent, et coreas ducerent, ad sonitum simphonie casu reppererunt. Quos cum eorum rebus in paludes Meotydas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluuium. Accidit autem Dule principis Alatorum in illo prelio inter illos pueros duas filias comprehendi, quarum unam Hunor aliam Magor sibi sumpserunt in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Huni siue hungari originem sumpserunt. Factum est autem, cum diutius in paludibus Meotidis habitassent, in gentem ualidissimam crescere ceperunt, nec eos capere ipsa regio poterat aut nutrire. Exploratoribus igitur abinde in Scytiam desti-

1) Toldy: currentibus.

2) Toldy: filias.

natis scrutinii astutia subtilissima Scythie regione explorata cum pueris et armentis¹⁾ ipsam patriam intrauerunt permansuri. Regnum igitur ipsum dum adissent, Alprozuros²⁾ qui nunc Pruteni nuncupantur in eo habitantes inuenerunt. Quibus deletis et expulsis ac occisis, usque hodie ipsum regnum inuitis uicinis possidere dignoscuntur. Scytia enim regio in Europa situm habet, et extenditur uersus orientem ab uno latere ponto aquilonari, ab (6) alio uero Ripheis montibus includitur. Cui de oriente Asya, et de occidente fluuius Ethul, id est Don. Gentes siquidem in eadem procreate otia amplectuntur, uanitatibus dedite, nature dedignantis, actibus ueneris intendentes, rapinas amant: generaliter colore plus nigre, quam albe. Scytia enim comprehensione una cingitur, sed in tria regna diuiditur principando, scilicet in Bascardiam Denciam et Magoriam. Habet quoque prouincias C et VIII-o, que dudum per filios Hunor et Mogor ob centum et octo progenies, que egressae fuerunt ex femoribus eorundem de paludibus Meotydis, intrantes Scytiam sunt diuise. Regno autem Scytico de oriente regnum iungitur Iurianorum, et post hec Tarsia. Tandem uero Mangalia, ubi et Europa terminatur. Ex plaga autem estiuale subsolari geus iacet Corosmina et Ethyopia, que minor India dicitur, et post hec inter meridiem et cursum Don fluuii est desertum inmeabile, ubi propter intemperiem aeris illius zone sunt serpentes diuersi generis, rane uelud porci basillicus³⁾ et plura animalia toxicata, tigris et unicornis ibi generantur. Don grandis fluuius est, in Scytia oritur ab hungaris Etul nuncupatur, et ibi montes niueos, qui Scytiam cingunt, transcurrit, amisso nomine Don uocatur. Circa enim meridiem iuxta ipsum iacet gens Kytanorum et gens Alanorum, tandem in mare cadit rotundum tribus ramusculis. Alter quoque fluuius nomine Thogata, ualde magnus in regno nascitur Scyticorum; qui per siluas uadit desertas, paludes et montes niueos, ubi sol nunquam lucet, discurrens, intrat tandem in Irchaniam et ibi uergit in mare aquilonis. Longitudo quidem Scytie patrie trecentis et sexaginta stadiis extendi perhibetur latitudo C nonaginta. Situm enim habet tam munitum, quod in solo loco uno paruissimo uadus ibi reperitur, propter quod ipsi Scythe, nulli imperio nec etiam Macedonico aliquo tempore sunt subiecti, et pro tanto uocamus eos demptos, id est

---

1) Toldy: armatis.

2) Toldy: Alprozuros.

3) Toldy: basiliscus.

exemptos ab omni potestate. Dicimus etiam Dentos a dentositate, quia sicut dentes omnia corrodunt et tritulant, ita ipsi omnes alias nationes tritulant. Unde romani eos uocabant flagellum dei. Sola tamen dicta Scythia in quibusdam locis satis lata esse dicitur. Nemoribus siluis herbis uenustata, diuersisque generis bestiis diues et referta. Cui de oriente uicini sunt Bessi et Cumani albi. Circa etiam mare aquilonis de occidente quod ei uicinatur usque Susdaliam est (7) desertum siluestre humano generi immeabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per nouem menses continue iacet, ubi sol non cernitur per menses memoratos, nisi in mense Iulio Iunio et Augusto et hoc in tanta hora d'ei, quanta est a sexta usque ad nonam. In montibus enim deserti memorati cristallus inuenitur, grifones nidum parant auesque legisfalk que hungarice kerechets appellantur, pullos procreare dignoscuntur.

III. *Primus ingressus hungarorum in Pannoniam.*

Anno ab incarnatione domini CCCLXXIII-o tempore Valentis imperatoris, et Celestini primi pape romane ecclesie, in sexta etate seculi multiplicati huni in Scythia habitando congregati in unum, inter se capitaneis constitutis Wele filio Chele de genere Zemein oriundo, Keue et Kadicha eiusdem fratribus, Ethele Kewe et Buda filii Bendekus de genere Kadar, ad occidentales regiones inuadere decreuerunt. De centum enim et octo tribubus decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum uirorum eligentes, derelictis aliis hunis in Scythia, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent. Constituentes inter se rectorem unum, nomine Kadar de genere Tu da, qui lites sopiret dissidentium, fures et latrones ac malefactores castigaret, ita tamen, ut si rector idem immoderatam sententiam diffiniret, in irritum posset communitas reuocare, errantemque rectorem et capi (8) taneos deponerent quando vellent. Consuetudo itaque ista legitima inter hunos siue hungaros uque ad tempora ducis Geyche filii Toxun extitit obseruata. Ante etenim baptismum hungarorum in castris uox preconia clamando taliter hunos congregabat ad exercitum: Vox dei et communitatis uniuerse, quod unusquisque in tali loco armatus uel sicuti esse ¹⁾ debeat precise comparere communitatis preceptum ac consilium auditurus. Quicunque ergo edictum contempsisset, non ualens pre-

---

1) Toldy: est.

tendere rationem cultu diuino ¹⁾ per medium lex Scytica sancciebat, aut ire in desperatas causas, uel in communium seruicium immisericorditer tradebatur. Vicia itaque et huiusmodi excessus, unum hunc ab aliis fecerunt separari. Alias autem cum unus pater et una mater hunos omnes generans procreauerit, quomodo unus nobilis et alter ignobilis esse diceretur, nisi uictus per hos casus criminis haberetur? Tunc omnes capitanei simul uno animo unoque consilio egressi de Scythia intrantes tandem Bissos et cumanos albos deinde susdalos ruthenos, terramque nigrorum cumanorum intrauere. Abinde egressi usque ad Tysciam peruenerunt, qua quidem regione circumspecta, concorditer placuit omni cetui ulterius non incedere cum uxoribus et armentis. Cum uxoribus enim et bigis, et suis thabernaculis de natali solo descenderant. Cumque eo tempore Pannoniam Pamphyliam, Frygiam Macedoniam et Dalmatiam tetrarcha Macrinus natione longobardus de Sabaria oriundus gubernaret armis ²⁾ bellicis informatus, audito quod huius super Tysciam resedissent, et de die in diem deuastarent regnum eius, cum alumpnis sui regni ipsos aggredi formidans, ad romanos nuncios suos destinauit, petens sibi auxilium commodari contra hunos. Ex gratia etenim romanorum imperatoris memoratis imperabat. Romani uero eo tempore Detricum de Verona natione alamanum uoluntarie super se regem prefeceant. Quem petentes ut Macrino subsidium importaret, illo autem animo gratanti annuente, egressus est cum exercitu italico germanico ac aliis mixtis gentibus partis occidentis. Peruenit tandem in Zazholm ubi ipsi longobardi ad ciuitatem Potencianam conuenerant, ut tractarent cum Macrino consilium utrum hunos in eorum thabernaculis in suo descensu transmeando Danubium, uel in alio loco competenti inuadere oporteret. In istis itaque consiliis et tractatibus De(9)trico Macrinoque residentibus, huius super utres noctis in silentio in Sicambria Danubium transeuntes, Macrini et Detrici exercitum, quem ciuitas Poterciana capere non poterat in campis in tentoriis commorantem crudeliter trucidarunt. Ex qua enim inuasionem Detricus acerbatus exiuit contra hunos in campum Tarnukuolg pugnaturus, qui committendo prelium hunos fertur deuicisse, cum suorum maximo interitu et periculo Ex huius uero qui remanserunt, fugerunt ultra Tysciam. Ceciderunt autem illo die

---

1) Toldy: culto diuini.

2) Toldy: artibus.

ex hunis C et XXV¹⁾ milia Keueque capitaneus interiit et in ipso prelio inter illos. Ex Detrici uero et Macrini exceptis illis, qui in suis tentoriis fuerant trucidati CC et decem milia corruerunt. Videns autem Detricus tantam cedem accidisse de sui populi in prelio, post congressum altera die perrexit uersus Tulnam ciuitatem cum Macrino, que tunc erat ciuitas latinorum inter urbes Pannonie computata. Tulna ciuitas est in Austria, tres rastas distat Vienne. Ut autem cognouerunt hui retrocessisse suos aduersarios, ad locum certaminis sunt reuersi et cadauera suorum sociorum, et Keuam capitaneum more Scythico prope stratum²⁾ ut putamus sollempnis lapidea est erecta, decentissime subterrarunt, locumque illum et partes illas Kewe oza uocauerunt. Experientes igitur in prelio precesso animositatem romanorum et armorum paraturam, resarcito exercitu uersus Tulnam ciuitatem, ubi se inimici eorum collegerant, hui perrexerunt. Contra quos Detricus cum Macrino in Cesumaur dicitur occurrisse et a mane usque ad nonam preliantes romani sunt deuicti. Ubi et Macrinus mortuus est et Detricus per sagittam in fronte uulneratus, totoque exercitu romanorum interempto ac fugato. Ex hunis uero in illo prelio quadraginta milia perierunt, Wela Kewe et Kadicha ibidem interfectis, quorum cadauera abinde remouentes apud statuam memoratam cum aliis hunis sepulture tradiderunt. Postquam autem romanorum exercitus de Cezumaur est dispersus, nunquam deinceps per plures annos contra hunos congregari potuerunt.

IV. *De electione Atyle regis hungarorum et de uictoria eiusdem monarchiali.*

(10) Anno ab incarnatione domini quadringentesimo primo, ab ingressu uero hungarorum in Pannoniam anno XXVIII-o hungari siue hui concordii uoluntate Atylam filium Bendekuz consuetudine romanorum super se regem prefecerunt, qui primo unus de capitaneis habebatur, et ipse Budam fratrem suum de flumine Tysce usque Don principem constituit ac rectorem, uocarique se faciens regem hungarorum metum orbis flagellum dei. Atyla dei gratia filius Bendekus, nepos magni Magor, nutritus in Engadi rex hunorum medorum gottorum danorum metus orbis terre et flagellum dei. Erat enim rex

1) Toldy: triginta.

2) Toldy completează: stratum ubi statua.

Atyla colore teter, oculis furiosus, elatus incessu, pectore lato, barbam prolixam deferebat, uenerus etiam erat ultra modum. In archa sua es tenere contempnebat, audacie quidem temperate. Astutissimus in preliis ac sollicitus, fortitudinis competentis suo corpore habebatur. In uoluntate magnanimus, armis politis mundis thabernaculis cultuque utebatur. Amabatur siquidem ab extranea natione, eo quod esset liberalis ac communis, ex natura uero seueritatem quam habebat, mirabiliter a suis timebatur. Linguarum ideoque diuersarum nationes de finibus orbis terre ad eum confluebant, quibus liberaliter pro posse affluebat. Habebat enim decem milia currum falcatorum, diuersas machinas, et omnia ingenia quibus castra urbesque confringuntur, que in suo exercitu secum ferebat. Thabernacula quidem uariis modis diuersorum regnorum operata habere consueuerat. Unum tamen habebat sic celebre ac sollempne, ut ex laminis aureis mirifice coniunctim solidata, modo solui et nunc reconiungi attendencium staret uoluntate. Columpne eius ex auro laborate habentes iuncturas, opera ductilia, in medio tamen uacue in suis iuncturis lapidibus preciosis fabricate iungebantur. Sed et sua maristalla dum pergeret ad exercitum, diuersarum patriarum equis¹⁾. Quos quamuis uisus esset habuisse, largiter tamen egentibus tribuebat, ita quidem⁽¹¹⁾ ut duos haberet aliquando pro usu equitandi. Iste uero maristalle ex hisso et purpura habebant paraturam, sed et regales selle ex auro fuerant, et lapidibus preciosis laborate. Mensa erat tota aurea, uasa etiam coquinaria aurea erant. Talamus autem eius ex auro purissimo mirifice fabrefactus, secum in exercitu ferebatur. In huiusmodi igitur et aliis seculi pompis Atyla rex huiusmodi erat gloriosus. Expeditio uero sua preter extraneas nationes decies centenis milibus uirorum armatorum replebatur, ita quidem, ut si unum Scyticum decedere contigisset, statim pro ipso alter ponebatur. Arma quidem gentis eius ex corio maxime et metallis uariis diuersimode fuerunt laborata, arcus habens et lanceas acutissimas pariter, ac cultros accinctos in femore. Galnerium²⁾ quoque regis Atyle quod in suo scuto gestare consueuerat, similitudinem austuris in capite habebat cum corona. Quod signum hungari dum se regerent per communitatem, usque tempora ducis Geyche filii Toxun, in exercitu semper communium gestauere.

---

1) Toldy completează: replebatur.

2) Toldy: banerium.

V. *Continuatio Hystorie.*

Postquam autem commisso prelio in Cezumaur redissent hunc cum uictoria ad sua thabernacula, diebus paucis ultra Tisciam cum uxoribus permanserunt, et hoc facto rex Atyla ad unum diem sollempnem curiam fecit congregari. In quam Detricus de Verona cum principibus Germanie accedens, omnem omaginem ¹⁾ et reuerentiam regi Atyle fecisse perhibetur. Suggestit itaque regi ad partes occidentales personaliter accedere, ubi magnum honorem possit adipisci. Cuius quidem amplectens consilium, exercitu statim proclamato, egressus de Siccambria primo illiricos dicitur inuasisse, deinde Constancie regnum pertransiuit, cui Sigismundus rex occurrit circa Basileam cum exercitu magno. Quem cum gente tota conterens, suo dominio subiugauit. A loco autem illo egressus iuxta Renum Argentinam ciuitatem obsedit, quam quidem ciuitatem romanorum nullus cesar potuit primitus expugnare, ipse Atyla expugnauit diruendo murum eius in diuersis locis, ut cunctis aduenientibus sine grauitate uia libera preberetur. Edicens firmissime, ne ipsius murus ipso uiuente muraretur. Ut eadem ciuitas non Argentina, sed Strozburg uocaretur, propter uiarum pluralitatem, quas in muro eius fecerat aperiri. Amoto igitur suo exercitu, de Argentina Luxouium (12) Bizanciam, Chalon, Masticon Ligonem Burgundiam et Lugdunum destrui fecit ciuitates usque terram. Et egressus inde iuxta fluuium Rhodanum peruenit Cathalaunia. Ubi diuiso suo exercitu, tertiam partem sue gentis contra Miramommonam soldanum potentissimum cum electis capitaneis destinauit. Quo audito idem de urbe Sibilie fugit ante hunos in Marrochiam brachio maris quod strictum Sibilie dicitur transpassato. Hoc facto incerto regem Atylam romanorum patricius dictus Eucius cum decem regibus occidentis inuasit ex obrupto. Cumque insultum niterentur facere super Atylam, per nuncios petens inducias preliandi, ut copia sue gentis que fuerat aduersus soldanum destinata remearet. Illis renuentibus inter ambos exercitus a mane usque ad noctem in campo qui Bewinde dicitur prelium est commissum. Erat enim inter duos exercitus fluuius discurrens tam paruissimus, ut si capillum in ipsum quis iactasset, suo lento motu uix potuisset inferius remouere. Prelio autem iam facto, animalium et hominum sanguinem inundando, tantus torrens fuisse perhibetur, ut aurigam cum curru intro traheret ac armatos

---

1) Toldy: omagionem.

fieretque mortalitas non modica per torrentem in utroque exercitu. Illud ergo prelium, quod commissum extitit inter reges occidentis et Atylam in campo Beusscite Cathalaunis, omnibus preliis huius mundi, que commissa sunt uno die et loco uno, terribiliora et magis ardua per ueteres non memorantur. In quo quidem conflictu rex gottorum Marinus ¹⁾ nomine Aldaricus extitit interemptus. Cuius quippe obitum dum alii reges cognouissent, qui occisi non fuerant, fuge latebras queritarunt. Ab illo ergo die eleuatum est cor hunorum et regis Atyle, timorque percussit orbem terre, quo audito censu eis et tributo, plurima regna seruiuerunt. Tertia uero pars exercitus Atyle regis, que non potuit in hoc prelio interesse, timens Atylam propter moram, usque vitam Atyle remansit Cathalaunis, eiusdem patrie habitatores tandem sunt effecti, Pannoniam nolentes remeare. Erant enim soli huius aduersus Miramammonam destinati sexaginta quinque milia, excepta extranea natione. Ex hys etiam huius plures fuerant capitanei constituti, qui lingua ipsorum Spani uocabantur. Ex quorum quidem nominibus Yspania tota nomen (13) assumit. In loco siquidem prelii diebus paucis Atyla commorante, regressus est demum cum uictoria, uenitque in ciuitatem Tolosanam, in qua per ciues cum summa laude est receptus. Abinde se remouens abiit contra Remensem ciuitatem, scilicet capitalem urbem gallicorum, que ei cum pergeret Cathalauniam, resisterat uehementer, quam occupans sine mora omnes quos ibi reperit igne ac gladio deuastauit. Taliterque tota Francia et Flandria demolita peruenit Coloniam, ubi sanctum Ursulam Bractanorum ²⁾ regis filiam cum undecim milibus uirginum hunorum feritas crudeliter iugulauit. Regno ³⁾ ibidem Colonie transpassato deinde intrans Turingiam apud Ysnacum ciuitatem curia sollempni in ipsa celebrata, super dacos normanos frisonos lytuanos et prutenos exercitum destinauit. Quos deuictos sibi fecit deseruire. Egressus uero curia celebrata Siccambriam Pannonie ciuitatem intrauit, in qua propriis manibus Budam fratrem suum interfecit, ac corpus eius in Danubium proiecit, quoniam ipse, Atyla in partibus occidentalibus demorante, ibidem Buda inter ipsum et Atylam fratrem suum metas statutas transgressus fuerat dominando. Nam Siccambriam suo nomine fecerat nominari Buda Wara. Et quamuis rex Atyla hunis et aliis

---

1) Toldy: maximus.

2) Toldy: Britanorum.

3) Toldy: Rheno.

gentibus posuisset interdictum, ut eadem ciuitas non Budauara, sed urbs Atyle uocaretur, teutonici interdictum formidantes Eccylburg eam uocant, id est urbs Atyle, hungari uero interdictum non curantes adhuc eam Ovbudam usque hodie uocant et appellant. Hys itaque sic peractis quinque annis Siccambrie requieuit speculatoribus suis per mundi quatuor partes destinatis, siue distributis. Speculatorum quidem prima societas de Siccambria ordinatim in quantum unius clamor potuisset ad alium exaudiri die ac nocte Colonie Germanie ciuitate stare consueuerat; altera pars usque Lituam. Tertia in littore Don fluuii idest Etul; sed quarta statio Yadrice Dalmatie ciuitate consistebat. Quorum quidem clamore et uoce quid Atyla ageret, uel quali exercitationi esset deditus, mundi quatuor partes scire potuissent.

VI. *Fugat nationes.*

Pannonie Pamphiliæ Frigie Macedonie et Dalmatie ciuitates, que per hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam⁽¹⁴⁾ per mare adriaticum licentia ab Atyla impetrata, seruire ipsi Atyle renuentes dimissis armentis transierunt; vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes¹⁾ sponte in Pannonia.

VII. *Rex Atyla expugnat ciuitatem Aquilegiam.*

Cumque rex Atyla quinque annis Siccambrie repausasset, sui exercitus defectum, uidelicet tertie partis, que dudum remanserat Cathalaunis, resarcire procurauit, curiaque celebrata egressus de Pannonia per Carinthiam Stiriam et Dalmatiam pertransiens apud urbem Salonam et Spaletum mari adriatico se coniunxit, ambasque urbes fecit concremari. Ab illo uero loco egressus perrexit circa mare Traguram, Sardonam, Sibinicum, Iadram, Nonam, Sceniam Parentiam Polam, Caputstriam Terrestriam ciuitates et alia multa oppida in montibus discurrens²⁾ peruenit tandem Aquilegiam, cuius quippe magnitudine conspecta abhoruit, et se confusum deputans si dictam urbem inexpugnabilem reliquisset, pro eo maxime, quia plures rebelles longobardi de Pannonia fugisse in ipsam ferebantur.

---

1) Toldy: remanentibus.

2) Toldy: destruens.

Quos cum per nuncios a ciuibus repetisset, (15) illosque tradere recusassent, expugnare cepit diuersis machinis ciuitatem, quam cum capere nullatenus potuisset, obsedit eam uno anno et dimidio. Accidit autem uno die, ut ipsam ciuitatem circuiret multis Phitonicis eius lateri adherentibus, in quibus iuxta fidei sue opinionem spem maximam apponebat, uidens ciconiam de mari euolantem et in pinnaculo unius pallacy in quo habebat nidum suum resedisse. Acceptoque in rostro pullo uno in maris arundines illum deportauit. Reuersa iterato, et alios pullos suos simul cum nido transportauit. Quo uiso rex Atyla suos milites ad se uocans dicit eis: Cernite socy, quod ista ciconia futurorum fatorum indicia¹⁾ et urbem istam per nos sentit diruendam, ad fugam ne pereat cum ciuibus se communit. Estote ergo in prelio die crastina fortiores, uidebitis ciuitatem ruituram. Tunc edicto proclamato, machinarum omnium genere adhibito, cum non potuisset ciuitatem expugnare cum machinis, consilio Scythicorum usus, sellam unam ex decies centenis milibus de quolibet potulauit, fecitque ex sellis iuxta muri circum congeriem uehementem, et iussit incendi sellas ipsas, quarum flamma et ardore murus se dissoluens, cum turribus in terram est prostratus. Quo uiso ciues omnes derelicta urbe in insulam maris fugerunt, quandam enim insulam maris Aquilegie contiguam decreuerunt introire eterno ibidem permansuri, que uera Venecia usque hodie nominatur. In qua quidem aliquamdiu habitantes, propter metum regis Atyle ipsa derelicta, insulam que Realth dicitur intrauerant permansuri.

VIII. De ortu Venetorum.

Veneti quidam²⁾ sunt Troiani, ut Cronica canit ueterorum; post excidium tamen Troie Aquilegie permanserunt, quam fundasse perhibentur. Veneti quidem non accipiunt originem de Sabaria, ut quidam opinantur. Nem Sabarie latini (16) longobardi uidelicet inhabitabant, et erat ibi scola generalis tam ipsis longobardis quam aliis gentibus orbis terre, poetarum multis philosophorum dogmatibus luculenter illustrata, et uarys ydolorum erroribus mancipata, quam quidam rex gottorum Arcellauus primo uolens capere, diu obsessam non potuit. Demum metus orbis expugnauit. Cuius nempe incole per humos expulsi nunc habitant Papye in Ytalia, iuxta flumen Ticini.

1) Toldy adaugã notat.

2) Toldy: quidem.

IX. *Deuastant Alamaniam.*

Destructa itaque ciuitate Aquilegie et Concordia, demum in Foro Iulii destruxit Ciuitatem. Abinde in marchiam intrans Longobardie, Teruisium, Paduam, Veronam, Brixam, Cremonam, Mantuam, Pergamum, Mediolanum, Alexandriam et Ferrariam aliasque plures urbes ipsius regionis, suo subiugauit dominio. Post hec Rauennam dum uenisset, Arianorum archipresul qui in ipsa ciuitate contra sedem apostolicam duodecim cardinales fecerat eleuari, sec-tam suam imitantes, habens thesaurum copiosum ciuibus ignorantibus in urbem Rauennam clam hunos intromisit, filiosque baptis-matis, qui in ipsa ciuitate erant potiores, fecit iugulari, promittens nichilominus regi Atyle, quod si secte sue adhererit, fueritque chri-stianos persecutus, totam Italiam et Romanam ciuitatem et Af-ricam sine fatigatione sue gentis et expensis sibi subiugaret. Cum-que Atyla libenter annuisset, ac magis oblectatus amore dominii quam secte memorate; cognoscentes romani periculum quod inde potuisset emergere christianis, Leonem adeunt apostolicum ut (ad) Atylam debeat dirigere gressus suos, petens eum ex parte romano-rum, ut acciperet census ac seruicia quamdiu uiueret ipse Atyla. Interea rex Atyla ad Apuliam exercitum suum destinauit, consti-tuens ipsi exercitui capitaneum Zorard ex tribu Zoard (17) oriundum, qui quidem Apuliam, Terramlaboris et Calabriam usque Regionam ciuitatem et Catonam, quam sapiens Cato fundasse dicitur spoliauit, et cum summa preda reuertitur. Cumque Leo papa cum cleri mul-titudine ac crucibus ad Atylam Rauennam peruenisset, in campo simul in equis colloquium habuerunt, et dum promissa et uerba audisset romanorum, onerosa uidebantur regi Atyle. Admisit tamen postulata, ob reuerentiam sedis apostolice, et timorem ymaginis ap-parentis. Nam cum idem rex oculos superius eleuasset, uidit supra capus suum pendere hominem in aere habentem gladium in manu sua, qui ipsius caput quasi stridentibus dentibus truncare minaba-tur. Et sic romanis admittendo postulata, apostolico licentia data, rex Rauennam est ingressus. In qua quidem archipresulem arrianum fecit captiuari cum suis sequacibus pape imitatus consilium. Et post-quam exegisset ab eo et complicitibus suis sexaginta milia marcarum auri, ipso iugulato cum omni copia sui exercitus frena retro uertit, Pannoniam ¹⁾ est reuersus. Dum ergo per meridiem occidentem aqi-

1) Toldy: Pannoniamque.

lonem atque orientem longe lateque suum imperium extendisset, uertebat in animo suo transfretare, ut Egiptios Assirios et Affricam subiugaret.

X. *Atyla rex uxoratur.*

Tunc filiam regis Bractanorum nomine Mikolch supra formam humanam pulcriorem sibi adducunt ad amandum. Quam in tantum amasse perhibetur, ut modum excesserat, sicuti moris erat ei in potando. Factoque fine coitus puelle usque¹⁾ consumato, de naribus eius sanguis egrediens supino dormienti cruor per os in guttur intrauit, ubi sanguis coagulatus tractum impediens anhelitus, Atylam interemit. Mikolch uero de sompno excitata, cum suum dominum motu celeri tetigisset, et ille se mouere non potuisset, cernens corpus frigidatum et priuatum calore naturali cubicularios regios eiulatu magno (18) ad se uocans, dominum suum eis demostans uniuerse carnis uiam introisse. Qui sane clamore terribili perstrependo uniuersos uigiles ad hostia palatii eorum eiulatu fecerunt cursitare. Sepehaueruntque eum cum Wele Kadicha et Kewe, et aliis capitaneis hunorum in loco superius memorato. Diulgato igitur eius obitu, obstupuit totus mundus, et utrum inimici eius lugerent, an gauderent hesitabant, filiorum multitudinem formidantes, qui quasi populi uix poterant numerari. Et credebant aliquem post obitum patris ex filiis regnaturum. Detrici uero et aliorum principum alamanorum astutia, quibus rex Atyla in collo imperando residebat, hunorum inpartita communitas in partes diuersas est diuisa. Ita quidem ut quidam Chabam regis filium ex grecorum imperatoris, scilicet Honorii filia procreatum, alii uero Aladarium ex Germanie principissa scilicet domina Crumheldina procreatum in regen post Atilam sibi preferere nitebantur. Sanior uero²⁾ hunorum dum Chabe adhesisset, Detricus autem exterra natio, cum paucis hunis Aladario, ambo regnare ceperunt. Dumque alter alteri se preferre moliretur, Detrici astutia, qui illo tempore Sicambrie Aladario adherebat, inter ambos reges tam durum prelium ac forte est commissum, ut per quindecim dies continuos, ita Danubium germanico sanguine inundauit, quod si Teutonici occisionem que per hunos facta est diebus memoratis, ob odium non celarent, profecto possent confiteri, quod a Sicambria usque Potentianam, nec homines nec bruta animalia de Danubio

1) Toldy: usuque.

2) Toldy adaugä: pars.

aquam puram bibere potuissent. Istud est illud prelium, quod huni Crumheld prelium uocant usque in diem istum. In istis itaque preliis semper Chaba et huni uictoriam habuerunt. Postmodum uero Detricus de Verona per tradimentum Chabam fecit superari. Deuicerat enim primitus Chaba fratrem suum, sed tandem in ultimo est deuictus, ut uix XV milia ex parte Chabe remanerent, aliis hunis et filiis Atyle totaliter deletis et occisis. Mortuo itaque Atila tam filii sui, quam Huni inter se sunt necati. Deuictus itaque Chaba et germani sui, filii Atyle regis, qui ei assisterant ex aduerso, numero sexaginta, cum quindecim milibus hunorum ad Honorium auunculum suum fugisse perhibetur. (19) Et quamuis Honorius imperator grecorum incolam Grecie eum facere uoluisset, illo renuente remanere, paternam sedem, uidelicet Scythiam moraturus repetiuit, Manserat namque Chaba in Grecia cum Honorio annis XIII, sed rediit in Scythiam anno uno propter uiarum discrimina, et difficultatem passigiorum. Hic autem in Scythiam, paternam scilicet sedem adiundo, uxorem de Scytia non accepit, sed traduxit de Corosmenia, de consilio Bende-kuz aui sui, quem sanum, sed nimis decrepitem dicitur inuenisse. Ex ista quidem uxore sua genuit Edemen et Ed. Hic igitur Chaba suo amonitu redire fecit Scyticos iterum in Pannoniam. Remanserant autem ex hunis uirorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de prelio Crumheldino in campum Chigla mezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes ne eos inuaderent ex obrupto, ad Erdeelew¹⁾ intrauerunt, non se hungaros, sed Zekul alio nomine uocauerunt. In uita quidem Atyle infesti fuerant ipsi huni occidentali nationi. Isti etenim Zekuli hunorum sunt residui, usque ad aliorum hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Pannoniam redire cognouissent in Rutheniam eis occurrerunt conquestrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari uoluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur. Isti namque Zekuli Chabam in Grecia perisse putauerunt. Unde wlgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, quando Chaba de Grecia reuertitur. Iste igitur Chaba filius Atyle est legitimus, ex filia Honorii imperatoris grecorum genitus, cui Edemen et Ed filij sui sunt uocati. Edemen au-

---

1) Toldy: Erdeelw.

tem cum Ungari in Pannoniam secundo sunt reuersi, cum maxima familia patris sui et matris introiuit. Nam mater eius de Corosminis orta erat. Ed uero in Scythia mansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Abe est egressa. Cum igitur Chaba adiens in Scythiam nobilitate genitricis in communi se iactaret, humorum nobilitas (20) ipsum contempnebat, asserentes eum non uerum esse alumpnum regni Scitie, sed quasi missitalium extere nationis, propter quod ex Scythia uxorem non accepit, sed traduxit de genere Corosmina. Postquam autem filii Atyle in prelio Crumhelt cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclauis tantummodo grecis vlachis teutonicis aduenis messianis ¹⁾ remanentibus in eadem, qui uiuente Atyla populari seruitio sibi seruebant. Surrexit post hec quidam Zuatapolug nomine Moroti filius in Polonia qui Bracta subiugando, bulgaris messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia dominari post humorum exterminium. Hunc quidam hungari de Erdelw et de fluuio Hung uariis muneribus allectum, et nunciis explorantes, considerata illius militia immunita, ipsum Zuatapolug irruptione subita in quodam oppido circa pontem Bani iuxta Tatam, cuius oppidi adhuc apparet interruptio, cum tota militia peremerunt, et sic populis Pannonie memoratis, quos Moroti filius dilatando adauxerat, inceperunt dominari. Tradunt quidam quod hungari Morot non Zuatapolug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem; hoc idcirco esse habet, quia Moroth pater eius nomine maior erat, sed confectus senio repausabat in castro quod Besprem nominatur. Audito infortunio quod filio acciderat, morte subita ob dolorem finiuit uitam suam. Filius uero in dominando nouus erat. Huius autem applicuerunt fluuio Tyscie et de Tyscia egressi quinto anno. A prelio Kezumaur usque regnum Atile annus fluxit unus. Regnauit autem Atyla annis quadraginta quatuor; ducatum tenuit quinque annis; uixit autem centum uiginti quatuor annis. Mortuus est autem post ingressum hungarorum in Pannoniam anno LXX-o II-o, ab incarnatione autem domini anno quadragesimo XL-o V-o tempore imperatoris Marciiani secundi, et pape Gelasii primi. Nocte autem illa, qua Atyla mortuus est in Siccambria, uidit Marcianus imperator in somnis arcum Atyle fractum, ex hoc intelligens, ipsum esse mortuum; qui tunc Constantinopolim morabatur.

Explicit prima cronica Hungarorum.

1) Toldy: Marchianis.

XI. *In(21)cipit prologus de secundo ingressu, et de casibus prosperis et aduersis eorundem.*

De gestis¹⁾ igitur Hunorum natalibus preliis felicibus et sinistris, quociensque eorum loca inmutauerunt, videndum nunc est, quo tempore in Pannoniam redierunt iterato, quique redeuntium fuerunt capitanei, quantusque numerus armatorum in exercitu, apponere in presenti opusculo dignum duxi.

Anno ab incarnatione domini sexcentesimo LXX-o VII-o a morte vero Atyle regis hungarorum anno centesimo quarto tempore Constantini imperatoris tertii et Zacharie pape, sicut scribitur in cronica romanorum, hungari de Scytia secundo egressi sunt hoc modo. (22) Quod Eleud filius Vgeg ex filia Eunodbilia in Scytia genuit filium, qui nominatur Almus ab euentu. Quia matri eius in sompno innotuerat auis, quasi in forma asturis ueniens, dum esset grauida; et quod de utero eius egrederetur torrens, ac in terra non sua multiplicaretur, ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur. Quia vero sompnum in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnum fuit prenosticatus, ideo ipse vocatus est Almus. Qui fuit Eleud qui fuit Vgeg, qui fuit Ed qui fuit Chaba qui fuit Ethele qui fuit Bendekus qui fuit Turda qui fuit Scemen qui fuit Ethei qui fuit Opus qui fuit Kadicha qui fuit Berend qui fuit Zulta qui fuit Bulehu qui fuit Bolug qui fuit Zambur qui fuit Zamur qui fuit Leel qui fuit Leuente qui fuit Kulche qui fuit Ompud qui fuit Miske qui fuit Mike qui fuit Bestur qui fuit Budli qui fuit Chanad qui fuit Buken qui fuit Bondofard qui fuit Farkas qui fuit Othmar qui fuit Kadar qui fuit Beler qui fuit Kear qui fuit Keue qui fuit Keled qui fuit Dama qui fuit Bor qui fuit Hunor qui fuit Nemproth qui fuit Thana qui fuit Iaphet qui fuit Noe. Almus genuit Arpad, Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun.

Anno igitur ab incarnatione domini sexcentesimo, vel sexingentesimo septuagesimo septimo a morte vero Atyle regis anno centesimo vulgariter Magori siue huni, latine vero Vngari, tempore Constantini tertii imperatoris et Zacharie pape denuo ingressi sunt Pannoniam. Transeuntes igitur per regnum Bessorum, alborum Cumanorum Susdaliam et ciuitatem Kyo nominatam, deinde transierunt alpes in quendam prouinciam ubi viderunt aquilas innumera-biles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt, quia de

---

1) Toldy: digestis.

arboribus tamquam musce descendebant aquile et consummebant deuorando pecora eorum et equos; volebat enim deus ut citius descenderent in Hungariam. Exinde montes descendunt per tres menses, et deueniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw, inuitis gentibus memoratis. Ibiq̄ terreis castris septem preparatis pro (23) uxoribus et rebus suis conseruandis, aliquamdiu permanse- runt. Quapropter teutonici partem illam ab illo die Simburg, id est septem castra uocauerunt.

XII. *De septem capitaneis electis.*

Cumque in eisdem castris permanerent, irruptionem circum- quaque iacentium dominorum formidantes, deliberato communi consilio, septem capitaneos inter se prefecerunt et in septem exer- citus sunt diuisi, ita ut unusquisque exercitus unum haberet capi- taneum, sine centurionibus et decanis consueto modo posituiis. Unus namque exercitus habebat tria milia uirorum armatorum sine cen- tum uiris. Ex centum itaque tribubus et octo, in secundo egressu de Scytia de qualibet tribu duo milia uirorum armatorum sunt egressi, familiarium numero non apposito.

XIII. *Primus capitaneus.*

Fuerat autem ex istis capitaneis dicioꝝ et potencioꝝ Arpad filius Almus, filii Eleud filii Vgeg. Huius autem pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire. In Er- delw igitur quieuerunt, et pecora sua recreauerunt. Audientes autem terre utilitatem de habitatoribus, quod optimus fluuius esset Danu- bius, et melior terra in mundo non esset partibus illis: accepto itaque communi consilio miserunt nuncium nomine Kusid filium Kund, ut iret et totam terram prospiceret, habitatoresque terre ag- nosceret. Cum ergo Kusid venisset in medium Vngarie, et circa partes Danuby descendisset vidit locum amenum et circumquaque terram bonam ac fertilem, fluuium bonum et pratosum, placuit ei. Deinde uenit ad ducem prouincie qui regnabat post Atilam uocatum Zuatapolug. Salutauitque eum de suis et causam pro qua uenerat manifestauit. Hec audiens Zuatapolug gauisus est gaudio magno, putabat enim illos esse rusticos, ut uenirent et terram eius colerent; propter hoc nuncium delicatum remisit. Kusid autem de aqua Da- nuby lagenam implens et herbam periarum ponens in utram, et de

terra nigri sabuli accipiens ad suos reuersus est. Cumque narras(24) set omnia que audierat et viderat, valde placuit eis, et lagenam aque terram et herbam eis presentauit. De quibus ipsi sapiendo bene cognouerunt, quod terra optima sit, et aquam habebat dulcem, et pratum cum herbis similibus que nuncius eis recitavit. Arpad verocum suis de aqua Danuby cornu implens et ante omnes hungaros super illud cornu omnipotentis dei clementiam rogauit; ut dominus eis terram in perpetuum concederet. Finitis hys verbis omnes hungari clamauerunt deus deus deus tribus vicibus. Et ibi inuentus est usus iste, et seruatur apud hungaros usque modo. Deinde communi consilio ad predictum ducem eundem nuncium remiserunt, et ei equum magnum cum sella deaurata auro Arabie, et freno deaurato miserunt pro terra sua. Quo viso dux ipse magis gauisus putabat, quod ei pro terra quadam hospitalary misissent. Nuncius ergo impetrauit ibi a duce terram herbam et aquam. Dux vero subridens ait: Habeant quantumcunque uolunt pro hoc munere. Et sic nuncius ad suos reuersus est. Arpad autem interim cum septem ducibus Pannoniam intrauit. Non sicut hospites, sed sicut terram iure hereditario possidentes. Tunc nuncium alium ad ducem miserunt et ei hanc legationem mandauerunt: Arpad cum suis tibi dicit: quod super ista terra, quam a te emerunt diutius nullo modo stes, quia terram tuam cum equo emerunt, herbam cum freno, aquam cum sella. Et tu propter emphiteosim, id est inopiam et cupiditatem terram herbam et aquam concessisti. Cumque duci dicta esset legatio subridens dixit: Equum illum malleo ligneo interficiant, frenum autem in pratum proiciant, sellam vero deauratam in aquam Danubii abiciant. Cui nuncius: Et inde domine quid dampni habebunt? Si equum interficis, canibus suis victualia dabis; si frenum in herbam proicies¹⁾ homines sui qui fenum falcant aurum freni inueniunt Si vero sellam in Danubium abicis piscatores illius aurum selle super litus exponunt, atque domum reportabunt. Si ergo terram herbam et aquam habent, totum habent. Dux ergo hys auditis exercitum cito congregauit timens Vngaros et auxilium ab amicis impetrauit et omnibus coadu(25)natis eis obuiam uenit. Illi autem interdum prope Danubium peruenerunt et in campo pulcherrimo summo diluculo pugnam inierunt. Fuit autem auxilium domini cum hungaris, a quorum facie dux sepe dictus se in fugam conuertit. Persecuti suntque eum hungari usque Danubium et ibi pre timore in

1) Toldy: proicis.

Danubium se iactauit, in quo pre aquarum uehementia suffocatur. Retradidit autem dominus hungaris Pannoniam sicut tradiderat filijs-¹⁾ tempore Moysi terram Seon regis Amorreorum et omnia regna Chanaan in hereditatem. Dum ergo capitaneus iste Arpad uteretur speciali quadam dignitate in Scytia et hanc haberet ipsius generatio consuetudinem Scithica legitima et probata, ut unus in expeditione gradientibus debeat auteire, in redeundo vero retrocedere, ipse pro eo alios capitaneos in Pannoniam adeuntes fertur precesisse. Eoque Arpad Zuatapolug cum ceteris hungaris, ut superius dictum est debellato et occiso castra fixit in monte Noe prope Albam, et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia unde et ciuitas Alba per sanctum regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope.

XIV. *Secundus capitaneus.*

Zoboleh uero alius capitaneus, unde Chak oritur generatio, descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi Chakuara nunc iacet desolata. Illud etenim castrum Zobolei²⁾ fundauit capitaneus, quod postmodum Chak ipso mortuo, suo nomine a suis cognatis et familia iussit appellari; primo quidem Zoboley dicebatur. Illud etiam castrum temporibus Andree Bele et Leuente filiorum Zaar Ladizlai per commune consilium Vngarorum est confractum.

XV. *Tercius capitaneus.*

Tercius uero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai deriuatur. Eratque ipse Gyula dux magnus et potens, qui ciuitatem magnam in Erdelw in uenatione (26) sua inuenerat, que iam pridem a romanis constructa fuerat. Habebatque filiam nomine Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine prouinciales duces diutius loquebantur. Quam Geysa dux consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulan possiderat, traduxit in uxorem legitimum. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam, ut contra fratrem suum Kean debellaret. Et post obitum suum terram suam idem Kulan Beliud hereditauit. Tandem cum Gyula hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset, et multipliciter aggrauatus; per sanctum Stephanum regem in Pan-

---

1) Toldy: Israel, subinj.

2) Toldy: Zabolch, Zabolci.

noniam est deductus. Non tamen iste Gyula ¹⁾ capitaneus, sed ab illo tertius.

XVI. *Quartus capitaneus.*

Quarti siquidem capitanei vocabulum fuerat Cund, cuius filius Kusyd et Cupan, qui prope Nyr fixere sua castra, ibique post baptismum monasterium fundauere.

XVII. *Quintus capitaneus.*

Sed quintus Leel est nominatus qui messianos s. ²⁾ Bohemicos de partibus Golgate expulit, ibique diutius castra metatus fuisse perhibetur, Ex isto quidem Zuard oritur generatio, siue prosapia et origo.

XVIII. *Sextus capitaneus.*

Sextus capitaneus Werbulchu nomen habuit, qui circa Balatum sua thabernacula fixisse probatur.

XIX. *VII-us capitaneus.*

Septimus capitaneus Vrs dicitur. Istius siquidem generatio Seyo locum habebat.

Alie vero generationes, que genere sunt istis pares et consimiles acceperunt sibi locum et descensum ad eorum beneplacitum. Cum igitur codices quidam contineant, quod ipsi capitanei septem Panoniam introierint, et Hungaria ex ipsis solis edita sit et plantata: unde ergo venit generatio Akus Bor(27)Abe, aliorumque nobilium hungarorum, cum omnes isti non hospites sed de Scythia descenderunt? Assignant enim hanc rationem solam quam uulgus dicit: septem hungaros. Si ergo septem soli sunt hungari cum familia et non plures familie uxores filii filie accipi possunt serui et ancille: numquid enim cum tali familia regna possunt expugnari? Absit. Accidit autem temporibus Toxun hungarorum exercitum versus Galliam pro accipiendis spolys ascendisse. Qui cum in reditu Reno transmeato diuisi forent in tres partes, due sine honore, una cum honore in Hungariam descendebat. Quam dux Saxonie apud Ysnacum Thu-

---

1) Toldy: preste tot are Gywla. 2) scilicet.

ringie ciuitatem sine VII hungaris omnes interfecit. Septem autem ex ipsis reseruatis amputatis auribus misit in Pannoniam. Ite inquit ad uestros hungaros taliter enarrantes, ut amplius non ueniant in hunc locum tormentorum. Due uero partes iam Sueuiam introierant. Audito ut acciderat eorum socys et cognatis, dimiserunt spolia accipere in Sueuia et quidquid eis occurrit a flumine Illirici usque flumen Saar, siue Leytah¹⁾ occiderunt ab homine usque ad pecus. Hungaris autem VII sine auribus, pro eo ut uiui redierunt, et se occidi cum socys non elegerunt, communitas talem sententiam dedisse perhibetur: Omnia que habebant amiserunt, tam in re stabili, quam mobili, ab uxoribus et pueris illos separantes, pedite(s) sine calceis, proprium nil habere permiserunt. Semper etiam insimul de thabernaculo in thabernaculum mendicando usque dum uiuerent ire compulerunt. Qui quidem septem ob offensam huiusmodi Lazari sunt uocati. Ex istis itaque sic dampnatis uulgus dicit, non de septem capitaneis istis primis. Preterea cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis (de se ipsis componentes), ideo isti capitanei VII de se ipsis cantilenas componentes, fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et diuulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas hys auditis inter uicinos et amicos iactare arrogantia se ualere. Constat itaque non tantum septem capitaneos Pannoniam conquestasse, sed etiam alios nobiles, qui de Scytia(28) descenderunt. Unde in ipsis uenerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie; nobilitatis uero equaliter. Cum ergo quidam sint hospites isto tempore nobilitate pares hungaris, inquirendum est quare istud esse habuit²⁾, cum hungari numero ad implendam Pannoniam sufficissent.

Geycha namque dux inter alios diuino premonitus oraculo conuertere cepit hungarorum gentem ad fidem christianam. Et dum monitu illos conuertere non posset paganismis ritibus deditos et intentos, oportebat quosdam armis edomare, ad quod faciendum, quia plures fuere fidei repugnantes, quam quippe adherentes, necessarium habuit desiderium suum diuulgare regibus et principibus christianis. Quo audito huiusmodi desiderio, non solum iuuamen transmiserunt, sed etiam personaliter adierunt, quibus fuerat hungarorum crudelitas nociua et exosa.

---

1) Laytah.

2) Toldy adaugã: undeque processit.

XX. *De generatione Tata.*

Intrauit ergo primo Deodatus de comitibus sancti Scaerini de Apulia, qui fundator extitit monasterii de Tata et parator. Iste etiam cum sancto Adalberto pragensi episcopo sanctum regem Stephanum baptizauit, cuius quidem monasterii nomen pro eo Tata appellatur. Quia cum beatus rex Stephanus ipsius nomen ob reuerentiam non exprimeret, sed eum tata appellaret, abolitum est nomen Deodati, sed Tata extitit vocatus. Vnde etiam ipsius monasterium taliter est vocatum. Huius quidem generatio in Pannonia non habetur, quia quamuis uxorem habuisset, tamen sine heredibus finiuit uitam suam.

XXI. *Generatio filiorum Hedrih.*

Post hec de Alamania Volphgerus cum fratre suo Hedrico de comitibus Heinburg ortus cum trecentis dextrariis falleratis introiuit. Cui dux Geycha montem Kyscen et insulam Danubii circa Jaurinum dedit pro descensu eterno ubi castrum lig(29)neum faciens, fecit quoque in eodem monte cenobium ubi est tumulatus. De istis Hedrici generatio deriuatur.

XXII. *Generatio Vecellini de Alamania venientis.*

Ascendit quoque de Bauaria Vecellinus uidelicet de Wazunburg. Qui cum sancto Stephano in Symigio Cupan ducem interfecit. Capitaneus enim exercitus extitit illo die. Ex istis Jako nascitur principium et origo.

XXIII. *Generatio Hunt et Paznan.*

Adierunt etiam istis diebus Hunt et Paznan, qui sanctum Stephanum regem in fluuio Goron gladio Theutonico more accinxerunt. Istorum namque generatio ab istis nominibus distare non uidetur. Istorum itaque comitum dux Geycha fretus auxilio, et sanctus rex Stephanus suus filius, et diuino potius, quosdam rebelles armorum terroribus, nonnullos voluntarie conuerterunt ad baptismum, quos quidem comites tam dux Geycha, quam filius suus latis et amplis hereditatibus, pro ipsorum seruitiis ditauere, prout apparat nunc manifeste. Qui quidem temporis in processu ungaris per contractus matrimoniorum sunt immixti. Istorum etiam consilio et auxilio su-

per hungaros rex est constitutus, pluresque nobiles hungari duci Cupan adherentes, baptismum fidemque respuentes ad turpia seruiticia sunt detrusi. Illis namque in gerendis iudicatus erat nobilior, qui fidei Christi citius adhesisset.

XXIV. *Generatio Poth.*

Poth vero generatio de imperatore Corardus¹⁾ de Altinburg deriuatur, temporibus regis Salomonis filii Andree regis venit in Pannoniam. Hic Hernistus est vocatus. Scilicet propterea Poth fuit appellatus, quia internuntius erat inter imperatorem Corardum et Andream⁽³⁰⁾ ac Salomonem reges. Poth enim teutonice latine nuntius sonat.

Merse autem et Gregorii generatio de Francia est, ex consanguinitate Guilermi dicti Comes.

Kyquini quidem et Renaldi origo est de Yspania, cum regina Margaretha coniuge Bele regis filii Zaar Ladizlai, Pannoniam aduent. Hic enim Bela primo uxorem de Polonia habuit.

De generatione ergo Gwth Keled plura enarrantur, sed pro certo per Petrum regem, dum idem fugit ad Henricum Cesarem, in adiutorium sunt ei adducti. De castro Stoph sunt exorti de Sueuia, unde imperator Fridericus ortum habet. Ista enim generatio de primatibus Sueuie extitit, pauperes enim sunt hereditatibus, sed probi et valentes sunt in patria memorata. Istius siquidem Guth Keled generatio temporibus Salomonis regis, Ladizlai et Geyche ducum extitit exaltatum. Nam tunc ipsa generatio in duas partes diuisa fuit, quidam ducibus adherentes, quidam vero Salomoni; et specialiter Wyd, quem Salomon exaltasse perhibetur super alios de generatione supradicta.

XXV. *Generatio Oliuerii et Ratoldi.*

Post hec intrant Oliuerius et Ratoldus tempore regis Colomani de regno Apulorum. De Caserta ortum habent.

Illi vero de Sambuk²⁾ de comitibus Campanie ex Francia oriuntur.

---

1) Toldy: unde Conradus de Altenburg.

2) Zambuk la Toldy.

XXVI. *Generatio Hermani de Almania.*

Hermani etiam generatio cum regina Keisla introiuit. Liberi homines sunt de Nurumburg, hereditatibus pauperes.

XXVII. *De generatione Buzad est dicendum.*

De generatione quidem Buzad est dicendum. Huius enim generatio per regem Stephanum filium secundi Bele in Hungariam adducitur in adiutorium regis memorati. Ex comitibus enim Orlamundi sunt. Primus enim qui uenit Hadoch est uocatus, cuius filius similiter Hadolch et Arnol(31) dus. Ex istis origo procedit Buzad bani. Hic enim Hadolch exprimi non potuit, sed paralyzando Hoholt dicitur. Generatio quidem Chaak, cum aliis quibusdam generationibus conspirauerunt contra istum regem, quos per Hoholdum et suam militiam dicitur contriuise.

XXVIII. *De generatione Keleed.*

Stephani Ladizlai et Gregorii filiorum Keleed prosapia de prouincia Meysie ortum habet. Stephanus enim filius fuit sororis Meysnensis marchionis, filius comitis de Herfold. Qui occiso Turingie Langraui in Francfurd in sollempni curia, ubi imperator eligi debuit, per eum ac per alios, dum reoccidendi sententia per Alamanie principes contra ipsum lata esset, diebus Geyche regis filij secundi Bele descendit in Pannoniam cum dextrariis falleratis sexaginta, et a rege predicto receptus sollempniter, optimis et latis possessionibus inuestitur, prout patet, ipso in Meysnensis regionis proscriptionis penam intrante. Eorum uero generatio, qui dicuntur de Boiotha, de Samberg descendit in Pannoniam.

XXIX. *De Symone et Michaelae.*

Symonis uero et fratris eius Michaelis generatio quidem Mortundorf nominatur; temporibus Andree regis filii Bele tertii descendit de Hispania. Castra quidem multa habet in Hispania illa generatio, ex quibus unum quod melius est Boyoth¹⁾. Huius quidem Symonis auus dum cum rege Aragonum annis pluribus contendisset, tandem

---

1) Toldy adaugă: vocatur.

per eundem regem captiuatus in carcere detruditur. Quod Symon (32) comes et Bertramus formidantes, cum secunda uxore prefati regis Andree, que fuerat de Campania, in Vngariam intrauerunt. In Yspania enim nulla generatio in scuto suo aquilam ferre audet, nisi Symon et Michael, eapropter, quod exercitum Soldani de Tunisio, qui Maioricam et Minoricam insulas per naues intrando et classes occupauerant, ceteris militibus regis Aragonie deficientibus, eorum generatio fertur expulisse. Unde regis et communitatis milicia decreto est statutum quod priori signo, quod fuerat totum rubeum sine aliqua expressa figura, in aquilam mutaretur.

XXX. *Introitus diuersarum nationum.*

Preterea intrauerunt in Vngariam tam tempore regis Geyche et sancti regis Stephani, quam diebus regum aliorum, Bohemi, Poloni, Greci, Ispani, Hismahelite seu Saraceni, Bessi, Armeni, Saxones, Turingi, Misnenses, et Rhenenses, Cumani, Latini. Qui diutius in regno commorando, quamuis illorum generatio nesciatur, propter matrimoniorum diuersorum contractus ungaris immixti nobilitatem pariter et descensum sunt adepti.

(33) XXXI. *Recitantur facta tempore Toxun ducis.*

Postquam autem Zuatapolug per ungaros ut superius dictum est, necatus, et hungari descendissent in Pannoniam, per sex annos eorum anna et equos meliorare curauerunt. Anno igitur septimo Morauiam et Bohemiam, in quibus eo tempore dux Vratizlaus regnare videbatur, crudeliter spoliauerunt. Exinde cum victoria redeuntes, treugis ordinatis cum prefato duce uno anno quieuerunt. Post hec Carinthiam hostiliter adeuntes, ultra castrum Leopah dux Meranie Gothfridus nominatus, et dux Carinthie Eberhardus, necnon Gregorius Aquilegie patriarcha ipsis occurrentes, insimul atrociter pugnaverunt, et quamuis ex hungaris plures ibi cecidissent, tamen ambos duces hungari occiderunt, patriarcha uero per fugam euadente. Abinde spoliata Carinthia, Carniola et Stiria, cum maxima preda sunt reuersi. Audito igitur Conrardo Cesare, quod hungari imperii sui confinia intrassent, ducesque memoratos occidissent, decreuit uenire in hungariam, et cum exisset de Italia, uenissetque Augustam Sueuie ciuitatem, ut deinde in Pannoniam inuasurus ungaros descenderet, inter romanos bellum generatum est interea in-

testinum; propter quod ipsum retrocedere oportebat. Inter hec hungari immobiliter annis tribus ad nullas partes perrexerunt.

XXXII. *Hungari deuastant Bulgariam.*

Anno autem quarto hungari Bulgariam inuaserunt, et ex ea thesaurum et arma innumerabilia adduxere, castra ipsorum occupantes, et ciuitates eorum destruentes, que domino concedente, et nunc habent et possi(34) dent. Postquam autem memorata regna deuicerunt, per Forum Julii usque in marchiam Longobardie intrauerunt, ubi ciuitatem Paduam igne ac gladio consumpserunt. Ex hinc intrantes Lombardiam Linthar Vercelline ciuitatis episcopum imperatoris Caroli consiliarium fidissimum occidentes, ex ipsius ecclesia thesaurum maximum rapuerunt, totamque pene Longobardiam spoliantes, cum maximo spolio in Pannoniam cum uictoria redierunt. Post hec decem annis repausantes, anno undecimo Saxoniam Turingiam, Sueuiam Francosque orientales id est Burgundos demoliti, in confiniis Bauarie ultra castrum Abah citra Danubium Alemanorum exercitus ipsos in reditu honeratos inuaserunt ex obrupto. Quos hungari in fugam turpiter conuerterunt, cesis multis milibus ex eisdem. In quo quidem conflictu ex ungaris tria milia uirorum perierunt, qui uero euaserunt ad propria redeuntes, annis sedecim immobiliter in Hungaria permanserunt.

XXXIII. *De morte Leel et Bulchu capitaneorum.*

Regnante uero per Alemaniam Corrado primo, decimo octauo anno Hungari egressi quibusdam partibus Teutonie deuastatis, cum ad urbem Augustam peruenissent, Urrico episcopo cum ciuibus et Sueuie primatibus, resistentibus, tandem cum hungari eandem obsiderent ciuitatem, obstinati nolentes de urbe recedere, missis nunciis ad Corardum memoratum ut celeriter urbanis succurreret, idem non omisit. Vngaris igitur se incaute circa obsessionem, ciuitatis ingrentibus alamanicus et ytalicus exercitus illos inuasit ex obrupto, ut si fugere uoluissent non potuissent, ex una parte fluuioli¹⁾ qui illis diebus per canales mirabiliter inundauerat, impedimentum faciens, ab altero uero exercitibus predictis circumuallantibus sicut murus, illosque constringentibus. Sic itaque artati ab hostibus, quidam captiuati ab eis(35) aliqui crudeliter sunt necati. In quo loco Leel et Bulchu illustres capitanei captiuati sunt, et ducti coram Cesare. Quos

1) Toldy: fluuiio Lih.

cum Cesar requireret quare christianis essent sic crudeles? dicunt: Nos sumus ultio summi dei, ab ipso uobis in flagellum destinati, tunc enim per uos captiuamur et occidimur, cum persequi uos cessamus. Quibus imperator: eligit uobis mortem quam uultis. Cui Leel ait: afferatur mihi tuba mea, cum qua primum buccinans postea hec tibi respondebo. Allataque est tuba ei, et appropians Cesari, cum se ingereret ad buccinandum, ipsum Cesarem sic fortiter in fronte cum tuba fertur percussisse, ut illo solo ictu imperator moreretur. Dixitque ei: tu preibis ante me, michique in alio seculo eris seruiturus. Est namque fides Scithicorum, ut, quoscumque uiuentes occiderent, in alio seculo ipsis seruire teneantur. Detentique sunt sine mora, et Ratispone patibulo suffocati.

Alius autem exercitus hungarorum, in quo erant bene uirorum armatorum milia quadraginta, qui castra metati sunt longe ab Augusta ciuitate, sentientes socios suos tam crudeliter artari, captiuari et occidi, seorsum in quamdam insulam se receperunt, expectantes, ut se ab inuicem imperatoris exercitus separaret, et dum maior pars Cesaris exercitus tenderet ire uersus Rhenum, hungari in campo quodam illos coniungentes, sagittis primitus illorum equos occiderunt, tota die ipsos nec descendere, nec quoquam fugere permittendo. Tandem uero se mouere dum non possent, captiuari se dederunt, cum quibus socios suos Ratispone detentos redimerent. Ipsi uero exinde tali fortuna eis occurrente monasterium de Wlta¹⁾ combusserunt, ubi multum de auro haurientes, abinde Rheno transpassato Lothoringensem ducatum igne et gladio uastauerunt, ubi circa Strozburg, que in latino dicitur Argentina in quodam prelio Ekhardum ducem Lothoringie et Pertoldum ducem Barbancie, qui ei uenerat in auxilium captiuantes decollauerunt. Inde uero Galliam atrociter affligentes, crudeliter in ecclesiam dei seuiantes, Metenseque, Treurense et Aquisgranense territorium deuastantes (36) deinde per obrupta montium Senoniensium per populos eterni martis²⁾ uiam sibi gladio aperientes parauerunt. Ubi siquidem Segusam Taurinamque ciuitates destruxerunt, montesque prefatos perforantes, planum Lombardie cum uidissent, totam pene prouinciam concitatis cursibus uastauere; et ita ad proprium regnum cum uictoria reuertuntur.

---

1) Toldy: Wultha.

2) Manuscrip̄ defectat; la Turocz Senonensium populos exterminantes.

XXXIV. *Greci deuincuntur per Hungaros.*

Vicesimo autem primo anno egressi in Bulgariam intrauerunt, et inde Ydropolim uenientes ipsa expugnata Constantinopolim tandem obsederunt. In obsidione igitur urbis memorate hungaris constitutis, quidam grecus, sicut gygas emissus de urbe, ad luctandum cum eo duos hungaros impetebat altercari dicens: quod si ambos non deuinceret, grecorum imperator censu hungaris teneretur. Qui cum hungaris infestus esset ultra modum, unum contrarium ei inueniant, qui oppositus greco ita ait: Ego inquit sum Bothond rectus hungarus, minimus hungarorum; adiungas tibi duos grecos, quorum unus conseruare debeat animam tuam exituram, alter uero cadauer tuum subter(37)randum, quia certissime censualem faciam grecorum imperatorem genti mee. Unde capitaneus hungarorum nomine Opour qui illi exercitui de communi voluntate fuerat constitutus, iussit Botond cum dolabro suo pergere contra portam urbis que erat metallina, et in porta declarare vires suas cum dolabro. Veniens autem usque portam, talem ictum et cesuram in ipsa porta fecisse perhibetur, quod puer annorum quinque per ipsum foramen exire et intrare satis large potuisset. Facto namque spectaculo hungarorum et grecorum, parata area ad certandum ante portam urbis, parua hora simul in unum dimicantes, grecus in terram per hungarum est deustus, et statim sine mora spiritum exalauit. Quod factum et casum grecorum imperator, qui stabat in urbis propugnaculo cum coniuge sua, pro ingenti uerecundia reputantes, auerterunt facies suas pergentes in palacium. Veruntamen cum hungari censum repetissent, pro quo certamen commissum fuerat et pugnatum, dum risum faceret grecorum imperator de censu postulato, recedentes hungari de obsidione ciuitatis depopulati sunt totam Greciam, haurientes ex ea aurum, gemmas et armenta infinita, sicque ad propria sunt reuersi. Communitas itaque hungarorum cum suis capitaneis siue ducibus hec et alia huiusmodi usque ad tempora Toxun ducis gessisse perhibetur.

XXXV. *Sanctus Stephanus primus rex hungarorum nascitur.*

(38) Porro Toxun genuit Geycham et Michaellem, Michael uero genuit caluum Ladizlaum et Vazul. Geycha uero diuino premonitus oraculo anno dominice incarnationis nongentesimo sexagesimo nono, quemadmodum in Legenda beati Stephani regis scriptum est, genuit

S. Stephanum regem ex Sarolth filia Gyula. At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum deo amabilem et hominibus honorabilem, cuius memoria in benedictione est. Hic autem per inscrutabile diuini consilii iudicium raptus est de medio, ne malicia mutaret intellectum eius, et ne ficcio deciperet animum eius, quemadmodum de immatura morte scribitur in libro sapientie. Ut ergo acta ne agamus et exposita ne exponamus, quot et quantis virtutibus floruerit, et quam feruens in dei seruitio sanctus confessor Christi Emericus dux fuerit scribere supersedimus. Quisquis enim hoc scire voluerit, ex legenda eiusdem beatissimi confessoris plenam sanctissime conuersationis eius noticiam habere poterit. Nos ea potius, que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt breuiter ac summatim scribere intendimus.

XXXVI. *Pugna sancti regis Stephani contra Cupan ducem.*

(39) Sanctus autem rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem gessit bellum gloriosum. Erat autem Cupan filius calui Zyrind, qui etiam uiuente Geycha duce patre sancti Stephani regis ducatum tenebat. Mortuo autem Geycha duce Cupan uoluit matrem sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium, et sanctum Stephanum occidere, ducatumque eius sue subdere potestati. Hic fuerat dux Symigiensis. Sanctus autem Stephanus conuocatis proceribus suis, per interuentum beatissimi Martini confessoris diuine misericordie implorauit auxilium. Postmodum uero congregato exercitu, perrexit obuiam hosti suo, et ad amnem Goron primitus accinctus est gladio, ibique ad custodiam corporalis salutis sue duos principes Hunt et Paznan constituit. Tocius autem exercitus sui principem ac ductorem Vencillinum¹⁾ hospitem alamanum genere prefecit. Commisso itaque prelio inter utrumque diu et fortiter est dimicatum; sed diuine miserationis auxilio beatus Stephanus dux gloriosam obtinuit uictoriam. In eodem prelio Vencillinus comes interfecit Cupan ducem, et largissimis beneficiis a beato Stephano tunc duce remuneratus est. Ipsum uero Cupan beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam, in Vespriemiensem, tertiam in Jauriensem, quartam in Erdelw. Beatus enim Stephanus dux uotum quod tunc uouerat deo fideliter reddidit. Nam

1) Toldy: Vencellinum

uniuersum populum in prouincia Cupan ducis degentem decimas liberorum, frugum ac pecorum suorum cenobio sancti Martini dare perpetuo iure decreuit. Predictus autem Vencellinus genuit Radi, Radi vero genuit Misca, Misca uero genuit Cupan et Martinum.

XXXVII. *Sanctus rex Stephanus (40) pugnatur cum Gyula duce Transilvano.*

Porro beatus Stephanus postquam regie celsitudinis coronam diuinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra auunculum suum nomine Gyulam, qui tunc temporis tocius ultra siluam regni gubernacula possidebat. Anno itaque domini M-o II-o beatus rex Stephanus cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis suis, et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia sepiissime amonitus a beato rege Stephano, ne ad fidem Christi conuersus, nec ab inferenda hungaris iniuria conqueuit. Uniuersum uero regnum eius latissimum et opulentissimum, monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud hungarice Erdeelw, quod irrigatur plurimis fluminibus, in quorum arenis aurum colligitur, et aurum terre illius optimum est.

XXXVIII. *Tertium bellum sancti regis Stephani contra Kean ducem.*

(41) Post hec autem mouit exercitum super Kean ducem bulgarorum et sclauorum, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem uix tandem deuicit et occidit, et inestimabilem copiam thesaurorum et precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit, et locauit ibi unum proauum suum nomine Zoltan, qui postea hereditauit illas partes transiluanas et ideo uulgariter sic dici solet: Erdeelui¹⁾ Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui uixerat usque tempora sancti regis, et ideo uoluit ipsum esse super gentes opulentas. Ex hac itaque gaza multiplici sanctus rex Stephanus plurimum locupletatus, Albensem basilicam, quam ipse fundauerat aureis altaribus, crucibus quoque et calicibus indumentis etiam pontificalibus contextis auro purissimo et lapidibus preciosissimis copiauit et ditauit. Vasa quoque ministratoria et cetera utensilia eidem basilice necessaria: necnon et aliis ecclesiis dei regali donauit lar-

1) Toldy: Erdeelui.

ost. R
antez
momo
exerit
sup ke
an du
sem br
gawz
et scla

uorum que gentes loca
naturali siti munitissi
ma inhabitant. Unde etiam
multis laboribus a bellicis sudo
ribus positum ducem uix tace
re uicit a occidit. a inestimabi
lem copiam thesaurorum. a p[er]ci

pue manu et gemmis ac p[re]s
tis lapidibus accepit a locauit
ibi unum proanum suum no
mine zoltan qui postea here
ditauit illas p[re]s fuluanas
a ideo uulganter sic dicitur solet.
Erceelmu zoltan. Erat enim ille
antiquissimus qui uixerat ul
q[ue] tempa s[an]c[t]i reg[is]. a ideo uoluit
ip[s]um esse sup gentes opulentas.
Ex hac itaq[ue] gaza multiplici
s[an]c[t]us rex stephanus plurimu lo
cupletatus albense basilicam
quam ip[s]e fundauerat aureis
alcanibus. crucibus quoq[ue] a ca
lceis. indumentis etiam pon

gitate. Inter cetera uero dedit eidem Albensi ecclesie quedam donaria sempiternae memoriae digna, duo scilicet rationalia, quorum utrumque habebat oram contextam septuaginta quatuor marcis auri purissimi et lapidibus preciosis, quae beatus Benedictus sancte romane ecclesiae pontifex, ad preces sancti Stephani regis tante auctoritatis privilegio insigniuit, ut quicumque in celebrando missam eis uteretur, legitime posset regem inungere, coronare et gladio accingere. Et quia pecunia illius gyule fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium. In eadem autem ecclesia, ipsum auunculum suum cum tota familia sua absque uelle compulit baptizari, sed postea honorifice tenuit sicut patrem. Regina uero Keisla, uxor sancti regis dictam ecclesiam aureis crucibus, fusoriis tabulis, calicibus gemmis et ornamentis ultra modum ditauit.

XXXIX. *De edificatione templi per sanctum Stephanum regem
in Veteri Buda pro canonicis.*

Deinde sanctus rex uenit in ciuitatem quae *Vetus Buda* uocatur, una cum filio suo sancto Emerico et regina. Et cum ibi non inuenisset aliquod pium opus in Christo, in quo possit laudari creator omnium, statim sanctissimus rex de thesauro predicti Kean ducis bulgarorum et sclauorum, quem occiderat, cepit in medio ciuitatis edificare grande cenobium in honore apostolorum Petri et Pauli, ditando illud multis prediis et simili libertate romane ecclesiae fulciendo, in memoriam et honorem curiae romane, quam corporaliter uisitarat. Dum igitur edificaretur, magistri lapicide de Grecia ducti erant et sanctissimus rex cum regina ratione deuotionis ibidem degebant. Regina autem cruces tabulas et ornamenta procurabat. Quia uero illud grande opus inceptum multos annos conduxerat, ideo uiuente sancto Stephano rege illud cenobium non potuit consumari, sed uolente deo post multum temporis sanctissimus rex Ladizlaus nepos eiusdem beati Stephani, illud opus consumauit, ut scilicet possit adimplere uotum proauis sui, sicut inferius plenius declarabitur. Consuetudo autem sancti regis Stephani maior ista fuit, quod omnes ecclesias quas ipse fundauerat, in quolibet anno adminus tribus uicibus uisitabat. Et dum ad ipsas ecclesias deuenisset, primo ad omnia altaria pergebat, et singulis singulas preces effundebat. Tandem exeundo totam ecclesiam illam circuibat, et fracturas siue scissuras parietum ac tectorum perspicacibus oculis et morose inspiciebat et statim remeliorari procurabat, nec a loco illius ciuitatis

aut uille recedebat, nisi prius uidisset renouari. Quo experto regina Keisla dum ad aliquas ecclesias in Hungaria deuenisset, omnes apparatus in domo domini existentes sibi presentari faciebat, et renouanda tam in sindone quam in bysso omni anno renouabat. Filius autem ipsorum beatus Emericus proprias uestes purpureas ante altare deponebat, pro altaribus induendis, sicut patet in ecclesiis regalibus usque modo. Pater uero sanctissimus bursam auream in lumbis gestabat refertam denariis puri argenti, et dum pauperes uidisset, mox ibi accedebat, et propriis manibus eis prouidebat. Et ideo dextera misericors est in corpore exterius coram oculis Hungarie, usque in hodiernum diem.

XL. *Incidencia.*

Anno domini M-o XX-o II-o in multis locis incendia multa et magna facta sunt, ingens etiam terre motus contigit III-o Idus May decima hora (4) diei sexta feria post ascensionem domini. Quasi duo soles uisi sunt decimo Kalendas July.

XLI. *De morte sanctissimi Emerici ducis et orbacione oculorum Vazul*

Postquam autem magnificauit dominus misericordiam suam cum beato rege Stephano, uertendo dorsa regum in fugam a facie gladii eius et dominio eius principatus atque potestates subiciendo omnium exterarum nacionum circumadiacentium, deliberauit sanctus rex Stephanus et firmiter statuit, ut omnibus pompis mundane glorie calcatis et temporali regni dyademate deposito, solius dei seruicio semet ipsum manciparet et ab exterioribus curis expeditus, contemplatiuam uitam, tranquillam pacem perageret, coronam uero regie celsitudinis filio suo duci Emerico, sanctissimis moribus diuinitus instructo, se daturum disposuit. Erat enim beatus Emericus in primeo adolescentie flore, supra communem naturam hominum diuino munere sublimatus, iusticia prudentia fortitudine temperancia sapiencia sciencia mansuetudine misericordia benignitate largitate humilitate et patientia armatus, ceterisque catholicis atque politicis uirtutibus adornatus, similiter et sanctus Stephanus pater suus. Cum itaque sanctissimus pater sanctissimo filio curam administrationis, et gubernandi regni sollicitudinem intenderet committere, beatus dux Emericus propria morte preuentus est. Fleuit autem eum sanctus rex Stephanus, et uniuersa Hungaria inconsolabiliter (45)

planctu magno ualde. Tanta uero doloris acerbitate sanctus rex Stephanus exacerbatus, in grauissimam incidit infirmitatem, et post multos dies vix qualemunque uite reparacionem recepit, sed pristina sanitati nunquam plene potuit restitui. Nam et pedum doloribus urgebatur, et tristitia ac gemitibus afficiebatur, presertim propterea, quia nullus uidebatur de consanguineis suis ydoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conseruaret. Pronior etenim erat gens hungarica ritui paganismo inclinari, quam fidei christiane. Interim uero uiribus corporis cepit destitui, et languore grauissimo se grauatum senciens, misit festinanter nuncium, scilicet Budam filium Egiruch, qui Wazul patruelis sui filium, quem recluserat rex propter iuuenilem lasciuiam et stultitiam ut corrigeretur, de carcere Nitrie educeret, et ad se duceret, ut eum antequam moreretur, regem constitueret. Audiens autem hoc Keisla regina, iniit consilium cum Buda uiro nephando. Et festinantissime misit nuncium nomine Sebus, filium ipsius Buda ad carcerem, in quo Vazul detinebatur. Sebus itaque preueniens nunciu regis, effodit oculos Vazul, et concauitates aurium eius plumbo obturauit, et recessit in Bohemiam. Post hunc autem ueniens nuncius regis, uidit Vazul oculis orbatum, in eisdem oculis¹⁾ uulneribus duxit ad regem. Quem sanctus rex Stephanus uidens tam miserabiliter destructum, in nimias erupit lacrymas, sed impediante egritudinis molestia debitam penam malefactoribus inferre non potuit. Conuocatis itaque filiis calui Ladizlai patru sui, scilicet Andrea Beela et Leuenta, consuluit eis, ut quanto citius possent fugerent, ut sic sibi salutem, et corporum suorum seruariet integritatem. Illi igitur salubri consilio sancti regis acquiescentes a facie malorum et dolorum in Bohemiam fugerunt.

XLII. *Beatus rex Stephanus moritur et Albe tumulatur.*

(46) Beatus autem rex Stephanus sanctitate et gracia plenus XLVI anno regni sui, in festo assumptionis beatissime Marie semper uirginis a presenti seculo nequam eripitur, et sanctorum angelorum consorcio adiungitur. Sepultus est autem in basilica Albensi, quam ipse in honore sanctissime genetricis dei semper uirginis Marie construxerat, ubi multa signa et miracula fiunt interuenientibus meritis eiusdem sanctissimi regis Stephani ad laudem et gloriam domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in secula seculorum.

1) Toldy: oculorum.

Amen. Confestim quoque totius cythara Hungarie uersa est in luctum, et omnis populus regni tam nobiles quam ignobiles, simul in unum diues et pauper planxerunt super mortem sanctissimi regis, piissimi patris pupillorum, lacrimis uberrimis et ululatus plurimis. Iuvenes et uirgines pre tristitia et merore scaldis induti per triennium choream non duxerunt, et omne genus musicorum delinitiuam, dulcisona siluerunt. Planxeruntque eum plactu cordis fidissimi eratque planctus magnus et inconsolabilis. At regina Keysla cum Buda satellite scelerum, Petrum Alamanum vel potius Venetum fratrem regine regem perficere statuerunt. Hoc intendentes, ut regina Keysla motus sue uoluntatis pro libitu suo posset complere, et regnum Hungarie amissa libertate teutonicis subderetur sine impedimento. Vilelmus autem pater Petri regis, fuit frater Sigismundi regis burgundiorum, sed post interemptionem sancti Sigismundi uenerat ad imperatorem. Quem imperator collocauit Veneciis, et dederat ei sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam. Mortua autem Gertrud Vilelmus duxit in uxorem sororem sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem.

XLIII. *De seucia Petri regis.*

(47) Postquam autem Petrus factus est rex, omnem regie seueritatis benignitatem abiecit, et teutonico furore seuiens nobiles Hungarie aspernabatur, bona terre superbo oculo et insaciabili corde cum teutonicis belluina feritate rugientibus, et cum latinis yrundinum garrulitate murmurantibus deuorabat. Municiones presidia et castella teutonicis et latinis custodienda tradebat. Erat enim ipse Petrus nimium lasciuus, nullusque eo tempore tutus esse poterat de pudicitia uxoris sue uel filie seu sororis uirginitate—¹⁾ insultus satellitum regis, qui eas impune uiolabant. Videntes igitur principes Ungarie malagentis sue, que contra deum eis inferebantur, communicato consilio rogauerunt regem ut preciperet suis a tam detestabili opere desistere. Rex autem faustu²⁾ superbie inflatus, pestiferum preconcepti ueneni fetorem in propatulum effudit dicens. Si aliquamdiu sanus fuero, omnes iudices tam clarissimos et spectabiles, quam pedaneos centuriones³⁾ ac uillicos, omnesque principes et potestates in regno

1) Toldy: adaugă propter.

2) Toldy: fastu.

3) Toldy adaugă: et decuriones.

Hungarie teutonicos constituam, et terram eius hospitibus implebo, et eam uniuersaliter in potestatem teutonicorum redigam. Et dicebat: hoc nomen Hungaria deriuatum est ab angaria, et ipsi debent angariari. Hec itaque fuerunt fomenta discordie inter Petrum regem et hungaros.

XLIV. *De fuga Petri, et de eleccione Abe.*

(48) Anno igitur regni Petri tercio principes hungarorum et milites consilio episcoporum conuenerunt aduersus Petrum regem, et solliciti querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc inuenire possent, qui ad gubernandum regnum esset idoneus, et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno inuenire potuissent, elegerunt de semet ipsis, quemdam comitem nomine Abam sororium sancti regis Stephani, et eum super se regem constituerunt. Aba uero congregato hungarorum exercitu, contra Petrum regem processit preliaturus. Petrus autem uidens se hungarorum auxilio destitutum, uehementer expauescens transfugit in Bauariam Herrici regis teutonicorum adiutorium imploraturus. Petro itaque per fugam de manibus hungarorum elapso, ungari sceleratissimum Budam barbatum omnium malorum incentorem, cuius consilio Petrus Ungariam afflixerat, in frustra concidentes intefecerunt, et duorum filiorum suorum oculos effoderunt. Sebus autem qui oculos Vazul eruerat, confractis manibus et pedibus peremerunt. Quosdam uero lapidibus obruentes, alios autem in manganis ferreis uastantes occiderunt. Aba uero regali potestate sublimatus consecratus est in regem. Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex in irritum reuocauit. In hys autem rebus gerendis tres de principibus regni precipui fuerunt. Unus uocabatur Wisce, secundus Toyzlau, tercius uero Pezli, qui libertatem gentis sue querebant, et regnum regali semini restituere fideliter nitebantur. In tertio uero anno regis Abe Petrus cum Herrico rege teutonicorum descendit cum exercitu magno contra Abam regem. Rex igitur Aba audiens Petrum ab hungaris derelictum et ab Herrico (49) rege teutonicorum benigne susceptum, anno domini M-o XL-o II-o misit nuncios ad Cesarem ut perquireret an inimicaretur ei pro eo quod Petrum de regno expulerat, an etiam pacem stabilem cum eo posset habere. Cui Cesar in respondendo se inimicum esse ostendit dicens: quia meos iniuriis lacessuit, quid uel quantum possum ipse sentiet. Rex Aba hys auditis intellexit,

quod Cesar intenderet Petro regnum restituere. Inflammatus ira, congregato exercitu magno inuasit Austriam et Bauariam et ex utraque parte Danubii fluminis bipertitis alis pugnatorum fortium, percussit eos in ore gladii. Tulit itaque spolia eorum et plurimos captiuos ex eis secum trahens a flumine quod uocatur Traysama, pertransiuit captiuando usque ciuitatem Tulnam, in qua pernoctauit. Factum est autem hoc secunda feria a crepusculo usque noctem. Mane autem facto cum innumerabili multitudine captiuorum in Hungariam reuersi sunt gaudentes. Post hec misit bellatores fortes in Karinthiam, qui plurimos captiuos receperunt et in Hungariam redierunt. Gothfridus autem Austrie marchio circa Petouiam insultum faciens super eos eorum spolia fertur abstulisse. Tunc enim Austria non duces, sed habebat marchiones. Eo autem tempore Cesar pasca domini Colonie celebrauit et cum principibus suis consiliatus est, qualiter regno suo iniuste illatam ab hungaris iniuriam deberet uindicare. Qui concorditer consuluerunt ei, ut hungaros, qui sine causa regnum suum hostiliter irruperant armis inuaderet et captiuos suos ab eorum seruitute liberaret. Mouit itaque expeditionem ingentem et consilio Baratzlai¹⁾ ducis Bohemorum ex aquilonari parte Danubii uenit ad confinium Hungarie. Legati uero hungarorum promiserunt Cesari, quod hungari in omnibus starent ad mandatum eius, nisi quia Petrum in regem non susciperent, quod tamen Cesar summo opere perficere affectabat. Obligatus enim erat Petro promissione, quod ei regnum restitueret. Hungari uero nulli (50) atenus consenserunt, et missis muneribus, data quoque fide, quod captiuos tentonicorum abire permetterent, Cesar rediit festinanter contra insultus Gothfridi ducis Loringorum, filii ducis Gozzilonis.

XLV. Aduentus Cesaris in Hungariam contra Abam.

Sequenti anno Aba rex missis legatis ad Cesarem, que pacis sunt querebat, promittens captiuorum dimissionem, quos habebat. Eorum autem quos reddere non poterat, condignam compensationem. Cesar uero noluit componere, donec in Bauariam ueniret, ut qui per hungaros iniuste lesi fuerant, compositioni pacis interessent. Venit ergo Cesar ad terminos Hungarie, et in crastinum expugnare disposuit obstacula, quibus hungari fluuium Rabcha concluserant. Interim uero a legalis Abe regis rogatus est Cesar, ut

---

1) Toldy: Vratizlai.

competentem terminum figeret, in quo omnes captiuos ei remitteret, et donaria insuper ei donaret. Cesar itaque allectus muneribus, et aliis grauioribus negotiis prepeditus (51) rediit Bizancium quod est oppidum Burgundie. Ex hinc itaque rex Aba securitate accepta factus est insolens, et cepit crudeliter seuire in ungaros. Arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum seruis, sed et iusiurandum uiolasse pro nichilo reputabat. Nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune. Hungari uero nobiles nolentes ei id sustinere, exacerbacionem eius moleste ferentes conspirauerunt, et coniurauerunt, ut ipsum occiderent. Quidam autem ex ipsis notificauit regi in necem eius coniuratos, ex quibus eos quos potuit captos fecit interfici, sine iudicii examine, quod in magnum detrimentum regis uersum est. Cum enim rex quadragesimam Chanadini celebraret, in eadem quadragesima circiter quinquaginta uiros nobiles sub pretextu consiliandi in quadam domo conclusit et ab armatis militibus fecit eos obruncari nec contritos nec confessos. Unde beatus Gerardus Chanadiensis episcopus canonica seueritate regem corripuit, et sibi periculum imminere predixit. Quidam itaque ex coniuratis propter hoc magis incitati fugientes uenerunt ad Cesarem, et oblocuti sunt contra Abam dicentes: Quod pro nichilo iuramentum reputaret, nobilesque qui eum regem super se constituerant contempneret, et cum rusticis ignobilibus ederet equitaret et continue loqueretur. Quibus dixit imperator: Ista enim consuetudo non est nobilis hominis, sed eius oppositi. Ipsum ergo Cesarem efficaciter instigauerunt, ut super Abam regem iniuriam uindicaret, quia nec captiuos suos remiserat, sicut Cesari iurauerat, nec illata damna resarciret. Cesar itaque animatus instigacionibus hungarorum, cum exercitu Norico et Bohemico et Flangribus aulicorum suorum uenit in marchiam Austrie, dissimulans se intraturum in Hungariam, simulans autem se pactum ab Aba rege axacturum, et reuersurum. Tunc legati Abe regis uenientes ad Cesarem repetebant hungaros qui ad Cesarem fugerant, conquerentes et dicentes: quod ipsi essent predones et latrunculi regni Hungarie, et precipui inceptores guerrarum et discordie inter hungaros et Cesarem, (52) qui Cesari fideliter obsequerentur; ideoque huiusmodi seminatores discordie tradi oportere in manus Abe regis hungarorum. Quod Cesar nullo modo se facturum respondit. Concitato itaque ¹⁾ inuasit fines Hungarie intrans per Supronium, et cum uellet per Bobuth Rabcha per-

---

1) Toldy adaugã: cursu.

transire, fluum Rabcha stagnantibus aquis et densissimis nemoribus et scaturientibus paludibus impermeabilem transire non potuit. Hungari ergo qui erant cum Cesare et Petro rege duxerunt exercitum tota nocte equitantes sursum iuxta fluuios Raba et Rabcha, quos illucescente sole facili uado transierunt. Occurrit autem ei Aba rex in Menfew iuxta Jaurinum cum magna multitudine armatorum, nimium presumens de uictoria, quia Bauari quidam intimauerant ei quod Cesar cum paucis super eum ueniret. Et ut dicitur Aba rex uictoriam habuisset, nisi quia hungari quidam amiciciam Petro regi reseruantes super terram sua uexilla proiecissent et fugissent. Tradunt autem teutonici, quod cum ad prelium appropinquassent, cum celesti signo nebula tenuis apparuit, turboque uehemens diuinitus incitatus terribilem puluerem obtutibus ingessit ungarorum, quos iam pridem ut dicitur, quia Petrum suum regem dehonestaerunt, dominus apostolicus anathemate dampnauerat feriendo. Commisso igitur prelio inter utrumque diu et acriter pugnatum est, sed tandem Cesar diuino fretus auxilio felicem obtinuit uictoriam. Aba uero rex deuictus fugit uersus Tysciam et (in) uilla quadam in scoobe ueteri¹⁾ ab hungaris, quibus regnans nocuerat crudeliter iugulatur. Cuius quidem corpus est sepultum in ecclesia que fuerat prope ipsam uillam. Post aliquos autem annos, cum esset effossum de sepulchro, sudarium et ipsius uestimenta inuenerunt incorrupta, et loca uulnerum resanata. Tandem sepelierunt corpus in proprio monasterio in Sarus. Cesar autem reuersus ad castra ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter ac deuote prostrauit, discalceatus pedes, cilicio ad carnem indutus, una cum omni populo suo misericordiam dei glorificauit, quod ipsum illo die liberauit de manibus hungarorum. Ex teutonicis illo die in loco ipso infinita corrui multitudo. Itaque idem locus usque hodie Fer(53)lorum payer, in lingua eorum, in lingua autem nostra Westnempti nominatur. Ob fetorem namque mortuorum per duos menses homo non poterat bono modo per partes illas pertransire, sagittarii enim occiderant eos. Interea hungari congregati supplices uenerunt ad Cesarem, ueniam et misericordiam implorantes. Quos Cesar placido uultu et benigne suscipiens, quod rogabant concessit. Indequo cum omni multitudine sua Albam uenit que teutonice Veyzinburg dicitur, que est principalis sedes regni Hungarie. Ibi ergo Cesar imperiali honore et latissimo preparatu ab ungaris honoratus, Petrum regem regali corone ple-

2) Toldy: scrobe.

narie restitutum, et sacris insignibus sancti regis Stephani more regio decoratum, in regali throno manu sua deducens, in basilica gloriose genetricis dei semper uirginis Marie regaliter sedere fecit, et ibidem regem hungaris, et hungaros regi reconciliauit. Concessitque petentibus ungaris hungarica scita seruare, et consuetudinibus iudicari. Hys itaque taliter ordinatis Cesar Petro rege cum presidio suorum in Hungaria relicto, cum optata prosperitate Ratisponam rediit.

XLVI. *De reuersione imperatoris in Hungariam.*

Sequenti uero anno reuersus est Cesar in Hungariam, cui Petrus rex in ipsa sancta sollempnitate regnum Hungarie cum deaurata lancea tradidit coram hungaris simul et teutonicis. Multis eciam insuper et magnificis muneribus Cesar honorificatus a rege, ad propria rediit cum gloria. Interea Endre et Bela et Leuente, qui fugerant in Bohemiam, inde propter paupertatis inopiam transierunt in Poloniam, et a Misca duce Polonie benigne sunt suscepti et honorati. Tunc uero Pomorani annuas pensiones duci Polonorum cui tenebantur, reddere recusarunt. Dux uero censum sibi debitum a Pomoranis armata manu cepit exigere. Pomoranis itaque paganis et polonis christianis communiter (54) placuit, ut duces eorum duello confligerent, et si caderet deuictus pomoranus, consuetam persolueret pensionem; si uero polonus, tantummodo dampna fleret. Cum igitur Misca dux et filii eius horrerent duellum assumere impositum, Bela seipsum per uerbum interpretis in medium introducens, sic dicebat: Si uobis polonis et domino duci placet, quamuis sim nobilior quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni uestri commodo et honore ducis. Placuit itaque tam pomorano et polonis. Cumque armati cum lancea se uinxissent, tam uiriliter pomoranum fertur Bela de suo dextrario detrusisse, ut de loco suo se mouere non potuit, et gladio perfossum prostrauit. Confessusque est ipse dux pomoranus se culpabilem. Quo uiso pomorani duci Polonie humiliter subditi solitum tributum sine contradiccione persoluerunt. Dux uero inde reuertens cum uictoria per Belam aquisita, audaciam et potentiam ualoris in Bela duce collaudans, cum toto censu pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem, et uniuersa que sibi necessaria fuerant sufficienter et copiose ministrari precepit, et eum in omnibus honoratum in ducatu suo tenuit, ac bona quantitate de terra eundem hereditare non omisit.

XLVII. *De Bela duce Benyn dicto.*

Bela uero dux ipse in Polonia duos genuit filios, quorum unus Geysa, alter autem Ladizlaus nomine aui sui est uocatus. Displicuit autem Endre et Leuente quod per Belam apud ducem Polonie quasi appendices degerent, dedignatique sunt occasione sui nominis in ducis curia permanere. Et accepta a duce licentia, Bela fratre suo ibidem relicto, euntes iuerunt ad regem Lodomerie, qui ipsos non recepit. Cumque non haberent ubi caput suum reclinarent, abinde ad cumanos perrexerunt. Videntes autem ipsos cumani optime personatos, arbitrati sunt, ut eorum terram aduenissent explorare. Et nisi captiuus hungarus illos congnoisset re uera occidissent; et sic postmodum aliquo tempore ipsos tenuerunt. Abhinc postea in Rusciam sunt profecti. Eo tempore quidam magnates Hungarie desolationem regni gementes et liberationem Hungarie a tyrannide Petri cupientes, Endre Bele et Leuente, qui de genere sancti Stephani regis progeniti erant, intemeratam fidelitatem seruabant, et eis per nuncios bona que habere poterant mittendo, fideliter seruiebant. Erant autem isti magnates Visca Bua et Buhna, et alii eorundem cognati qui semper cum suspiriis et gemitibus expectabant opportunum tempus, quando Andream Belam et Leuentam possent reducere in Hungariam, et regnum generi santi Stephani regis qui eos dilexerat et exaltauerat, omnibus uiribus suis restituere laborabant. Petrus uero rex per potestatem regis teutonicorum elatus, non iam regnabat sed potius tyrannidis sue crudelitate Hungariam deprimendo flagellabat. Quibusdam autem perfidis Buda scilicet et Denecher suggerentibus, audiuit Petrus, quod predicti nobiles Hungarie scilicet Visca Bua et Buhna et eorum cognati cogitabant, qualiter regnum regio semini possent restituere, et Andream Belam atque Leuentam contra Petrum regem in regnum reducere. Petrus uero rex uehementi furore succensus fecit eos comprehendi in eculeo suspensos interfici, quosdam autem effosis oculis tormentari. Et totam Hungariam tam magnis afflixit angustiis, ut magis eligerent mori, quam ita miserabiliter uiuere. Tunc nobiles Hungarie uidentes mala gentis sue, in Chanad in unum conuenerunt consilioque habito tocius Hungarie nuncios miserunt sollempnes in Rusciam ad Andream et Leuentam, dicentes eis: quod tota Hungaria eos fideliter expectarent, et uniuersum regnum eis, sicut regali semini libenter obsequeretur, tantummodo ipsi in Hungariam descenderent, et eos a furore teutonicorum

defenderent. Hoc etiam eis iuramento firmauerunt quod statim ut ipsi in Ungariam introirent, omnes hungari unanimiter ad ipsos confluere, et eorum dominio(56) se subderent. Endre uero et Leuente timentes palliatas insidias clanculo miserunt nuncios in hungariam. Cum autem uenissent ad Nouum castrum, quod rex Aba construxerat, ecce uniuersa multitudo hungarorum cateruatim confluit ad ipsos, et instinctu dyabolico inflammati pernicaciter petierunt ab Endre et Leuente, quod permetterent uniuersum populum ritu paganorum uiuere, episcopos et clericos occidere, ecclesias destruere, christianam fidem abicere, et ydola colere. Permisertque eos secundum desideria cordis eorum, ut irent et perirent in adiuuencionibus antiquorum patrum suorum, aliter enim non pugnabant contra Petrum regem pro Endre et Leuente. Primus autem inter hungaros nomine Vatha de castro Belus dedicauit se demoniis radens caput suum et cincinnos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum. Cuius filius nomine Janus, multo postmodum tempore ritum patris sequendo congregauit ad se multos magos et phitonissas, et aruspices, per quorum incantaciones ualde graciosus erat apud dominos. De multis autem deabus suis una nomine Rasdi capta fuit a christianissimo rege Bela, et tamdiu in carcere fuit reclusa, donec recederet pedes proprios, ibidemque moreretur. Est autem scriptum in antiquis libris de gestis hungarorum, quod omnino prohibitum erat christianis uxorem ducere de consanguineis Vatha et Janus, qui sicut Dathan et Abyron in ueteri lege sedicionem mouerunt contra dominum, sic et isti tempore gracie ungaricum populum a fide Christi auerterunt. Tunc itaque detestabili et execrabili amonicione illius Vathe omnes populi libauerunt se demoniis et ceperunt comedere equinas pulpas, et omnino pessimas facere culpas. Tam quippe clericos quam laicos catholice fidei seruatores interfecerunt et quamplures ecclesias dei destruxerunt. Deinde contra Petrum regem rebellantes uniuersos teutonicos et latinos qui in officiis diuersis perfecti per Hungariam sparsi fuerant, turpi neci tradiderunt. Mitten-tesque in Petri castra in equis uelocissimis nocte tres precones(57) qui deberent proclamare edictum et uerbum dei Endree et Leuente, ut episcopi cum clero sint necati, decimator trucidetur, tradicio resuatur paganisma, penitus abolenda sint collecta cum suis teutonicis et latinis, Petri pereat memoria in eternum et ultra. Mane igitur facto sciscitatus est rex rei factum, et certissime experiens, quod isti fratres redissent, eorumque intuitu sui perfecti per hungaros fuissent trucidati, non se ostendit perterritum de rumoribus, sed le-

tum se demonstrans, et suo castro de loco remutato transiuit Danubium in Sytiaten ¹⁾ Albam cupiens introire. Hungari autem presciantes eius uelle preuenerunt occupantes campanilia et tures ciuitatis, et seratis ianuis illum excluderunt. Inter hec autem Endre et Leuente cum eadem multitudine procedentes per medium Hungarie appropinquauerunt ad portum qui uulgo dicitur Pesth. Quo audito Gerardus Bostricus ²⁾ Buldi et Benetha episcopi et Zonunc comes de ciuitate Alba egressi sunt obuiam Endre et Leuente ducibus, ut eos honorifice susciperent. Cumque festinanter predicti episcopi ad locum uenissent qui dicitur Gyod, ibi in ecclesia sancte Sabine priusquam ad dominos irent missam audire uoluerunt. Beatus itaque Gerardus episcopus sacerdotalibus uestibus ad celebrandam missam indutus, exortacionis gracia locutus est eis dicens: Fratres et coepiscopi mei et omnes alii fideles qui adestis, scitote nos hodie ad dominum Jesum Christum cum corona martirii in eterna gaudia peruenturos. Ego enim notum facio uobis archanum dei quod michi in hac nocte reuelatum est. Vidi enim dominum nostrum Jesum Christum in pluteo sanctissime matris sue semper uirginis Marie sedentem, nobisque ad se uocatis de manu sua corporis et sanguinis sui eucharistiam communicantem. Beneta uero episcopus cum ad eum accessisset, retraxit ei Christus eucharistiam. Unde ipse hodie martirii nostri consortio priuabitur. Post hoc autem beatus Gerardus admonuit eos ut confiterentur alterutrum peccata sua et audita missa orationi incumbentes, et certa spe eterne beatitudinis per martirium adipiscende letificati, omnes communicauerunt. (58) Deinde perrexerunt per iter uersus portum Danubii in Pesth. Beatus autem Gerardus episcopus cum esset breuis statura, omnesque uires suas in seruicio dei funditus consumpsisset, currus subueccione utebatur. Cumque ad predictum portum uenisset, ecce uiri impii, scilicet Vatha et complices sui, demonibus pleni, quibus se ipsos dedicauerant, irruerunt in episcopos, et in omnes socios eorum, et lapidibus eos obruebant. Beatus autem Gerardus episcopus eos qui se lapidabant, indesinenter crucis signo insigniebat. At illi hoc uiso multo magis seuiantes impetum fecerunt in eum, et euerterunt currum eius in rippam Danubii, ibique abstracto eo de curru eius, in biga positum de monte Kelenfeld submiserunt ³⁾, et dum adhuc palpitaret

1) Toldy: Situatu.

2) Toldy: Bestricus.

3) Toldy: submerserunt.

in pectore lancea percussus, ac deinde super unum lapidem contriuerunt cerebrum eius, sicque gloriosus martyr Christi ab erumpnis mundi huius ad eternam beatitudinem transiit. Danubius sepe redundans super molem lapidis, in qua contritum est caput sancti Gerardi, non potuit sanguinem diluere per septem annos, donec recoligatus est a sacerdotibus. Et lapis ille nunc est Chanadini in superficie sui altaris. Nunc in eodem loco ubi contritum est caput eius, in honorem beati Gerardi martiris ecclesia sub monte apparet fabricata. Hic siquidem Gerardus monachus de Rosacio natione Wenetensis, qui in Pannoniam ueniens primus in Beel uitam ducens heremiticam, tandem in Chanadiensem cathedram in episcopum est translatus. Buldi quoque episcopus lapidibus obrutus transiit ad gloriam. Beztricus autem et Beneta cum transissent Danubium nauigio ad Endre et Leuente, heretici qui in ulteriore litore erant Veztricum episcopum uulnerauerunt, qui tertia die postmodum mortuus est. Endre autem dux interim superueniens Benetam episcopum a manibus eorum liberauit, et sic propheta sancti Gerardi impleta est. Omnes enim preter Benetam martirizati sunt. Zonuk quoque comes super dextrarium suum Danubio insiliens natabat, quem in naui ueniens quidam nomine Murthmur leuauit (59) in nauim, ut eum a morte liberaret. Erat enim iste Murthmur baptizatus a comite Zonuk. Qui cum predictum comitem saluare uellet, ceperunt ei heretici mortem comminare, nisi ipse Zonuk comitem interficeret. Quorum minas Murthmir metuens, ipsum comitem in naui gladio interemit. Tanta ergo multitudo clericorum et laicorum pro Christi fide eadem die martirium pertulit, ut eorum numerus deo tantum et angelis est cognitus.

XLVIII. *De morte Petri regis.*

Petrus autem rex uidens hungaros unanimiter adhesisse ducibus Endre et Leuente, ipse cum suis teutonicis fugam iniiit uersus Musun, ut abinde in Austriam pertransiret, sed euadere non potuit. Interim enim hungari portas et exitus regni primo occupauerunt, sed et legatus ducis Endre reuocauit Petrum regem sub pretexto pacis et honoris sibi congrui. Qui credens ei reuertebatur ut dicitur. Sed maxime coacte, quia exercitum sibi iam absconditum cognouerat, et uolebat reuerti festinanter in Albam. Qui cum diuertisset in uillam Zamur, predictus legatus insidiis uoluit eum capere, et uinctum ad Endre ducem ducere. Petrus autem prenoscens hoc col-

legit se in quandam curiam, et per triduum uiriliter dimicando semet ipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a sagittariis sunt interempti, ipse uero uiuus captus est, et obcecatus, Albamque ductus, pre nimio dolore uitam in breui finiuit. Sepultusque est Quinqueecclesiis, quam ipse fundauerat in honore beati Petri apostoli, anno regni sui secunda uice tercio.

XLIX. Rex Andreas per hungaros coronatur.

(60) Porro dux Andreas a perturbationibus hostium securus effectus in regia ciuitate Alba, regalem coronam est adeptus. A tribus tantum episcopis, qui in illa magna strage christianorum euaserant, coronatus est anno domini M-o XLVII-o. Precepit itaque uniuersae genti suae, sub pena capitalis sententiae, ut deposito ritu paganismo prius eis concesso, ad ueram Christi fidem reuerterentur, et in omnibus secundum legem illam uiuerent, quam sanctus rex Stephanus eos docuerat. Leuente uero in eisdem diebus mortuus est; qui si diutius uixisset et regni potestatem obtinisset sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corrupisset. Et quia ipse Leuente catholice non uixit, ideo circa uillam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun auus suus more paganismo. Tradunt quidam istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella de genere Tatun, et non de uero thoro ortos esse, et ob hanc coniunctionem illos de Tatun nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est, et pessime enarratum. Absque hoc namque sunt nobiles; quia isti filii sunt calui Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur. Iste quidem rex albus Andreas et catholicus est uocatus. Tribus enim annis Polonos Bohemos et Australes hungaris suis armis fecit censuales.

Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam, cum magna dilectione uocans eum et dicens: nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes uenire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presencia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in reg(61)num succedas. Hys itaque uerbis Bela adlinitus, cum omni familia sua uenit ad regem. Quem rex uidens gauisus est gaudio magno ualde, quia fraterno fulcitus est robore. Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diuiserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie

maiestatis seu potestatis manserunt, tertia uero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius diuisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie. Eo tempore rex Andreas iuxta lacum Balatun construxit monasterium in honore sancti Aniani, in loco qui dicitur Tyhon. Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et Daud. De concubina autem quam habuit de uilla Moroth genuit Georgium. Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum. In Hungaria autem genuit Lampertum et filias. Viuebantque rex et dux in magna pacis tranquillitate.

L. De rege Theutonicorum.

Eo tempore teutonicorum rex cum magno exercitu obsedit castrum Poson, uolens iniuriam Petri uindicare, et Hungariam suo dominio subiugare. Extruxit autem multas machinas bellicas ad pugnandum castrum, et per octo ebdomadas obsidendo nichil profecit. Venerat enim predictus rex nauigio ad obsidendum castrum Poson. Tunc hungari qui in castro erant natatorie prudentissimum inuenerunt hominem nomine Zothmund, quem noctis in silentio ad naues imperatoris miserunt, qui sub aqua ueniens omnes naues perforauit, que subito aqua plene facte sunt et potencia teutonicorum contrita est, et sic effeminati eneruatique uiribus reuersi sunt ad propria. (62) Multi enim milites erant in Poson, sed precipui erant inter eos Woytech, Endre, Vylunpard, Vrosa et Martinus, qui cottidie cum teutonicis dimicabant acriter.

Sequenti uero anno Cesar cum magna multitudine bellatorum ob easdem causas uenit in Hungariam iuxta fontes riuorum Zala et Zelice. Sed et naues uictuales oneratas per Danubium misit in Hungariam, prefecitque eis episcopum Gebarth fratrem¹⁾. Hys auditis Andreas rex et dux Bela omnes aceruos segetum et tirsos herbarum igne combusserunt, habitatoresque cum uniuersis animalibus eorum de partibus illis per quas Cesar erat transiturus procul abduxerunt. Cumque Cesar intrasset ad Hungariam et uenisset in regiones combustas; neque militibus suis inuenire potuit uictualia, nec equis; et nesciebat ubi naues eius essent, nullumque subsidium ex eis poterat habere. Transiens autem siluas, appropinquauit montibus Bodohot, omnium uictualium penuria laborans. Interea autem Gebarth episcopus uenit in Geurinum, et mittens epistolam ad Her-

---

1) Toldy adaugā: suum.

ricum Cesarem sciscitabatur ab eo, ubi deberet ipsum expectare. Is autem qui ferebat litteram deo sic uolente captus est a latrunculis Andree regis, et ad eum ductus. Cumque Nicolao episcopo interpretante tenorem litterarum percepissent, rescripserunt episcopo Gebarth litteras, quas per quendam hospitem eidem miserunt. Ille autem simulans se a Cesare missum, obtulit litteras Gebarth episcopo talia continentes: Noueris optime Gebarth episcope; quod magna et ardua negotia nostri imperii nos ab Hungaria in Teutonium ire compellunt; nam inimici nostri imperium nostrum hostiliter occuparunt. Ergo age festina, et destructis nauibus quam cicius poteris nobis Ratispone occurras. Nec enim tibi tutum est amplius in Hungaria commorari. Hys itaque cognitis Gebarth episcopus festinanter fugit in Teutonium. Cesar igitur spe sustentationis quam a nauibus expectabat frustratus, ad mortem incepit egere, similiter et uniuersus exercitus eius cum equis et subuectoribus miserabiliter fame periclitabatur. Insuper etiam hungari et bissemi sin(63) gulis noctibus acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos ineficiendo, et funes extendentes inter papiliones eorum, quam plures aliqua seruicia facientes rapiebant. Pre timore autem imbrium sagittarum, quibus teutonici compluebantur et consumebantur, fodiebant sibi terram, et desuper insertis clipeis etiam uiui cum mortuis iacebant in sepulchris. Nam sepulchrum quod mortuo fodiebatur uiuus iacebat in eo de nocte et quod uiuo fodiebatur pro nocte, mortuus sibi uendicabat de die. Cesar ergo uidens tot et tantis periculis se esse perplexum, misit ad Andream regem et Belam ducem, rogans perpetue pacis firmitatem. Dicebat enim quod si rex Andreas securum ei iter preberet ad reuertendum, et exercitui suo fame oppresso subsidia uite largiretur, ipse nunquam Andree regi et successoribus eius inimicaretur, et nunquam ammmodo regem hungarorum dictis uel factis aut consilio ledere attemptaret. Sed etiam si quis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moueret indignacionem omnipotentis dei incurreret, et perpetuo eius anathemati subiaceret. Filiam quoque suam Sophiam nomine Salomoni filio regis Andree daret in uxorem, quam primitus filio regis Francie cum maximo dederat sacramento, propter perpetue pacis federa firmitus roboranda. Hic autem omnia fideliter seruaturum iusiurandi religione interposita confirmabat. Rex itaque Andreas et dux Bela magis amatores pacis quam discordie seminatores esse uolentes, pacem cum Cesare composuerunt. Cesar autem in propria persona sua iureiurando confirmauit omnia que dixerat fideliter facturum. Tunc rex Andreas

solita regum Hungarie largitate utendo misit Cesari quinquaginta corpora immensorum usonum, et duo millia lardorum, mille tauros ingentes. De panibus autem plus quam secum ferre poterant. Oues quoque et boues seu pecudes pascuales et uini copiam superfluentem. Plurimi eciam teutonicorum de immoderata ciborum ingestione et potus ingurgitatione crapulati et infusi mortui sunt. Residui uero a faucibus mortis miseracione hungarorum liberati, relictis tentoriis et clipeis, et uniuersis supellectilibus suis abiectis adeo concitato cursu in Teutoniam redire (64) properarunt, quod nec retro prospicerent. Ex hoc autem euentu locus ille unde teutonici tam turpiter dedecorati abiectis clipeis fugerunt usque hodie Werteshege nuncupatur.

LI. De coronacione Salomonis patre suo Andrea rege adhuc uiuente.

Postquam autem Cesar Hericus cum tanto dedecore fugit in terram suam de Ungaria, rex Andreas mittens ad eum legatos petiuit ab eo ut Sophiam filiam suam Salomoni filio suo matrimonio copulandam ut promiserat concederet. Cesar autem quemadmodum iureiurando promiserat fideliter compleuit. Regalibus itaque nuptiis iuxta fluium Morua celebratis, et federibus pacis firmiter roboratis Cesar et rex cum gaudio sunt reuersi. At rex Andreas post hoc cito incidit in paralysim et tam niuali quam estiuali tempore super traham ferebatur. Post mortem itaque santi regis Stephani transanti sunt anni undecim, menses quatuor, usque ad annum primum imperii Andree regis. Interea uero Petrus teutonicus uel uerius Venetus primo et secundo regnauit annis quinque et dimidio. Ab a uero regnauit annis tribus. Quia uero carnalis amor et consanguinitatis affectio solet impedire ueritatem, uicit amor filialis in Andree rege iusticiam, et rupto federe sue promissionis, quod in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem infantulum adhuc quinque annorum super totam Hungariam anno imperii sui duodecimo confectus senio in regem fecit inungi et coronari. Simulabat enim quod pro perdicione regni hoc faceret, quia imperator filiam suam filio suo Salomoni non dedisset si non eum coronaret. Cum autem in coronacione Salomonis caneret: Esto dominus fratrum tuorum; et hoc per interpretem Bele duci innotuisset, quod Salomon infantulus sibi dominus constitueretur, grauiter est indignatus. Dicunt alii quod (65) Bela duce et filiis eius Geycha scilicet et Ladizlao cunctisque regni optimatibus consencientibus Salomon

unctus esset in regem, postmodum seminatoribus discordie instigantibus odium ortum est inter eos. Susurratores enim, quales nostris temporibus complacent, precipue suggerebant regi, non posse regnare Salomonem, nisi fratre suo Bela extincto. Ab alia uero parte duci Bele persuadebant, quod tempus opportunum esset regnum acquirere, dum Salomon puerulus esset, et pater eius senio confectus ac ualitudinarius. Venerunt itaque rex et dux in Varkun. Rex autem cognoscebat, quod filius suus absque uoluntate ducis post obitum suum regnare non posset. Vocauit ad consilium suum duos fideles suos, cum quibus consilium iniiit dicens: Volo attemptare ducem et duobus interrogare; si uult habere coronam uel ducatum. Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum, et gladium iuxta, qui ducatum designat. Si ducatum dux cum bona pace habere uoluerit, habeat: si uero coronam, statim uos duo principes surgite, et eodem gladio ducem Belam decollate. Et illi promiserunt se facturos. Cum autem hoc consilium inirent comes preconum Nicolaus tenens hostium pallatii deforis hec omnia audiuit, cumque ducem ad regem uocassent, et in hostio intraret, dixit citissime duci causam (comes) preconum: Si uitam optas, accipe gladium, et plus dicere non potuit. Cum autem dux intrauit, uidit coronam iacentem cum gladio ante regem, et mirabatur. Statimque cum sedisset, rex iacens se leuauit, et in lecto sedens dixit: Dux! ego coronauit filium meum non tamen causa cupiditatis, sed (pro) perditione¹⁾ regni, que nudius tertius ab imperatore acta fuere²⁾. Sed tu uoluntatem liberam habeas; si uis regnum, accipe coronam: si ducatum accipe gladium; ex hys aliud concedas filio meo, sed corona cum iusticia tua est. Statim dux cognouit de uerbis Nicolai comitis et dixit: Habeat filius tuus coronam, qui unctus est, et da mihi ducatum. Statimque gladium accepit. Rex itaque inclinauit se ad pedes eius, quod raro factum est. Putabat enim de eadem simplicitate dedisse coronam filio suo, sicut sibi Leuente dederat. Sed dux pre timore hoc fecerat. Tandem sinisteris suggestionibus malorum (66) hominum rex et dux discordauerunt. Dux autem erat sicut sagacissimus precauens sibi ab insidiis regis, cum omni familia sua secessit in Poloniam ad socerum suum. Quod audiens rex Andreas, timens illius machinamenta filium suum Salomonem transmisit ad imperatorem socerum suum. Secuti sunt autem eum plurimi primates Hungarie. In-

---

1) Toldy: pace.

2) Toldy: fuit.

terea dux Bela omnem iniuriam, quam ei frater suus rex Andreas intulerat notificauit socio suo duci Polonie. Dux autem Polonie auxiliatus est ei fideliter et efficaciter. Dux itaque Bela tribus agminibus socii sui munitus reuersus est in Hungariam. Rex autem Andreas prenoscens eum cum exercitu intrasse in Hungariam, ab imperatore teutonicorum duos duces, uidelicet Vilelmum et Poth in auxilium suum fecit adduci. Ducem quoque Bohemorum, qui consanguinitate eidem attinebat, mercede conduxit, et confidebat in multitudine conductorum. Hungaros autem non multos habebat, quamplurimi enim Salomonem filium suum secuti fuerant, et ex his qui in regno remanserant, plurimi ad ducem Belam confluxerant. Nunciatum est autem Bele duci, quod rex Andreas maximam haberet multitudinem conductorum, elegitque magis mori in bello, quam sine pugna ab exercitu regis declinare. Tunc intrepidus concitatum duxit exercitum super Andream regem versus Tysciam. Vilelmus uero et Poth duces theutonicorum furore concitati cum agminibus suis festinanter Tysciam transierunt, et commisso prelio ab utraque parte fortiter est pugnatum. Sed adiuuante deo dux Bela uictoriam obtinuit, fere omnibus teutonicis ibidem interfectis, et ducibus eorum comprehensis. Porro hungari qui erant apud regem Andream, uidentes uictoriam fecisse ducem Belam, dimisso rege Andrea uersi sunt ad ducem Belam. Rex autem Andreas fugit uersus Teutonium, sed euadere non potuit, captus est enim ad portas Musum, et negligenter detentus in silua Bacon ad crucem suam ¹⁾ que dicitur Seirc mortuus est. Sepultus est autem in monasterio sancti Aniani confessoris, quod idem rex construxit in Tihon iuxta lacum Balaton. Sed et dux Bohemorum captus est, et sine scitu ducis Bele exoculatus, Vilel(67)mus uero et Poth duces adducti sunt ad Belam ducem, qui eos liberos abire permisit.

LII. *Dux Bela feliciter coronatur in regem.*

Dux igitur Bela uocatus Benyn uictor cum triumpho uenit in ciuitatem Albam, ibique regali dyademate inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus. Tenuit autem regnum pacifice, sine molestatione hostium et quesiuit bona genti sue. Inter cetera siquidem pericie sue argumenta, fecit fabricari nummos magne monete ex purissimo argento, et precium rerum uenialium secundum ter-

---

1) Toldy: curtem

ram ¹⁾ quantitatem iusto moderamine discrete rationis constituit. Non enim permittebat mercatores et nummularios per detestabilem auaricie uoraginem a simplicibus et rusticis superfluum lucrum congregare. Hec est enim causa, que maxime solet populos paupertatis et inopie periculis obuoluere, sed ²⁾ statutum precium unusquisque uendebat et emebat, sine iniuria et circumuencione. Iste etenim omnia fora die Sabbati constituit pro uendendo et emendo, bisanciosque misit currere per districtum regni sui. Argenteos eciam denarios ut supra scriptum est cudere fecit, quorum quadraginta bisancius census erat. Unde et nunc denarii numero quadraginta aurum appellantur, non quod sint aurei, sed quod tot denarii bisancium ualere illo tempore uidebantur. Omnibus enim diebus uite sue in tota Hungaria non est mutata moneta.

Multa etiam alia fecit sempiterna digna memoria. Omnium enim qui secuti fuerant Salomonem regem uxores et filios et omnia que habebant integra et illesa fecit custodiri, ut ad eum sponte reuerterentur, bonis suis in pace degerent. Unde plurimi de illis facti fideles redierunt.

Alleuiauit hic etiam pietatis-³⁾ onus hungarorum, a debito seruicio relaxans eis consuetas (68) pensiones et antiquas exactiones. Quapropter Hungaria quam plurimum locupletata super omnes circumadiacentes regiones caput extulit uincentes eas diuiciis et gloria. Tunc in ea pauperes locupletabantur, et diuites gloriabantur.

Misit eciam rex clementissimus per totam Hungariam precones, ut de singulis uillis uocarentur duo seniores facultiam habentes, ad regis consilium. Quo audito non tantum hy qui uocati fuerant, sed eciam omnes rustici et serui cum uniuersa plebe Hungarie uenerunt ad regem in Albam. Rex autem et episcopi cunctique proceres uidentes immensam multitudinem, timuerunt, ne forte irruerent in eos. Et intrantes ciuitatem obseruauerunt eam. Plebs autem constituit sibi prepositos, quibus preparauerunt orcistrum de lignis, unde ab hominibus possent uideri et audiri. Prepositi uero miserunt ad regem et ad proceres nuncios dicentes: concede nobis ritum patrum nostrorum ⁴⁾ paganismo uiuere, episcopos lapidare, presbiteros exentherare, clericos strangulare, decimatores suspendere, ecclesias destruere campanas confrangere. Hys auditis contristatus est rex et

1) Toldy: certam.

2) Toldy adaugă: secundum.

3) Toldy adaugă: affectu.

4) Toldy adaugă: more.

petiuit inducias dierum trium ad deliberandum super negocio. Interim uero prepositi plebis in eminenti suggestu residentes predicabant nephanda carmina contra fidem. Plebs autem tota congratulante affirmabat: fiat. Cum autem tertia die responsum expectarent, milites armati ex precepto regis irruerunt super eos, aliquos ex eis obruncauerunt, prepositosque eorum ab altis precipitando contriuerunt, reliquos autem ligatos duris uerberibus flagellauerunt, et sic occidendo, ligando, flagellando sedicionem eorum milites uix edomauerunt. Postquam enim sanctus rex Stephanus conuertit Hungariam ad Christum, bis ad paganismum uersa est. Semel tempore regis Hendree; secundo tempore regis Bele, sicut nunc scriptum est.

Piissimus autem rex Bela completo regni sui anno tercio in Demes regali allodio, corruente solio confractus corpore irremediabiliter cepit egrotare. Duxeruntque eum seminecem ad riuulum Ky-nisua propter quasdam regni necessitates, et ibi migravit e seculo. Sepultus est autem in monasterio sancti Saluatoris, quod ipse construxerat in loco qui dicitur Zugzard. Hic enim Bela erat (69) caluus et in colore brunus, propterea suum monasterium, ad suam dispositionem Zugzard appellauit.

LIII. *De aduentu imperatoris cum rege Salomone genero suo.*

Rex autem Salomon audita morte Bele regis, accessit ad socerum suum imperatorem teutonicorum, rogauitque eum ut regnum Hungarie sibi restitueret. Cuius precibus imperator libenter acquieuit, et cum illo nobili romane artis exercitu et illustri cetu imperialis glorie Salomonem in Ungariam reduxit. Interim Geysa filius regis Bele sicut erat prudens et circumspectus, cum duobus fratribus suis adolescentibus, assumpsit se seorsum in partes Polonie. Non enim poterat impetum Salomonis et teutonicorum tunc sustinere. Rex itaque Salomon cum imperatore sine difficultate intrauit in Hungariam rege orbatam, et securus uenit in ciuitatem regiam Albam, ibique ab omni clero et populo totius Hungarie honorificentissime susceptus est. Concionatus est autem imperator ad uniuersum cetum hungarorum pro genere suo rege Salomone, pacemque inter eos reformatam iusiurandum¹⁾ religione interposita confirmauit. Regem autem Salomonem in paterno solio glorie coronatum cum assensu et clamore totius Hungarie sedere fecit. Ipse uero imperator diuite gaza Hungarie a rege Salomone remu-

1) Toldy: iurisiurandi.

neratus prospere rediit ad propria. Statim autem ut imperator discessit, Geysa illinc quo se caute contulerat, in Hungariam accessit. Rex autem Salomon, tamquam nouus, et necdum in regno roboratus, timens ne forte Geysa cum exercitu polonico super eum irrueret, paulisper retrocessit cum suis, et in castro Musun munitissimo tuta statione resedit. Porro episcopi et alii uiri religiosi instanter satagebant inter eos pacem componere. Maxime (70) autem Desiderius episcopus delinitiuis ammonicionibus et dulcibus allocucionibus suis mitigauit animam Geysæ ducis, ut Salomoni quamuis iuniori regnum cum pace redderet, et ipse ducatum quem pater eius habuerat pacifice teneret. Cuius salubribus persuasionibus Geysa deposito rancore paruit. In festo autem sanctorum Fabiani et Sebastiani martirum rex Salomon et Geysa dux coram Hungaria in Geur pacem firmauerunt. Deinde festum Dominice resurrectionis ambo simul cum plena curia Quinqueecclesiis celebrauerunt. Ibi rex Salomon ipso die Pasce assistentibus regni proceribus per manus Geysæ ducis honorabiliter est coronatus, et in regiam beati Petri principis apostolorum basilicam ad audiendam missam gloriose deductus. Uniuersa ergo congregatio hungarorum uidentes pacem regis et ducis et mutua inter eos dileccionem, laudauerunt deum pacis amatorem et facta est leticia magna in populo. Nocte autem secuta prognosticum future discordie et turbacionis prouenit. Totam enim ecclesiam illam et omnia pallacia ceteraque edificia et appendencia repentina flamma corripuit, et uniuersa, uastante incendio corruerunt. Accepit autem omnes timor pre nimia concussione flammarum stridencium, et terribili furore campanarum ex turribus ruencium; nec sciebat quisquam quo se diuerteret. Rex et dux uehementi stupore attoniti, et suspicione mali doli perterriti, quantocius in diuersa se transtulerunt. Mane autem facto, per fideles nuncios et in ueritate rerum cognouerunt, quia nichil mali ex utraque parte perniciosa fraude fuerat excogitatum, sed forte inopinatum euenerat incendium. Rex et dux cum bona pace iterum conueniunt.

Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geysæ erat, nuncios ad regem Salomonem et ducem Geysam, et rogauit eos ut propria persona eorum contra aduersarios suos scilicet Carantanos ipsum adiuuarent, qui tunc marchiam Dalmacie occupauerant. Rex igitur et dux collecto exercitu iuerunt in Dalmaciam et ablatam sibi restituerunt integre. Regi ducique dona regalia ac preciosa pallacia aurum et argentum multum (71) donauit. In reuersione autem eorum Atha palatinus rogauit regem et ducem, ut in constructione mo-

nasterii sui quod in honore sancti Jacobi edificauerunt in Zelyz interessent, quod et factum est.

LIV. *Quod rex Salomon et Dauid liberos non habuerunt.*

Rex autem Salomon et Dauid frater eius liberos nunquam habuerunt, et in ipsis semen regis Andree defecit. Quod ideo diuinitus factum esse credimus, quia quando Andreas primo in Hungariam reuersus est cum Leuente fratre suo, propter hoc, quod ipse regnum posset obtinere, permisit Vatum prophanum, et alios pessimos sanctum Gerardum et multos christianos interficere. Dux autem Geysa genuit Colomanum et Almun ac filias. Viguit autem tranquilla pax inter regem et ducem circiter annos tredecim. Interim autem Bohemi superbia inflati irruerunt uersus urbem Trenchen, et magnam predam hominum et ceterorum animalium rapientes abduxerunt. Rex autem et dux pro magna iniuria hoc reputantes, cum suis exercitibus Bohemiam inuaserunt. Et Bohemis ad conflictum uenire non audentibus, hungari fere totam Bohemiam igne ac gladio uastauerunt. Ibi Bator Opus Martini filius, quendam Bohemum instar gygantee magnitudinis corpus habentem, in certamine singulari uiriliter prostrauit, propter quod memoriale factum semper postmodum apud regem et omnes optimates Hungarie gloriosus emicuit. Rex itaque et dux iniuriam suorum super Bohemos grauitur uindicantes, cum maxima preda captiuorum Bohemorum in Hungariam gaudentes sunt reuersi.

LV. *Deuastant Cuni Hungariam.*

(72) Post hoc autem pagani Cuni a superiori parte porte Meses ruptis indagibus irruerunt in Hungariam, totamque provinciam Nyr usque ciuitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem uirorum ac mulierum, ceterorumque animalium secum trahentes, per amnem Lapus et fluuenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant. Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime accelerauerunt per portam Meses transeuntes, prius quam Cuni montes transcenderent in urbem Dobuka, pene per totam septimanam ibi aduentum paganorum expectarunt. Quidam autem de speculatoribus nomine Fantiska, qui erat de Nouo castro, certificauit regem et duces in quinta feria, quod exercitus Cunorum appropinquaret. Rex autem et duces cum exercitu equitauerunt illuc usque properantes, et in nocte illa de-

scenderunt prope Cunos. Surgentes autem summo diluculo sexta feria, omnes eucharistie communiōe se ipsos munierunt, et ordinatis agminibus suis ad confligendum contra paganos perrexerunt. Quod cum uidisset princeps milicie paganorum nomine Osul, qui fuit seruiens Gyule ducis Cunorum, sicut erat plurimum inflatus superbia, ac nimium de se presumens, inquit suis, uadant iuuenes super inhermes hungaros, et cum eis ludi simile bellum committant. Nullos enim credebat esse, qui cum eis congredi auderent. Procedentes autem pagani contra hungaros, uiderunt terribilia eorum agmina, et prepropere renunciauerunt Osul principi suo. Qui coadunato conducto exercitu Cunorum, festinanter collegit se in supercilium montis altissimi, putans hoc sibi fieri pro maximo tutamento. Est enim ascensus gra(73)uissimus montis illius, qui ab incolis uocatur Kyrieleys. Congregatus est autem uniuersus exercitus hungarorum ad radicem montis eiusdem. Milites enim regis Salomonis omnes pariter gestabant uexilla sua facta de syndone. Pagani autem in cacumine montis iam collocati fuerant, ex quibus forciores et audaciores sagittarii descenderunt in medium deuexi montis, ut hungaros ab ascensu montis procul arcerent. Ceperunt itaque tempestuosis ymbribus densissimarum sagittarum in turmas legionum regis et ducis deseuire. Quidam autem incliti milites hungarorum irruerunt super illos sagittarios et quamplures ex eis in latere eiusdem montis occiderunt, et ualde pauci equos suos arcubus suis uerberando urgentes, uix ad socios suos ascendere potuerunt. Rex autem Salomon acerrime animositatis audacia fremebundus, per grauissimum ascensum cum agmine suo, quasi reptando ad paganos ascendit, qui super eum densissimos sagittarum ymbres effundebant. Dux autem Geysa sicut erat semper prouidus, per leuiorem ascensum ascendens, sagittis inruit super Cunos. Cuius frater Ladizlaus quatuor ex fortissimis paganorum primo impetu interfecit, et a quinto eorum sagitta grauiter est uulneratus, eodem mox ibidem interfecto. Postmodum diuina miseracione a uulnere illo cito est sanatus. Pagani ergo atrocissima mortis illacione ab hungaris coartati, miserabiliter fugiebant. Quos hungari celerius persequentes acutissimos gladios suos et sitibundos in sanguinibus Cunorum inebriauerunt. Capita quippe Cumanorum¹⁾ nouiter rasa tamquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiatorum ictibus disciderunt.

Vidit denique beatissimus Ladizlaus dux unum paganorum qui

1) Toldy: Cunorum.

super dorsum equi sui ducebat unam puellam hungaram speciosam. Sanctus ergo dux Ladizlaus, putans illam esse filiam episcopi Wara-
diensis, et quamuis esset grauiter uulneratus, tamen illum celerrime
persecutus est super equum illum, quem Zug nominabat. Cum autem
attingeret ut eum lancearet, minime poterat, quia nec—¹⁾ eius cele-
rius currebat, nec equus il(74)-lus aliquantulum remanebat, sed quasi
brachium hominis erat inter lanceam et dorsum Cuni. Clamauit ita-
que sanctus dux Ladizlaus ad puellam et dixit: Soror speciosa accipe
Cunum in cingulo, et iacta te in terram. Quod et fecit. Cumque
beatus Ladizlaus dux procul illum lanceasset in terra iacentem,
uoluit eum interficere. Quem puella ualde rogauit ne eum inter-
ficeret, sed ut dimitteret. Unde in hoc notatur, quod fides in mu-
lieribus non sit, quia forte amore stupri illum liberare uoluit. Sanc-
tus autem dux diu cum eo luctando et absciso neruo illum inter-
fecit. Sed illa filia episcopi non fuit. Rex igitur et gloriosi duces
fere omnibus paganis interfectis, et omnibus christianis a captiuitate
liberatis, una cum felici embola totius Hungarie cum triumpho uic-
torie gaudentes redierunt. Facta est igitur leticia magna in tota
Hungaria, et in ymnis et confessionibus benedicebant deum, qui
dedit eis uictoriam.

LVI. *De aduentu Bissenorum in Hungariam.*

Factum est autem tertio anno post aduentum Cumanorum,
Bisseni per Albam bulgariam uenientes transnatauerunt flumen Zaua
in campum Buzias, et non modicam gentem captiuorum et preda-
rum diripientes, in suam terram abduxerunt. Rex autem et dux
imposuerunt crimen tradicionis Albe bulgarice, eo quod pace de-
fraudata uoluntarie permisissent latrunculos Bessorum depredari
Hungariam. Collectis itaque exercitibus, conuenerunt in Zalankemen,
ubi consilia deliberantes, decreuerunt Albam traditricem obsideri
oportere, et expugnari. Inde castra mouentes descenderunt circa flu-
(75)men Zaua in directo Nandorfeirwar. Exiit autem edictum a rege
et duce, ut uniuersus exercitus hungarorum quantocius transiret flu-
uium Zauam in Bulgariam. Greci autem et bulgari nauigantes in
celonibus suis per ingenia sufflabant ignes sulphureos in naues hun-
garorum, et eas in ipsis aquis incendebant. Victi sunt autem igniuomi
greci ab hungaris pre multitudine nauium, quibus flumen operue-

---

2) Toldy adaugä: equus.

rant, Fugientibus autem grecis ac bulgaris, transierunt hungari et terminos bulgarorum occupauerunt.

Rex autem et dux secunda feria transierunt Zauam, et mane facto ordinauerunt acies suas, et plenis manipulis uniuersaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt ciuitatem. Greci igitur et bulgari timentes ex obsidione periculum sibi imminere orauerunt Bisseros per clam destinatos nuncios ut sine pauore eorum in adiutorium ipsorum, eo quod nec rex nec dux ciuitatem eorum obsedissent, sed tantum comes Vid cum Bachiensibus militibus eos inuasisset. Bessi ergo fraudulentibus uerbis eorum seducti, festinanter uenerunt in adiutorium ipsorum, et cupiditate prede allecti, quam de comite Vid deuicto sperabant se habere, precipites irruerunt super agmina Suproniensium, quorum rector erat comes Jan nomine. Hic autem insultus bessorum uiriliter ac fortiter cum Suproniensibus superauit, plurimis eorum ibidem in ore gladii prostratis, residuis autem eorum, in captiuitatem subactis, Princeps bis-senorum nomine Kazar cum paucissimis fugiendo manus hungarorum uix euasit. Rex igitur et dux eidem militi Jan munera regalia condignasque grates liberalitate¹⁾ contulerunt, eo quod ipse multa milia bis-senorum tamquam lapis limpidissimus uasa fictilia contriuisset, priusquam rex et dux cum exercitu suo de gentaculis capita leuassent. Regi autem et ducibus Geysa et Ladizlao super rupem, que eidem ciuitati proxima est, residentibus, ceperunt hungari presentare captos bis-senos et capita interfectorum et equos et supellecilia, que in quarta feria a mane usque ad inclinationem meridiei plene perficere non potuerunt. Hoc autem ideo factum est, ut greci et bulga(76)ri qui obsidebantur, uidentes bis-senos, in quibus sperabant tam crudeliter ab hungaris obruncatos, timerent et semet ipsos cum ciuitate regi et ducibus contradarent.

Porro rex et duces ad expugnandam ciuitatem conuenienciora loca prospicientes preceperunt carpentariis, ut ibi turres ligneas octo altitudinem murorum duplo superantes fabricarent, unde milites in medium ciuitatis lapides et sagittas super homines iacularent. Inter turres uero totidem tormenta ad destruendum muros erexerunt, longos etiam pluteos ad defendendos introitus turrium, ceteraque instrumenta bellica composuerunt. In quibusdam itaque locis destruxerunt muros eius usque ad fundamentum, sed ciuitatem capere non poterant, quia eam intrinsecus fortissimi bellatores defendebant. Ob-

---

1) Toldy: liberaliter.

æderunt itaque ciuitatem duobus mensibus, infra quos sepius congressi sunt cum sarracenis de ciuitate egredientibus, et ex eis alios occiderunt, alios autem fugauerunt. Post hoc tres sarraceni fostissimi et audacissimi de urbe prosiliunt, iaculis lanceis et sagittis duram plagam hungaris propinantes. Salomon autem balistarius regis unum illorum ictu baliste fulminauit, cuius cadauer hungari nitebantur rapere, socii uero eius de predictis acriter dimicantes defenderunt. Rex autem et dux uidentes eorum conflictum, circumstantibus aiunt militibus: utinam sanguis et cor Machabeorum efferbesceret in militibus, qui defensarent hungaros ab his sarracenis pre munitione arcis ¹⁾ audacter pugnantibus, ut hungari cadauer sarraceni raperent.

Hoc audito Obus ²⁾ Georgius et Bors milites bellicosi, concitato impetu in modum fulguris irruerunt super illos. Quos quidem Obus nimium audacter persequens, usque ad urbis portas fugauit. Pugnatores iactabant lapides et sagittas de pugnaculis ciuitatis. Obus tamen sine lesione rediit. Interea autem Georgius et Bors exortati sunt hungaros, qui corpus sarraceni rapuerunt, et in turpitudinem proiecerunt. In tercio uero mense obsidionis quedam puella hungarica olim illuc per captiuitatem abducta, in quarta (77) feria ciuitatem succendit. Flabat autem subsolanus uehementissime, cunctaque edificia occupauerunt incendia. Exercitus itaque hungarorum irrui in ciuitatem ea parte, qua muri eius per tormenta iam corruerant, et grecos sarracenos atque bulgaros crudeliter trucidarunt. Qui autem residui fuerant cum Nicota duce eorum fugerunt in arcem. Hungari ergo capta ciuitate sequenti die postquam ignis resederat, uidentes scrobes grecorum deiscentes, tulerunt exinde aurum multum et argentum, lapides preciosos, gemmasque prelucidas et thesaurum fere inestimabilem. In cuius particione orta est discordia inter regem et ducem. Nullusque fuit ex hungaris, qui ibi locupletatus non fuisset.

Porro in arce inclusi rogauerunt regem et duces, ut eis uitam et libertatem donarent, arcem et uniuersa sibi uendicarent. Manibus itaque regis et ducum in fidei pignus extensis, quod eos amplius non lederent, omnes qui in arce erant descenderunt. At dux Nycota portans argenteam yconam sanctissime genetricis dei semper uirginis Marie cum magna multitudine populi ueniens in potestatem ducis Geysæ se contulit. Sciebat enim Geysam ducem deuotum deo,

---

1) Toldy: artis.

2) Toldy: Opus.

et captiuos seu afflictos misericordie uisceribus refouentem. Ad manus autem regis Salomonis pauci uenerunt, quia nouerant ipsum esse austerum et pessimis consiliis Vyd comitis in omnibus ascultantem. Qui Vyd deo et nominibus detestabilis erat. Cumque uidisset rex plures ad ducem ex illis confugisse, paucos autem ad se, plurimum indignatus est. Cum autem reuersi essent cum thesauro inestimabili, uenerunt in uillam Buzias, in predium Vyd, uolebatque diuidere thesaurum et captiuos, et illos eciam qui ad fidem illorum de castro uenerant. Dux autem regi in hoc contradicens diuidere non poterunt. Hec ergo causa fuit malorum et seminarium discordie inter eos. Sed cum thesaurum diuiderent rex cum consilio Vyd, et Frank episcopi, et Radoan filii Bugar, et Ilia generis Vyd, in quatuor partes diuisit. Et quartam partem duci, de tribus partibus unam haberet ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia. Unde (78) dux ualde molestatus est.

LVII. *Discordia regis et ducum.*

Interea imperator grecorum audita liberalitate ducis Geyse misit ad eum nuncios ad firmandam pacem et amicitiam. Dux autem remisit ei omnes captiuos et omnes qui ab arce descendebant. Ad regem autem Salomonem, rex nequaquam misit grecorum. Unde rex Salomon super Geysam ducem magis inuidie faucibus ¹⁾ ac magis exarsit. Comes eciam Vyd peruicaciter instigabat regem, ut ducem Geysam expelleret et ducatum eius sibi de leui posset uendicare. Et hoc facile fieri dicebat eo quod rex multo plures milites quam dux haberet; nec hoc differendum, sed magis accelerandum esse suggerebat. Seducebatque regem hoc prouerbio: Quod sicut duo gladii acuti in eadem uagina contineri non possent, sic nec uos in eodem regno conregnare potestis. Rex ergo uenenosis uerbis comitis Vyd tragefactus, odium et rancorem concepit. Exinde itaque querebat oportunitatem aut capiendi ducem Geysam per insidias, aut bellandi. Dissimulabat tamen rex, et simulata amicitia dimisit ducem abire in ducatum.

LVIII. *De discordia eorum.*

Post itaque misit rex ad utrumque ducem, ut ambo simul ad regem uenirent, et cum exercitu super (79) Nys castrum grecorum pro-

---

1) Toldy=facibus.

ficiscerentur. Rex enim dolose intendebat eos perdere, ut si ambos improvisos capere posset, de cetero securus fuisset. Duces autem insidias regis percipientes, sibi caute consuluerunt. Ladizlaus cum medietate exercitus in partibus Nyr remansit, Geysa uero cum rege profectus est, nec ausi sunt quicquam molestie ei inferre, quia Ladizlaum in manu ualida fratris ultorem fore non dubitabant.

Interea uiri de Nys multam in auro et argento et preciosis palliis regi et duci habundanter obtulerunt. Deinde reuertentes ab urbe Keue rex et dux ab inuicem sunt diuisi. Ladizlaus autem consilio fratris sui de ciuitate Byhor iuit in Rusciam, querere auxilium amicorum suorum, ut contra machinamenta regis sese premuniret. Iam enim omnibus innotuerat iniuria et discordia regis et ducum. Post hec collectis exercitibus, nunciis frequenter missis, tandem rex et dux uenerunt Strigonium, ibique ex conducto¹⁾ utrique eorum tantum cum octo hominibus inter episcopos et principes nauigaerunt in insulam ciuitati proximam ad colloquendum. Ubi diu semet ipsos inculcantes et excusantes, tandem roborato federe pacis, Geysa rediit in ducatum, rex autem uenit in Albam. Post hec misit ad Geysam ducem rex Vyd deo detestabilem et Ernei mansuetum, quos Geysa fecit caute custodiri, pre timore tradicionis Vyd. Misit etiam dux ad regem episcopum Waradiensem et nequam Vatha quos rex fecit similiter custodiri. Rex autem de uilla Meger iuit uersus flumen Rabcha in occursum trium ducum theutonicorum, quos in auxilium sibi contra ducem Geysam expectabat.

Quia uero dux nec fratrem suum presentem habebat, nec amicorum auxilium, misit Vyd et Ernei ad regem, data treuga a festo sancti Martini, usque ad festum sancti Georgii. Quo audito rex misit Vatham et episcopum Waradiensem. Porro eo tempore rex Natale celebrauit in loco qui dicitur geminum castellum. Deinde uenit in Zalam ubi Marchrat dux theutonicorum et Vyd instigauerunt regem, ut ducem debellaret. Sug (80) gerebat enim Vid regi hoc et huiuscemodi: Ecce nunc facile potes et indubitanter ducem deuincere, quia destitutus est omni auxilio, et si distuleris eum agredi usque ad datas inducias, erit spes euadendi. Cumque rex Salomon uenisset ad Zugzard et castra metatus esset super locum Kestelci, uenit audire uesperas in monasterio sancti Saluatoris. Post uesperas in monasterio Vyd et alii consuluerunt regi dicentes: Do-

---

1) Toldy : conducto.

mine noveris, quod Ladizlaus in Rusciam iuit et Lampertus in Poloniam, conducere exercitum fratri eorum duci Geyse; sepe consulimus tibi ut nunc ueniat is super duces, qui uenatur in Irgan noctis in silentio impetum faciamus super eum, capiamus eum, et oculos eius eruamus. Et cum Ladizlaus et Lampertus uenerint, uel exercitum secum duxerint, contra nos stare non possint. Et cum hec audierint etiam regnum intrare non audebunt. Et potestis facere quia omnes consilarii sui tibi fideles sunt. Et ducatum michi dabis, et ita confirmabis coronam tuam.

Rex autem hoc audito promisit se cogitaturum usque ad matutinas. Et placuit consilium ante oculos eius. Abbas autem eiusdem loci, nomine Willermus latinus, qui erat in absconso loco clausus, quasi deum precans in monasterio, audiuit consilium quando factum est. Qui statim nuncium misit ad duces et litteras, ut sibi de rege caueret. Cum autem nuncius ad duces uenisset, erant ibi iniqui consilarii, et ipsius ducis traditores, Petrus scilicet, Zounuk et Bykas. Qui dixerunt: Domine dux ne timeas, quoniam abbas ebriosus est, et in ebrietate sua ad uos nuncium misit, et nescit quid loquatur. Hoc autem dicebant, quia uolebant tradere duces in manus Salomonis. Dux autem in illis confidens, ibidem, scilicet in Irgan uenabatur. Sed fratrem suum Ladizlaum misit in Bohemiam, quia iam tunc reuersus erat de Ruscia sine subsidio, ut rogaret Othonem duces Bohemorum, ut ipsis in necessitate positus auxiliaretur. In eodem mane quando rex se cogitaturum statuerat, cum uenisset ad matutinas, abbas idem abscondit se in monasterio, ut audiret(81) consilium. et quod fidelis erat duci, quia filius fundatoris ecclesie sue fuerat. Cantatis igitur matutinis cum omnes exiissent, rex et Vid ibidem remanserunt, et tale consilium statuerunt, sicut Vid regi facere laudauerat. Hoc autem predictus abbas audierat, monachalem statim deponens habitum, et laicalem induens, gladiumque accingens, ascendit equum, et uenit citissime ad duces, quem mane dormientem inuenit, et excitauit eum dicens ei: Fuge duces, et si non fugeris, statim milites Salomonis ad capiendum te appropinquant. Dux uero collecto exercitu suo uoluit ut citissime iret in partes Bohemie pro fratre suo Ladizlao, sed rex obuiam ei ueniebat. Regebat autem Vid sic regem, sicut magister discipulum, eratque sibi de iure, sine omni iure subditus. Quod cauendum est omnibus hominibus, sed maxime regibus. Lactatusque est pessimo Vyd perfidi consilio, mouitque exercitum super duces.

Dux uero cum exercitu suo obuiauit regi in Kemey, principes

autem ducis ymo traditores miserunt clanculo nuncios ad regem dicentes: Quod si rex eos in dignitatibus suis teneret, et in gratiam susciperet, ipsi in bello, relicto duce, ad regem confluerent. Rex autem certificauit eos super hoc, prestito iuramento, et securus tunc transiuit Tysciam glaciata[m] super ducem. Cumque appropinquassent ad prelium, rex apud ecclesiam filii. Nog armauit se, et coadunauit agnima sua ad dimicandum, et impetum fecit super ducem, ac ducem auxilio suorum fraudulenter destitutum superauit. Principes autem Geysa Petrud et Bykas in ipso prelio cum tribus agminibus castrorum uerterunt se ad Salomonem, sicut sibi promiserunt. Dux uero Geysa, quamuis maxima parte exercitus sui esset destitutus, non tamen abhorruit, uno tantum agmine stipatus contra triginta Salomonis agmina seuissimum prelium committere. Traditores autem fugientes leuabant clipeos suos in signum, quod regi dederant, quemadmodum Iudas traditor qui dederat signum, ne milites regis eos persequerentur. Exercitus autem regis ignarus prodicionis signi, et ui(82) dentes agmina ducis fugere, persecutus est ea usque ad interempcionem, ita quod uix paucissimi ex illis traditoribus mortem euaserunt, et utinam ex eis nullus euasisset, qui dominum suum benefactorem sceleratissime tradiderunt. Omnibus autem militibus suis pereuntibus, declinauit dux a bello, transiuitque Tysciam in Cothoid¹⁾ et Georgium nigrum capellanum suum ad fratrem suum Ladizlaum transmisit, ut quamcicuius posset ad eum festinaret. Iuancam uero clericum suum litteratum misit ad Lampertum. Cumque Geysa equitasset usque Vaciam, obuiauit fratri suo Ladizlao, et Otthoni duci sororio eorum, cum auxilio ualido uenientibus.

Cumque dux Geysa uidisset fratrem suum Ladizlaum, pre nimio dolore flebat quia bonos et fideles suos amisisset, et de traditoribus conquerebatur. Ladizlaus autem animo fortis fratrem suum confortabat ne fleret, sed potius omnipotentis dei clemenciam exoraret, ut uictorem uictis subiugaret, quemadmodum forma bellorum est. Rex autem et dux ante Quadragesimam pugnauerunt in Kemei, quarta feria post dominicam qua cantatur Exurge. In hoc autem bello Opus filius Martini de genere Vecellini miles gloriosus, militem ducis nomine Petrum audacissimum super equum submirteum, ceterosque precedentem, radiante lorica et deaurata galea perspicuum, atque ad conflictum milites prouocantem, singulari certamine superauit. Nam de agmine Salomonis ad predictum militem

---

1) Toldy: Thocoyd.

solus Opus super giluam equum in lorica cucullata euulsus, in modum fulminis ictu lancee rupta lorica Petrum per medium cor transfixit. In eodem autem bello tantam stragem crebris ictibus gladii sui fecit Opus, quod pre nimia reciprocatione ictuum dextra eius obriguerat, et capulo gladii sui adhererat. Rex autem Salomon et maxime theutonici mirabantur de potencia et audacia Opus in prelio.

Rex uictoriam potitus transiuit Tysciam congelatam in Thoyd et descendit in curia filii Petri ibique audiuit Geysam obuiasse Ladizlao et Otthoni (83) ducibus cum ualida multitudine pugnatorum ad se ueniencium. Vid uero detestabilis urgebat regem hys uerbis: Nouiter exercitum eius confecimus, nobiliores occidimus, timorem ei immisimus, et nunc seruos congregauit, messorum coadunauit et eorum agmine se stipauit. Nichil ergo de eis debemus dubitare, quin eos in momento deuorabimus. Bohemicum uero agmen omnibus consodalibus meis acquiescentibus ego cum Bachiensibus premature mortis periculis afficiam. Erney autem semper pacis amator, cum hoc audiuit flebat. Quem cum Salomon uidisset flere, dixit: Comes Erney, uidetur michi quod tu fidelis sis duci, tantummodo apud me simulatus manes. Cui Erney respondit: Nequaquam domine, sed nollem, quod cum fratribus tuis pugnares, et ut milites interficerent se ad inuicem, filius patrem uel pater filium. Deinde Vid comiti dixit Erney: Tu laudas domino pugnare cum fratribus et dicis: Quia falcatores et furcantes coadunasset. Vide quia mille falcantes quod incidunt, decem milia furcatorum congregare non poterunt, et absque deo numerare non ualebunt. Nobis aptum est pro rege mori, sed esset melius ut pociori uteremur consilio.

Rex ergo in uerbis Vid confidens festinauit cum exercitu suo, et in quarta feria descendit in Racus¹⁾ Sed et duces Geysa Ladizlaus, et Ottho ac totus exercitus hungarorum, qui erat cum eis, descenderunt circa Vaciam. Fuit autem ibi magna silua, et nemo in ea manserat preter unum heremitam nomine Wach, sancte uite, ex cuius nomine dux Geysa illi ciuitati postea ibi constructe nomen imposuit. Cum igitur exercitus predictus Salomonem contra se expectaret, duces quodam mane in equis causa consiliandi stabant in loco ubi modo est capella lapidea beati Petri apostoli, tractantes, qualiter sint pugnaturi. Et dum ibi starent clara die uidit beatus Ladizlaus uisionem de celo, et ait ad Geysam ducem fratrem suum:

1) Toldy: Rachus.

Vidisti aliquid? Qui respondit: nichil. Tunc beatus Ladizlaus subiunxit: Dum starem hic in consilio, ecce angelus domini descendit de celo, portans coronam auream (84) in manu sua, et impressit capiti tuo, unde certus sum quod nobis uictoria donabitur, et Salomon exul fugiet debellatus extra regnum. Regnum uero et corona tibi tradetur a domino. Cui Geysa ait: Si dominus deus fuerit nobiscum, et custodierit nos ab inimicis nostris, et uisio hec fuerit adimpleta, edificabo hic in loco isto ecclesiam sacratissime uirginis Marie genetricis sue.

Hoc dicto castra mouerunt, et descenderunt in allodio quod dicitur Zimgota. Mons autem quidam nomine Monorod interiacebat exercitum, et lucescente quinta feria uolebant preliari, sed densissima obscuritas superuenientis nebule eos impediuit. Nocte uero insequenti dextrarios suos per habenas in manibus tenentes, ortum solis prestolabantur. In diluculo autem sexte ferie rex ordinatis agminibus suis, equitauit trans uerticem montis Monorod, et precepit salmariis ut in latere eiusdem montis remanerent, quatenus hostes uidentes turmas illorum, non sarcinas, sed in presidio constitutos esse putarent. Vyd autem dicebat: Statim ut exercitum nostrum uiderint fugient. Sed et duces summo mane suas acies ordinauerunt. Cumque Ladizlaus se armaret in terram se prostrauit et omnipotentis dei clemenciam postulauit, et beato Martino uotum uouit, ut si dominus eî uictoriam concederet in eodem loco ecclesiam in honore beati Martini construeret. Quod et factum est. Et in medio siquidem Bihoriensi agmine Ladizlaum loçato ex sinistra parte, Otthonem uero ex dextera constituerunt, Geysam uero in Nitriensi agmine in medio collocauerunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conseruauerunt. Cumque rex de monte descenderet, exercitus Geyse, qui inferiori loco erat uidebatur eleuancior cunctis exercitibus Salomonis. Quo uiso dixit Erney ad comitem Vyd: Mirum est si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non misissent; sed puto ut ipsi proposuerunt uincere siue mori.

Dux autem Ladizlaus ante exercitum suum super arduum equum residens, gratia exortandi suos et animandi, in girum (85) flexit abenas. Cumque tetigisset ueprem lancea, quedam hermellina albissima mirum in modum lancee eius insedit, et super ipsam discurrendo in sinum eius usque deuenit. Cum autem commissum esset prelium comes Vyd et bachienses in primo ictu a Bohemis misera-

biliter sunt prostrati. Ladizlaus autem dux commutauerat signa sua cum uexillo ducis Geyse ea intencione, quod Salomon audacius invaderet illud agmen, in quo signa Geyse gestabantur, putans esse agmen Geyse quem nuper deuicerat. Dux autem Ladizlaus affectabat custodire fratrem suum Geysam ducem ab insultu Salomonis, et ideo primos impetus belli in se maluit experiri. Rex itaque cum uenisset ad agmen Ladizlai, ipso cognito timore eius perterritus precepit signiferis declinare agmina super agmina ducis Geyse.

Ladizlaus autem uidens regem pre timore deuertisse a se, ipse primus omnium irruit super agmina regis. Cunctique milites sui impetum fecerunt super eum a tergo. Sed et ex aduerso Geysa dux cum suis acriter inuasit eosdem. Milites autem Ladizlai agmina Salomonis tamquam in cortinis retro respicientia terribili tinnitu gladiorum sauciata, in morte conclusit crudeli. Sed ex transuerso milites Geyse pocula dire mortis eisdem propinarunt. Ceduntur theutonici, fugiunt latini, locumque fuge non inueniunt, et cadunt ante hungaros ut boues in maccello. Rex autem Salomon fere omnibus suis interfectis, aufugit et in Zygetfeu Danubium transiens, cum Opus Martini filio uenit tandem in Musum ad matrem et uxorem. Persecutusque est eum et suos, exercitus ducum a mane usque ad uesperam. In prefato namque prelio non solum theutonici aut latini ceciderunt, sed maior pars milicie regni Hungarie dicitur corruisse.

Duces autem Geysa et Ladizlaus triumpho uictorie diuinitus sublimati super cadauera interfectorum deo ter laudes proclamauerunt. Dux autem Ladizlaus sicut erat semper eximie pietatis uidens tot milia interfectorum, quamuis inimici eius fuissent qui occisi erant, tamen (86) commota sunt omnia uiscera eius super illos, et fleuit eos amare, scindens sibi genas et capillos planctu magno, tamquam mater in funere filiorum. Postea de spoliis eorum constructa est ecclesia de Monorod. Marchart uero dux teutonicorum, et Sentepolug dux Bohemorum capti sunt, militibus suis interfectis, et ipsis grauitur uulneratis.

Cumque Ladizlaus perambularet gemens in cadaueribus mortuorum uidens cadauera Erney comitis, statim de equo prosiliit et ipsum amplexatus est, cui flens dicebat: Erney comes pacis amator doleo super te, quasi super fratrem meum, quia cor tuum et consilium tuum pace plenum erat. Quem manu propria leuans osculatus est eum, precepitque militibus suis, ut eum Bacie honorifice

sepelirent. Cumque idem Ladizlaus ex alia parte ambularet, uidit cadauer Vyd et ait: Doleo super morte tua, quamuis nobis semper inimicus fuisses, utinam uixisses et conuersus fuisses, et pacem inter nos firmasses. Sed miror quia de genere ducum non fuisti, cur ducatum uolebas, nec de propagine¹⁾ quare coronam optabas? Video nunc quia cor quod ad ducatum anhelabat lancea perforatum iacet, et caput quod coronam optabat gladio scissum est. Sed et ipsum sepelire precepit.

Milites ergo Geyse et Ladizlai, qui consilio Vyd in bello de morte fratrum vel filiorum, amaritudine complexi fuerant, statim de equo descenderunt, et pectus cum cutello scindentes, ad oculos suos diuerterunt, et terram in oculos eius proicientes dixerunt: Nunquam oculi tui rebus et nobilitate saciati sunt, nunc autem oculos tuos et pectus terra saciet.

Dux autem bohemorum Ottho, qui animam suam pro eis posuerat, copiose remuneratus repatriauit. Cumque Salomon uenisset ad Musum, uidens mater eius fleuit super eum, sicut debet super unicum filium suum, qui tantis bonis a deo priuatus fuerat, et increpabat dicens: Fili karissime nunquam consilium meum audisti, nec consilium Erney, nec consilium aliorum fidelium tuorum, sed semper acquiescebas consilio Vyd, et ecce destruxisti te et tuos! Nonne semper lau(87)daui et dixi, quod sufficit tibi corona Hungarie, et ut dares ducatum in pace fratribus tuis. Nunc autem Vyd dux esse non potuit, nec tu amplius coronaberis. Quo audito rex iratus, uoluit matrem suam in faciem percutere, cuius manum uxor sua retinuit. Iam enim cognouerat rex Salomon, quod non auxiliaretur ei dominus in bello, et in eadem nocte collegit se festinanter in Musum et Poson, que castra iam pridem muniuerat. Matrem quoque et uxorem suam quando in prelium iuit illic reliquerat; ob quam causam uictus in prelio, ob timorem ducum ibi se recepit.

LIX. *De coronacione Geyse regis.*

Porro duces Geysa et Ladizlaus cum exercitu Albam uenerunt. Deinde castrum porte Bobuth et Albam ac alia castra fortissimorum militum presidio munientes dimissoque exercitu habitabant in Hungaria. Tunc Geysa dux Magnus compellentibus hungaris coronam regni suscepit. Post coronacionem autem ueniens in locum ubi facta uisio fuerat, et ceperunt cum fratre suo Ladizlao proponere de loco

---

1) Toldy adaugă: regum.

fundamenti ecclesie ad honorem Virginis matris ¹⁾ fabricande. Et dum ibi starent iuxta Vaciam, ubi nunc est ecclesia beati Petri apostoli, apparuit eis ceruus habens cornua plena ardentibus candelis, cepitque fugere coram eis versus siluam, et in loco ubi nunc est monasterium fixit pedes suos. Quem cum milites sagittarent, proiecit se in Danubium, et eum ultra non uiderunt. Quo uiso beatus Ladizlaus ait: Vere non ceruus, sed angelus dei erat. Et dixit Geysa rex: Dic michi, dilecte frater, quid fieri uolunt omnes candele ardentes uise in cornibus cerui. Respondit beatus Ladizlaus non sunt cornua sed ale, non sunt candele ardentes, sed penne fulgentes (88) pedes uero fixit, quia ibi locum demonstrauit ut ecclesiam beate Virgini non alias, nisi hic edificari faceremus. Vt autem locus prime uisionis non sit sine edificio, a Geysa rege et suis fratribus decretum est, ut ibi capella in honore beati Petri principis apostolorum fundaretur. Rex igitur Geysa fundauit ecclesiam Vaciensem, et dotauit eam prediis multis et possessionibus. Non solum ecclesiam illam, uerum etiam Budensem, cui constituit tributum de Pesth et tres uillas in Simigio, ac ornamenta preciosa.

Eo tempore Bisseni unanimiter rogauerunt regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus regis Salomonis omnino cohercerent, ita quod nec auderet exire de Musum et Poson ad temptandam Hungariam. Rex autem Geysa petitioni eorum condensurum promisit, si ipsi hoc quod promiserant adimplerent. Bisseni itaque cum principe eorum Zultan nomine equitauerunt super regem Salomonem. Rex autem Salomon marchionem theutonicorum promissa pecunia in auxilium asciiuit. Cumque obuiam ageret Bissenis, marchio uidens horribiles aspectu et terribiles, timuit. Presertim quia subiit in mentem sibi quam miserabiliter perierant per Hungaros Willermus et Poth et Marcard duces. Dixitque regi simulatorie: quod in quadragesimali tempore bellum non committerent. Sed si rex uellet confligeret, et si Bisseni preualerent, tunc ipse indubitanter auxiliaretur. Et sic ascendit cum suo exercitu in montem Bachy, et inde prospiciebat conflictus preliancium. Cum autem uenissent ad conflictum, Bisseni fugierunt a facie Salomonis, sicut fluit cera a facie ignis, et multis ex eis intefectis, alios in stagno Ferteu submersis, pauci cum Zultan fugiendo euaserunt. Victis itaque Bissenis, marchio pecuniam petiuit a Salomone, cui ille nichil dedit. Ipse autem minabatur ei, quod eum ante imperatorem accusaret.

1) Toldy adaugă: Marie.

quia pre timore se ostendere non esset ausus uilissimis Bissenis. Marchio itaque predictus nomine Hernuh iratus uoluit uenire super Salomonem, sed timens imper (89) atorem cessauit, et tristis reuersus est ad propria.

LX. *Aduentus Imperatoris.*

Postea autem rex Salomon metuens Geysam regem (et) ipsius fratres cum rebus et familia Stiriam introiuit, et in claustrum Agmund matre et uxore derelictis in Musun est reuersus, uolens collecto exercitu inuadere fratres suos. Cumque de die in diem Salomon deficeret, sed illorum processus reciperet felicia incrementa, confusus ad Cesarem direxit gressus suos, ut ei auxilium tribueret in Hungariam reuertendi. Et licet pecuniam dedisset affluenter pro militibus solidandis, theutonici tamen et latini cum ipso ob metum non uenerunt hungarorum. Rex autem Salomon conquerebatur Cesari de amissione regni dicens: quod de regno suo uiolenter esset expulsus, et non tantum sibi sed magis imperio Cesaris hec iniuria esset illata. Et dicebat in tanto: tuo quippe Hungaria, tuum regnum in quo me regem constituisti; me regnante optima regni illius tue maiestati gratanter offerebantur annuo censu et secundum mandatum tuum tibi seruebatur. Nunc autem hec omnia tibi denegantur ab his qui imperio tuo detrimenta machinantur. Quapropter uenias in Hungariam et tuam ulciscaris iniuriam, super hostes tuos, et regnum tibi vendices.

Hys igitur uerbis imperator motus cum magno exercitu intrauit Hungariam. Alimentum uero ad usum sui exercitus habunde nauigio ferebatur in Danubio. Cumque uenisset imperator ad fluuium Wag, Salomon acceptis tribus agminibus equitauit de Semppte super Nitriam. Exeuntes autem iuuenes confligebant secum nunc hys, nunc illis fugientibus, et diu sine uulnere certantibus. Opus miles (90) electus ex milibus sedens super dextrarium suum irruit super portam ciuitatis et unum de pugnantibus fulminauit. Nitrienses uero de morte socij sui turbati, acriter ingemebant, in Opus iaculantes lanceas dextrarium suum intefecerunt. Ipse autem fortiter eis resistens illesus euasit. Inde ergo reuertentes theutonici narrabant imperatori audaciam Opus, et incredibilem eius potenciam in prelio. Imperator autem accersito eo magnis eum laudibus commendauit, et uerbis dulcibus gratificauit. Quesiuitque a Salomone, si apud Geysam et Ladizlaum essent multi tam boni milites? Salomon au-

tem intendens laudare hungaros, inpremeditate respondit: Multi sunt iniqui, etiam multo meliores. Cui imperator: Si ita est, talibus militibus repugnantibus non recuperabis regnum. Rex autem Geysa audiens imperatorem peruenisse Vaciam prudenti usus consilio, iussit attemptare et demulcere patriarcham aquilegiensem, cuius consiliis imperator plurimum ascoltabat, simul etiam omnes duces theutonicorum promittens eis multam pecuniam si imperatorem reuerti facerent. Patriarcha igitur et duces muneribus illecti, et auri amore capti, satagebant uariis figmentis inducere imperatorem ut reuerteretur. Patriarcha enim finxit se uidisse sompnium, cuius coniectura manifestissime totum exercitum imperatoris diuina ulcione periturum, nisi quamcitius reuerteretur. Sed et duces finxerunt similiter se diuinitus attonitos¹). Conquerebanturque imperatori nescio quid opinari mali imminere, si non cito reuerterentur. Sequenti uero nocte duces theutonicorum instruxerunt quosdam astutos milites suos, ut ipsi uociferando, et clipeos suos alternatim percuciendo sedicionem ortam in exercitu simularent. Quod cum fecissent milites, magnus horror irruit super imperatorem et uniuersum exercitum excogitate fraudis et simulationis inscium. Factus est itaque tota nocte illa tumultus magnus in castris. Mane autem facto conuocauit imperator patriarcham et duces in consilium, ut deliberarent quidnam (91) esset agendum. Patriarcha ergo et duces pecunia corrupti modis omnibus consuluerunt ei ut reuerteretur. Cesar autem ingeniis deceptus, simulans se Salomoni in posterum auxiliaturum, destructis nauibus in Theutonium est reuersus.

LXI. *Fugit Salomon.*

At rex Salomon spe fraudatus gemebundus ac mestus collegit se in Poson. Confortatumque est regnum in manu Geysae regis, et ex eo tempore uocatus est magnus rex. Ducatumque dedit fratri suo Ladizlao. Dux autem Ladizlaus obsedit castrum Poson multis diebus. Milites uero Salomonis de castro exiebant, et cum militibus Ladizlai decertabant. Salomon autem et Ladizlaus aliquando exiebant signa sua cambientes et uelut milites pugnabant. Contigit autem ut Ladizlaus in meridionali silentio ad castrum ueniret. Vidit autem Salomon uenientem, mutatis armis ignorabiliter exiuit ad eum, sed nec eum Ladizlaus agnoscebat. Milites uero Salomonis su-

1) Toldy: amonitos.

per castra sedentes illos aspiciebant; putabatque Salomon illum esse seruientem et propterea iuerat decertare cum illo. Statimque cum ad eum uenisset, et faciem eius respexisset, uidit duos angelos super caput ipsius Ladizlai igneo gladio volantes, et inimicos eius minantes. Quo uiso, Salomon fugit in castrum. Cui milites sui dixerunt: Domine, quid est hoc quod uidimus? nunquam te a duobus vel a tribus fugere uidimus, quid ergo nunc? Quibus ipse dixit: Noueritis quod homines non fugissem, sed iste non est homo, quia protegunt eum igneo gladio. Quo audito mirabantur. Unde ipsum magis timere ceperunt. Milites vero eiusdem Salomonis necessitate compellente ad Ladizlaum ueniebant, ipse vero (92) ducali libertate et benignissima largitate refouebat et ad dominum suum reuerti libere permittebat. Rex autem Magnus eo tempore natale Domini in Zugzard celebrauit. Quo petente archiepiscopus Desiderius solempnem missam celebrauit et sermone lucidissimo animum regis deliniuit et ad bonum pacis inclinauit. Celebrataque missa, omnibus rite peractis, precepit rex ut omnes egrederentur preter episcopos et abbates. Tunc rex cum lacrimis prostratus est archiepiscopo et aliis ecclesiasticis personis seu prelatiis, dicebat se peccasse, qui regnum legitime coronati regis occupauerat promisitque regnum redditurum Salomoni cum pace firma hoc modo, quod ipse coronam iure teneret, cum tertia tamen parte regni, que ducatu appropriata erat; Salomon quoque duas partes regni coronatus teneret quas prius detinebat. Episcopi ergo letas deo gracias egerunt, quia regem Spiritus sancti gracia uisitacione compunctum et illustratum esse uidebant. Tunc rex Magnus missis nunciis ad regem Salomonem explicauit ei per literas modum pacis pre-taxatum. In currentibus itaque nunciis, et super hac re diuersis diuersa sencientibus, consumpcio reconciliationis effectum sortiri non potuit. Interea rex Magnus in grauem egritudinem incidit et VII Kalendas May uiam carnis uniuerse uirtutibus adornatus est ingressus. Erat enim fide catholicus, deo deuotissimus et princeps christianissimus. Regnauit autem tribus annis, et Vacie tumultus in ecclesia B. Virginis, quam ipse contruxit. In primo etiam anno regni sui ualidissima fames regnum Hungarie afflixit.

LXII. *Sanctus Ladizlaus coronatur in regem.*

(93) Audita uero morte regis Magni conuenit uniuersa multitudo nobilium Hungarie ad fratrem eius Ladizlaum, et eum com-

muni consensu, parili uoto et consona uoluntate ad suscipiendum regni gubernaculum concorditer elegerunt; ymo uero magis affectuosissimis et instantissimis precibus compulerunt. Omnes enim nouerant ipsum esse uestitum consumacione uirtutum, fide catholicum, pietate precipuum, largitate munificum, caritate conspicuum. Emicuit quippe quasi stella matutina in medio nebule, fugans tedia tenebrarum et quasi luna plena lucet in diebus suis, uelut etiam sol refulgens, sic effulsit in populo suo; quasi adeps separatus a carne. Et cum leonibus et ursibus lusit quasi cum agnis ouium. Numquid non occidit gygantem et abstulit obprobrium ex Israel? Conuertit enim inimicos suos undique et extirpauit aduersarios. Erat enim magnus secundum nomen suum maximum. Nam si ethymologie nominis eius alludamus, Ladizlaus, quasi laus diuinitus data populo dicitur. Laos enim populus interpretatur, dosis autem dans, uel dacio, siue datum. Prima enim sillaba nominis eius laus est per paragen. Et quamuis ipsum Hungari in regem absque uoluntate sua elegerunt nunquam tamen in capite suo coronam posuit propter quod potius celestem coronam optabat quam terrenam et uiui regis coronam. Sed usque legitime coronari et coronam habere noluit — in eius¹⁾ animo, ut si firma pax inter eos esse posset, regnum Salomoni redderet et ipse ducatum haberet.

Postquam autem diuina dispensatione regni gubernacula suscepit, non mundanam gloriam caducam et transitoriam, sed celestem patriam et diuinam gloriam toto cordis affectu promereri studuit. Semper enim timorem domini pre oculis habuit in omnibus iudiciis suis et maxime in causis (94) criminalibus, ubi ulcio siue pena sanguinis irrogatur. Diuina quidem inspiratione illustratus sciebat quod rex non tamen regat, quam regatur. Unde in omnibus iudiciis suis mitigata legum seueritate, semper utebatur misericordie lenitate. Erat enim consolator afflictorum, subleuator oppressorum, pius pater orphanorum, a cunctis enim regnicolis mutato proprio nomine pius rex uocabatur. Qui etiam uictor honoratus inclitus augustus extitit, non tam nominum proprietate quam rerum ueritate; adauxit enim rempublicam Hungarie. Ipse prius Dalmatiam atque Croatiam sue monarchie iure perpetuo subiugauit. Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset uxor eius soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregrauata auxilium fratris sui regis Ladizlai in nomine Iesu Christi implorauit. Cuius iniurias rex gra-

1) Subinjeles: statutum erat.

uiter uindicauit et Croatiam atque Dalmatiam integraliter sibi restituit. Quam postea a predicta regina suo subdidit dominio. Quod tamen rex non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iusticiam sibi competebat hereditas. Quoniam quidem rex Zolomerus in primo gradu affinitatis eidem attinebat et heredem non habuit.

Porro Salomon erat in Posen. Reuerentissimi autem episcopi laborabant pacificare eos. Rex autem Ladizlaus quamuis sciret Salomonem nimis esse trucem et impacibilem, uictus tamen pietate, et maxime iusticia compellente quia ius legitimum Ladizlaus non habebat contra eum, sed omnia ex facto fecit non de iure, quarto anno regni sui pacificatus est cum Salomone donans ei stipendia ad regales expensas sufficiencia. Optimates autem regni futura pericula bellice cladis caute precauentes, non paciebantur regnum partiri cum Salomone, ne nouissima fierent peiora prioribus. Salomonis autem cauteriatam conscientiam preconcepte iracundie amaritudo laniabat. Cepit itaque framebundus estuanti animo machinari dolos, in perniciem innoxii sanguinis Ladizlai. Sed incidit in foueam quam fecit. Eodem etiam anno crux domini que Albe constituta fuerat percussa est a fulgure.

Rex autem (95) Ladizlaus deprehenso flagitio, cepit Salomonem et in Vyssegrad retrusit in carcerem. Erat autem apud Salomonem Bodus filius Bokon in carcere. Hoc autem non causa timoris fecit, sed pro consanguineitate regis qui semper minabatur facere peiora prioribus et ut furor illius paululum temperaretur. Ipse enim assidue pro Salomone orabat, ut ad legem dei conuerteretur. Si uero Salomon conuersus fuisset, ueraciter regnum plenarie sibi restituisset, ipse ducatum sibi elegisset. Et quamuis Salomon in carcere fuisset, Ladizlaus multo magis ei condolebat. Sed postmodum Salomon rex dimissus de carcere, in eleuacione corporis sancti regis Stephani, et beati Emerici Confessoris astitit regi paucis diebus, et tandem fugiens adiit ducem Cunorum qui uocabatur Kutesk. Cui iurauit quod Transiluanam prouinciam proprietario sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum ueniret. Dux autem Kutesk inani spe seductus, cum magna multitudine Cunorum inuadens Hungariam, deuenit usque in prouinciam castrorum Vng et Borsua. Quo audito, rex Ladizlaus irruit super eos et contriti sunt a facie eius, cecideruntque in ore gladii multa milia Cunorum. Rex autem Salomon cum Kutesk sicut anates auulsis pennis ab unguibus austuris fugientes eua-

serunt. Rex itaque Ladizlaus tulit spolia eorum et in ympnis et confessionibus benedicebant deum qui dedit eis gloriosam uictoriam. Fecit autem construi ibidem ecclesiam ad honorem dei omnipotentis ob memoriam uictorie quam adiutorio dei obtinuerunt.

At rex Salomon cum latrunculis Cunorum inuasit Bulgariam et confinia Grece, ubi ab exercitu imperatoris Grece miserabiliter sunt percussi, e quibus pauci ualde euaserunt. Cum enim uidissent Cuni magnam multitudinem loricorum timuerunt ualde, ceperuntque festinare ut transirent Danubium, priusquam ab hostibus concluderentur. Qui ergo loricas non habebant, celerius pre leuitate precedebant. Salomon autem et sui atque alij loricati armorum pondere prepe (96) diti precedentes socios tardius sequebantur et yems erat, ningebatque densissime, repleuerantque niues oculos eorum, et preoccupante niuium densitate non poterant uidere socios suos qui precesserant. Errantes itaque ferebantur per inania. Sed et hostes persequebantur eos cominus. Cumque deuenissent ad quoddam castrum desertum et uacuum, intrauerunt illuc, et tota die et nocte ibidem manserunt. Hostes autem circumdederunt castrum undique. Obessi uero uidentes se periculo famis perire, elegerunt magis pugnando mori quam fame perimi. Summo itaque diluculo exierunt in hostes et simul cum interfectoibus suis interierunt et quamplures ex eis occidebantur, qui eos interficiebant. Rex autem Salomon fugiens cum paucis uix euasit, et facili cursu transiuit Danubium quia glaciatus erat. Cumque uenisset ad quoddam nemus magnum, dixit suis, ut pro recreandis equis paululum pausarent. Ipse uero, deposito scuto, finxit se confestim reuersurum, et abiit in opacas partes siluarum; suis nichil tale opinantibus absentauit se ab illis nec unquam ultra comparuit. Fractus quippe tot aduersis, uisitatus a spiritu salutari, qui ex ipsis aduersis non est effectus durior, nec contra iustissimam dei ueritatem libero pugnans arbitrio, sed manum misericordissime corripientis dei sciens, in recordacione commissorum ingemuit, et quantum iuste humanitatis arbitrato pensari potest, cum cordis contricione et satisfactione de peccatis suis penituit. Vere felix necessitas, que compellit ad meliora; nam reuera necesse est, ut quem mundus odit, diligatur a deo. En nobile corpus regis Salomonis, regalibus deliciis educatum, iacet in puluere et cinere fatigatum, et qui prius pugnabat pro temporalibus, nunc solum intendit celestibus. Totum enim tempus uite sue in peregrinacione et oratione, in ieiuniis et uigiliis in laboribus et obsecratio.

nibus consumauit. Visus est etiam semel in Hungaria tempore regis Colomani, sed statim dilituit, nec unquam amplius comparuit. Migravit autem ex hoc seculo ad dominum et sepultus (97) est Pole in ciuitate Istria. Uxor autem et mater in Agmund requiescunt.

Post hec autem quidam de Cunis nomine Copulch filius Krul ¹⁾ cum ualida manu intrauit in Hungariam, ut debellaret. Qui ultrasiluanum regnum depredauit et predam secum ducebat. Qui depopulata terra transiluana transiens uenit in Byhor, et circa flumen Umsoer aliquantis diebus permoratus est. Deinde transiens Tysciam in Thocoyd, exercitum suum in tria agmina diuisit; duo agmina uersus sabulum uastare proposuit, unum uero circa Tysciam debellare dimisit. Debellantes uero et predantes uenerunt in locum, qui dicitur Bechey, cum multitudine predarum et ad propria redire statuerunt. Qui dicebant: Venimus debellando, nunc reuertamur uenando. Tantam ergo predam de Hungaria habuerunt, quantam unquam aliqua gens potuit habere. Uxores etiam et filios nobilium secum in captiuitate ducebant. Rex autem Ladizlaus cum suis in Sclauonia fuerat. Cumque in reuersione sua hec omnia nunciassent, citius quam sciuerat reuersus est et cum suis militibus celeriter post eos equitauit. Quos circa fluuium Temes inuenit. Et illi putantes se omnino esse liberatos, plus affectabant uenationem quam bellum. Rex autem Ladizlaus militibus suis dicebat: Utilius est michi mori uobiscum, quam uxores uestras et filios uidere in captiuitate. Hec dicens lacrimabatur, et primus uexillo rubeo impetum fecit in castra Cunorum. Contriuitque dominus Cunos ante faciem hungarorum. Rex itaque Ladizlaus militibus suis clamabat: Non interficiamus homines istos, sed capiamus eos, et si conuersi fuerint uiuant. Kopulch uero et meliores mortui sunt, et alii quamplures capti sunt, et nemo ex eis euasit preter unum seruientem nomine Escembu. Rex autem cum suis omnibus pro tanta uictoria gratias egit omnipotenti deo, qui eripuit eos de manibus hostium suorum, nominauitque fluuium Paganti, propter paganos usque in presentem diem. Hoc audientes Cuni de seruiente illo qui euaserat ualde contristati sunt, qui etiam coniurantes promiserunt se in (98) iuriam Kopulch uindicaturos. Miseruntque ad regem nuncios et captiuos dimittere preceperunt uerbis superbis et contumeliosis, regem deriserunt, et statuerunt diem in Hungariam intrandi. Cumque rex audisset subrisit, et diem quam in Hungariam uenire proposuerant. Rex prius obuiam

---

1) Toldy: Kwl.

eis equitauit, timens depopulationem Hungarie. Et quodam sabbato sumpmo mane prope Danubium impetum super Cunos fecit. In primo autem impetu rex duces Kunorum nomine Akus percussit, et Cusem quem rex sibi infidelem putabat, in eadem die fideliter ac uiriliter seruiuit. Contriuitque dominus Kunos ante faciem hungarorum. et rex cum uictoria reuersus est.

LXIII. *Rex uadit contra Rutenos.*

Post hec autem rex gloriosus inuasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intrauerunt. Cumque uidissent se Ruteni male coartari, rogauerunt regis clemenciam et promiserunt regi fidelitatem in omnibus. Quos rex piissimus grauit¹⁾ suscepit. Deinde irruit in poloniam. Poloni uero contra ipsum uenientes pugnaverunt, sed hungari adiuuante deo uictoriam habuerunt. Exinde hungar¹⁾ castrum Korokou tribus mensibus obsederunt. Interim obsessi et obsedentes ceperunt egere. Rex autem et principes pecierunt ab omnibus hungaris noctis silencio, ut portaret unusquisque ocream solam de terra plenam (99) quod et factum est. Fecerunt autem ante castrum montem magnum de terra illa, quam desuper cum farina copernerunt. Videntes autem obsessi, quia obsidentes habundarent uictualibus, et quod diu possent manere ante castrum, arcem cum uniuersis regi reddiderunt, et pacem ad uoluntatem regis ordinauerunt, seu composuerunt. At inde transiuit in Bohemiam, et multos captiuos de Bohemis duxerunt impune in Hungariam. Et sic rex uictoriosissimus ad propria rediit cum gaudio.

LXIV. *De constructione Waradensis ecclesie et de morte regis Ladizlai.*

Post hec in parochia castri Bihor inter flumen Keres in uenacione sua inuenit locum, ubi angelico amonitu proposuit constituere monasterium in honore Virginis Marie, quem locum Warad nominauit. At rex Ladizlaus in ampliora semper se extendens, et de uirtute in uirtutem proficiens, non solum in Hungaria, sed in omnia regna christianitatis sue respersit suauitatis odorem. Unde mortuo romanorum imperatore, duces et tetrarche theutonicorum cunctique barones et optimates communiter et concorditer rogauerunt

---

1) Toldy: gratanter.

ipsum, ut susciperet imperium. Quia uero tempore suo non solum sua, sed que Iesu Christi sunt querebat, et illud diuinum(100) oraculum mente sedulo reuoluebat: Non transgrediaris terminos patrum tuorum. Suis itaque terminis contentus esse maluit, quam supra mensuram iuris augere affectans, alienigenarum et ignotarum gentium regimen suscipere recusauit. Vix autem in Hungaria deo pie ac fideliter seruendo, et leges conuenienti uigore sanciendo poterat remanere.

Cumque celebrasset Pasca domini in Bodrog, ecce nuncii de Francia, et de Hispania, de Anglia et Britania ad eum uenerunt, et precipue de Wyllermo fratre regis Francorum, et ei omnipotentis dei iniuriam se ulcisci manifestauerunt, et sanctam ciuitatem, et sanctissimum sepulchrum de manu sarracenorum liberare pensaerunt. Unde gloriosum regem rogauerunt, ut eis rector et gubernator in exercitu Iesu Christi existeret. Rex autem hoc audiens, gauisus est gaudio magno et in eadem festiuitate a nobilibus Hungarie licentiatus est: tristabaturque tota Hungaria propter eum. Sed ipse quod inceperat, nullo modo dimittebat. Misitque nuncium ad Corardum ducem Bohemorum filium Othonis, et petiit ab illo ac precepit, ut secum ultra mare ire pro iniuria Iesu Christi prepararet. Ille autem libenti animo se promisit. Interim cognatus Corrardi ducis nomine Sentapolug, noctis silencio Pragam ueniens, ipsam ciuitatem cepit. Mane facto ab episcopo pragensi in solio ducali sedit, et a quibusdam honorifice susceptus est. Corrardus autem ad gloriosum regem auunculum suum uenit, et que ei acciderant narrauit et regem in auxilium sibi uenire in propria persona rogauit. Rex autem concedens ei ita, quod de seruiicio dei dux non remaneret. Et quia consanguinitatis uinculo illi iungebatur, etiam memor sue accionis¹⁾ ducis patris eius, qui sibi in auxilium contra Salomonem uenerat, promisit se in propria persona eum adiuturum. Habebatque rex secum fratres suos filios Geyse regis Colomanum et Almun. Pronosticatusque ita erat rex de Colomano, quia fusor sanguinis fieret. Voluit enim Agriensem episcopum eum facere. Audiens eadem nocte secessit in Poloniam, audiens quod pater eius et auus(101) Polonie honorifice suscepti essent. Secuti sunt eum de Hungaria Marcus et Ugra et alii.

Rex autem congregato exercitu suo, cepit ire contra Bohemos propter iniuriam nepotis sui. Cum autem peruenisset in confinium

---

1) Toldy: Otthonis.

Bohemorum, grauis infirmitas eum inuasit. Conuocatisque principibus suis ad Colomanum nuncios misit, scilicet Marcellum prepositum et Petrum comitem, ut ad Hungariam reuerteretur. Beatus autem Ladizlaus sic ordinauit, ut post ipsum Almus regnaret, qui sincera simplicitate ductus honorauit fratrem suum Colomanum, preferendo sibi coronam regni, tamquam cui iure primogeniture uidebatur competere.

Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue beatus Ladizlaus fecit, de gestis eiusdem plenam poterit habere notitiam. Sanctitate igitur et gracia plenus transiit ad consorcia angelorum anno regni sui XIX-o et sepultus Waradini in monasterio suo. Anno domini MXXV-o III Kal. Augusti feria prima.

LXV. *Sanctus rex Ladizlaus moritur, et Colomanus filius Geysel regis in regem legitime coronatur.*

Colomanus itaque filius regis Geysel de Polonia festinanter rediit et coronatus est, et duci Almus ducatum plenarie (102) concessit. In cuius etiam temporibus multa mala sunt perpetrata ut inferius patebit. Erat namque habitu corporis contemptibilis, sed astutus et docilis, ispidus pilosus luscus gibosus claudus et blesus. Cumque predicti peregrini Iesu Christi audissent de morte gloriosi regis Ladizlai, ualde condoluerunt, ac inde miserunt nuncios ad regem Colomanum, ut quemadmodum gloriosum Ladizlaum rogauerunt, ita et de ipso petierunt, putantes ipsum esse de eadem pietate, quia ipse de eodem sanguine fuerat. Colomanus autem rex hoc audiens, non solum non ire cum eis promisit, sed etiam per terram suam uiam illis minime concessit. Exercitum autem contra eos misit, ut ad regnum introire non permetterent, putans ipsos esse tyrannos, et non peregrinos. Illi autem spem in deo ponentes et cuius signum portabant Iesu Christi, in illo confidentes Hungariam audacter intrauerunt, et ex Hungaris multos interfecerunt. Hoc audito rex congregauit exercitum suum circa Temes, et illos simulata pace ire dimiserunt¹⁾. Cumque ad Zemlin peruenissent, et se in pace esse sperantes castra metati sunt. Castrum autem Zemlin ceperunt, quod rex alias insidias non faceret, et peiora prioribus non fierent. Deinde marchiam illam totam deuastabant, propter uictum, et quidquid rapere poterant ad ca-

1) Toldy: dimisit.

strum portabant. Rex autem in Temes utiliori consilio usus, pacem cum illis firmavit et multis muneribus et victualibus eos honoravit, et in pace ire dimisit. Illi autem peregrini proficientes ceperunt Antiochiam, et adiuvante deo Ierusalem abierunt.

Cumque rex ad propria reverteretur, et dux Almus ad ducatum iret, quidam iniqui dyabolico freti consilio ceperunt inter eos accusare. Dicebant enim duci: Domine dux! rex insidiatur tibi et capere vult te. Deinde regi dicebant: Dux tibi posuit insidias, et si non custodieris te, scias procul dubio te moriturum. Hoc autem audientes ambo iuvenes et lascivi congregaverunt exercitum. Rex autem cum exercitu venit contra ducem in Warkun, (103) et dux e contra venit prope Warkun, Tisciam autem inter eos dimiserunt. Fideles autem Hungari treugas ab ipsis petierunt, et ut colloquium haberent. Dixerunt: Quid est quod nos pugnamus? Isti nos obpugnant, moriemur; et cum ipsi euaserint fugient: sicut nudius tertius patres nostri vel fratres cum patribus eorum vel fratribus pugnaverunt, et ipsi mortui sunt. Nec nos videmus causam pugne. Sed eis si pugna placet, ipsi duo pugnent, et quis eorum preualuerit pro domino habeamus. Quo statuto consilio principes reuersi sunt. Cumque Grak regi dixisset quemadmodum statuerant, et Illa duci reuelasset, absque uoluntate eorum quieverunt.

Post hec autem rex inuasit Rusciam, et ducissa Rutenorum nomine Lanca eiusdem regis, uenit obuiam regi, pedibus prouoluta obsecrabat regem cum lacrimis, ne disperderet gentem illam. Cumque regem non audientem instantissimis sollicitaret precibus, calcitrauit eam rex et amouit a se dicens: Non oportet regalem maiestatem fletu muliebri deturpari. Illa autem gemens reuersa est retrorsum, et rogabat omnipotentis dei auxilium. Plurimi autem Kuni cum Mircode cum precibus uenerant in auxilium Rutenorum. Qui de nocte consurgentes summo mane percusserunt castra regis, usque ad interempcionem dissipauerunt ea crudeliter. Nobiles autem Hungarie communierunt regem circumquaque, fueruntque regi pro muro inexpugnabili. Kuni autem persequentes comitem Euzem de genere Almasi, uirum fortem et alacrem, interfecerunt eum, et omnes qui cum eo erant. Similiter et episcopos Kuppen et Laurencium, multosque alios bellatores fortes sagittarum transfixionibus occiderunt. Unus autem ex Kunis nomine Monoch acriter persequabatur hungaros. Quem Mathaeus miles regis optimus uolens comprehendere, impetum fecit in illum. Ille uero fugiens, missa post tergum sagitta

pedem Mathei transfixit, et nisi socii multi insertis clipeis illum protexissent mortem non euasisset. Petrus itaque uersus est ad Monoch; cumque ad Petrum (104) sagittasset, sagittare non potuit, et us quedum aliam sagittam acciperet, Petrus latus Monoch perforauit, quem captiuum ad regem uiuum perduxit. Tunc Iula comes in pedibus uulneratus euasit, de quo uulnere in Hungaria mortuus est. Rex itaque et omnes sui celeriter fugiendo uenerunt in Hungariam. Thesaurum autem regis et omnes qui celeriter fugere non potuerunt Kuni rapuerunt. Tanta strages ibi fuit, quod raro hungari in tanta strage fuerunt. Qui autem ex hungaris in siluis euaserant, pro necessitate famis soleas calceamentorum suorum assando comedebant. Quid plura? Tanta tunc pericula facta sunt, que dici non possunt.

Rex autem de prima uxore sua genuit Ladizlaum et Stephanum anno domini MCI. Cumque rex esset in Dalmacia, in ciuitate Zadur, et cogitaret ciuitatem succendere pro duritia gentis illius, dormierat in pallacio suo, quod ibi edificauerat; et ecce sanctus Zadriensis episcopus uenit ad eum horrido uultu, quem per capillos capiens traxit, et cum uirgis laureis ualde uerberauit. Quem cum dimisisset, et excitatus fuisset, illum non uidit, sed dolorem sentiebat, et ictus uirgarum super corpus suum aspiciebat. Quapropter a molestacione ciuitatis patienter cessauit. Deinde rex uolebat ire in Rusciam. Anno domini M-o C-o VI-o reuersus est dux Almus de Patauia, qui propter regis timorem illuc fugierat. Quem rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam et accersito Polonorum et hungarorum consilio et auxilio reuersus est in Hungariam, et cepit Nouum castrum, et intrauit illud. Rex autem hoc audito obsedit castrum. Cumque in crastinum pugnare uellet, ecce dux subito equum ascendens portas castri exiens citissime equitauit solus ad castrum regis. Et cum ad tentorium regis uenisset, statim de equo descendens, et ad pedes regis uenit, et in ore omnium se culpabilem proclamauit. Rex autem nichil tale scientibus duci indulsit. Nam et indignationem suam ab hungaris qui in castro erant, per intercessionem ducis amouit. (105) Deinde dux Iherosolimam profectus est, et cum prosperitate rediens, rex eum suscepit ad pacem. Delectabatur autem dux in uenacionibus, et assiduus erat in eis, et dabat ei rex omnia ad uenandum necessaria.

LXVI. *De constructione ecclesie Demes.*

Dux autem construxit monasterium de Demes, rogauitque regem, ut ad consecracionem ueniret et sic factum est. Post quam palatini accusabant ducem, quod insidias preparasset, ut interficeret regem in constructione monasterii sui. Quod et forte fecisset, nisi amici regis ipsum uigilantissime custodissent. Rex autem iratus uoluit capere eum, sed reuerentissimi episcopi et alii boni principes scientes falsum esse quod ex confectio¹⁾ inimicorum duci imponebatur, intercesserunt pro eo apud regem et pacificauerunt eos iuramento, dimisitque ducem in pace, ut in Bokon uenaretur. Misitque cum eo duos iobagiones sub pretexto honorandi eum; quos tamen clanculo instruxerat, ut animum ducis sollercius explorarent, si dux aduersus regem machinaretur, regi nunciarent. Cumque uenisset dux in Chour et asture misso cornicem cepisset, simplici animo dixit iobagionibus: Nonne cornix ista iuraret asturi, ut si eam dimitteret, de cetero non uociferaretur? Illi autem respondent: Quod nec astur dimitteret cornicem propter iuramentum, nec cornix iurare posset, cum sit animal irrationale. Eadem uero (106) nocte uerba ducis regi nunciauerunt. Dux autem ueniens in Bokon causa uenandi statim absentauit se ab illis et fugit iterum ad Patauos, regis teutonorum auxilium imploraturus. Anno domini M^o C^o XII° N. filius regis Colomani mortuus est et rex secundam duxit uxorem de Ruscia, quam in adulterio deprehensam peccantem, nec uiolenta temeritate dimisit. Sciebat enim quia scriptum est: Deus quos coniunxit homo non separet. Scilicet sine lege et absque ratione. Ideo non ipse ab ea se separauit, sed lex ab ea eum separauit, quam reatus accusauit, culpa dampnauit, maleficium coartauit. Remisit ergo eam lex in terram suam. Que in ²⁾ ex adulterio genuit filium nomine Borith, Borith autem genuit Calamanum ³⁾.

LXVII. *Dux Almus et filius eius exoculantur.*

Anno domini MCXIII^o imperator propter ducem Almun mouit exercitum ingentem, et uenit in confinium Hungarie, ut colloquium cum rege haberet et inter eos pacem formaret. Et quod factum est.

1) Toldy: confictione.

2) Toldy: in et ex.

3) Toldy: Colomanum.

Rex autem imperatori plurima dona misit et sic honorifice repatriavit. Post hoc rex reduxit ducem Almus ad pacem. Confirmata autem pace, tandem rex cepit ducem et filium eius Belam infantulum, et obcecavit eos. Sed et Belam infantulum preceperat castrare. Sed obcecator timens deum et regni sterilitatem, castravit catulum, cuius testiculos tulit regi. Et de nobilibus regni obcecavit Vros, Vatha et Paul. Nichil(107) tamen profuit innoxii sanguinis profusio, quem divina ulcione premature mortis deglutiuit sorbicio, et puniuit temporalis regni destructio. Unde dictum est: Non sic impii, in omnes, et cetera. Ductus est autem dux Almus in monasterium suum in Demes. Post hec autem rex cepit egrotare grauitate, et habebat quemdam medicum latinum nomine Draconem, cui nimium credebat. Hic apposuit emplastrum super aures regis, qui ex capitis dolore urgebatur et per concauitates aurium vis emplastrum non modicam extraxit partem cerebri eius. Remoto autem emplastro, quod diucius tenere non poterat ostendit Othmaro comiti. Comes Othmarus inspiciens emplastrum, uidit in eo cerebrum extractum, dixitque regi: Domine expedit tibi, ut prepares te ad uiaticum. Quo audito timuit rex et ingemuit. Postea autem iniit rex consilium cum sceleratissimis Mark filio Syma, et Achille filio Iaco, et cum aliis comitibus, quorum consilio ducem et filium eius de gremio matris sue extractum excecauerat. Misitque ex eis quemdam nomine Benedictum, filium Both apprehendere ducem, ne forte mortuo rege ipse ei succederet. Rex autem in morte precepit filio suo et principibus, ut ipsi post mortem suam super Rusciam ulciscerentur iniuriam, quam ipsi fecerant. Cum autem Benedictus recessisset, dux ante monasterium sedebat, plangens dolorem proprium. Qui cum audisset, quod equites festinanter uenissent, presensit animo sibi periculum imminere, et fecit se introduci in monasterium, et tenebat manibus altare sancte Margarethe uirginis, ut saltem pro reuerencia dei et sanctorum eius eum inde abstrahere non presumant. Benedictus autem per antiphrasim dictus, sacrilegas manus iniiecit in eum, et tenentem altaria uiolenter extrahebat. Dum quoque sic conaretur extrahere, diuulsa est cutis manus ducis, et infectum est altare sanguine. Sacerdotes autem obseruabant hostia ecclesie, et uolebant illum Benedictum capere. Ille autem hoc percipiens corde furibundo quomodo potuit exiuit, et dum festinanter equitaret per siluam Pelys, cecidit de equo, et ceruice fracta mortuus est. Et ca-

nes(108) eius qui sequebantur ipsum, deuorauerunt carnes eius et ossa.

Iste Colomanus sicut quidam dicunt, fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres quos habebat, morte sunt preuenti, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur. Qui ab hungaris Cunues Calman appellatur. Eo quod libros habebat, in quibus horas canonicas, ut episcopus persoluebat. Iste Dalmatie regnum occiso suo rege Petro nominato in montibus Petergozdia Hungarie adiunxit. Galeas quoque Venetorum et naues solidans, et allocans pecunia maxima exercitum copiosum in Apuliam destinauit. Qui Apulia spoliata per tres menses permanserunt in ea. Ubi etiam Monopolim et Brundisium ciuitates expugnantes, Venetis ad tenendum pro utilitate regis Colomani reliquerunt. Ipsi autem in Hungariam abinde sunt reuersi. Que quidem ciuitates, per soldados Parisanorum¹⁾ missos per Cesarem expulsis Venetis sunt rehabite. Regnauit autem annis XXV mensibus VI diebus V. Anno domini M-o C-o XIII. o tertio Nonas Februarii feria tertia migrauit ex hoc seculo. Cuius corpus Albe quiescit.

LXVIII. *Stephanus Colomani filius coronatur in regem.*

Potentiores regni Stephanum Colomani filium in regem coronauerunt. Erat enim adhuc inpubes, sed spiritus eius in manibus eius. Anno autem nono regni sui intrauit Dalmatiam, et a dalmatiensibus honorifice est susceptus. Inde reuersus missis exercitibus suis fines polonicos deuastauit. Placuit autem regno, ut rex Stephanus cum duce Bohemorum colloquium haberet. Cumque uenisset ad confinium Hungarie prope (109) fluuium Orsoua, et dux Bohemorum obuiam illi uenisset, fluuius tamen eos interiacebat. Erat autem Solt semper inique cogitationis auctor, qui per iniquitatem suam de Hungaria fuerat expulsus, qui tunc ibi cum Bohemis presens erat. Antequam uero rex cum duce colloquium haberet, misit Solt nuncium ad regem clanculo dicens: Fidelis sum domino meo. Et quod noui de Bohemis sibi notifico. Unde statim cum colloquium habebit cum duce, dux eum capiet. Quia audiuit tuos uenisse sine armis. At reuersus idem duci dicebat: Statim cum colloquium habueris cum rege, rex te capiet. Sed potius arma tuos, et ita in castris sedeant. Bohemi ergo, sicut furibundi et bibuli, fecerunt quemad-

---

1) Toldy: galiotas Pisanorum.

modum illis Solt laudauerat. Et alium nuncium misit ad regem dicens: Mittat rex sagittarios circa castra ducis, ne cito ad castra sua equitare preualeant. Rex autem ut fuit impetuosus, fecit sicut Solt dixerat, sine suorum consilio. Bohemi uidentes sagittarios uenire, sine dubio sciuerunt, ueritatem esse quod audierant. Qui impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni atque Syculi uilissimi usque ad castrum regis, absque uulnere fugierunt. Rex autem hoc audiens, cum paucis celeriter equitauit uersus Hungariam, quia sui absque armis uenerant, et qui arma habebant, armare se non poterant, quia inscii regis consilii erant. Putabatque rex in consilio equalem se Salomoni, in fortitudine Samsoni, in audacia David. Sed illis equalis non erat. Bohemi autem acriter deuastabant castrum regis. Ianus uero filius Vrosa palatinus comes — longe descenderant ¹⁾ de rege. Qui cum audissent, silenter ac suauiter suos armauerunt ²⁾, et impetum super Bohemos, qui castra deuastabant fecit ³⁾. Contriuitque dominus eos in ore gladii hungarorum, et dire morti sauciauit. Misitque Janus post regem nuncium, et manifestauit illi uictoriam quam dominus sibi dederat. Rex itaque reuersus gaudisus est gaudio magno. Sed ualde doluit, quia Solt in eodem prelio mortuus non fuit, qui tanta mala mendaciis ⁴⁾ simulabat.

Rex autem Stephanus legitimam nolebat ducere ux(110)orem, sed concubinis meretricibus iunctus erat. Quare barones et optimates dolentes de regni desolacione et regis sterilitate, duxerunt ei uxorem dominam nobilissimam filiam regis Roberti Viscardi de Apulia. Venit itaque dux teutonicorum ⁵⁾ nomine Bezen ad regem, et conuestus ei est, ut frater suus eum de ducatu eiecisset, rogansque regis clemenciam, ut in propria persona sua ipsum adiuuaret. Rex autem Stephanus uolens iniuriam patris sui regis Colomani uindicare, promisit ducem adiuuaturum, et collecto exercitu iuit in Rusciam. Cumque peruenisset, primus obsedit castrum. Contigit autem summo diluculo quod predictus dux Bezen ambulabat circa castrum preuidendo loca expugnandi municiones. Obsessi uero exiuerant de castro causa uisitandi hungaros. Cumque dux uidisset illos, impetum fecit super illos, qui uiriliter pugnantes, ducem usque ad mor-

---

1) Intre comes și longe este în manuscris o lacună.

2) Toldy citește: descenderat, audisset, armauit, în loc de pluralul descenderant etc.

3) Toldy: fecerunt.

4) Toldp adaugă: suis.

5) Rhtenorum în loc de teutonicorum.

tem uulnerauerunt. Cumque rex audisset de morte ducis, indignatus est ualde et precepit omnibus hungaris ut castrum obpugnant, et eodem die eligerent municiones possidere uel mori. Principes autem Hungarie habuerunt consilium et dixerunt: Quid et quare morimur? Si ducatum vendicabimus, quem rex ex nobis constituet ducem? Stabilitum igitur sit inter nos, quod nullus castrum obpugnet, et dicamus regi, quia hec omnia absque consilio suorum principum facit. Cum uero principes uenissent ad consilium regis, omnes in duas partes se transtulerunt. Sed Cosma de genere Paznan erexit se, dicens regi: Domine quid est quod facis? Si cum multitudine morte militum tuorum castrum capis, quem ducem constitues? Si inter principes tuos eligis, nullus remanet. Numquid uos uultis regno relicto habere ducatum? Nos barones castrum non obpugnabimus. Si obpugnare uis, solus pugna. Nos autem in Hungariam recedimus, et nobis regem eligemus. Unde ex precepto principum precones in castris clamabant, ut hungari quam citissime in Hungariam reuerterentur. Rex itaque cum uidisset se suorum auxilio iuste destitutum, reuersus est in (111) Hungariam. Post hoc tertio anno fines polonicos missis exercitibus deuastauit. Deinde misit exercitum, solummodo falangos¹⁾ aulicorum suorum, partes Bulgarie et Seruie deuastatum.

Interea imperatrix constantinopolitana filia regis Ladizlai nomine Pyrisk nunciauit regi Stephano²⁾ dicens: regem Hungarie esse nomen suum³⁾ quam etiam contradicentem imperator castigauit. Cum autem hoc audisset rex, pro nimia reputauit iniuria, et collecto exercitu in impetu spiritus sui inuasit partes Grecie, atque alias ciuitates Grecie igne et gladio deuastauit, et cecidit timor super omnes ciuitates prouincie illius. Timebantque omnes reges Stephanum regem, tamquam ictum fulminis, unde infantes uagientes comminatione nominis regis Stephani quiescere compellebantur. Habebatque rex secum septingentos milites Francos, cum quibus Bulgariam deuastabat, et per eorum ingenia muros castrorum Grecie destruebat. Ea de causa quod imperator ad conflictum non ueniebat ad ipsum, misit rex nuncium ad imperatorem Grecorum, et uituperauit eum dicens: Quod non esset dignus uocari imperator neque

1) Toldy: phalanges.

2) Toldy adaogã: Imperator Mauritius, maritus eius impropersset regi Stephano, dicens.

3) Toldy: saeuum.

rex, sed anus et vetula, quia sicut vetula semper est in ocio. Quo audito respondit imperator dicens: Indubitanter credat rex quod sua in presenti anus¹⁾ simul cum umbilico uirilia incidam. Ea de causa misit imperator exercitum ingentem in Hungariam. Venientesque transiuerunt in Hungariam in Haram, et hungari aliquod impedimentum facere non poterant. Quia greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naues hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. Misit itaque rex omne robur regni sui contra grecos, quibus prefecit Setephel. Qui uenientes pugnauerunt cum grecis ultra riuulum Karaso uersus Boron. Fuitque manus domini cum grecis, nec potuerunt hungari resistere. Tanta ergo strages raro facta est, quanta ibi contigit; riuulus enim Karasu humano sanguine in tantum mixtus fuerat, quod omnino sanguis esse putabatur. Iacebantque loricati homines in fluuio tamquam trunci, super quos fugientes(112) et persequentes transiebant riuulum quasi super pontem. Mactabantur autem Hungari tamquam boues, nec erat qui redimeret eos de manibus grecorum. Ciz uero Comes et alij boni milites ibi occubuerunt. Post hec imperator et rex per fideles nuncios conuenerunt ad colloquendum nauigantes in insulam que ciuitati Bororich²⁾ proxima est. Ibi uero inter principes suos diu excusantes et incusantes, tandem pace roborata redierunt ad propria.

Rex itaque Stephanus multa mala faciebat que non debebat in impetu animi sui. Dominam Christianam combussit, et super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri. Cereos magnos ardentem in fundamentum hominis stillare faciebat. Dux Almus seueritate regis Stephani minoris, seu mediam capitis diminucionem passus fuerat. Quamuis fuisset obcecatus, tamen mortem timens de rege Stephano, fugierat in Grecia. Qui ab imperatore honorifice susceptus erat, imposuit sibi nomen Constantinus; qui et ibi iam pridem edificauerat ciuitatem Contantinam in Machedonia et multi hungari atrocitate regis Stephani fugierant ad ipsum. Quo mortuo corpus eius preceptu regis Fulbertus episcopus reportauit, et in Albensi ecclesia sepeliuit. Bela uero filius eius in Hungaria occulte tenebatur a principibus propter furorem regis. Qui omnes inuito consilio regi manifestauerunt, quem post excecationem mortuum credebat. Quem cum rex ueraciter sciuisset uiuere a Paulo episcopo et Othmaro comite, quorum conscientia retentus erat, gaudis est

---

1) Toldy: anno.

2) Toldy: Boroneh.

gaudio magno. Quia absque dubio sciebat se heredem non habere. Statimque misit nuncios in Seruiam et filiam Vros comitis magni in legitimam uxorem Bele traduxerunt. Que non post multos dies procreauit Geycham. Quo audito rex gauisus est ualde. Disposuerat eum rex uiuere, in Talna. Et dabantur ei regalia stipendia. Antequam rex Belam sciuisset coniurauerat regnum, ut post regem filius sororis sue Sophie nomine Saul regnaret. Contigit autem ut rex incideret in gra(113)uem infirmitatem Agrie, ita ut omnes mortem illi uidebant. Bors uero Comes et Iwan inani spe ducti, a traditoribus in regem electi sunt. Cum autem deo uolente rex conualuisset, Iuani caput decollauit, Bors uero comitem turpiter de curia reiecit in Greciam, et ita statutum est, quod de propagine sua amplius ad curiam regiam nullus dignus esse iudicaretur intrare. Propter hoc principes ausi sunt regem Belam manifestare, quia super hoc rex ualde condolebat, qui sibi succederet.

Rex autem Stephanus diligebat Kunos tunc temporis plus quam deceret. Quorum dux nomine Tatar, qui a cede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur. Rex autem incidit in dissenteriam. Kuni uero qui promissionibus¹⁾ regis fuerant assueti sceleribus, nec tunc minus seuiebant in hungaros. Hungari uero uillani cum audissent, quod rex in mortis esset articulo, interfecerunt Kunos, qui eorum bona diripiebant. Tatar autem dux Kunorum conquestus est regi de nece suorum. Rex autem putabat anime²⁾ aliquantulum alleuiatum esse ab egritudine. Cumque uidisset Tatar lacrimantem ceterosque Kunos circumfusos lamentantes, quia supra modum diligebat eos, infremuit et dixit: Si sanitati restitutus fuero pro uno quoque, quem ex uobis interfecerunt, decem interficiam. Nunc de uita mea ne desperetis, quia conualui. Et hys dictis extendit manus suas in Kunos. Qui precipites irruerunt ad osculandum manus eius, et pre nimia pressura defatigauerunt regem. Unde etiam recidiuo dolore corruptus sublatus est de medio. Sed cum esset in articulo mortis, monachalem habitum, relicto regno, suscepit, anno regni sui X-o VIII-o et sepultus est Varadini.

---

1) Toldy: permissionibus.

2) Anima.

LXIX. *Hic Bela cecus filius Almi ducis ceci in regem legitime coronatur.*

(114) Regnauit autem post eum Bela cecus, filius ducis Almi ceci, omnemque numerum malorum deuitans, bonorum operum exercitationi humiliter adherebat. Nec posuit carnem brachii sui in adiutorium, nec habuit fiduciam in homine, sed ad Altissimum posuit refugium suum, et factus est Dominus protector eius. Et deduxit eum in multitudine misericordie sue, de fructu uentris sui posuit super sedem suam. Confirmatum est ergo regnum in manu eius, et inimicos eius dedit Dominus in obprobrium eius, usque in presentem diem. Genuitque quatuor filios, scilicet Geysam, Ladizlaum, Stephanum et Almun. Quo regnante regina Elena, habito consilio regis et baronum, fecit congregationem generalem in regno iuxta Arad. Illa igitur die dicte congregacionis, dum rex sedisset super solium regni sui, uenit regina cum filiis suis et sedit circa regem. Dixit autem ad populum uniuersum: Omnes fideles, nobiles senes et iuuenes diuites ac pauperes audite! Cum cuique uestrum deus uisum dederit naturalem, uolo audire cur dominus noster rex suis oculis sit priuatus, et quorum consilio hoc sit actum, modo mihi propalate et eos fideliter in hoc loco uindicantes, nobis de ipsis finem date. Ecce enim deus regi nostro pro duobus oculis dedit quatuor. Facta igitur hac uoce irruit omnis populus super illos barones, quorum consilio rex obcecatus fuerat. Et quosdam ex ipsis ligauerunt, quosdam uero detruncauerunt. Sexaginta autem et octo prophanos ibidem crudeliter occiderunt, et omnes successores eorum tam uiri quam mulieres eodem die sunt registrati. Insuper omnis illorum possessio ecclesiis cathedralibus est diuisa. Et sic omnes uille condicionales de Hungaria donaciones regum nominantur.

Quia uero hungari semper fluctuant (115) iniuria sicut mare salsum, filii nequam Leuiatam per nuncios inuitabant Borich adulterum, ut ueniret, et eorum adiutorio regnum sibi uendicaret, credentes ipsum esse filium regis Colomani. Borith itaque ascito rutenorum polonorumque auxilio, uenit in confinium Hungarie in directo loco qui dicitur Seo. Rex autem collecto exercitu ibat obuiam ei. Plurimi autem ex nobilibus, in partem Borithi cesserant. Proceres autem Hungarie uocati sunt ad colloquendum cum rege. Interrogauit autem eos rex, si scirent Borichium adulterum esse, uel filium regis Colomani? Fideles autem regni responderunt, quod indubitanter scirent Borichium esse adulterum et nullatenus dignum iam esse corona

regis. Infideles autem et contradictores musitabant incerta, et tibatantes in duas partes claudicantes¹⁾. Rex autem et consiliarii eius, quantum in ipsis erat segregauerunt hedos ab agnis, et firmiter statuerunt, ut ibidem interficerent proditores. Ne forte si diutius differrent, traditores transferrent se ad Borich, et hoc regni reuerteretur in periculum. Orta est igitur seditio, et ibidem ceperunt Lampertum comitem, quem cum extraxissent a rege, frater eius germanus sedili²⁾ scidit per medium caput eius et cerebrum per scissuram exiuit. Nicolaum comitem filium eius ibidem decollauerunt. Moynolth de genere Acus, et alios ibidem occiderunt. Residui uero ex traditoribus secesserunt in partes, et collectis uiribus suis uolebant regem inuadere. Fideles autem occurrerunt eis. Erat autem caput traditorum Tyodor de genere Symad, et Folcus, et Tytus et precipuus Sampson. Laudauit autem Sampson, qui erat pater comitum Thomas et Turda, quod iret in conuentum regis et ipsum coram multis uituperaret. Quo audito omnes laudauerunt. Et ipse Borich inani spe seductus, grates ei magnas retulit, et quod inceperat, hoc adimplere non simulauit, putans enim de uituperacione regis regnum habere. Rex autem descenderat prope fluuium Seo, et cum sederet in papilione sua cum suis principibus et militibus, ecce Sampson intrauit et regi dixit: Quid facis uilissime canis cum regno? Utilius est (116) domino tuo Borich regnum habere, et tu uiuas in monasterio tuo, sicut uixit pater tuus. Cum uero principes regni subito commoti fuissent, Johannes filius Otthonis notarius regis, Symigiensis prepositus dixit ad comitem Bud: Quid expectamus, quare non apprehendimus eum? Cumque apprehendere uoluissent, ille citissime equum ascendens fugiebat. Illi autem ad presens equum non habebant, qui de circulo regis ad consilium pedes uenerant; sed tamen clamor magnus fuit. Cum autem seruiens comitis Bud clamorem audisset, equum sine sella ascendit, et ipsum cum lancea usque Seo persecutus est. Tyodor autem et alii socii eius uolebant nauem intrare, illum citissime traducere, sed usque huc non potuerunt. Sampson uero equitans cecidit in fluuium, quem persecutor in fluuio lanceauit. Habebatque Sampson sub tunica panceriam, qui pre grauamine lorice natate non potuit³⁾. Borich autem cum magna multitudine

1) Toldy: claudicabant.

2) Toldy adaugă: quodam.

3) Toldy adaugă: sed in flumine submersus interiit.

rutenorum et polonorum castra metatus est prope ad regem. Proceres autem regni Hungarie miserunt ad duces rutenorum et polonorum, qui pro Boricho uenerant dicentes: Non decet uos contra iusticiam querere regnum homini adulterino. Nos enim scimus quod de iure regnum habere debeat Bela, et ipse regnat cum consensu totius regni. Hys auditis duces Ruscie et Polonie destiterunt amplius adiuuare Borichom, et reuersi sunt singuli in suas prouincias. Borich autem cum multitudine populorum uenit pugnare contra regem. Rex autem diuino fretus auxilio contriuit omne robur Borichi in prelio, et fugauit illum in gladio, conclusit exercitum Polonorum in morte, in ipsa festiuitate Marie Magdalene, accipiens spolia eorum, et reuersus est cum magna uictoria. In ipso autem prelio acriter et precipue pugnauerunt Myksa, Gaab, et Batur, et multos ex illis ceperunt et interfecerunt. Eratque eorum lorica sanguine humano confecta. In hoc prelio Miksa cepit Tyodorium intentorem malorum, Vosos cepit Vitalem, Gaab uero fratrem comitis de Cra-couia polonum, Batur cepit Endre. Quos cum ad regem dux (117)issent grates multas retulit eis et elegantissime remunerauit eos. Postquam autem regnum confirmatum esset in manu regis Bele, utebatur ex uino multum. Cuius aulici consueti erant, ut quidquid in ebrietate regis petebant, habebant. Et post ebrietatem rex recipere non poterat. Poch et Saul uiros religiosos in ebrietate sua tradidit in manus inimicorum suorum, qui absque causa interfecti sunt. Regnauit igitur ipse Bela cecus annis nouem, mensibus XI diebus XII. Migravit autem ad dominum anno domini MCXLI-o. Idus Februarii feria quinta. Cuius corpus Albe quiescit.

LXX. *Hic Geysa coronatur in regem.*

Respexit autem dominus Hungariam et dedit propugnatores gradientem in multitudine fortitudinis sue. Dedit enim dominus regnum Geythe puero suo. Qui in die sancte Cecilie uirginis coronatus est. Cuius dextram apprehendit et confortauit, subiecitque ei gentes multas et dorsa regum uertit in fugam a facie gladii eius. Rapolt uero miles Alamanus castrum Poson ex-probitate¹⁾ Iuliani

---

1) Toldy completează lacuna de aci prin *industria et improbitate*.

comitis ceperat. Quod hungari non pro modica habuerunt penuria. Sed rex adolescens ea non silenter quieuit. Duxit enim rex exercitum contra furorem teutonicorum insultantium, et Hungarie(118) confinia deuastantium. Quamuis enim Cesar in propria persona non uenerat super regem, uniuersum fere robur regni Teutonicorum ad extirpandam Hungariam commouerat. Hericus autem quidam dux Austrie, principalis aduersarius regis, omnes bellatores de Saxonia et de Bauaria secum adduxerat. Erat enim tutor pupilli ducis Herici Leonis, cui Saxonia et Bauaria hereditario competeabant. Congregati sunt itaque teutonici in multitudine fortitudinis sue confidentes, et sicut gygantes steterunt contra hungaros. Rex autem cum uniuerso exercitu suo posuit spem suam in deo, et ordinatis agminibus cepit ire contra hostes suos. Sed et sacerdotes et leuite cunctique clerici qui aderant in spiritu contribulato et corde contrito implorabant adiutorium domini nostri Iesu Christi, et presidia sanctorum angelorum et maxime inuocabant clemenciam dei genetricis uirginis Marie, cuius patrocinio beatus rex Stephanus Hungariam specialiter commendauit. Rex autem accinctus est gladio et gloria domini apparuit super eum, confortatumque est illico cor eius diuinitus, et ipse robustior factus quam prius, exhilarata est facies eius, et totus alacer ibat in prelium. Cumque appropinquasset Guncel, quidam autenticus qui utramque linguam eorum bene nouerat, nunciavit regi, quod exercitus teutonicorum appropinquaret. Et dixit optimum tempus esse regi ut irrueret super eos, quia pauci sunt, et non omnes, quos in adiutorium uocauerant uenissent. Tunc rex cum omni exercitu suo accelerauit super eos trans metas Hungarie. Teutonici uero quasi gygantes obstupebant in equis arduis et optimis, superbi et abusione insultantes impetebant Hungaros, ut contumeliis suis terrorem eis incuterent. Hungari uero ex aduerso appropinquauerunt ad prelium, et intonuerunt buccinis et clanxerunt classicis, et clamauerunt ad Dominum, et clamor uociferantium ascendit in celum et belligerantium et comissum est prelium. Bisseni uero pessimi et Siculi uilissimi omnes pariter fugierunt sicut(119) oves a lupis, qui more solito preibant agmina hungarorum. Tunc etiam priusquam hungari confluere cepissent, quedam agmina hungarorum perterrita sunt a furore teutonicorum. Preualuerunt teutonici hungaros in initio bellici conflictus, qui sicut heretici, circa principia semper feruescunt, et in fine tepescunt. Tunc auunculus domini regis, Bele ban nominatus, gloriosus in milibus suis irruens super agmina teutonicorum, percussit eos ex aduerso grauiter, et

magnam stragem fecit in illis. Sed electi milites regis impetum fecerunt in hostes: grauatum est prelium contra teutonicos, et fortitudo eorum dissipata est, et corruerunt in ore gladii plus quam septem milia bellatorum, residui uero fugerunt. Saluauit igitur deus hungaros in die illa de faucibus draconum crudeliter seuenicium. Ibi usque adeo contritum est robur teutonicorum, quod nec rusticis hungaris in confinium eorum habitantibus aliquam iniuriam seu quodcumque grauamen inferre presumpserunt. Rex autem diuina gracia felici potitus uictoria, simul cum uniuersa gente sua benedixit et glorificauit deum. In eodem autem prelio comes Uros cepit comitem Rapolt teutonicum, qui iam pridem nocturnis insidiis castrum Poson occupauerat, et Gabriel Accionem¹⁾. Post hec in diebus illis fames afflixit Hungariam, que magnam partem hominum in morte obsorbuit.

LXXI. *Cesar Corradus per Hungariam uadit Iherosolimam.*

(120) Circa etiam eadem tempora Corradus Cesar iter faciens Iherosolimam, per Hungariam; Hungarie uero non Christi peregrinus apparuit, in qua non pacem, sed potius iram tyranni et predonis exercuit. Nam petitionis simulacione inuenta, aditum²⁾, a regno Hungarie pecuniam non modicam extorsit, ita ut nulla mater ecclesia siue monasterium totius Hungarie remaneret, de quo pecunia non extraheretur et peregrinanti Cesari pre timore non offerretur. Cuius Cesaris precessum egregius rex Francorum uenerabiliter, et ut decet Christi peregrinum subsecutus, a rege Geycha honorabiliter susceptus est. Apud quem aliquamdiu commoratus, conpaternitatis uinculo regi Geyche sociatur, et tali dileccionis nodo internexo, multis muneribus, a rege Geycha honeste conducitur et preter omnem regni molestiam, Hungarie fines cum suo exercitu³⁾ in Greciam penetrauit. Postmodum autem rex Geycha, referente quodam milite suo nomine Gurk, audiuit quod Borich, adulterius regis Colomani esset in comitatu regis Francie, misitque ad eum dicens: Non est honorum reddere malum pro bono, nec insidiantem uite mee uestrum erat defendere. Hys auditis facta est contencio inter reges Francorum; querebant enim milites eius, quisnam esset inter eos,

1) Toldy: Otthonem.

2) Toldy: pro aditu.

3) Toldy adaugã: transeundo.

qui mortem regis machinaretur, ut inuentus ab hys interficeretur. Borich autem uenerat consilio quorundam hungarorum, ut si ipse regnum intrare posset, tunc a multis pro domino haberetur, et relicto rege ei multi adhererent. Qui uero cum talia audisset statim ad pedes regis Francorum se prostrauit, uitam ab eo et ueniam rogaturus, ut eum absque lesione extra regnum cum eo ire permitteret. Cumque rex Geycha audisset Borich apud regem Francorum, rogans eum ut pro amicitia sua Bori(121)chium ei uinctum remitteret; cumque hoc rex Francorum audisset, dixit: Nouerit rex, quod domus regis quasi ecclesia, pedes eius quasi altare, et quomodo possum reddere uinctum eum, qui ad domum regalem quasi ad ecclesiam, et ad pedes regis quasi ad altare se prostrauit? Cui nuncius ait: Quoniam magistri nostri sic interpretantur ut adulterinam progeniem ecclesia non communicat. Borich autem uidens sibi mortem imminere, ea nocte rapuit unum dextrarium regis Lodouici, et au fugit. Quidam autem de agazonibus occurens ei uoluit eum tenere, quem Borich cum gladio percuciens, a uertice usque ad medium pectus eius descendit, et ipse manus sequentis euasit.

Post hec autem rex Geycha dedit ducales expensas fratribus suis Ladizlao et Stephano, duxitque exercitum in Rusciam super Lodomerium ducem ut uindicaret iniuriam soceri sui Minosloy, pro quo etiam iam pridem miserat exercitum, qui male tractatus fuerat a Rutenis et Cunis. Regnauit autem annis uiginti, mensibus tribus, diebus XV. Migrauit autem ad dominum anno domini MCLXI-o pridie Kal. Iunii feria quarta. Cuius corpus Albe quiescit.

LXXII. *Stephanus coronatur.*

Loco eius coronatur Stephanus filius eius et regnauit annis XI mensibus nouem, diebus tribus. In cuius imperio dux Ladizlaus filius regis ceci usurpauit sibi coronam dimidio anno. Migrauit autem ad dominum anno domini MCLXXII-o Kal. Februarii feria prima, cuius corpus Albe quiescit.

LXXIII. *Stephanus usurpat sibi coronam.*

(122) Post hunc autem Stephanus frater eius usurpauit sibi coronam mensibus quinque. Coronatus est autem tercio Idus Februarii in dominica Exsurge, deuictus est autem in festo sanctorum Geruasii et Protasii feria tertia, ubi nobiles Hungarie conuerunt. Post

hoc expulsus est de regno. Obiit in castro Zemlen anno domini MCLXXIII-o tercio Idus Aprilis feria quinta. Cuius corpus Albe quiescit. Idem uero rex Stephanus filius Geyse migrauit ad dominum anno domini MCLXXIII. quarto Nonas Martii, feria prima. Cuius corpus Strigonii quiescit.

LXXIV. *Bela tercius coronatur.*

Postea regnauit Bela frater eius, qui fures et latrones persecutus est, et petitionibus loqui traxit originem ut romana habet curia et imperii. Qui coronatus est in diebus Ianuarii feria prima. Regnauit autem annis XXIII. mense uno diebus XIX. Obdormiuit autem in domino anno eiusdem MCXC Kal. May feria tertia. Cuius corpus Albe quiescit.

LXXV. *Emericus coronatur.*

(123) Cui successit Emericus filius eius et regnauit annis VIII-o mensibus VII diebus VI. Huius uxor Constantia filia regis Arragonie, Cesari Frederico per consilium apostolici copulatur. Migrauit autem ad dominum anno domini MCC pridie Kal. Decembris feria III. Cuius corpus requiescit in ecclesia Agriensi.

LXXVI. *Ladizlaus secundus coronatur.*

Post eum regnauit Ladizlaus filius eius, et coronatus est VII Kal. Septembris feria quinta. Regnauit autem mensibus VI diebus V. Migrauit autem ad dominum anno eiusdem MCC primo Nonis May. Cuius corpus Albe quiescit.

LXXVII. *Andreas pater sancte Elyzabeth coronatur in regem.*

(124) Huic successit Andreas filius Bele tertii. Qui Andreas coronatus est uicesimo septimo die post obitum regis Ladizlai, quarto Kal. Iunii in Penthecostes. Cuius uxor fuit domina Gertrudis de Alania, de qua genuit Belam, Colomanum, Andream et beatam Elyzabeth. Sed pro dolor humani generis inimico procul dubio suadente, uxorem Bank bani magnifici uiri domina memorata ui tradidit cuidam fratri hospiti deludendam. Quam ob causam idem Bank banus de genere Bor oriundus, suum gladium in regine san-

guine miserabiliter oruentauit, et diro uulnere sauciatam anno domini MCCXII interfecit. Cuius corpus in monasterio griseorum monachorum de Pelis tumulatur. Pro cuius nece uox flebilis insonuit in tota Pannonia, et in omni genere Bank bani execrabilis et horrenda est sanguinis effusio subsecuta.

LXXVIII. *Andreas uadit Iherosolymam.*

Post hec Andreas terram sanctam uisitauit ad mandatum domini pape. Quod mandatum acceperat dum esset adhuc dux, sicut habetur extra de uoto et uoti redemptione: Licet uniuersis. Quia ipse compleuit et redemit uotum patris. Et ibi in terra sancta super exercitum Christianorum contra Soldanum Babilonie capitaneus et dux preficitur, et mox uictor efficitur gloriosus. Mansit autem tribus mensibus. Regali denique thezauro exposito diuersorum sanctorum per ipsum reliquie comparantur: caput uidelicet protomartyris Stephani, et caput beate Margarete uirginis et martyris, (125), dextera beati Thome apostoli, et sancti Bartholomei; item de uirga Aaron, et una de sex idriis illis in quibus Christus mutauit aquam in uinum, et alie multe, quas potuit congregare. Reuersusque in Hungariam cum pretiosis thezauris sanctorum.

Regnum autem suum reinuenit in prospero statu. Non tamen hoc suis meritis sed sanctorum quorum reliquias afferebat ascribi uoluit. In occursum ergo regis Benedictus filius Ega cancellarius regine omnes prelatos ecclesie compellebat. Modo autem illas reliquias sanctas specialiter ille ecclesie habent, quorum prelati regi uenienti obuiam occurrerunt. Transactis itaque novem annis rex generosam Elyzabeth filiam suam nobili uiro Lodouico Turingie Lanthgrauio copulauit. Qui post multos annos similiter cruce signatus deuote Iherosolimam pergens, ibidem migravit ad Christum. Cuius festum Iherosolimis deuote celebratur. Migravit autem rex Andreas ad dominum anno domini MCCXXXV, tricesimo anno regni sui. Cuius corpus in monasterio de Egrus feliciter requiescit.

LXXIX. *Rex Bela quartus coronatur.*

Rex Bela post eum filius eius coronatus est pridie Idus Octobris feria prima qua cantatur: Da pacem domine! in cathedrali ecclesia beati Petri Albe, quam ipse consecrari fecit, Colomano duce fratre eiusdem ense regalem ad latus ipsius honorifice tenente,

Daniele uero duce Rutenorum equum suum ante ipsum summa cum reuerencia ducente. Regnavit autem XXXV annis, Anno domini MCCXLI ipso Bela regnante Mangali siue

LXXX. *Aductus primus Tartarorum.*

Tartari cum quinquies centenis (126) milibus armatorum regnum Hungarie invaserunt. Contra quos Bela rex iuxta flumen Seo prelians uincitur, in quo prelio fere exstinguitur militia regni Hungarie, uniuersa. Ipso uero Bela rege ad mare fugam faciente, Tartari usque ibi ipsum crudeliter insecuntur. Manserunt enim ipsi Tartari in regno Hungarie tribus annis. Et quia seminare illis temporibus non potuerunt hungari, ideo multo plures post exitum illorum fame perierunt, quam illi, qui in captiuitatem ducti sunt, et gladio ceciderunt. Post hec autem rex Bela reuersus est de maritimis partibus, et ducem Austrie Fredericum uirum bellicosum ante Nouam ciuitatem gens occidit in prelio hungarorum, et transfixit per maxillam. Licet tamen idem dux ceciderit in hoc bello, Bela rex prefatus triumphum cum hungaris perdidit.

LXXXI. *Pugnat rex cum Othocario.*

Post hec idem rex anno domini MCCLX-o congregauit exercitum copiosum contra Othocarum regem bohenorum circa Morauiam una cum filio suo Stephano et Alpra duce cumanorum. Sed uictus fugit circa Haymburg III-o Idus Iulii. Erat enim uir pacificus, sed in exercitibus et preliis minime fortunatus.

LXXXII. *Flagellat se populus.*

(127) Ipsius etiam tempore anno domini MCCLXIII-o plebs flagellis se feriendo uniuersaliter discurrebat. Obiit autem anno domini MCCLXX-o V-o Nonas May feria VI-a in festo Inuencionis sancte crucis in insula Budensi. Et sepultum est corpus eius Strigoni in ecclesia Fratrum minorum, constructa ad honorem uirginis gloriose, quam ipse dominus rex Bela adhuc uiuens sumptuoso opere et pulchro fecerat incoari. Ubi cum domina regina consorte sua Maria nomine, filia imperatoris grecorum et duce Bela filio suo carissimo feliciter requiescit. Vir uirtutibus plenus, cuius memoria quasi mel dulcorosum usque in diem hodiernum in ore omnium hungarorum,

Solul lui Basarab oferind pace lui Carol Robert.
Anul 1330.

et aliarum plurium nationum suauescit. Cuius corpus Philippus archiepiscopus Strigoniensis de ecclesia memorata auferri exhumando fecerat contra iura, et in sua ecclesia cathedrali indebite tumulari. Super quo facto coram supremo pontifice causa diutius uentillata, Fratres minores cum honore maximo rehabere ex integro meruerunt, et coram uirginis ara gloriosius condiderunt, ubi hi pulchri uersus continentur:

Aspice rem caram tres cingunt uirginis aram,

Rex dux regina quibus assint gaudia trina.

et sequitur:

Dum licuit, tua dum uiguit, rex Bela, potestas,

Fraus latuit, pax firma fuit, regnauit honestas.

LXXXIII. *Stephanus filius Bele coronatur.*

Post ipsum anno domini MCCLXX-o cepit regnare filius eius Stephanus super totam Hungariam. Qui Othacarum regem bohemos in Hungariam cum bohemis australibus bramburgensibus ac ceteris mixtis gentibus cum potentia uenientem ante fluuium Rabcha deuicit uiriliter (128) ac fugauit. Preterea Budun ciuitatem bulgarorum expugnauit, et bulgaros superauit, regem eorum sibi compulit deseruere. Regnauit autem duobus annis et mortuus est in anno tertio regni sui in Magna insula, et sepultus est in ecclesia beate uirginis in insula Budensi, in loco Beginarum.

LXXXIV. *Ladizlaus filius Stephani coronatur in regem.*

Cui successit Ladizlaus filius eius, et coronatus est eodem anno, quo mortuus est pater eius, uidelicet anno domini MCCLXXXIII-o. Qui imperatore adiuuante circa Morauiam occidit regem Othocarum supra dictum in prelio. Postea cum anno domini MCCLXXXII-o Oldamir dux Cumanie congregato exercitu cumanorum, circa lacum Hood uocatam, uolens hostiliter regnum inuadere hungarorum ut suo dominio subiugaret, contra eum rex Ladizlaus, ut fortis Josue pro gente sua et regno pugnaturus accessit. In cuius exercitu Lorangeus filius Thome miles strenuus contra Cumanos lanceauit cum impetu uirtutis sue, et laudabiliter percussit plurimos et prostrauit. Postea cum prelium committeretur inter partes fortissimum, subito et inopinate ex diuina clementia pluuia grandis exoritur contra fa-

ciem paganorum et qui in arcibus sperabant et sagitta, propter ymbrium densitatem, iuxta propheticum, facti sunt ut stercus terre. Et sic rex Ladizlaus uictoriam obtinuit diuino fretus auxilio. Tandem postea pauci de ipsis Cumanis qui euaserant ad Tartaros fugientes quorum instinctu Tartari anno domini MCCLXXXV-o secunda vice

LXXXV. *Secunda uice intrant Tartari.*

(129) Intrauerunt in Hungariam, et usque Pesth uniuersa miserabiliter combusserunt. Iste enim rex Ladizlaus filiam regis Karoli de Apulia in coniugium habebat. Sed spreto thoro coniugali filiabus adhesit cumanorum, Cyduam Cupchech et Mandulam uocatas, ac alias quamplures in concubinas habebat; quarum amore cor eius est merito deprauatum et a suis baronibus et regni nobilibus odio habebatur.

LXXXVI. *Firmanus legatus intrat.*

Hinc insuper contra eum, qui cumanice et non catholice conuersabatur Philippus Firmanus sedis apostolice legatus aduenit, qui barbas radere, crines detruncare contra mores hungaricos, et pileos cumanicos, quorum usus in hungaria iam in consuetudine habebatur, abicere demandabat. Regem etiam anathematis uinculo feriens, ut paganos odiret, ritum christianorum diligeret, et thoro uiueret coniugali. Sed nichil in rege proficiens repatriauit.

LXXXVII. *Rex Ladizlaus interficitur.*

Post hec in breui ipse rex anno domini MCCXC-o feria secunda proxima ante festum sancte Margarethe uirginis et martyris prope castrum Kereszeg ab ipsis cumanis quibus adheserat est miserabiliter interfectus. Tempore enim istius regis Ladizlai cepit Hungaria a sua magnifica gloria reflecti, ut casus flebiles et euentus inferius ostendent. Ceperunt namque in ea (in)testina bella con(130)-surgere, ciuitates confringi, uille per combustiones ad nichilum redigi, pax et concordia penitus conculcari, diuites deficere, et nobiles rusticari pre inopia paupertatis. Illo tempore biga, scilicet duarum rotarum uehiculum a regni incolis, currus regis Ladizlai ducebatur, quia propter continua spolia animalia uehicularum trahentia defecerant

in regno, sed homines more pecorum bigis iuncti uices animalium impendebant.

LXXXVIII. *Dux Andreas de Veneciis in Hungariam inducitur.*

Post cuius regis mortem eodem anno XVIII-o die Andreas dux Veneciis coronatur. Qui utuente adhuc Ladizlao rege adductus in Hungariam fuerat. Cuius Andree regis ortum et originem uideamus, qua ratione meruerit coronam Hungarie accipere. Cum enim rex Andreas secundus, pater quarti Bele regis et Colomani ducis mortua prima uxore sua, uel potius interfecta, ut superius dictum est, mare ad mandatum ecclesie transfretasset in terram sanctam, ad expugnandum pro sepulchro domini, ibi uictor existens reuertebatur feliciter cum honore. Tandem in Ytalia applicuit, et quadam uice apud marchionem Estensem est magnifice hospitatus. Ille uero marchio cognoscens regem esse uiduum, filiam suam excellenter pulchram et bene ornatam conspectui regis astare fecit. Rex uero uidens eam pulchram et suis oculis gratiosam, cum absque hoc ducere uellet uxorem, cum eadem domicella eodem die contraxit matrimonium, et in Hungariam secum duxit. Mortuo uero rege Andree, domina ista uolens redire ad parentes suos, conuocatis principibus regni Hungarie archiepiscopis et episcopis, se grauidam prole manifestis indiciis demonstrauit, et sic est reuersa in terram suam Esth uocatam, et ibi apud patrem suum puerum masculum peperit, quem in baptismo Stephanum uocauerunt (131) Qui nutritus et educatus sub hoc titulo, quod esset filius regis Hungarie, tandem ad etatem ultimam deueniens ¹⁾ usurpare dolose marchionatum uoluit avi sui; sed idem auus suus preualens ipsum remotius aufugauit. Et sic Stephanus fugiens abiit in Ispaniam ad Iacobum regem Aragonie, qui habebat in uxorem sororem istius Stephani, filiam Andree regis Hungarie; et ibi aliquamdiu commoratus, iterum in Ytaliam ueniens electus est potestas a ciuibus in Rauenna. Inde fugatus uenit Venecias. Ibi autem uir quidam ciuis Venetensis ciuitatis potior et dicior cognoscens et sciens ueraciter hunc esse filium regis Hungarie, tradidit sibi filiam suam in uxorem, et omnium honorum suorum participem eum constituit. Ex illa autem habuit filium Stephanus, quem Andream uocauit nomine patris sui. Qui

---

1) Toldy: deuenientis.

Andreas auxilio et consilio auunculorum suorum, qui erant infinitarum diuiciarum, uiuente adhuc rege Ladizlao in Hungariam subintrauit, eo quod esset dux, qui deberet habere portionem in regno regis Andree, titulo aui sui. Cum autem rex Ladizlaus fuisset occisus, a baronibus regni Andreas dux feliciter coronatur. Qui anno secundo regni sui cum exercitu maximo Austriam debellauit. In cuius imperio quidam nobiles regni Johannes scilicet et Herricus banus filii Herrici ac Ugrinus filius Pouch de Vylac aliique quamplures in preiudicium regis Andree a papa Bonifacio VIII-o regem petierunt.

LXXXIX. *Rex Karolus adhuc¹⁾ existens, in Hungariam²⁾ de Neapoli per quosdam barones regni Hungarie inducitur.*

Quorum instantiam papa admittens, quendam puerum XI annorum nomine Karolum anno (132) domini MCCXCIX-o uiuente adhuc Andrea rege in Hungariam destinauit. Cuius Karoli generacio et origo tali modo habetur. Rex Stephanus quintus filius Bele quarti regis Hungarie inter alias filias habuit unam nomine Mariam uocatam, quam Karulo claudo filio Karuli magni, qui ex donacione ecclesie fuit rex Sycilie, tradiderat in uxorem. Qui rex Carolus claudus ex illa filia Stephani regis genuit Carolum Martellum nomine. Carolus uero Martellus ex filia imperatoris Rodolphi Clementia nomine genuit filium, quem primo in terra sua uocauerunt Carobertum, quasi Carolum Robertum. In Hungaria autem ablato Roberto, ipsum Hungari Carolum uocauerunt. Ut autem iste Carolus regnare ualeret, et contra Andream regem potestatem accipere, papa prefatus unum et alium de latere suo contra regem Andream pro Carolo destinauit. Qui nichil agere ualentes ad propria redierunt. Interim anno domini MCCCII-o in festo sancti Felicis in Pincis idem rex Andreas, in castro Budensi requieuit in domino, et sepultus est in ecclesia S. Iohannis Euangeliste apud Fratres minores.

XC. *Dux Vencezlaus de Bohemia inducitur.*

Postea mortuo rege Andrea barones regni eodem anno in duas partes celerius diuiduntur, ita quod Matheus, Omodeus, et Ugrinus

1) Subintēles: *puer.*

2) Toldy: Hungaria.

potentissimi principes in regno ac alii nobiles quamplures Carulo puero adhererunt, et eum regem nominabant uerbo non facto. Dominicus uero filius Stephani dicti Porch magister Thauarnicorum quondam regis Andree, Demetrius filius Nicolai, Hericus filius Herrici, uiri ualde magnifici, cum Iohanne archiepiscopo Colocensi, et Andrea episcopo Agriensi, Emerico episcopo Waradiensi, Haab (133) episcopo Vaciensi, Anthonio episcopo Chanadiensi, Nicolao episcopo Boznensi, et Iacobo episcopo Scepsensi, cui usque uitam fuerat concessus episcopatus, in mense Iulio uersus Bohemiam processerunt ad regem Vencezlaum, ut regni susciperet gubernacula hungarorum, ne regni liberi libertatem amitterent in suscepcione per ecclesiam dati regis. Ad ipsum autem regem Bohemie ob hanc racionem posuerunt gressus suos, quia rex Othocarus, qui per regem Ladizlaum fuerat interfectus, sicut est superius enarratum, habuit in uxorem filiam domine Anne, filie Bele regis quarti, qui ex ea genuit filium nomine Vencezlaum, qui regnauit in Bohemia patre mortuo multis annis. Qui Vencezlaus uenire noluit, sed filium suum ex filia imperatoris Rodolphi procreatum et genitum nomine similiter Vencezlaum in quadam uila Godin uocata circa Morouam ex parte Bohemie, quo prefati nobiles et episcopi conuenerant, in regem hungaris tradidit naturalem. Et ipsi confectis instrumentis literarum, et roborato fidei firmamento unanimiter susceperunt. Abhinc Te deum laudamus altissime proclamantes ad Albam ciuitatem regiam deuenerunt, ubi Iohannes archiepiscopus Colocensis cum episcopis aliis superius nominatis honorifice eum coronarunt. Sedes namque tunc archiepiscopatus Strigoniensis uacabat. Inde Budam uenientes, ibique Iohannes archiepiscopus obdormiuit in domino, et Iacobus episcopus Scepsensis quieuit in pace. Tumulantur autem in ecclesia sancti Iohannis apud Fratres minores.

XCI. Rex Ladizlaus reuertitur ad patriam suam scilicet Bohemiam.

Postea rege iam dicto, quem Hungari Ladizlaum uocauerunt, in Buda degente nullum castrum, nulla potencia seu potestas, nullum ius regale, sicut Carulo puero, ex parte baronum restituantur. Sed (134) una pars regni Carulum, altera Ladizlaum regem appellabant nomine tantum, sed non re uel effectu regie maiestatis, seu potestatis. Tunc rex Vencezlaus pater Ladizlai nouiter coronati, uidens et considerans palliatas uersucias hungarorum anno domini MCCCIII-o cum multitudine exercitus Pannoniam est ingressus, et

iuxta Danubium circa Pesth aliquantulum residens, Ladizlaum filium suum cum corona regni accipiens et Ladizlaum filium Vernerii rectorem seu iudicem budensem, in suum regnum in pace reuertitur.

XCII. Papa per sacerdotes budenses excommunicatur.

Eodem tempore Frater Nicolaus de Ordine Predicatorum episcopus Hostiensis Cardinalis, apostolice sedis auctoritate suffultus, in Hungariam pro Carulo aduenit. Qui Bude residendo diebus aliquot, uidens se nichil posse proficere, reuersus est in curiam et ibi mortuo Bonifacio VIII in summum pontificem eligitur et creatur et Benedictus appellatur. In suo autem recessu ciues ciuitatis budensis pro quodam casu in interdictu reliquerat. Interdictum quippe religiosis et plebanis stricte seruantibus, surrexerunt pseudo-sacerdotes et perfidi, qui manifeste diuina populo celebrabant, et sacramenta ecclesiastica ministrabant publice interdictis. Insuper malum malo cumulantes perniciosius, conuocato populo, accensis lucernis summum pontificem Christi uicarium, archiepiscopos et episcopos uniuersos regni Hungarie, ac uiros religiosos communiter excommunicatos altis uocibus promulgabant. Hoc factum est castrum budense quodam dicto Petumano regente, quem Ladizlao captiuatorum rex prefecerat Vencezlaus.

XCIII. Dux Ottho introducitur.

(135) Interdum uero filii Herrici, et quidam alii nobiles Otthonem ducem Bauarie subintroducunt in regem Hungarie, qui ueniens et coronam regni a Vencezlao oblatam petiuit sibi dari, ac secum ferens anno domini MCCCV-o Albam regalem ciuitatem petiit ut ibi coronaretur legitime in regem. Quem Benedictus episcopus Wesprimiensis et Frater Anthonius episcopus Chanadiensis in regem inuenerunt, et dicta corona regia coronarunt. Inde Budam ueniens, et in die sollempni — in decoro regio coronam sanctam habens in capite per omnes plateas et uicos incedebat eques cum populo copioso, ut cunctis se esse regem legitimum publicaret. Qui in breui terram Erdelw cum Beke filio Thome censuit uisitare, ubi Ladizlaus Woyuoda ipsum captiuauit et in castro suo tenuit uinculatum multis diebus. Qui miserabili fortuna sibi occurrente, de regno expellitur hungarorum.

XCIV. *De inuencione sacre corone.*

Nec hoc pretermittendum est, quod cum sacra corona per dictum Otthonem ducem ad Hungariam portaretur, propter timorem hostium fecit illam includi per artem tornatoriam in flasconem. Cum autem equitaret cum suis sub noctis silencio in strata publica, in qua plurimi uiatores transibant, casu de sella corrigiis, ubi erat flasco ille ligatus, quasi uas uinariū, nullo uidente cecidit resolutus. Postmodum uero luce clarescente, dum uidissent non esse thesaurum illum preciosum, quo citius potuerunt, timore percussi, retro celeriter cucurrerunt. Quam coronam inter multos transeuntes in terra iacentem in medio publice strate inuentam a nemine repererunt. Forsitan ceciderat (136) in prima uigilia noctis, reinuenta est autem sequenti die circa tempus non dubium uespertinum. Mirum certe et miraculum non tacendum! Quid enim per hoc quod illa corona cecidit intelligo, nisi quia dux ille usque uitam suam portare non potuit hanc coronam, sed amisit de capite coronam ipsam pariter et honorem. Quid est quod a nullo inuenta, sed ab ipsis qui portabant? nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo priuaretur. Quo facto in eisdem euentibus Ladizlaus filius Werneri de captiuitate regis Vencezlai anno fere tercio liberatur, et cum Iohanne filio Chaak castrum budense per portam que est iuxta synagogam iudeorum feria quinta post festum beate Petronelle uirginis noctis in silencio subintrauit et quosdam ciues budenses suos aduersarios et proditores inuasit subito et destruxit. Peturmanus autem iudex ciuitatis nudus fugiens, uix euasit. Duos enim ex ipsis ciuibus, scilicet Martunherman¹⁾ et magistrum Martinum, iuratos ciues de duodecim, in caudis equorum per uicos et plateas ciuitatis crudeliter trahi fecit et eorum ossa ignibus concremari. Bona eorum obtinuit et possedit. Sacerdotes insuper illos perfidos superius nominatos manibus cathenatis et pedibus Thome Strigoniensi archiepiscopo destinauit. Quos idem archiepiscopus carceri mancipauit, et in eodem tristem spiritum emiserunt.

XCv. *Dominus frater Gentilis Cardinalis uenit in Hungariam.*

(137) Cum igitur puer Karolus absque regni solacio in Hungaria moraretur, Frater Gentilis tituli sancti Martini in montibus presby-

---

1) Toldy: Marcum Hermann.

ter Cardinalis de ordine Fratrum minorum ex autoritate summi pontificis plenaria anno domini MCCCVIII-o Pannoniam intrauit. Uno siquidem anno in pace transacto anno domini MCCCIX-o constitutione terribili promulgata, nobiles regni anathematis uinculo innodauit, pauperibus uero et diuitibus uniuersis diuina strictius interdixit. Et hec fecit illis nobilibus, qui iura regalia et reginalia nolebant restituere regi Carulo supradicto, et qui eum regem minime appellarent. Ladizlaum uero Voyuodam Transiluanum speciali excommunicatione feriens, eo quod coronam regni, quam ab Othone duce dum eum captiuauerat, receperat, indebite detinebat. Et quia filiam suam idem Ladizlaus tradiderat filio Stephani regis Seruie scismatico in uxorem. Quapropter cum prefati nobiles extra cimiteria corpora iacentia conspicerent defunctorum, amaro spiritu perturbati, anno domini MCCCX-o congregati in campum Racus circa Pesth Carulum sepe dictum in regem concorditer susceperunt, et Albam properantes, feria quinta in octauis sancti regis Stephani sollempniter cum leticia coronarunt cum sacra corona a Ladizlao Voyuoda restituta. Anno eodem papa Clemens quartus, per cruciferos sancti Johannis inter christicolos mundi huius inestimabilem thesaurum fecit sagaciter procurari ad passagium generale pro terra sancta expugnanda; tradens dictis cruciferis gratiam singularem, pecuniam largientes ab omnibus criminibus absoluendi usque ad continuos quinque annos. Sed postea de illo tanto thesauro nichil factum uidimus effectiue.

XCVI. Pugna regis Karoli prope Cassam cum suis contra Matheum et filios Omodei.

(138) Anno domini MCCCXII-o cum rex Carolus regale castrum Sarus uocatum a Demetrio filio Nicolai ex mandato Mathei potentissimi principis possessum suis uiribus obsideret, idem Matheus filius Petri de Trinchinio mille et septingentos milites lanceatos conducticios, et omne penitus suum posse contra regem in adiutorium Demetrii destinauit, ut ipsum regem de sub castro procul pelleret prepotenter. Principes autem exercitus Demetrium supra dictum, et Abam dictum pulchrum siue magnum constituit. Quorum aduentum rex audiens, putauit se non posse resistere, in Sepes se recepit. Cui Scepsenses equites pariter et pedestres fideliter concesserunt, cum quibus rex hostes suos audacius est aggressus. Qui interdum ciuitatem Cassa uocatam expugnare ceperunt, pro

Luptă dintre regele Carol Robert și voevodul Basarab.
Anul 1330.

morte Omodei Palatini, quem in Cassa cassenses theutonici uel potius Saxones peremerant innocentem. Quibus cum exploratores conclamarent regis aduentum, dimissa ciuitate intrepidi obuiam regio exercitui processerunt. Et ad locum pugnandi magis aptiorem rex et ipsi plurimum festinabant, quem locum ipsi prinitus occuparunt. Rex interim in quadam valle circa Harnad cum exercitu confessione sacramentali premissa, et absolutione accepta, susceptoque domini corporis sacramento, a cruciferis supradictis, mori se per omnia parauerunt. At ipsi durissimi pacis hostes bellica arma induti, de montis cuiusdam cacumine, in vallem prefatam protinus certaturi obuiam regi descendebant, et in latere dicti montis, feria sexta in festo sanctorum Viti et Modesti prelium durissimum est commissum, quale a tempore tartarorum in Hungaria non contigit celebrari. In quo prelio de familia regis Kokos filius Stephani dicti Porch, et Stephanus filius Bagen ¹⁾, Ladizlaus filius Thome, Jacobus filius Aladarii, Michael filius Petri (139) Gurke et Michael filii Gurke et Petrus castellanus de Bereg preclari nobiles corruerunt. Gurke sub uexillo regis uexillarius existens occisus, uexillo regis cadente, sub uexillo cruciferorum rege pugnante. Ex parte uero altera Demetrius filius Nicolai et Aba principes exercitus, ac duo filii Omodei mortis iaculo uulnerati prepropere ceciderunt, et alii quamplurimi letaliter sauciati ibidem et alibi mortis debita persoluerunt; et licet ex parte regis plures ceciderunt, tamen rex uictoriam obtinuit gloriose. Quod factum a deo esse credimus et fatemur.

XCVII. Obitus domine Marie prime uxoris regis Karoli.

Anno domini MCCCXV.o domina Maria prima consors domini regis natione polona filia ducis Kasmerij tercio die post festum beate Lucie uirginis et martyris in Themeswar uite cursum feliciter terminauit, et in Alba regali in ecclesia beate uirginis terre gremio commendatur. Anno domini MCCCXVIII.o accepit rex dominam Beatricem filiam regis romanorum sororem regis bohemorum de terra Luchumburgensi, que in reuolucione eiusdem anni obdormiuit in domino, et Waradini in cathedrali ecclesia tumulatur. Eodem anno ecclesiam beate uirginis albensem, que frequenter incendio uastabatur, incepit rex tegere plumbeis tegumentis, et cum gloriosa

---

1) Toldy: Bageri.

testudine decorare. Insuper eciam columnnis firmissimis stabilire. Eodem anno mortuus est Matheus palatinus.

XCVIII. Rex Karolus ducit in uxorem dominam Elyzabeth.

(140) Anno domini MCCCXX-o accepit rex Karolus filiam Ladizlai, regis polonorum Elyzabeth nomine, de qua anno domini MCCCXXI-o habuit rex filium nomine Karolum. Qui puer mortuus est eodem anno quo natus est, et in Alba sepultus. Anno domini MCCCXXIV-o in Vyssegrad in festo sancti Remigii de eadem regina rex genuit filium nomine Ladizlaum.

XCIX. Fundatio claustri Lypuensis.

Anno domini MCCCXXV-o incoavit dominus rex Fratribus minoribus edificare ecclesiam in Lyppua ad honorem beati Lays noui sancti, episcopi tholosani et confessoris, qui fuit frater carnalis patris sui, scilicet primogenitus regis Sycilie, filius Marie regine, filie Stephani regis Hungarie, filii Bele quarti, professor uoto et habitu ordinis Fratrum minorum.

C. Ludovicus nascitur.

(141) Anno domini MCCCXXVI-o III-o Nonas Martii natus est eidem regi filius, quem nomine huius sancti confessoris consanguinei sui Lays pre gaudio appellauit. Anno domini MCCCXXVII feria quarta ante Dominicam ramis palmarum ecclesia beate uirginis de Alba regali quamuis plumbo tecta fuisset contra incendium ut superius memini, tamen flebiliter est combusta, et tota plumbea materia in laminas producta de tecto eius a facie ignis uehementis fluxit liquide sicut cera, excepto uno campanili, quod supra sacristiam est, ubi sanctorum reliquie quamplurime posite conseruantur; quod nemo dubitat eorum meritis remansisse. Sed nichilominus eandem ecclesiam postea iterum plumbo textit.

CI. Andreas dux nascitur.

Eodem anno in festo sancti Andree apostoli natus est ei filius, quem Andream appellauit.

CII. *Felicianus uulnerat dominam Elyzabeth reginam.*

Anno domini MCCCXXIX mortuus est Ladizlaus filius eius. Cum autem hysdem temporibus regnum Hungarie pacis optate tranquillitate gauderet et securum esset ab hostibus circumquaque, pacis emulus et inuidie seminator dyabolus misit in cor cuiusdam militis nomine Feliciani de genere Zaah, inueterato dierum, et canicie iam respersum ut dominum suum regem Karolum, et dominam Elyzabeth reginam, et duos filios eius Lays et Andream occideret gladio uno die. Qui Felicianus per Matheum de Trinchinio quondam palatinum fuerat exaltatus. (142) Tandem relicto Matheo uenerat ad regem. Quem rex regio fauore diligens, securo ingressu, regis ianua absque obice sibi patebat. Porro cum rex una cum regina et filiis suis prefatis anno domini MCCCXXX.º XV.º Ka. May feria quarta post octauas Pasce in suburbio castri Wysegrad in domo sua pranderet, ante regis mensam clam subintrando idem Felicianus astitit, et euaginato acutissimo gladio, uehementissimo impetu more canis rabidi inmisericorditer regem reginam filiosque uoluit iugulare. Sed misericordia misericordis dei prohibente, quod uoluit non potuit effectui mancipare. Tamen regis manum dexteram leuiter uulnerauit. Sed proh dolor! regine dextere manus quatuor digitos, quos pauperibus et miserabilibus atque abiectis personis misericorditer in elemosinis extendebat, protinus amputauit. Cum quibus etiam digitis innumerabilibus ecclesiis paramenta uaria consuebat et altaribus sacerdotibusque ornamenta de preciosis purpuris trans mittebat, et calices indefesse. Cum etiam pueros regios ibidem astantes uellet occidere, pedagogi puerorum, uidelicet filius Gyula de Kenesich, et Nicolaus filius Iohannis Palatini se interponentes, euadentibus pueris memoratis, letaliter uulnerantur in capite. Tunc Iohannes filius Alexandri in comitatu potokensi bone indolis iuuenis uicedapifer regine tunc existens, in ipsum Felicianum quasi in cruentam bestiam irruit, et cum bicello inter collum et scapulam fortiter feriendo transfixit, et ad terram deiecit. Hinc et inde per hostia gladiatores milites regis gladiis terribilibus membratim miserum laniantes, quoddam quasi monstrum gladiis effecerunt. Caput eius Budam mittitur, manus et pedes aliis ciuitatibus destinantur. Denique filius eius unicus adolescens, et unus sibi fidelis famulus fugam capientes euadere minime potuerunt, in caudis equorum uite terminum perceperunt. Quorum omnium cadauera canes in platea cum ossibus corroserunt. Et dignum quippe erat ut Felicia-

nus, qui multos christicolos membris eius feraliter mutilando priuauerat, ipse membris omnibus iusto dei iudicio priuaretur; et qui fuerat tortor pauperum indefessus(143) a communi morte hominum exclusus canina et subitanea morte moreretur, ut quasi canis cum canibus perciperet porcionem. Filia quoque eius Clara vocabulo uirgo pulcherrima de aula regia extrahitur, et naribus cum labiis turpiter mutilatis solum dentibus patefactis, et octo digitis amborum manuum amputatis pollicibus saltem remanentibus per plurius ciuitatum uicos et plateas perducta in equo semiuiuua et misera proclamare compellitur in hec uerba: Qui regi infidelis est per omnia recipiat talionem. Altera insuper filia Feliciani maior Sebe nomine cuidem nobili nomine Kopay matrimonialiter nupta, ante castrum Lewa iussu Emerici dicti de Bechei castellani ipsius castrum capite truncatur et ipse Kopay in captiuitatis uinculo mortis debitum soluit. Filii eiusdem insuper in insulam marinam per cruciferos transportantur, nunquam terram natiuam reuisuri. Multi denique de ipsius genere Feliciani nobiles trucidantur.

Sic igitur Felicianus infelix lese maiestatis crimen incurrit, turbauit regnum, extinxit semen proprium, suam gentem infamauit, habuit regnum, extinxit semen proprium, suam gentem infamauit, et perdidit esca canum effectus, solutus a seculo ligatus est in baratro, ac sepultus in inferno: mundo extitit fabula, et infidelibus disciplina. Tam enorme factum uno die uix creditur accidisse. Hucusque quo istud accidit rex Karolus uentis prosperis nauigauit et crispantia maris equora sue fortune carina ad uotum sulcauit. Sed iam fortuna uertibilis auersa ¹⁾ facie ualefaciens terga uertit, quia undique bellis insurgentibus sua expedicio uincebatur; pedum etiam ac manuum dolore nimium torquebatur.

CIII. *Rex uadit cum exercitu contra Bazaraad* ²⁾)

(144) Nam anno eodem quo Felicianus indigne memorie periit, uidelicet anno domini MCCCXXX cum rex copiosum exercitum con-

1) Toldy: aduersa.

2) V. Motogna, Iarăși lupta dela Posada in *Rev. Ist.* IX, p. 81, reproduce un document din Blagay, családoklevéltára p. 110 sq. in care chiar regele personal vorbește despre lupta dela Posada:

După un preambul Karului, Dei gratia . . . . . spune că recompensează pe credinciosul Nicolae, fiul lui Radoslau, fiul lui Wahonik și continuă:

Primo siquidem, dum nos tempore iam elapso, propter occupationem

gregasset, non tamen totum suum posse, quia ad confinia regni sui in diuersas expeditiones contra aduersarios eiusdem regni, quam plurimos destinauerat pugnatores. Ipse uero per Zeurim in mense Septembri transtulit se in terram Bazarad Woyuode Vlachorum, ad induccionem Thome Woyuode transiluanii, et Dyonisii filii Nicolai filii Jancha, que terra est inhabitabilis genti ignote; ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultancium traderet possidendam: cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persoluisset. Cum autem rex Zeurim et castrum ipsius recepisset Dyonisio tradidit memorato omnia cum dignitate banatus. Quo facto Bazarad regi sic mandauit nuncios per honestos: Quia vos domine mi rex laborastis in conuocacione exercitus, laborem uestrum recompensabo VII milibus marcarum argenti. Ipsam etiam Zeurim cum suis atinenciis que nunc habetis pre manibus per potentiam, pacifice uobis tradam. Insuper censum quo teneor uestre corone, fideliter persolui faciam omni anno. Et nichilominus unum ex filiis meis uestre curie ad seruiendum deputabo, cum meis pecuniis et expensis, tantummodo reuertimini in pace uestra et personarum periculis precauete; quia si ueneritis ulterius, periculis minime euadetis. Quo audito rex elata mente in tale uerbum prorupit nunciis sic dicens: Sic dicite Bazarad: Ipse est pastor ouium mearum; de suis latibulis per barbas suas extraham. Tunc quidam fidelis baro Donch nomine, comes de Zolio et de Liptou, sic ait regi: Domine cum magna humilitate uobis et ad honorem uestrum ipse Bazarad loquitur, ideo regie benignitatis fauorem et plenam dileccionem gracie sibi uelitis

---

terrarum et confiniorum regni nostri rationabilibus ex causis animum nostrum regium mouentibus, cunctorum etiam prelatorum et baronum ac regni nostri procerum uniuersorum ad id habito consilio prematuro, illum seuum Bozorad, Vayuodum Volahorum, rebellem et notorium emulum nostrum, diffidassetus et, congregato nostro ualido exercitu, in terram suam transalpinam, gentibus nostris ignotam, nostro regio culmini subiciendam, se transtulimus, ubi, certis diebus sine prelio inter alpes et montes per latibulos se moventes, fere omnibus edilibus hominum et equorum destituti laborabamus, factaque treuga cum predicto Bozorad, data fide sua perfida ut nobis uti regi pararet ac securum, exinde redeundi simul cum exercitu nostro iter preberet, confidentes de fideiscismatici, in quo non fides, sed error fidei existit, reuertebamur et cum gentibus nostris in quadam via perpetue anathemati data, ex utraque parte ripis pre eminentibus circumsepta et ante, unde patentior erat, in pluribus locis indagibus fortiter circumsepta et Volahorum pugnatorum gentium dicti Bozorad multitudine obsessa, asperrime circumquaque rabide et uehementi impetu, in-

per (145) uestras literas remandare. Tunc rex uerbum superbie et comminationis superius propositum iterauit. Relicto consilio saniori, protinus ultra pugnaturus processit. Et cum sibi et suis in terra incognita et inter alpes et montes siluarum uictualia inuenire nequerent, famis inedia ipse rex milites et equi sui laborare protinus ceperunt. Quo facto treuga ordinata cum Bazarad, et data fide ut ipse regi pareret, et securitatem regi cum suis omnibus redeundi preberet, et iter rectum ostenderet; rex reuertebatur securus, confidens de fide perfidi scismatici. Venit in quandam uiam cum toto exercitu que uia erat in circuitu et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa, et ante unde erat dicta uia patencior indagibus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta per Vlachos. Rex autem et sui omnes nichil tale quid penitus opinantes, in ripis undique Vlachorum multitudo innumerabilis superius discurrendo iacula iacientes super regis exercitum, qui erant in fundo depresso uie, que nec uia dici potest, sed quasi nauis stricta, ubi propter pressuram cadebant dextrarii fortissimi cum militibus circumquaque. Quia nec ad ripas utriusque lateris uie propter precipitium ascendere poterant contra Vlachos, nec ultra procedere, nec fuge locum habebant propter indagines ibi factas; sed erant omnino sicut pisces in gurgustio, uel in rethe comprehensi. Cadebant iuuenes et senes, principes et potentes sine delictu. Darauit quippe sic iste miserabilis euentus a sexta feria usque ad secundam feriam, in quibus diebus collidebantur inuicem milites electi, sicut in cunis mouentur et agitantur infantes, uel sicut arundines que uento mouentur. Facta est autem ibi strages maxima, et cecidit militum

---

nos et nostrum irruendo exercitum diversis modis horrendis, caninosis insultibus, fundarum iaculis et aliis crudelium uerberum ictibus afficiendo, gladiis ferunt turmas nostras sagittas lanceasque suas inebriant sanguine occisorum, undique ut muro obstructi momordiuis (*sic*) uerberum plagis, ubi nec ultra procedere, nec fuge locum habere poteramus, ceu pisces in gustrio vel sagena comprehensi, ad plasmatorem omnium rerum, protector noster aspice Deus, alta suspiria clamantes, in eodem Ihesu Christo pro nobis crucifixo et eius sacre genitricis simul cum sanctis omnibus, cum paucis nostris collateralibus, diuino tutamine, scutis desuper facto uelamine creberrimos et in hoc (*sic*) ictus gladiatorum, sagittarum, lancearum, et aliorum nonnullorum iaculorum super se tollendo, uelut imbres pluuiarum, vitam a mortis impetu arctius evitare cogebamur. Ubi prefatus Nicolaus, iuuenis atleta, ut tiro fortis, fidelis noster, uehementi spiritu ac mentis nostre intuitu, leonina ferocitate, viribus resumtis in uirtute sui militaris brachii, cunctis tamen suis feramentis de suo ad terram ruptis, corpore tantum scuto et acutissima sua vibrata lancea,

et principum ac nobilium incomputabilis multitudo, feria sexta in uigilia beati Martini, et post in sequenti. Ibi etiam occubuerunt tres prepositi, uidelicet: Magister Andreas prepositus albensis ecclesie, uir ualde uenerabilis, uice-cancellarius regie maiestatis existens cum sigillo regis periit. Item Michael prepositus de Posoga, et Nicolaus prepositus de Alba transilvana. Item Andreas plebanus de Sarus et Frater Petrus de ordine Predicatorum, uir honestus, dire mortis poculum acceperunt, quia in cerebra capitum eorum ligneos clauos miserabiliter affixerunt. (146) Quidam etiam sacerdotes qui erant capellani regis sunt occisi. Cumanorum denique corrui intestimabilis multitudo. Caduera enim omnium, tam uirorum ecclesiasticorum quam laicorum nobilium in loco certaminis ibidem tempus resurrectionis generalis expectant; nec cari eorum potuerunt suos dilectos propter hostium incursus aliquatenus rehabere. Tulerunt enim Vlachi multos captiuos, tam uulneratos quam illesos, et acceperunt plurima arma uestesque pretiosas omnium elisorum, pecuniamque in auro et argento, in uasis pretiosis, et baltheis, et multa marsupia latorum grossorum, et equos multos cum sellis et frenis, que omnia portauerunt et tradiderunt ipsi Bazarad uoyuode. Rex autem mutauerat armorum suorum insignia quibus induerat Deseu filium Dyonisii, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt. Rex uero ipse cum paucis pro tuitione suorum aliquorum fidelium uix euasit. Stabant enim in circuitu eius quasi muri lapidei: magister Donch cum Lazizao filio suo, et militibus aliis de familia regis; et Magister Martinus filius Berend, qui omnes ictus gladiatorum et sagittarum super

---

rursum in aciem offensorum nostrorum se uiriliter contulit pugnaturus, caput nostrum priusquam suum fideliter defendendo coram oculis nostris, quinque fortiores Volahorum pugnatore qui pre cunctis caput nostrum regium orbare festinabant, sua ueloci agilitate occisit et preceps in terram uita exutrostravit, ubi et ipse Nicolaus miles ex aduerso sex uulnera ad caput et humera sua tulit non modica, et fere uiginti quinque suos nobiles familiares dimisit interemptos. Illico, fauente Domino lassata feruentia pugnantorum, qui, de muro se ad latum dextrum trudentes, hinc inde peditantes, ex inopinato conflictu, uolente Altissimo, qui cuncta solus preordinat, fuge presidio coacti et a loco elongati, ad salubriorem processimus tempus et exinde redditum sumpsimus ad propria (urmează donațiunea pentru meritele căștigate).

Datum per manus discreti uiri magistri Andree lectoris quinqueecclesiensis, aule nostre uicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno Domini MCCC tricesimo quinto idus decembris regni autem nostri uigesimo (Vezi *Introducerea*, nota 76).

se recipiebant, uelut ymbres pluuiarum, ut regis uita a mortis impetu seruaretur. Cadebant etiam in circuitu exercitus undique de canina multitudine Vlachorum quasi muſce, que perdidierunt suauitatem unguenti, cum christianum populum, et unctos christi sacerdotes immisericorditer percusserunt. Quorum Vlachorum numerum ibi per hungaros occisorum, subtilis solummodo infernalis compotista collegit. Rex autem cum tali eventu uenit in Vysegrad. Porro cum hungari fortissima et durissima prelia ubique gessissent, istud tamen eis accidit, ne propter uictoriarum frequentiam superbirent, uel certe post superbiam precedentem corriperebantur, ut humilitatem discerent, et docerent, quatenus diuine dilectionis gratiam per paterne correctionis flagella uberius mererentur: quia illos corrigit deus pater, quos diligit.

Explicit secunda cronica Hungarorum.

Dezastrul armatei ungurești. Fuga lui Carol Robert.
Anul 1330.

CRONICA PICTATA DELA VIENA.

În anul Domnului 1358, în ziua de marți, după Înălțare, s'a început această cronică care tratează despre faptele cele de demult și cele de acum ale Ungurilor, despre originea și propășirea lor, despre victoriile și vitejia lor, fiind culesse datele din diferite cronici mai vechi, căutând adevărul și dând la o parte orice minciună. În numele Domnului, amin.

Prologul cronicei Ungurilor.

«Prin mine cârmuiesc regii», zice Dumnezeu Domnul prin gura înțeleptului Solomon, în capitolul al optulea al Proverbiilor sale. Dumnezeu cel prea mărit între sfinți, de o maiestate mînnunată, a căruia înaltă și neștirbîită înțelepciune este fără de margine și fără de sfârșit, orînduiește cu dreapta-i judecată deopotrivă și cele din cer și cele de pe pămînt. Deși el preaslăvește pe toți slujitorii săi și-i încarcă de mari onoruri și-i face stăpîni ai fericirii celei cerești; totuși, pentru ca să răsplătească pe cei vrednici cu vrednicie, ridică la demnități înalte și-i împărtășește cu o mai bogată răsplată pe cei pe cari îi găsește mai demni și pe cari îi recomandă meritele lor excepționale. Aceasta iese în evidență mai strălucit din superioritatea regilor celor distinși și din victoriile celebre raportate de regii Ungurilor cari, sprijiniți de ajutorul autorității divine, după ce au biruit în lupte cu vitejie, distrugînd fortărețele regilor și ale împăraților, au ajuns în războaie astfel de eroi, că nimenia nu le-a mai putut rezista. Aceasta se vede scris, negru pe alb, în vorba oracolului divin: «Prin mine, zice Dumnezeu, iar nu prin meritele lor proprii, domnesc și vor domni regii Ungurilor». Când pentru întâiași dată se manifestă autoritatea divină care are să aducă cu sine biruința de neîntrecut, zice: «prin mine însumi, care sunt de

o nesfârșită virtute și care pot să ajut pe toți pe câți îi am înaintea mea. Fiindcă eu voi uide și eu voi face să trăiască, eu voi lovi și eu voi tămădui, și nu este nimenea care să poată scăpa din mâinile mele; eu ridic din pulvere pe cel sărac și-l fac ca să șază împreună cu principii și să ocupe tronul regesc». De aceea el adaugă: «Numai acei regi câmmuesc cari au cu ei dreptatea și justiția, limpezimea înțelepciunii, liniștea răbdării, pietatea îndurării, după vorba sfântă a Proverbiilor XX: «Mila și dreptatea sunt paza regelui, iar îndurarea îi întărește tronul». Și de asemenea spune Scriptura într'alt loc: «Regele înțelept șade pe tron și înlătură orice rău numai cu privirea sa». Și iarăși Solomon zice în cartea Înțelepciunii VI: «Regele înțelept și plin de milă este temelia poporului, el îndepărtează pe cei nelegiuți și scapă din mâinile tiranilor popoarele robite». Toate acestea s'au împlinit față de regii Ungariei cari, biruind pe toți tiranii, au izbutit să facă popoarele Ungariei ca să trăiască în frumusețea păcii și în liniștea plină de bogăție, fiindcă ei, mai presus decât ori cari alți regi, au avut teamă de Dumnezeu Domnul. De aceea în capitolul XVII al Deuteronomului stă scris: «Dumnezeu, vorbind despre regi, grăiește: Regele odată ales, după ce se va fi așezat pe tronul regatului său, va copia legea lui Dumnezeu, o va purta totdeauna cu sine și o va citi în toate zilele vieții sale, ca să învețe să se teamă de Domnul Dumnezeu și să-i păzască vorbele lui, trecute în lege, pentru ca să domnească, el și fiii săi, mulți ani pe pământ și să aibă o slavă vecinică». Originea, începutul, plecarea din Scitia a acestor regi, anume ai Ungurilor, o voi descrie pe rând, după diferitele istorii ale învățaților sfinți.

I. Prima origine a Ungurilor, după sfânta Scriptură.

După cum scrie autorul Scripturii, în capitolul al zecelea al Facerii: Iată cari sunt urmașii fiilor lui Noe și din acești trei fii ai săi și anume din Sem, Cam și Iaphet au ieșit, după potop, șaptezeci și două de națiuni. Din Iaphet cincisprezece, din Cam treizeci, din Sem douăzeci și șapte. Acestea s'au risipit în cele trei părți ale pământului. Lui Sem i-a căzut la sorți Asia, lui Cam Africa, iar lui Iaphet Europa. Căci, după cum spune Iosephus, fiii lui Iaphet au luat în stăpânire regiunea nordică, dela munții Taurus și Amanus din Sycilia (Scitia) și Siria până la fluviul Tanais, care este

în Scitia ¹⁾). Același lucru îl confirmă și Sfântul Ieronimus, în cartea sa despre Chestiunile Ebraice, că fiii lui Iaphet au stăpânit în Asia dela munții Aman și Taurus până la fluviul Tanais, iar în Europa până la Gades, lăsând localităților și popoarelor numiri dintre cari, în urmă, foarte multe s'au schimbat, iar altele au rămas aceleași, sau aproape aceleași sau numai asemănătoare. Fiii lui Iaphet sunt: Gomer, după care s'au numit Galatii și în urmă Galicii, cari sunt părinții Francilor, numiți astfel după un oarecare Francio, fiul lui Paris, fiul lui Priam, primul rege al Troiei. Aceștia venind din Troia, după dărîmarea acestei cetăți, în Pannonia care, odinioară, în vremea lui Alexandru cel Mare, se numea Grecia Superioară, au construit, la poalele muntelui Sicaan, de lângă fluviul Istru, care pe nemțește se numește Dunăre, o cetate foarte întărită, căreia i-au dat numele de Siccambria, după muntele Sycca și au rămas aci patru sute de ani înainte de întruparea lui Christos; în urmă, temându-se de popoarele din răsărit, au trecut în ținuturile din apus și au ocupat regiunea de lângă fluviul Sakana ²⁾), căreia i-au dat numele Francia, după ducele lor Francio și cetatea lor principală au numit-o Paris, după numele tatălui acestui Francio. Al doilea fiu al lui Iaphet, Magog, din care, după Sfântul Ieronimus, descind Scitii apoi Maday, după care s'au numit Mezii; Iauan, după care se chiamă Grecii; de aceea pe ebrește Grecia se numește până în ziua de astăzi Iauan; și Tubal, din care se pogoară Spaniolii; și Mesoch, din care se trag Capadocienii; de aceea la ei, până în ziua de astăzi, se găsește cetatea Mazecab; și Tyras, după care s'au numit Tracii. Apoi fiii lui Gomer: Assenech, din care se trag Troianii; fiii lui Iauan Elyza, după care s'au numit mai întâi Elyseii, apoi Eolizii; și Tarsis, din care au descins Cylicii. De aceea și cetatea lor metropolă s'a numit Tharsus. Aci s'a născut apostolul Paul, după cum se vede în Faptele Apostolilor, în capitolul al douăzeci și unulea și următorul: «dela aceștia s'au împrăștiat însulele de popoare în țările lor, fiecare cu limba sa». Aceasta o spunem aci prin anticipare, fiindcă faptul s'a petrecut mai târziu, în timpul despărțirii limbilor. Iar fiii lui Cam sunt: Chus, după care s'au numit Etiopienii de aceea în evreește Etiopia se numește Chus; și Mezarim, din care pogoară Egiptenii, de aceea în evreește Egiptul

1) Cf. *Introducerea*.

2) *Sakana* este desigur *Sequana*.

se numește Mazarim. Phuth din care descind Sibii; aceștia la început s'au numit Phutei; de aceea se găsește aici un fluviu care până în ziua de astăzi se numește Phut. Și Chanaan, după care s'au numit Chananeii, a căror țară a fost dată în urmă fiilor lui Israil. Iar fiii lui Chus: Saba, după care s'au numit Sabeii; Evila, din care purced păgânii; și Sabatha, din care purced Sabatenii. În urmă Chus a dat naștere lui Nemproth. Acesta a fost cel ce a pus la cale pe urmașii lui Noe să zidească o cetate și un turn împotriva lui Dumnezeu, și despre care se vorbește în capitoul al unsprezecelea din cartea Facerii. De aceea se spune în Scriptură: „Acesta a început să fie puternic pe pământ și prin puterea sa și-a supus sieși pe ceilalți și cu deasila i-a pus să muncească pentru el». De aceea spune mai departe Scriptura: «Și era el un vânător strajnic, adică un prigonitor de oameni, în fața Domnului, căci nimica nu rămâne ascuns înaintea ochilor acestuia». De aci a ieșit proverbul, adică vorba comună în gura tuturor: „ca și un Nemproth». Căci, în urmă, de câte ori se ivea cineva prigonitor pe oameni, îi se spunea, e un al doilea Nemproth sau asemenea cu Nemproth. Domnia acestuia a fost la început în Babilon și urmașii săi au stăpânit regiunile de lângă marea oceanului.

Din toate acestea se vede lămurit că nu este adevărată ideea acelor cari susțin că Hunor și Magor, părinții Ungurilor, ar fi fost fiii lui Nemproth care a fost fiul lui Chus, care a fost fiul lui Cam, blestemat de Noe; atât pentru că atunci Ungurii n'ar fi din neamul lui Japhet, după cum afirmă sfatul Ieronimus, cât și pentru că Nemproth n'a locuit niciodată lângă fluviul Thanais care se găsește în Orient, ci lângă marea Oceanului.

Deci, după cum spune sfânta scriptură și sfinții învățați, Ungurii au descins din Magor, fiul lui Japhet care, în anul al cincizeci și optulea după potop, după cum spune sfântul Sigilbert, episcopul din Antiochia, în Cronica popoarelor orientale, a intrat în țara Evilat și a dat naștere, cu soția sa Enee, lui Magor și Hunor, după cari s'au numit Maghiarii și Hunii.

II. Prima origine a răspândirii Ungurilor în Orientul Scitiei.

Intr'una din zile însă s'a întâmplat ca ei (Magor și Hunor) să pornească la vânătoare. Ieșindu-le în cale într'un deșert o cerboaică și ei urmărind-o până în bălțile Meotyde, ea fugea înaintea lor. Aci însă dispărând cu totul din ochii lor, deși au căutat o mai multă vreme, n'au putut-o găsi nici de cum. În cele din urmă, străbătând amintitele regiuni băltoase, au observat că acestea sunt potrivite pentru hrana turmelor lor. De aci întorcându-se la tatăl lor și luând învoiala acestuia, au intrat în regiunea băltoasă Meotyda, împreună cu tot ce aveau, cu gândul de a rămânea aci pentru hrana turmelor lor. Regiunea aceasta Meotyda este vecină cu patria lor Persia. Ea este înconjurată, în afară de un singur vad, din toate părțile de mare; are fluvii curgătoare și este bogată în livezi, păduri, pești, păsări și fiare. Intrarea și ieșirea de aci este anevoioasă. Intrând deci în țara băltoasă Meotyda, au rămas aci nemișcați cinci ani. În al șaselea an însă, ieșind de acolo, au găsit din întâmplare într'un loc pustiu stând fără bărbați în corturi pe soțiile și fiii fiilor lui Bereka¹⁾, cari la sunetul unei simfonii, sărbătoreau cu trompete o sărbătoare și dănuiau. Pe acestea răpindu-le repede le duseră cu toate lucrurile lor în regiunea Meotyda. Aceasta a fost cea dintâi pradă după potop. S'a întâmplat însă ca în acea luptă să fie prinse, între tineri, cele două fete ale lui Dule, șeful Alanilor, d'n cari pe una a luat-o de soție Hunor și pe a doua Magor. Din aceste femei și-au tras originea toți Hunii și Ungurii. Locuind mai multă vreme în regiunea băltoasă Meotyda, au ajuns ca să se sporească într'un popor puternic și ca acea regiune să nu-i mai poată nici cuprinde nici hrăni. Deci trimițând de aci spioni în Scitia, după ce au cercetat cu o rafinată și scrupuloasă șiretenie regiunea Scitiei au intrat în ea, ca în patria lor, având să rămână pentru totdeauna aci împreună cu copiii și turmele lor. Iar când au sosit în această țară, au aflat locuind în ea pe Alpruzi cari acum se numesc Pruteni. După ce au distrus sau au gonit și au ucis pe aceștia, sunt recunoscuți până în ziua de astăzi ca fiind posesorii acestei țări, deși fără voia vecinilor lor. Căci ținutul Scitiei se găsește în Europa și dintr'o parte se întinde spre răsărit până la marea Nordului, iar, din altă parte, se mărginește cu munții Rifei. Spre răsăritul ei este Asia, spre apus

---

1) *Bereka, Belar*, la Simon de Keza, p. 23; *Bular*, la Anonymus p. 70.

fluviul Ethul, adevă Donul. În adevăr popoarele ce trăesc acolo sunt neactive, dedate la superstiții, disprețuind natura, umblând după desfrâu, iubitoare de hojje; în general de o culoare mai mult neagră decât albă. Căci Scitia este, ca cuprins, o unitate, dar ea guvernare se împarte în trei regate și anume în Bascardia, Dencia și Măgoria. Ea are și 108 provincii ce odinioară fuseseră împărțite între cele o sută opt neamuri ale fiilor lui Hunor și Mogor, neamuri ce au ieșit din coapsele acestora, când pornind din băltoacele Meotyde au intrat în Scitia. De țara scitică însă se mărginește dinspre răsărit țara Iurianilor și după aceasta Tarsia ¹⁾; iar în urmă Mangalia ²⁾, unde se isprăvește și Europa. Iar în regiunea de miazăzi se găsește națiunea Corosmină și Etiopia care se numește India Minoră și după acestea între miazăzi și cursul fluviului Don se află un deșert de nepătruns, unde, din cauza intemperiilor climatei din acea zonă, sunt șerpi de diferite feluri, broaște cât porceii, basiliscus și mai multe animale otrăvitoare; tigri și inorogi se produc aci. Marea fluviu Don izvorăște din Scitia, de Unguri se numește Etul și, după ce străbate aci munții cei plini de zăpadă ce înconjoară Scitia, își schimbă numele și se chiamă Don. Lângă el spre Sud începe poporul Kytanilor și al Alanilor și în sfârșit prin trei guri se varsă în marea Rotundă ³⁾. Și un al doilea fluviu, cu numele de Togata ⁴⁾, foarte mare, izvorăște din țara Sciților. Acesta curge prin păduri pustii și străbătând bălți și munți plini de zăpadă, pe unde soarele nu lucește niciodată, intră în cele din urmă în Ircania și se îndreaptă spre marea Nordului. Lungimea Scitiei se spune că s'ar întinde trei sute șazeci de stadii, iar lățimea de una sută nouă zeci. Situația ei este așa de întărită că numai într'un singur loc foarte îngust se găsește un vad; din această cauză Sciții n'au fost supuși de nici un popor nici odată, nici chiar de Macedoneni și, de aceea, îi numim noi dent-os, adevă scutiți din partea ori cărei puteri. Ii numim deci Dentos ⁵⁾ dela dentositas, fiindcă precum dinții rod și sdrobesc toate, deasemenea și ei sdrobeau pe toate celelalte popoare. De aceea, Romanii îi numeau biciul lui Dumnezeu. Numita Scitie.

1) *Tarsia, Tartaria*, cf. Simon de Keza, p. 24.

2) *Mangalia, Mongolia*.

3) *Mare rotundum*, Marea Neagră.

4) *Togata, Togora*, la Simon de Keza, p. 23, 24.

5) *Dentos, Dentumogeri*, la Anonymus, p. 24.

totuși, în unele părți se zice că este destul de plăcută¹⁾. Incântătoare prin dumbrăvile, pădurile și livezile sale, ea este bogată și plină de tot felul de animale. Spre răsărit au vecini pe Pecenegi și pe Cumanii cei Albi. Din spre marea Nordului care îi mărginește spre apus până la Susdalia²⁾ este o pustietate plină de păduri, de nepătruns de piciorul omenesc, și care se spune că se întinde într'un mare spațiu, pe unde ceața stă neconținut timp de două luni și pe unde soarele nu se zărește în aceste luni decât în lunile Iulie, Iunie și August și numai în atâtea ceasuri din zi, cât este dela șase până la nouă. În munții amintitei pustietăți se găsește cristal, grifonii își fac cuiburi, iar păsările legisfalk cari pe ungurește se numesc kerecset se știe că-și clocesc aci puii lor.

III. Prima intrare a Ungurilor în Pannonia.

În anul dela întruparea Domnului 373, în timpul împăratului Valens și al lui Celestin I, papă al bisericii romane, într'a șasea epocă a lumii, fiindcă Hunii cari locuiau în Scitia se înmulțiseră, s'au strâns la un loc și după ce și-au ales de căpetenie pe Wele, fiul lui Chele, de origine din neamul lui Zemein, pe Keve³⁾ și pe fratele acestuia Kadicha, pe Ethele, Kewe și Buda fiii lui Bendekus din neamul lui Kadar, s'au hotărât să invadeze regiunile apusului. Căci din cele o sută opt triburi au ales un milion de bărbați înarmați, adică din fiecare neam câte zece mii, și au lăsat pe ceilalți Huni în Scitia ca să le păzească de dușman locuințele și țara. Și și-au ales dintre ei un conducător, pe unul numit Kadar, din neamul lui Turda, ca să împace certurile dintre cei învrăjbiți, să pedepsească pe hoji, pe tâlhari și pe răufăcători, cu aceea condiție însă, că dacă același conducător ar da o sentință nedreaptă, comunitatea să o poată revoca și să poată desărcina când ar voi pe conducătorul și pe căpitani cari ar greși. Și acest obicei legal s'a păstrat între Huni sau Unguri până în timpul ducelui Geysa⁴⁾, fiul lui Toxun. Căci înainte de încreștinare în tabere, prin vocea crainicului, astfel strigând îi strângea pe Unguri la armată: «Glasul lui Dumnezeu și al comunității întregi este ca fieștcare să se prezinte exact în cutare

1) Unele ediții în loc de *lata* au *laeta*.

2) *Susdalia*, în Rusia, lângă Volga.

3) *Kewe*, *Reuwa*, la Simon de Keza, p. 25.

4) *Până în timpul ducelui Geysa*, cf. Anonymus, p. 28.

lo: înarmat sau așa precum este, spre a auzi porunca și povața comunității». Deci oricare va fi călcat această poruncă, neputând să prezinte un motiv, legea scitică îl sancționează, tăindu-l în două cu cuțitul, sau este aruncat în procese infamante sau fără nici o milă făcut sclav al comunității¹⁾. Deci abateri și excese de acest fel au făcut ca un Hun să se diferențieze de alt Hun. De altfel, pe câtă vreme un tată și o mamă au dat naștere prin procreare la toți Hunii, cum s'ar putea spune că unul este nobil și altul nenobil, dacă în existența lor nu s'ar fi produs întâmplări nelegiuite? Deci, atunci toate căpeteniile cu un singur gând și cu un singur suflet ieșind din Scitia au intrat la Pecenegi și la Cumanii cei Albi apoi la Susdali și Ruteni și în țara Cumanilor Negri. Ieșind apoi de aci au ajuns la Tisa și după ce au cercetat dejur împrejur regiunea, întreaga ceată a găsit cu cale în unanimitate să nu meargă mai departe cu soțiile lor, cu carele lor și cu corturile lor. Și deoarece pe vremea aceea stăpânea Pamfilia, Frigia, Macedonia și Dalmația tetrarchul Macrinus, longobard de națiune și din Sabaria de origine, fiind prevăzut cu arme de războiu, după ce a aflat că Hunii s'au așezat deasupra Tisei și că zi de zi îi devastează țara, temându-se să-i atace numai cu fiii țării sale, și-a trimis delegați la Romani, cerând ca să i se trimeată ajutor împotriva Hunilor, căci el domnea peste cei amintiți numai din grația împăratului Romanilor. Romanii însă în acest timp își aleseră de rege peste ei, din bunăvoia lor, pe Detricus din Verona, de națiune german. Cerându-i-se ca să dea ajutor lui Macrinus, și el primind bucuros, a pornit cu o armată de Italici, Germani și de alte popoare amestecate din părțile de apus. A ajuns în cele din urmă în Zazholm²⁾, unde se adunaseră chiar Longobarzii, la cetatea Potenciana³⁾, pentru ca să trateze cu Macrinus planul dacă trebuie să atace șetrele Hunilor la trecerea lor peste Dunăre sau în alt loc potrivit. Pe când deci își făceau planurile și-și pierdeau timpul cu tratativele, Hunii trecând peste Dunăre în tăcerea nopții peste burdufuri în Sicambria⁴⁾, bătută crunt armata lui Macrinus și a lui Detricus pe când ea se găsea în câmp în corturi, fiindcă cetatea Potenciana nu-i putea cuprinde pe toți. Amărit din

---

1) Sclav al comunității, cf. Simon de Keza, p. 25.

2) Zazholm, Centum Colles, Centum Montes, în județul Alba.

3) Potentiana, cetate romană, azi probabil în localitatea Hansabek.

4) Sicambria, Buda Vechie.

pricina acestei invazii Detricus a ieșit împotriva Hunilor, având să se lupte în câmpia Tarnukuolg¹⁾, unde, dând lupta, se spune că ar fi învins pe Huni, deși cu o mare pierdere și primejdie pentru ai săi. Cei ce au mai rămas dintre Huni au fugit dincolo de Tisa. Au căzut însă în acea zi dintre Huni 125 de mii și între ei au pierit în această bătălie și căpitanul lor Kewe. Iar dintre soldații lui Detricus și Macrinus în afară de aceia cari fuseseră uciși în corturile lor au pierit 210 mii. Văzând însă Detricus că a suferit în bătălie un așa de mare dezastru pentru poporul său, după ce s'a întâlnit în ziua următoare cu Macrinus, a plecat spre cetatea Tulna care pe atunci era o cetate a Latînilor, socotită printre orașele Pannoniei. Cetatea Tulna este în Austria, trei conace²⁾ depărtare de Viena. Hunii însă, când au aflat că vrășmașii lor s'au retras, s'au întors la locul de luptă și au înmormântat cu toată pompa cadavrele tovarășilor lor și pe căpitanul lor Kewe, după obiceiul scitic, aproape de șosea și, după cum credem, s'a ridicat o statuă de piatră, și locul acela și regiunea aceea au numit-o Keweoză³⁾. Cunoscând deci din lupta precedentă curajul Romanilor și pregătirea lor armată, după ce și-au refăcut oastea, Hunii au plecat spre cetatea Tulna unde se strânseseră dușmanii lor. În contra lor se zice că le-au ieșit în cale Detricus și Macrinus la Cesumaur⁴⁾ și luptând de dimineața până la ora nouă, Romanii au fost biruiți. Aci a fost omorît și Macrinus, iar Detricus a fost rănit în frunte de o săgeată și întreaga armată a Romanilor a fost măcelărită și fugărită. Iar dintre Huni au pierit în acea bătălie patruzeci de mii, fiind omorîți Wela, Kewe și Kadicha. Cadavrele acestora luându-le de aci le-au înmormântat lângă statua amintită împreună cu ceilalți Huni. După ce însă armata Romanilor a fost împrăștiată la Cezumaur, în urmă, timp de mai mulți ani, Romanii n'au mai putut să se adune împotriva Hunilor.

---

1) *Tarnukuolg*, Tawarnucweg, la Simon de Keza p. 27 azi Tarnok, în comit. Pilis.

2) *Rasta*, conac, milă germană.

3) *Kewe oza*, Kewe háza.

4) *Cesumaur*, Zeiselmaur, în Austria Inferioară.

IV. Alegerea lui Atyla ca rege al Ungurilor și victoria aceluiași monarch.

În anul patru sute unu dela întruparea Domnului, iar dela intrarea Ungurilor în Pannonia în anul al 28-lea, Ungurii sau Hunii, într'o voință unanimă, își aleseră peste ei, după obiceiul Romanilor, rege, pe Atyla, fiul lui Bendekuz, care la început era socotit ca unul dintre căpitani. Acesta a pus pe fratele său Buda¹⁾, duce și conducător, dela fluviul Tisa până la Don, dispunând ca el însuși să fie numit regele Ungurilor, groaza lumii, biciul lui Dumnezeu: Atyla, din grația lui Dumnezeu, fiul lui Bendekuz, nepotul marelui Magor, crescut în Engadi, regele Hunilor, Mezilor, Goților, Danilor, groaza globului pământesc și biciul lui Dumnezeu.

Regele Atyla era de culoare negricioasă cu ochii fioroși, cu pasul maiestos, lat în piept, purtând o barbă mare, afemeiat peste măsură. Nu-i plăcea să ție bani în casea sa, de o îndrăzneală însă moderată. Era în lupte foarte viclean și prevăzător, era de un corp ce se potrivea cu vitejia sa. De o voință extraordinară, se folosea de arme strălucitoare, de corturi curate și civilizate. În adevăr, el era iubit de popoarele străine, pentru că era darnic și popular; din cauza severității sale însă pe care o avea dela natură, era grozav de temut de ai săi. De aceea, națiuni de diferite limbi alergau la el dela marginea pământului cărora le da bucuros ajutor după putință. Căci avea zece mii de care prevăzute cu coase, diferite mașini și toate uneltele cu cari se sparg castrele și cetățile și pe cari le ducea cu sine în armata sa. Avea obiceiul să aibă corturi făcute după diferitele chipuri ale diferitelor țări. Unul însă îl avea totuși așa de celebru și de extraordinar că era minunat încheiat din lame de aur așa că aci se desfăcea aci se strângea din nou, după voia celor ce-l întindeau. Coloanele lui lucrate din aur și având capitelari mobile, fiind însă la mijloc goale, se legau în cheutori cu pietre prețioase, artistic lucrate. Dar chiar, și staulele²⁾ sale, când pleca cu armata, erau pline cu cai din diferite țări, pe cari, deși ținea mult la ei, îi dădea bucuros celor ce aveau lipsă, așa că uneori de abia mai rămâneau cu doi pentru trebuința călăriei sale. Iar aceste staule aveau o paratură de purpură și de pânză de in; șeile regale însă erau lucrate din aur și pietre prețioase. Masa lui era în întregime de aur, de ase-

1) Buda, el se numea de fapt Bleda, la Iordanes, Bleta.

2) Maristalla, germ. Marstall, staul.

menea și vasele de bucătărie. Iar patul lui, o minunată lucrare din cel mai curat aur, îl purta cu sine în armată. Prin acestea și alte străluciri de acest fel din timpul său, Atyla, regele Hunilor, a rămas celebru. Iar oștirea sa, în afară de popoarele străine, era formată dintr'un milion de soldați, așa fel că dacă se întâmpla ca un Scit să moară, altul să-l înlocuiască îndată. Armele soldaților săi erau lucrate mai ales din piele și din diferite feluri de metale; ei aveau arcuri și deasemenea lănci foarte ascuțite și cuțite încinse la brâu. Insigna ¹⁾ regelui Atyla, pe care de obicei o purta pe propriul său scut, avea asemănarea unui vultur în cap cu o coroană. Această insignă Hunii au purtat-o în totdeauna cu ei în armată, câtă vreme au trăit în comunitate, până în timpul ducelui Geycha, fiul lui Toxun.

V. Continuarea povestirii.

După ce Hunii, în urma bătăliei dată la Cezumaur, s'au întors victorioși la corturile lor, au rămas câteva zile dincolo de Tisa împreună cu soțiile lor și apoi regele Atyla a dispus să se strângă într'una din zile adunarea lor solemnă. La aceasta venind Detricus din Verona, împreună cu principii din Germania, se spune că au adus omagii și onoruri regelui Atyla. În urmă au sugerat regelui ideea să pornească personal în regiunile occidentale, unde ar putea să dobândească o mare glorie. Primind această propunere, după ce și-a strâns în grabă armata, se spune că a plecat din Siccambria și a făcut mai întâi o invazie în Iliria, apoi a trecut în regatul dela Constanța, unde regele Sigismund i-a ieșit în drum lângă Basilea cu o armată numeroasă. Pe acesta Atyla l'a zdrobit cu întregul său popor și l-a supus domniei sale. Pornind apoi din această localitate, a asediat cetatea Argentina de lângă Rin, cetate pe care, dela fundarea ei, nici un împărat roman n'a putut să o cucerească; Atyla însă a cucerit-o, dărâmându-i zidurile în mai multe locuri, pentru ca să fie deschisă fără de greutate o cale liberă tuturor celor cari ar sosi aci și a dat ordin sever ca, atât timp cât va trăi el, să nu se refacă zidurile și pentru ca această cetate să nu se mai numească Argentina, ci Strozburg, pentru mulțimea drumurilor, pe cari puse să se facă în zidurile ei. Pornind apoi cu armata, dela Argentina a distrus până

---

1) *Galnerium*, bannerium, drapel, insignă, cf. Simon de Keza, p. 29.

la pământ Luxovium, Bizancia¹⁾, Chalon, Masticon, Ligon, Burgundia și Lugdunum. Și de aci plecând dealungul fluviului Ron a ajuns la Catalauni, unde împărțindu-și oștirea, a treia parte din armata sa, împreună cu generali distinși, a trimis-o împotriva prea puternicului sultan Miramomma. Aflând despre aceasta sultanul a fugit dinaintea Hunilor din orașul Sevilla²⁾ în Maroc, trecând brațul mării ce se numește golful Sevillei. Intr'aceea, a atacat pe regele Atyla pe neașteptate împreună cu zece regi din Occident un patriciu al Romanilor, cu numele de Aetius. Și pe când se pregăteau să dea atacul asupra lui Atyla, acesta cerând un armistițiu pentru ca să-și adune armata ce fusese trimisă împotriva sultanului și refuzându-i-se aceasta, s'a dat lupta între ambele armate de dimineața și până noaptea în câmpia ce se numește Belwinde³⁾. Intre cele două armate era un pârâu curgător, așa de mic, că dacă cineva ar fi aruncat în el un fir de păr, prin mișcarea sa înceată de abia ar fi putut să se urnească din loc. După ce însă s'a dat lupta, inunzând sângele animalelor și al oamenilor, se spune că s'a făcut un torent atât de mare că ar fi târât cu sine un vizitiu cu car cu tot și oameni înarmați și în ambele armate acest torent a pricinuit nu o mică mortalitate. Aceasta este bătălia ce s'a dat între regii Occidentului și Atyla în câmpia Beuscite dela Catalauni, decât care luptă nu se amintește alta în vechime, nici mai grozavă nici mai crâncenă, dintre toate bătăliile din această lume cari s'au dat vr'odată într'o singură zi și într'o singură localitate. În adevăr, în această ciocnire a rămas mort pe loc cel mai mare rege al Goșilor, cu numele Aldaricus. Când ceilalți regi au aflat despre moartea acestuia, ei cari scăpaseră au căutat prin fugă să se ascundă. Deci, în acea zi, s'a ridicat curajul Hunilor și al regelui Atyla, și groaza a cuprins întreg pământul și, la auzul acestora, cele mai multe țări se supuseră cu bani și cu tribut. Iar a treia parte a armatei regelui Atyla, care n'a putut să ia parte în această bătălie, temându-se de Atyla, din cauza întârzierii sale, a rămas la Catalauni până la moartea lui Atyla și s'au făcut locuitori ai noiei lor patrii, nemai voind să se întorcă în Pannonia. Căci, în afară de popoarele străine, numai dintre Huni fuseseră trimiși în contra lui Miramomma șazeci și cinci de mii de inși. Dintre acești Huni, mai mulți fuseseră numiți căpitani,

1) *Bizancia, Vesontio*, azi Besançon.

2) *Sibilia, Sevilla. Strictum Sibilae*, golful Sevillei.

3) *Belwinde, Beluidar*, la Simon de Keza.

cari pe limba lor se numeau Spani. După numele acestora și-a primit numele toată Spania. Rămânând Atyla numai câteva zile în locul luptei, s'a retras în sfârșit victorios și a venit în cetatea Tolosa, în care cetățenii l-au primit cu mari onoruri. Pornind apoi de aci a plecat în contra cetății Reims, adevă cetatea capitală a Goților care, atunci când el a plecat spre Catalaunia, îi se opuse cu strășnicie și pe care acum ocupând-o fără zăbavă pe toți câți a găsit aci i-a distrus prin foc și sabie. Prefăcând în ruine în chipul acesta toată Franța și Flandria, a ajuns la Colonia unde sălbătecia Hunilor a ucis cu cruzime pe Sfânta Ursula, fiica regelui Bractanilor, împreună cu unsprezece mii de fete. Trecând aci, la Colonia, peste Rin, a intrat în Turingia, în cetatea Ysnac¹⁾, unde, după ce a ținut o adunare solemnă, și-a trimis armata împotriva Dacilor²⁾, Normanilor, Frisonilor, Litvanilor și Prutenilor, pe cari după ce i-a învins, i-a făcut supușii săi. Plecând de aci, după ce a ținut adunarea, a intrat în cetatea Siccambria, din Pannonia, unde a ucis cu mâna sa proprie pe fratele său Buda și i-a aruncat corpul în Dunăre, fiindcă, pe când Atyla zăbovea în apus, aci Buda trecuse în cârmuirea sa peste hotarele stabilite între el însuși și fratele său Atyla. Căci pusese ca Siccambria să se numească după numele său Buda Wara. Și, cu toate că regele Atyla interzisese Hunilor și altor popoare ca această cetate să nu se mai numească Budavar, ci cetatea lui Atyla, Teutonicii, temându-se de interdicție, au numit-o Eccylburg³⁾, adevă cetatea lui Atyla, Ungurii însă neținând seama de interdicere o numesc și o chiamă până în ziua de astăzi O-Buda. După ce a adus la îndeplinire astfel toate acestea, timp de cinci ani s'a odihnit la Siccambria, trimițându-și sau distribuindu-și observatorii săi în cele patru colțuri ale lumii. În adevăr, prima grupă de observatori a fost așezată la Siccambria, încât strigătul unuia să poată fi auzit ziua și noaptea până la cetatea Colonia din Germania; a doua parte până în Lituania; a treia până pe malurile fluviului Don, adevă Etul; iar a patra stațiune a așezat-o în cetatea Yadra din Dalmația. La vocea și strigătul acestora cele patru părți ale lumii ar fi putut să știe ce face Atyla, sau cu ce ocupație se îndeletnicește.

---

1) Ysnac, Eisenach, orașel în Turingia.

2) *Impotriva Dacilor*, adevă a locuitorilor din Dania sau Danemarca.

3) *Eccylburg, urbs Ethelae*, lângă Buda.

VI. Fuga popoarelor

Orașele din Pannonia, Pamfilia, Frigia, Macedonia și Dalmația cari din cauza deselor asedii ale Hunilor fuseseră pustiite, părăsindu-și solul natal, după ce au obținut îngăduință dela Atyla, au trecut în Apulia pe marea Adriatică lăsându-și trupele lor și renunțând să mai fie supuse lui Atyla; Vlachiile cari erau colonii lor și pastorii lor rămaseră de bună voia lor în Pannonia.

VII. Cucerirea cetății Aquilea de regele Atyla.

După ce regele Atyla s'a odihnit cinci ani la Siccambria, a căutat să refacă lipsurile armatei sale, și anume ale părții a treia care rămăsese de mai de mult la Catalauni și, după ce și-a ținut adunarea, a plecat din Pannonia și trecând prin Carintia, Stiria și Dalmația, s'a unit cu toți ai săi în cetățile Salona și Spaletum, din marea Adriatică, și a pus să se dea foc la amândouă aceste cetăți. Iar plecând din acel loc, s'a îndreptat pe lângă mare spre cetățile Tragura ¹⁾ Sardona, Sibinic, Jadra, Nona, Scenia, Parentia, Pola, Caputistria și Terestrina și distrugând și alte multe cetăți din munți, a ajuns în sfârșit la Aquilea a cărei mărime după ce a examinat-o, s'a îngrozit și s'a socotit pierdut dacă ar lăsa numita cetate necucerită, cu atât mai vartos cu cât mai mulți rebeli Longobarzi se spunea că au fugit acolo din Pannonia. Reclamându-i pe aceștia dela cetățeni printr'o solie și refuzându-i-se predarea lor, a început să atace prin diferite mașini cetatea, pe care neputând nicidecum să o cuprinză, a asediat-o timp de un an și jumătate. Intr'una din zile însă s'a întâmplat ca să înconjoare cetatea cu mai mulți paznici care îl însoțeau, și în cari, după părerea sa, el avea să și pună cea mai mare nădejde și a văzut o barză sburând dela mare și așezându-se pe acoperișul unui palat, unde își avea cuibul, și luând în cioc un pui, La dus în nisipul mării. Intorcându-se din nou a transportat și pe ceilalți pui împreună cu cuibul. Văzând aceasta regele Atyla și-a convocat soldații și le-a spus: «Observați tovarăși, cum această barză prevestește faptele viitoare și cum simte că cetatea aceasta va fi distrusă de noi și ca

---

1) Tragura. Identificarea orașelor, precum și notele explicative, se pot vedea în vol. IV al acestei colecții de izvoare istorice, textul croniceii pictate fiind luat după cel al lui Simon de Keza.

să nu piară împreună cu cetățenii își ia precauțiunile ei. Fiți deci pentru ziua de mâine mai viteji și veți vedea cetatea prăbușindu-se». Apoi comunicând tuturor ordinul, pe lângă întrebuintarea de tot felul de mașini de războiu, folosindu-se de o stratagemă scitică a cerut câte o șea dela fie care din cei un milion de soldați și făcând din șei lângă zidul înconjurător o grămadă enormă, a poruncit să se dea foc șeilor; de flacăra și căldura acestora zidul înmuindu-se, s'a prăbușit la pământ cu turnuri cu tot. Văzând aceasta cetățenii au părăsit orașul și au fugit într'o insulă din mare; au hotărât adecă să intre într'o insulă oarecare a mării, vecină cu Aquileia spre a rămânea pentru totdeauna acolo. Ea până în ziua de astăzi se numește Veneția. După ce au locuit câtăva vreme în aceasta, au părăsit-o tot de frica regelui Atyla și au intrat cu gândul de a rămânea în insula ce se numește Realth.

VIII. Originea Venețienilor.

Unii Venețieni sunt Troiani, după cum sună Cronica Venețienilor: «după dărâmarea Troiei, au mai rămas totuși la Aquileia pe care se spune că au fundat-o». În adevăr, Venețienii nu admit că originea lor ar fi dela Sabaria, după cum cred unii. Căci la Sabaria locuiau Latinii, anume Longobarzii și în Aquileia era aci o școală generală atât pentru Longobarzi cât și pentru alte nații din lume, foarte celebră pentru multe învățături de poeți și filosofi, supusă însă rățăcirilor diferitelor idolatrii. Această cetate voidnd la început să o cuprinză regele Goților, Arcellaus, deși a asediat-o mult timp, n'a putut-o lua. În cele din urmă a cucerit-o spaîma hunii (Atyla). Locuitorii acesteia fiind gonîți de Huni, acum locuesc la Papia ¹⁾ în Italia, lângă fluviul Ticin.

IX. Devastarea Germaniei.

Deci, după ce a distrus Aquileia și Concordia, a dărâmat în urmă fortăreața din Forum Julii. De aci intrând în Marca Longobardiei a supus puterii sale Teruisium, Padova, Verona, Brixia, Cremona, Mantua, Perganum, Mediolanum, Alexandria și Ferraria și alte mai multe orașe din aceeași regiune. După aceasta venind la Ravenna, arhiepiscopul Arianilor care făcuse să se ridice chiar în

1) Papy=Pavia.

cetate împotriva scaunului apostolic doisprezece cardinali, cari imitau secta sa, și având un tezaur bogat, introduse pe ascuns fără știrea concetățenilor săi pe Huni în cetatea Ravenna și a pus să fie uciși creștinii cari erau căpeteniile cetății, făgăduind nu mai puțin regelui Atyla, că dacă ar primi secta sa și ar prigonii pe creștini, i-ar da în mână, fără pierderi din partea poporului său și fără cheltuială, întreaga Italie și cetatea Roma și Africa. Atyla primi bucuroș propunerea mulțumindu-se mai mult de stăpânirea țărilor decât de secta amintită. Romanii văzând primejdia, fiindcă din această cauză ar fi putut să se prăpădească creștinătatea, se adresară Papei Leon ca să-și îndrepte pașii spre Atyla, cerându-i din partea Romanilor ca Atyla să primească cât va trăi tribut și supunere. Intr'aceea regele Attila trimisese armata sa în Aquilea, punând în fruntea oștirii pe căpitanul Zorard, de fel din tribul Zoard. Acesta a jefuit Apulia, Terralaboris și Calabria până la cetatea Regio și Catona pe care se zice că ar fi fundat-o Cato și s'a întors cu o foarte mare pradă. Când Papa Leon a ajuns la Ravenna, la Atyla, împreună cu mulțime de cler și de cruci, au avut numai decât o convorbire unul cu altul, de călare, și ascultând făgăduelile și vorbele Romanilor, lui Atyla îi s'au părut condițiunile grele, totuși a admis cererile lor, din considerație pentru scaunul apostolic și de teama unei vizituni ce i s'a arătat. Căci când regele și-a ridicat ochii mai sus a văzut deasupra capului său un om atârând în aer, având în mână o sabie care îl amenința oarecum să-i taie capul și scrâjnind din dinți. Deci aprobând cererile Romanilor, după ce a concediat pe papă, regele s'a întors la Ravenna, unde a pus să prinză pe arhiepiscopul Arian, împreună cu aderenții săi, ascultând în aceasta de sfatul Papii. Și după ce a cerut dela el și dela complicii săi șaiszeci de mii de mărci de aur, i.a tăiat capul, și cu toată mulțimea armatei sale s'a întors în Panonnia. Și astfel întinzându-și imperiul său în lung și în lat, în miază zi, apus, miază noapte și răsărit, își puse în minte să treacă marea, pentru ca să subjuge Egiptul, Asiria și Africa.

X. Căsătoria regelui Atyla.

Atunci i s'a adus într'una din zile ca mireasă fiica regelui Bractanilor cu numele Mikolch ¹⁾, de o frumusețe supraomenească, pe care se spune că așa de mult a iubit-o, că a întrecut orice măsură,

---

1) Mikolch, *Micolch*, la Simon de Keza, *Ildico*, la Jordanes.

după cum avea obiceiul când bea. Și când a isprăvit contactul cu fata, adormind, i-a năpădit în timpul nopții sângele din nări și, cum dormea cu fața în sus, sângele i-a intrat pe gură în gât, unde, închegându-se, i-a împiedicat respirația și a ucis pe Atyla. Iar Mikolch, sculându-se din somn și atingând cu o mișcare repede pe bărbatul ei și el neputându-se mișca, a văzut că trupul îi este rece și lipsit de căldura naturală. Atunci, țipând cât putu, a chemat pe ușierii regelui, arătându-le că bărbatul ei a intrat în viața de veci. Aceștia urlând cu strigăte puternice, făcură pe toți străjerii să alerge cu țipete la intrările palatului și l-au îngropat în urmă împreună cu Wele, Cadicha și Kewe și alți căpitani ai Hunilor în locul amintit mai sus. Aflându-se despre moartea lui Atyla, lumea întregă a rămas încremenită, și vrășmașii săi nu știau ce să facă, să-l plângă sau să se bucure, temându-se de mulțimea fiilor săi cari, cât un popor întreg, nu puteau să fie numărați. Ei credeau că vr'unul dintre fiii tatălui lor va avea să domnească. Dar, prin viclenia lui Detricus și a altor prințipi germani, pe cari Atyla în timpul domniei sale îi avea de gătul său, comunitatea unită a Hunilor s'a împărțit în două cete, așa că, unii se sileau să-și aleagă de rege, după Atyla, pe Csaba, fiul regelui, născut cu fiica împăratului Grecilor, Honorius, alții însă pe Aladariu, născut cu o principesă germană, anume cu domnița Crumheldina ¹⁾. Partea cea mai sănătoasă a Hunilor alăturându-se pe lângă Csaba, iar Detricus și nașii străine împreună cu pușinii Huni pe lângă Aladariu, începură amândoi să domnească deodată. Și în vreme ce fiecare căuta să se alipească de unul din ei, prin șiretenia lui Detricus, care pe acea vreme la Siccambri era de partea lui Aladariu, între amândoi regii s'a iscat un războiu atât de cumplit că, timp de cincisprezece zile neîntrerupte, așa de mult au inundat de sânge german Dunărea că, dacă Nemții de rușine n'ar ascunde măcelul ce li s'a făcut de Huni în zilele amintite, de sigur ar trebui să mărturisească că dela Siccambria până la Potentiana, nici oamenii nici animalele spurcate n'au putut să bea apă curată din Dunăre.

Aceasta este faimoasa bătălie pe care Hunii o numesc bătălia Crumheld până în ziua de astăzi. În aceste lupte Csaba și Hunii totdeauna au avut victoria; în urmă însă Detricus, din Verona a făcut, prin trădare, ca Csaba să fie biruit. Căci, la început, Csaba

---

1) Poligamia era permisă la Sciți și la primii Unguri până la încreștinarea lor, când s'a introdus dreptul de primogenitură.

învinsese pe fratele său, dar în cele din urmă a fost el învins, așa că de abia i-au mai rămas lui Csaba cincisprezece mii de oameni, ceilalți Huni și fiii lui Atyla fiind cu totul sau distruși sau omorâți. Deci, după moartea lui Atyla, atât fiii săi, cât și Hunii, s'au distrus între sine. Fiind deci învins Csaba și frații săi în număr de șaiszeci, fiii regelui Atyla cari îl sprijiniseră, se spune că au plecat cu cincisprezece mii de Huni la unchiul său, Honorius. Și cu toate că Honorius, împăratul Grecilor, ar fi voit să-l țină locuitor al Greciei, el, nevoind să rămâie, s'a îndreptat spre locașurile părintești, anume spre Scitia, cu gândul să rămâie aci. Csaba însă a stat în Grecia, împreună cu Honorius treisprezeci ani, și a făcut drumul spre Scitia timp de un an întreg, din cauza primejdiilor călătoriei și greutăților trecerii peste ape. Iar după ce a ajuns în Scitia și anume în locașul părintesc, nu și-a luat soție din Scitia, ci a luat una dela Corosmenia, după sfatul lui Bendekuz, bunicul său, pe care se spune că l'a găsit sănătos, dar foarte decrepit. Din această soție a sa a născut pe Edemen și Ed. Deci, acest Csaba, prin îndemnul său, a făcut ca Scitii să se întoarcă din nou în Pannonia. Mai rămăseseră însă dintre Huni trei mii de bărbați, cari scăpând cu fuga din lupta Crumheldină, s'au strâns în câmpia dela Csigla¹⁾. Ei fiindcă se temeau de popoarele din apus să nu dea buzna peste ei fără veste, au intrat în Ardeal și s'au numit aci nu Unguri, ci Zekul²⁾, cu alt nume. În adevăr, în timpul vieții lui Atyla, Hunii înșiși fuseseră dușmani ai popoarelor din Occident. Zeculii însă sunt rămășițe ale Hunilor rămânând în câmpia amintită până la întoarcerea celorlalți Unguri. Când deci au aflat că Ungurii se întorc pentru a doua oară în Panonnia, le-au ieșit înainte în Rutenia, cucerind împreună cu ei regiunea Panoniei. După cucerirea acesteia, au avut aceeași soartă ca Ungurii, după cum au voit-o aceștia, nu în câmpia Panoniei, ci au avut aceeași soartă ca Vlachii, vecinii lor din munți. De aceea, amestecați cu Vlachii, se spune că s'au folosit de alfabetul acestora. Acești Zeculii crezuseră anume că Csaba a pierit în Grecia. De aceea poporul până astăzi spune: «Atunci să te întorci, când se va întoarce Csaba din Grecia». Deci acest Csaba este fiul legitim al lui Atyla, născut cu fiica lui Honorius, împăratul Grecilor, și ai cărui fii s'au numit Edemen și Ed. Edemen însă când Ungurii s'au întors pentru a doua oară în Panonnia, a venit

1) *Csigla*, localitate până astăzi neidentificată.

2) *Zekul. Siculi, Szekler, Secuii*, Cf. *Sicules et Roumains*.

cu o foarte mare familie a tatălui său și a mamei sale. Căci mama sa se născuse la Corosmini. Ed însă a rămas în Scitia la tatăl său. Din acest Csaba se trage neamul lui Aba. Când deci Csaba, ducându-se în Scitia, se lăuda în gura mare cu neamul mamei sale, nobilimea Hunilor l-a ținut de rău, afirmând că el nu este un adevărat fiu al țării Scitiei, ci un intrus al unei nații străine, din care cauză nu și-a luat de soție o femeie din Scitia, ci a luat una din neamul Corosmin. După ce însă fiii lui Atyla au pierit aproape cu totul, împreună cu poporul scitic, Pannonia a rămas zece ani fără de rege, rămânând în ea numai Slavii, Grecii, Vlachii, Teutonii și străinii, Messiani, cari, pe când trăia Atyla, îi erau supuși ca oameni de rând. S'a ridicat după aceasta un principe oarecare, numit Zuatapolug, fiul lui Morot, din Polonia, care, subjugând Bracta, guverna peste Bulgari și Messiani, începând de asemenea să domniască și în Pannonia după exterminarea Hunilor. Pe acesta niște Unguri din Erdelw și dela fluviul Hung, atrăgându-l prin diferite daruri și spionându-l prin ștafete, după ce au aflat că amata lui nu este înarmată, au dat deodată năvală asupra lui Zuatapolug, într'un oarecare oraș de lângă Podul Banului, de lângă Tata, ale cărui ruine se văd până astăzi și l-au ucis cu toată oștirea. Astfel ei au început să stăpânească peste amintitele popoare ale Pannoniei peste cari întinzându-se și le supusese sieși fiul lui Morot¹). Unii spun că Ungurii la întoarcerea lor în Pannonia au găsit domnind pe Morot, iar nu pe Zuatapolug; această credință provine de acolo fiindcă tatăl său cu numele Moroth era mai mare, dar că istovit de bătrânețe stetea în liniște în fortăreața ce se numește Besprem. Auzind nenorocirea ce se întâmplase fiului său, de durere, și-a sfârșit viața printr'o moarte subită. Iar fiul său era nou în domnie. Hunii însă se așezară lângă fluviul Tisa și de la Tisa au plecat după cinci ani. Dela lupta dela Kezumaaur până la domnia lui Atyla a trecut un an. Atyla însă a domnit patruzeci și patru de ani, ducatul său a ținut cinci ani; a trăit însă o sută douăzeci și cinci de ani. A murit însă după intrarea Ungurilor în Pannonia în anul al LXXII-lea, iar dela întruparea domnului în anul 445 în timpul împăratului Marcian al II-lea și al papei Gelasius I. Iar în noaptea aceea, în care Atyla a murit în Siccambria, împăratul Marcian a văzut în via

---

1) *Morot*, la Anonymus este duce de Bihor.

arcul lui Atyla frânt, înțelegând din aceasta că el însuși a murit. El stetea atunci la Constantinopol.

Sfârșitul primei cronici a Ungurilor.

XI. Prologul despre a doua intrare a Ungurilor și despre întâmplările fericite și nefericite ale lor.

După ce am vorbit despre originea Hunilor, despre războaiele lor fericite și nefericite și de câte ori și-au schimbat sălașurile, să vedem acum în ce timp s'au întors a doua oară în Pannonia, cine au fost conducătorii lor la întoarcere și care a fost numărul ostașilor din armată; aceasta am socotit cu cale să o arăt în prezenta lucrare.

În anul întrupării Domnului șase sute șaptezeci și șapte, iar dela moartea lui Atyla, regele Ungurilor, în anul o sută patru, în timpul împăratului Constantin al treilea și al papei Zaharia, după cum se spune în cronica Romanilor, Ungurii au pornit pentru a doua oară din Scitia în chipul următor: Eleud, fiul lui Ugeg, a născut în Scitia cu fata Eunodbilia, un fiu care s'a numit Almus, după faptul că mamei sale îi s'a arătat în vis o pasăre, venind la ea sub chipul unui vultur, pe când era însărcinată; că din pânțele ei a ieșit un râu, dar care nu s'a sporit în țara ei, și de aceea îi s'a proorocit că din coapsa ei se vor naște regi glorioși. Și fiindcă în limba noastră somn se zice alm, și fiindcă nașterea lui s'a proorocit printr'un vis, de aceea el s'a numit Almus. Acesta a fost fiul lui Eleud, acesta a fost al lui Ugeg, acesta al lui Ed, acesta al lui Csaba, acesta al lui Atyla, acesta al lui Bendecuz, acesta al lui Turda, acesta al lui Scemen, acesta al lui Ethei, acesta al lui Opus, acesta al lui Kadicha, acesta al lui Berend, acesta al lui Zulta, acesta al lui Bulchu, acesta al lui Bolug, acesta al lui Zambur, acesta al lui Zamur, acesta al lui Leel, acesta al lui Leventa, acesta al lui Kulche, acesta al lui Ompud, acesta al lui Miske, acesta al lui Mike, acesta al lui Beztur, acesta al lui Budli, acesta al lui Chanad, acesta al lui Buken, acesta al lui Bondofard, acesta al lui Farkas, acesta al lui Othmar, acesta al lui Kadar, acesta al lui Beler, acesta al lui Kear, acesta al lui Keve, acesta al lui Keled, acesta al lui Dama, acesta al lui Bor, acesta al lui Hunor, acesta al lui Nemproth, acesta al lui Thana, acesta al lui Iaphet, acesta al lui Noe.

Almus a dat naștere lui Arpad. Arpad a dat naștere lui Zoltan, Zoltan a dat naștere lui Toxun.

Deci în anul dela întruparea domnului șase sute sau șapte sute șaptezeci și șapte, dela moartea lui Atyla în anul al sutelea, așa numiții în deobște Maghiarii sau Hunii, iar latinește Ungurii, au intrat din nou în Pannonia, în timpul împăratului Constantin al treilea și al papei Zaharia. Trecând deci prin regatul Bessilor ¹⁾, Cumanilor Albi, Susdalia și cetatea numită Kyeve, au trecut apoi Alpii într'o provincie oarecare, unde văzură vulturi nenumărați și aci n'au putut să rămâe din pricina acelor vulturi, fiindcă vulturii se scoborau din copaci ca muștele și le consumau devorându-le vittele lor și caii; căci voia Dumnezeu ca să descălece mai curând în Ungaria. În urmă, scoborîră munții timp de trei luni și ajung la hotarele țării Ungariei, adecă în Ardeal, fără învoirea popoarelor amintite și aci pregătind șapte fortărețe de lemn pentru soțiile lor și pentru conservarea lucrurilor lor, au rămas aci câțva timp; de aceea Teutonii au numit din acea zi acea parte Simburg, adevă Șapte fortărețe ²⁾.

XII. Alegerea celor șapte căpitani.

Pe când se găseau în cele șapte fortărețe, temându-se de un atac din partea stăpânitorilor ce se aflau de jur împrejur, după ce s'au sfătuit împreună și-au ales dintre ei șapte căpitani și s'au împărțit în șapte armate, astfel ca fiecare armată să aibă un comandant în afară de ofițerii și sergenții stabiliți după chipul obișnuit. Căci o armată avea trei mii de oameni înarmați, în afară de sutăși. Deci din cele o sută opt triburi, la a doua plecare din Scitia, din fiecare trib au pornit două mii de bărbați înarmați, ne fiind socotit numărul servitorilor.

XIII. Primul comandant.

Dar între acești comandanți cel mai bogat și cel mai puternic a fost Arpad, fiul lui Almus, fiul lui Eleud, fiul lui Ugeg. Tatăl său

---

1) *Bessi*, sunt Pecenegii sau Pacinații.

2) *Șapte fortărețe*, vezi *Introducerea*, nota 31.

Almus, a fost ucis în țara Ardealului ¹⁾, deci n'a putut intra în Pan-
nonia. Rămânând în Ardeal să se recreieze, și-au refăcut turmele.
Aci, aflând dela locuitori despre superioritatea pământului și că
Dunărea ar fi fluviul cel mai bun și că un pământ mai bun nu s'ar
găsi în toată lumea ca în acele regiuni ale Pannoniei, după
ce au ținut împreună o consfătuire, au trimis un crainic, și anume
pe Kusid, fiul lui Kund, ca să meargă și să observe țara în între-
gime și să ia informații asupra locuitorilor pământeni. Și după ce
Kusid a venit în mijlocul Ungariei și s'a scoborît în ținutul Du-
nării, a găsit localitatea încântătoare, și țara din toate părțile bună
și roditoare, iar fluviul bun și din toate părțile plin de livezi și i-au
plăcut mult. În urmă a venit la ducele provinciei, care domnea după
Atyia, Zuatapolug, cu numele, l-a salutat împreună cu ai săi, și i-a
arătat motivul pentru care a venit. Auzind despre acesta Zuatapolug,
s'a bucurat mult, căci credea că sunt niște țărani ce au venit ca
să-i cultive pământurile; de aceea a concediat pe crainic încăr-
cându-l cu daruri. Kusid însă umplând o damigeană cu apă de Du-
năre, și punând într'un burduf iarbă înspicată ²⁾ și primind niște
pământ de humă neagră, s'a întors la ai săi. Și după ce le-a povestit
tot ce auzise și văzuse, s'au bucurat mult, și el le-a pus dinainte
damigeana, pământul și iarba. Cercetându-le pe acestea, le-au găsit
bune, că pământul este excelent, că apa este gustoasă și livezile
cu iarbă asemenea cu cele ce le-a istorisit crainicul. Iar Arpad îm-
preună cu oamenii săi, umplând un corn cu apa de Dunăre, a rugat
în fața tuturor Ungurilor, îndurarea atot puternicului Dumnezeu
asupra acestui corn; pentruca Dumnezeu să le dăruiască pentru
vecie această țară. Spunând aceste vorbe, Ungurii strigară cu toții
de trei ori: Doamne, doamne, doamne, și de atunci s'a născut acest
 obicei care se păstrează de Unguri până în ziua de astăzi. În urmă,
după o hotărâre comună, au trimis din nou la duce pe același
crainic și, pentru pământul său, i-au dat un cal de Arabia cu o gea
aurită și cu un frâu de aur. Când l-a văzut ducele, a crezut că tre-
buie să se bucure și mai mult, fiindcă oaspeții i-l trimiseseră pentru

---

1) *Țara Ardealului*. Cronicarul confundă aci țara Ardealului, adică țara
pădurilor, cu regiunea păduroasă dela Ung. *Erdő* în limba maghiară însemnează
pădure.

2) *Periae*, un fel de iarbă. Ungurescul *perje*, împrumutat dela Slavi, pare
a fi fost tradus de autorul cronicii pictate în latinescul *periae*. Cf. Bartal, *Glos*,
sub voce.

puțin pământ. Deci crainicul a cerut dela duce pământ, iarbă și apă. Ducele însă zâmbind zise: Să ia cât vor pentru acest dar. Și astfel crainicul s'a întors la ai săi. In timpul acesta însă Arpad cu cei șapte duci au intrat în Pannonia; nu ca oaspeți, ci stăpânind țara cu dreptul de moștenire. A trimis apoi la duce pe un alt crainic, încredințându-i solia următoare: Arpad și ai săi îți comunică să nu mai stai de loc în această țară pe care au cumpărat-o dela tine, fiindcă pământul l-au cumpărat pentru cal, iarba pentru frâu, apa pentru șea. Iar tu, din cauza unei emfiteose, adecă din cauza lipsei și a lăcomiei i-ai cedat pământul, iarba și apa. După ce solii au comunicat acestea ducelui, el zâmbind zise: Să omoare calul acela cu un maiu de lemn, frâul să-l asvârle în livadă, iar șaua aurită să o arunce în apa Dunării. La acestea crainicul zise: Ce pagubă va avea stăpâne din aceasta? Dacă omorî calul, va servi de mâncare câinilor săi, dacă frâul îl asvârli în iarbă, oamenii vor găsi aurul frâului când vor cosi fânul. Dacă însă șeaua o arunci în Dunăre, pescarii lui vor depune pe malul ei aurul acelei șei și-l vor duce acasă. Deci, dacă ei au pământ, iarbă și apă, au totul. Auzind aceasta ducele, și-a strâns repede armata și de groaza Ungurilor după ce și-a câștigat ajutoare dela prieteni s'au adunat la un loc și au pornit împotriva lor. In timpul acesta Ungurii ajunseră la Dunăre și într'o câmpie prea frumoasă începură lupta în zorii zilei. Ajutorul lui Dumnezeu însă a fost de partea Ungurilor, din fața cărora ducele sus numit a luat-o la fugă. Ungurii l-au urmărit până la Dunăre și aci de frica lor s'a aruncat în Dunăre, unde s'a înecat de furia apelor. Iar Dumnezeu a dat Ungurilor din nou Pannonia, precum dăduse drept moștenire în timpul lui Moise fiilor (lui Israil) țara lui Seon, regele Amorreilor și toate regatele Canaanului. Și precum în Scitia comandantul Arpad avea privilegiul special și acest privilegiu devenise la familia sa scitică lege și deci recunoscut, ca el singur să trebuiască să meargă în expediții în fruntea tuturor, iar la întoarcere să meargă cel din urmă, tot astfel se spune că pornind spre Pannonia, el a mers în fruntea celorlalți comandanți. De aceea Arpad, după ce a biruit și a omorî împreună cu ceilalți Unguri pe Zuatapolug, după cum s'a spus mai sus, și-a așezat tabăra pe muntele Noe, aproape de Alba și acest loc este cel dintâi pe care Arpad și l-a ales în Pannonia. Din această cauză cetatea Alba a fost fondată aproape de aci de către regele Ștefan cel Sfânt, care se trăgea din Arpad.

XIV. Al doilea comandant.

Iar al doilea comandant Zoboleh, dela care se trage neamul lui Chak, se zice că s'a așezat în câmpia și locul unde acum se găsește părăsita Chakvara. Căci acea fortăreață a fundat-o căpitanul Zoboleh; în urmă, după moartea acestuia Chak a dat ordin să se numească de ai săi și de familia sa, după numele său. La început, ea se numea Zoboley. Chiar și această fortăreață a fost distrusă după hotărârea comună a Ungurilor, în vremea lui Andrei, Bela și Levanta, fiii lui Ladislau Pleșuvul.

XV. Al treilea comandant.

Iar al treilea comandant a fost Gyula, din care se trage Gyula, fiul lui Ladislau. Acest Gyula era un prinț mare și puternic care găsisse într-o vânătoare a sa în Ardeal o mare cetate ce fusese construită mai de mult de Romani. El avea o fată foarte frumoasă ce se chema Sarolt, de a cărei frumusețe vorbeau de multă vreme ducii de prin provincii. Pe aceasta ducele Geysa, la sfatul și cu sprijinul lui Beliud, care stăpânise teritoriul lui Culan, a luat-o de soție legitimă. Acestui Beliud Culan îi dăde pe fiica sa, pentru ca să lupte împotriva fratelui său Kean. Și după moartea lui Culan, țara sa a moștenit-o același Beliud. În cele din urmă, fiindcă Gyula a fost dușman al Ungurilor ce locuiau în Pannonia și și-a făcut o situație grea în multe privințe, a fost trecut de regele Ștefan cel Sfânt în Pannonia. Totuși nu acest comandant Gyula, ci al treilea după acesta.

XVI. Al patrulea comandant.

Numele celui de al patrulea comandant fusese Cund, ai cărui fii au fost Kusyd și Cupan, cari și-au fixat tabăra lor lângă Nyr și aci, după primirea botezului, au fundat o mănăstire.

XVII. Al cincilea comandant.

Iar al cincilea a fost numit Leel care a gonit din părțile Golgetei pe Messiani, adică pe Boemi și se spune că au avut mai multă vreme tabăra aci. Din acesta își trage originea sau strămoșii neamul lui Zuard.

XVIII. *Al șaselea comandant.*

Al șaselea comandant a avut numele de Werbulchu despre care se dovedește că și-a fixat tabăra în apropierea Balatonului.

XIX. *Al șaptelea comandant.*

Al șaptelea comandant se numește Urs. Urmașii acestuia locuiesc la Seyo.

Celelalte triburi însă cari, ca familie, sunt deopotrivă sau asemănătoare cu cele despre cari am vorbit, au găsit loc de descălecare după bunul lor plac. Prin urmare, dacă unele manuscrise ne spun că au intrat în Pannonia numai acești șapte comandanți și că Ungaria a provenit și s'a colonizat numai de cei șapte, de unde a venit neamul lui Akus, al lui Bor și al lui Aba și al altor nobili Unguri, câtă vreme aceștia nu sunt străini, ci au descins din Scitia? Căci se arată numai această socoteală singură, pe care ni-o spune poporul: cei șapte Unguri ¹⁾. Dar dacă sunt numai șapte Unguri cu familiile lor și nu pot fi primite mai multe familii, soții, fii, fiice, servitori și servitoare: cum se poate ca împreună cu o atare armată să fi cucerit țara? Este cu neputință. S'a întâmplat deci ca în vremea lui Tocsun armata Maghiarilor să plece în Galia după pradă. Această armată la întoarcerea ei, după ce a trecut peste Rin, s'a împărțit în trei părți, dintre cari două au revenit în Ungaria încărcate de glorie, iar una zdrobită. Pe aceasta a nimicit-o în întregime ducele Saxoniei la Eisenach, o cetate din Thuringia, în afară de șapte Unguri. Păstrând dintre toți numai pe șapte inși, după ce le-a tăiat urechile, i-a trimis în Pannonia. «Duceți-vă astfel, le zise el, la Ungurii voștri, spunându-le, să nu mai vie pe viitor în acest loc de tortură». Celelalte două armate intraseră în Suevia. Auzind acestea despre cele ce li se întâmplase tovarășilor și rudelor lor, au renunțat să-și mai ia prăzile din Suevia, ci tot ce le-a ieșit în cale, dela fluviul Iller ²⁾ până la fluviul Saar ³⁾ sau Leytak, au ucis dela om până la vită. Iar celor șapte Unguri fără urechi, fiindcă s'au întors vii acasă și n'au preferat să moară împreună cu tovarășii lor, co-

1) Cei șapte Unguri—*Hetumoger*.

2) *Iller*, un fluviu în Suevia.

3) *Saar* sau *Saytah*, afluent al Mosellei. Nu e vorba aci de Leytha. Cf. Podhradezky, *Chr. Bud.* p. 45.

munitatea se spune că le-a făcut următoarea judecată: Au pierdut tot cecece au avut atât ca avere mișcătoare cât și ca avere nemiscătoare și, separându-i de soțiile și de copiii lor și lăsându-i desculți fără încălțăminte, nu li s'a îngăduit să aibă nimica al lor priu. In același timp, i-au făcut ca toată viața lor să trăiască cerșind din cort în cort. Din cauza acestei înjosiri cei șapte s'au numit în urmă Lazari ¹⁾. Prin urmare, poporul vorbește despre acești Unguri condamnați astfel, iar nu despre cei șapte comandanți. In afară de aceasta, fiindcă este oarecum natural ca omul să-și atribuie merite mai mari el însuși decât să-i atribuie alții, comandantii aceștia compunând cântece despre sine, au făcut ca meritele lor lumești să fie celebrate și numele lor popularizat, pentru ca urmașii aflând despre toate acestea să aibă cu ce să se fâlească înaintea vecinilor și a prietenilor lor. Este prin urmare constatat că nu numai cei șapte comandanți au cucerit Pannonia, ci și alți nobili cari au descins din Scitia. De aceea, numele demnității și cel al influenței lor poate să fie mai prețuit la ei decât la alții, numele nobleței lor însă este deopotrivă. Prin urmare, fiindcă în timpul de care vorbim, se găsesc unii străini egali în nobleță ca și Ungurii, trebuie să cercetăm de unde provine aceasta, câtă vreme, ca număr, Ungurii ar fi fost de ajuns să umple întreaga Pannonie.

Fiindcă ducele Geysa, prevestit între alții de un oracol divin, a început să treacă la religia creștină poporul maghiar și fiindcă prin îndemnul său nu putea ușor să convertească pe cei dedați cu totul și aplecați riturilor păgâne, a trebuit pe unii să-i înduplice cu armele. Spre a face aceasta, de oarece cei ce se opuneau noiei legi erau mai mulți de cât cei ce aveau la ea, a găsit necesar ca această dorință a sa să o comunice și regilor și principilor creștini. Aceștia, auzind de o astfel de dorință, nu numai că i-au trimis ajutor, dar au venit chiar în persoană, pentrucă ei au considerat cruzimea Ungurilor ca primejdioasă și stricăcioasă.

XX. Neamul lui Tata.

A intrat deci mai întâi dintre comiții sfântului Severin din Apulia Deodatus, care a fost fundatorul și înzestratorul mănăstirii dela Tata. Acesta, împreună cu sfântul episcop Adalbert din Praga, a hotezat pe regele Ștefan cel Sfânt; de aceea mănăstirea poartă

---

1) Acești Lazari s'au mai numit și cei șapte Unguri, *Hetmagiar*.

după el numele de Tata. Căci, fiindcă sfântul rege Ștefan din considerație pentru el nu i-a pronunțat numele, ci l-a numit Tată, s'a pierdut numele de Deodatus și a rămas numele de Tata.¹⁾ De aceea și mănăstirea s'a numit astfel. Neamul acestuia nu s'a păstrat în Pannonia, fiindcă, deși a avut o soție, totuși și-a sfârșit vieța fără de copii.

XXI. Neamul fiilor lui Hedric.

În urmă a venit din Germania Volphgerus împreună cu frațele său Hedric, de origine din comiții Heinburg, și cu trei sute de pedestrași îmbrăcați în platoșe. Ducele Geycha, pentru descălecarea sa de totdeauna i-a dat muntele Kyscen și insula Dunării de lângă Jaurinum, unde făcându-și o fortăreață de lemn, a construit pe același munte și o mănăstire. Aci a și fost înmormântat. Din aceștia se trage neamul lui Hedric.

XXII. Neamul lui Vecellinus care a venit din Germania.

A descins de asemenea Vecellinus din Bavaria și anume din Vazunburg. Acesta a ucis în Symigiu, împreună cu Ștefan cel Sfânt, pe principele Kupan. Căci în acel timp era comandant de armată. Din aceștia își trage originea și începutul neamului lui Jako.

XXIII. Neamul lui Hunt și Paznan.

Mai sosită în aceste zile Hunt și Paznan cari încinseră, după un obicei nemțesc, cu sabia în fluviul Goron²⁾ pe regele Ștefan cel Sfânt. Căci neamul acestora nu pare a fi departe de aceste nume. Deci ducele Geycha sprijinindu-se pe ajutorul acestor comiți și regele Ștefan cel Sfânt, fiul său, mai ales pe ajutorul divin, au convertit la creștinism pe unii, mai rebeli, cu puterea armelor, iar pe alții, de bunăvoie. Pe cei doi comiți atât ducele Geycha cât și fiul său i.a îmbogățit cu mari și întinse proprietăți pentru serviciile lor, după cum se constată aceasta astăzi în mod lămurit. Aceștia, cu trecerea vremii, s'au amestecat cu Ungurii prin contractarea de căsătorii. După sfatul și cu ajutorul acestora a ajuns Ștefan rege

---

1) *Tata*. Obsearvă numele.

2) *Goron*. Acesta era un vechiu obicei german de a face pe cineva cavalier.

peste Unguri și mai mulți nobili unguri, aderenți ai ducelui Cu-pan, respingând botezul și legea creștină, au fost aruncați în robie rușinoasă. Căci, în aceste vremuri cu atât era socotit cineva mai nobil, cu cât primea mai repede legea lui Christos.

XXIV. Neamul lui Poth.

Iar neamul lui Poth se trage de la împăratul Conrad de Al-timburg. Poth a venit în Pannonia, în timpurile regelui Solomon, fiul regelui Andrei. Acest Poth s'a numit Ernest. Fără îndoială el s'a numit Poth, fiindcă făcea pe crainicul între împăratul Con-rad și regii Andrei și Solomon. Căci Poth din limba germană se traduce în latinește prin «nuntius».

Iar neamul lui Merse și Gregoriu este din Franța, din familia lui Guilelm numit Comes.

Iar neamul lui Kyquin și al lui Renald își trag originea din Spania, sosind în Pannonia împreună cu reg'ina Margareta, soția regelui Bela, fiul lui Ladislau cel Pleșuv. Prima soție a acestui Bela fusese din Polonia.

Despre neamul lui Guth Keled se povestesc multe; dar este sigur că ei au fost aduși în ajutorul său de regele Petru, când acesta a fugit la împăratul Henric. Cei din castelul Stoph (Staufen) se trag din Suevia, de unde își are obârșia și împăratul Frideric. Neamul acesta este dintre fruntașii din Suevia; ei sunt săraci ca proprietăți, dar în patria lor amintită au fost oameni de treabă și energici. Neamul acestui Guth Keled în timpurile regelui Solo-mon și al ducilor Ladislau și Geycha se spune că au fost în fruntea atăcerilor. Căci, pe vremea aceea familia aceasta a fost împărțită în două, unii fiind alături de duci, alții alături de Solomon și în special Wyd despre care se spune că Solomon l-a ridicat peste cei-lalți din familia amintită.

XXV. Neamul lui Oliver și Ratold.

În urmă au venit în Ungaria din regatul Apuilei Oliver și Ratold, în timpul regelui Coloman. Originea lor este din Caserta.

Iar Sambucii se trag din comiții Campaniei din Franța.

XXVI. Neamul lui Herman din Alemannia.

Impreună cu regina Keisla a venit și neamul lui Herman. Ei sunt oameni liberi din Nurumburg, lipsiți de proprietăți.

XXVII. Neamul lui Buzad.

Trebuie să vorbim acum despre neamul lui Buzad. Neamul acestuia a fost adus în Ungaria de regele Stefan, fiul lui Bela al II, în ajutorul regelui amintit. Comiții Orlamundi se trag din ei. Cel dintâi care a venit în țară s'a numit Hadoch, ai cărui fii au fost de asemenea un Hadoch și Arnold. Dela aceștia își trage originea banul Buzad. Neputându-se exprima numele de Hadolch, s'a spus prin schimonosire Hoholt. Neamul lui Chaak, cu alte câteva neamuri, făcură o conspirație împotriva acestui rege; prin Hohold și prin armata sa se spune că au fost distruși.

XXVIII. Neamul Keled.

Familia fiilor lui Keled, Ștefan, Ladislau și Grigorie, își trag obârșia din provincia Meissen. Căci Ștefan a fost fiul surorii marchizului din Meissen, fiul contelui de Herfold. Acesta, după uciderea în Frankfurt a Langrafului din Turingia, într'o adunare solemnă, unde trebuia să se aleagă împăratul, prin el și prin alții, aducându-se în contra sa o sentință de moarte de către principii germani, a decins, în zilele regelui Geycha, fiul regelui Bela II, în Panonnia împreună cu șaizeci de cavaleri îmbrăcați în platoșe și a fost primit solemn de numitul rege și investit precum se vede cu foarte bune și întinse proprietăți, în regiunea Meissen el intrând în pedeapsa proscrisiunii. Iar neamul lor, care se numesc Boiotha, a venit în Pannonia din Samberg.

XXIX. Neamul lui Symon și Michael

Iar neamul lui Symon și al fratelui său Michael se numește de Martindorf; în timpul regelui Andrei, fiul lui Bela III, a descins din Spania. Neamul acesta are în Spania multe fortărețe, dintre cari una mai însemnată, numită Bogoth. Bunicul acestui Symon, având de mai mulți ani sfadă cu regele Aragoniei, a fost în cele din urmă

aruncat în închisoare, prizonier al acestui rege. Comitele Symon și Bertramus, îngrozindu-se de aceasta, au venit în Ungaria împreună cu soția a doua a numitului rege Andrei, care soție era din Campania. În Spania nici un neam nu îndrăznește să poarte pe scut acvila, afară de Symon și Michael, fiindcă se spune că numai neamul lor a gonit armata sultanului din Tunis, când acesta a ocupat insulele Maiorca și Minorca și când au intrat cu navele și ocupaseră flota, toți ceilalți soldați ai regelui Aragoniei dând bir cu fugiții. De aceea, printr'un decret al regelui și al oștirii, s'a stabilit ca emblema de mai înainte care fusese cu totul roșie, fără vr'o figură expresă, să fie prefăcută într'o acvilă¹).

XXX. Intrarea diferitelor popoare.

Pe lângă aceea, au intrat în Ungaria, atât în timpul regelui Geicha și al regelui Stefan cel Sfânt, cât și în zilele altor regi, Boemi, Poloni, Greci, Spanioli, Ismaeliți sau Saraceni, Bessi, Armeni, Sași, Turingi, Misneni, Rhenensi, Cumanii și Latini²). Aceștia, rămânând mai multă vreme în Ungaria, cu toate că nu se cunosc familiile lor, amestecându-se cu Ungurii în urma diferitelor căsătorii contractate, au dobândit pe lângă nobleță și descendenți.

XXXI. Recapitularea faptelor petrecute în timpul ducelui Toxun.

După ce însă Zuatapolug, fiind ucis, Ungurii, după cum s'a spus mai sus, au descins în Panonnia, timp de șase ani, au căutat să-și îmbunătățească armamentul și caii. Iar în anul al șaptelea de vastă cumplit Boemia care, pe acea vreme, pare a fi fost condusă de Vratislav. De aci, întorcându-se victorioși, după ce au făcut un armistițiu³) cu ducele amintit, au stat liniștiți un an. După aceea intrând ca dușmani în Carintia, dincolo de fortăreața Leopah, ducele Meraniei, numit Gothfrid și ducele Carintiei Eberhard precum și Grigorie, patriarhul din Aquilea, ieșindu-le înainte, s'a dat o luptă cumplită și cu toate că dintre Unguri au pierit aci mai mulți

1) Asupra nobililor unguri de origine străină, vezi amănunte la Simon de Keza: *De nobilibus advenis*, p. 59.

2) Nu este de mirare că nu sunt amintiți și Blachii. Ei se găseau în țară. Dacă ar fi fost amintiți și ei, ar fi însemnat că sunt străini în țara lor.

3) *Treuga*, fr. *trêve*, armistițiu.

inși, totuși Ungurii au ucis pe amândoi ducii, patriarhul scăpâna cu fuga. În urmă, jefuind Carintia, Carniolia și Stiria, s'au întors acasă cu o mare pradă. Când împăratul Conrad a aflat despre aceasta, că anume Ungurii au intrat în hotarele țării sale și că au ucis pe ducii amintiți, a hotărât să vie în Ungaria și după ce a ieșit din Italia și a ajuns la cetatea Augusta din Suevia și apoi s'a îndreptat spre Pannonia, având să atace pe Unguri, s'a ivit în timpul acesta un războiu intern între Romani; din această cauză, a trebuit să se întoarcă înapoi. Într'aceea Ungurii, nemișcați timp de trei ani, n'au mai pornit în nici o parte.

XXXII. Devastarea Bulgariei de Unguri.

Iar în anul al patrulea Ungurii devastară Bulgaria și luară din ea tezaurul și arme nenumărate, ocupându-î castelele și distrugându-i cetățile cari, din voia lui Dumnezeu, le au și le stăpânesc și acum. După ce au supus amintitele regate, au intrat prin Forum Julii ¹⁾ în marca Lombardiei, unde au distrus prin foc și sabie cetatea Padua. De aci intrând în Lombardia, după ce au ucis pe Linthar, episcopul cetății din Vercelle, cel mai credincios consilier al împăratului Carol, au răpit din biserică un foarte mare tezaur și, jefuind aproape întreaga Longobardie, s'au întors victorioși în Pannonia cu foarte mari prăzi. După aceasta, odihnindu-se zece ani, în anul al unsprezecilea, distrugând Saxonia, Turingia, Suevia și pe Franții orientali, adecă pe Burgunzi, pe când se găseau la marginea Bavariei, dincolo de fortăreața Abah, de dincoace de Dunăre, o armată de Germani, pe neașteptate, le căzu în spate când se întorceau încărcăți de prăzi. Ungurii puseră pe aceștia pe o fugă rușinoasă, omorînd mulți dintre soldații lor. În această ciocnire dintre Unguri pieriră trei mii de bărbați; cei cari însă scăpară, întorcându-se acasă la ei, timp de șaisprezece ani, rămaseră în Ungaria în nemișcare.

XXXIII. Moartea comandanților Leel și Bulchu.

În timpul împăratului german Conrad I, în anul al optsprezecelea al domniei sale, Ungurii, pornind de acasă, au ajuns, după

---

1) Forum Julii, azi Frejus.

ce au devastat unele regiuni din Germania, la cetatea Augusta¹⁾, episcopul Ulrich împreună cu cetățenii și frunțașii din Suevia neopunându-le nici o rezistență. În sfârșit, fiindcă Ungurii asediară cetatea și în încăpățânarea lor nu voiră să se retragă, s'au trimis stafete la numitul Conrad ca să le dea de grabă ajutoare, ceea ce el n'a întârziat să facă. Dar, fiindcă Ungurii în asediul orașului n'au fost destul de prevăzători, armata germană și armata italiană i-au atacat pe neașteptate, așa că dacă ar fi voit să fugă, n'ar fi putut, dintr'o parte, din cauza pârâului²⁾ care în acele zile se revărsase într'un mod extraordinar prin canalele sale, iar, din altă parte, din cauza amintitelor armate cari îi înconjuraseră ca un zid și-i țineau strânși. Și astfel strămtorați de dușmani, unii au fost prinși, iar alții uciși cu cruzime. În această localitate au fost făcuți prizonieri și duși înaintea împăratului distinsii comandanți Leel și Bulchu. Iar când împăratul i-a întrebat de ce se poartă ei atât de crud cu creștinii, ziseră: Noi suntem răzbunarea lui Dumnezeu celui prea înalt, fiind trimiși de el însuși ca pedeapsă pentru voi, căci am fi prinși și uciși de voi, dacă am înceta de a vă urmări». Atunci împăratul le zise: «Alegeți-vă moartea pe care o voiti». Leel spuse atunci: «să mi se aducă trompeta mea, cu care, după ce voi fi cântat, îți voi da răspunsul». Ii s'a adus trompeta și apropiindu-se de împărat, în vreme ce se pregătea să cânte, se spune că a lovit pe împărat în frunte cu atâta putere că acesta a murit din cauza unei singure lovituri. Și i-a spus: «vei merge tu înaintea mea pe cealaltă lume și mă vei sluji acolo». Căci există credința la Sciti că pe acei pe cari îi omori în viață, aceștia pe cealaltă lume sunt siliți să-ți slujească. Au fost prinși fără întârziere și uciși în ștreang la Ratispona³⁾.

O altă armată ungurească însă, în care se găseau patruzeci de mii de ostași bine înarmați și cari își așezaseră tabăra mai departe de cetatea Augusta, simțind că tovarășii lor sunt așa de cumplit strămtorați, prinși și uciși, s'au retras mai sus într'o insulă, așteptând ca, la rândul său, armata împăratului să se separe. Și când cea mai mare parte a armatei împăratului a căutat să meargă spre Rin, Ungurii atacându-i într'o câmpie, le-au ucis la început cu săgețile caili, neîngăduind, ziua întreagă, nici să se retragă, nici

1) *Augusta*, Augsburg.

2) Pârâului numit *Lih*.

3) *Ratispona*, Regensburg.

să fugă undeva. În fine, fiindcă nu puteau să se miște, s'au predat ca prizonieri, cu cari Ungurii rescumpărara pe tovarășii lor reținuți la Ratispona. Iar, după ce au trecut și prin această întâmplare, au ars mănăstirea Fulda, de unde au luat mult aur; apoi trecând Rinul au devastat cu sabie și foc ducatul Lotaringiei, unde, lângă Strassburg căruia îi se spune în limba latină *Argentina*, au tăiat gâtul după ce i-au prins, lui Ekhard, ducele Lotaringiei și lui Bertold, ducele de Brabant, cari veniseră în ajutorul aceloră. Apoi, lovind cumplit Gاليا și prădând îngrozitor biserica domnului, devastară teritoriul dela Metz, Trier și Aachen, apoi, prin prăpăstiile munților, distrugând popoarele Senonilor¹⁾ își deschiseră cu sabia drum. Aci distruseră cetățile Susa și Turinul și după ce au străbătut munții amintiți, văzând câmpia Lombardiei pustie într'o raită aproape întreaga provincie; și astfel victorioși se întoarseră în țara lor proprie.

XXXIV. *Infrângerea Grecilor de Unguri.*

Iar în anul al douăzeci și unulea Ungurii plecând de acasă au intrat în Bulgaria și de aci ajungând la Ydropolis, după ce au cucerit cetatea, au asediat în urmă Constantinopolul. Pe când ei se găseau în asediul acestei cetăți, un Grec oarecare, cât un uriaș, ieșind din cetate a cerut ca să se lupte cu el doi Unguri, zicând, că dacă nu va învinge pe amândoi, împăratul Grecilor le va plăti Ungurilor un tribut. Fiind față de Unguri provocător în afară din cale, s'a găsit un adversar care grăi astfel Grecului: — Eu, zise el, sunt Botond²⁾, Ungur adevărat, cel mai mic dintre Unguri. Ia cu tine ca tovarăși doi Greci, dintre cari unul să-ți primească sufletul, când vei muri, iar celălalt să-ți îngroape cadavrul, fiindcă fără îndoială eu am să fac pe împăratul Grecilor tributar nației mele». Atunci comandantul Ungurilor, cu numele de Apor, care fusese pus în fruntea armatei cu consimțământul tuturor, a dat ordin ca Botond să plece cu securea la poarta cetății care era de metal și la poartă să-și arate forța cu securea. Venind acesta la poartă, se spune că a dat o așa de puternică lovitură și că a făcut o astfel de spărțură în poartă că un copil de cinci ani ar fi putut ușor

1) Pasagiul acesta nu este sigur, fiind manuscrisul alterat.

2) *Botond*. Asupra acestui Botond vezi Anonymus, p. 54 sq. și Simon de Keza, p. 44.

să iasă și să intre pe gaură. Aranjându-se în urmă spectacolul Ungurilor și al Grecilor, s'a pregătit terenul de luptă înaintea porții cetății și după o luptă, de mai puțin de o oră, Grecul a fost culcat la pământ și numai de cât în urmă și-a dat sufletul. Socotind-o drept o mare rușine această faptă și această întâmplare, împăratul Grecilor care împreună cu soția sa stetea pe întăriturile cetății și-a întors fața, plecând spre palatul său. Când însă Ungurii cerură tributul pentru care se dase spectacolul și se făcuse lupta, împăratul Grecilor, răsând de pretenția tributului, Ungurii au plecat dela asediul cetății, dar au devastat toată Grecia, luând din ea aur, pietre scumpe și nenumărate vite și așa s'au întors acasă. Și astfel comunitatea Ungurilor sub comandanții săi, sub ducii săi, se spune că au făcut aceste isprăvi și alte isprăvi de acest fel, până în timpurile ducelui Toxun.

XXXV. Nașterea lui Ștefan cel Sfânt, primul rege al Ungurilor.

Toxun a născut apoi pe Geycha și pe Michael, iar Michael a născut pe Ladislau cel Pleșuv și pe Vazul. Geycha însă, în urma unei prevestiri a oracolului divin, a dat naștere cu Sarolth, fiica lui Gyula¹⁾, în anul întrupării domnului 969, sfântului rege Ștefan, după cum stă scris în Legenda fericitului rege Ștefan. Iar regele Ștefan a avut mai mulți fii și între ei a avut un fiu cu numele de Emeric, iubit de Dumnezeu și prețuit de oameni, a cărui pomenire a rămas binecuvântată. Acesta însă a fost răpit din lumea aceasta, pentru ca răutatea să nu-i întunece mintea și pentru ca deșărtăciunea să nu-i amăgească sufletul, după cum stă scris în Cartea înțelepciunii cu privire la morțile premature. Iar noi, pentru ca cele făptuite să nu le mai tratăm, și cele scoase odată la iveală să nu le mai scoatem din nou la iveală, nu vom mai istorisi nici câte și cât de mari virtuți a avut acesta și nici cât de aprins propagator în slujba lui Dumnezeu a fost sfântul principe Emeric. Cel ce va voi să afle aceasta, n'are decât să ia cunoștință deplină

1) Sarolth, fiica lui Gyula, a dat naștere lui Ștefan cel Sfânt. Acest Ștefan, înainte de a fi fost botezat în religia catolică s'a numit *Bela*, sau în limba slavă *Voicu*. Iată ce ne spune I. Haugen II. 19, citat de Podhradzky în *Chr. Bud.* p. 62: Nach der gepurt Christi, Neunhundert neun und sechzig jar, gebar Geycha den heyligen sanct Șteffan, aus Sarolth der tochter Giula, der erstlich in seiner geburt Bela (bohemice Waic) genant ward».

despre purtarea plină de cucernicie a acestuia din Legenda aceluiași prea fericit creștin. Noi căutăm aci să descriem pe scurt și în rezumat mai ales cele ce alți scriitori au trecut cu vederea.

XXXVI. *Lupta sfântului rege Ștefan împotriva ducelui Cupan.*

Iar sfântul rege Ștefan, încă din tinerețea sa, a purtat un războiu glorios împotriva viteazului și puternicului duce Cupan. Cupan era fiul lui Zyrind¹⁾ cel Pleșuv care, încă pe când era în vieceță ducele Geycha, tatăl regelui Ștefan cel Sfânt, conducea un ducat. După moartea ducelui Geycha însă, Cupan a voit să ia în căsătorie incestuoasă pe mama sfântului rege Ștefan, și săucidă pe Sfântul Ștefan și principatul acestuia să-l supună puterii sale. El fusese duce de Symigiu²⁾. Dar sfântul Ștefan, după ce și-a convocat pe fruntașii săi, prin intervenția duhovnicului său, prea fericitul Martin, a implorat ajutorul milostiveniei dumnezeiești. În urmă, strângându-și armata, a pornit împotriva dușmanului său și și-a încins mai întâi sabia la fluviul Goron și și-a așezat aci ca paznici pentru paza sa personală, pe cei doi principii Hunt și Paznan. Iar ca șef și ca generalisim pentru întreaga sa armată a pus pe străinul Vencellinus. Și, dându-se astfel lupta, s'au bătut mult timp vitejește din ambele părți, și, cu ajutorul milostivirii divine, fericitul duce Ștefan a obținut o victorie strălucită. În aceeași luptă, comitele Vencellinus a ucis pe ducele Cupan și a fost răsplătit cu mare dărnicie de fericitul Ștefan, pe atuncia numai duce. Iar pe Cupan fericitul Ștefan a pus să-l taie în patru părți: prima parte a trimis-o la poarta Strigoniului, a doua la cea a Vesprimului, a treia la cea a Jaurinului, a patra în Ardeal³⁾. Iar fericitul duce Ștefan, promișunca, pe care o făcuse atunci lui Dumnezeu, a ținut-o. Căci întregul popor ce se găsea atunci în provincia ducelui Cupan a ho-

1) *Zyrind*. După numele lui Zyrind s'a numit provincia Zarandului.

2) *Duce de Symigiu*, Somogy Nobilii din Somogy și din Zala, nevoind să-și părăsească ritul părinților lor și să primească credința catolică s'au revoltat în contra lui Ștefan, *asserentes nullo modo a ritu parentum discedere, nec unquam fidem catholicam recipere*. Pelbartus in *Serm. de laudibus S. Stephani*, la Podhradzky, în *Chr. Bud.* p. 64. Nu știm dacă sub *ritus parentum* este de a se înțelege păgânismul sau ortodoxismul?

3) În Ardeal, corpul ciopârțit al lui Kupan a fost expus pentru priveștița tuturor la Alba Iulia. *Chr. Bud.* p. 64.

tărit să dea pe vecie și de drept pentru mănăstirea sfântului Martin ¹⁾ a zecea parte din copii, din fructe și din vite. Iar Vencellinus amintit mai sus a dat naștere lui Radi, Radi însă a dat naștere lui Misca, iar Misca a dat naștere lui Cupan și lui Martin.

XXXVII. Lupta regelui Ștefan cel Sfânt împotriva lui Gyula ducele Transilvaniei.

În urmă, fericitul Ștefan, după ce a primit din grația lui Dumnezeu coroana maiestății regale, a purtat un faimos și folositor războiu împotriva unchiului său cu numele Gyula care, pe acea vreme, avea domnia peste întregul regat al Ultrasilvaniei. Deci, în anul domnul 1002, fericitul rege Ștefan a prins pe ducele Gyula împreună cu soția și cei doi fii ai săi și i-a trimis în Ungaria. Aceasta însă pentru aceea a făcut-o, fiindcă, deși îi s'a atras de foarte deseori luarea aminte de fericitul rege Ștefan, el totuși nu s'a întors la legea creștină și n'a încetat de a ataca pe Unguri. Și întregul lui regat, foarte mare și foarte bogat, l-a unit cu monarchia Ungariei. Regatul acela însă al său se numește pe ungurește Erdelelw, care este udat de foarte multe râuri, din nisipul cărora se culege aur și aurul din acea țară este foarte bun.

XXXVIII. Al treilea războiu al regelui Ștefan cel Sfânt, împotriva ducelui Kean.

Iar după aceasta a pornit cu războiu împotriva lui Kean, ducele Bulgarilor și Slavilor, cari popoare locuiau în niște locuri foarte întărite²⁾ dela natură. De aceea numai după multă osteneală și sudoare a biruit în cele din urmă în războiu și a ucis pe amintitul duce și a luat o cantitate neprețuită de tezaure și mai ales aur, giuvaiere și pietre nestimate și a așezat aci pe un strămoș al său, cu numele de Zoltan care în urmă a lăsat de moștenire acele părți din Transilvania și de aceea ele se numesc de obicei: Erdelelui Zoltan. Căci el era foarte bătrân și trăise până în vremea sfântului rege și de aceea a și voit acesta ca el să stăpânească peste popoare bogate. De aceea, sfântul rege Ștefan, îmbogățindu-se foarte mult

---

1) Mănăstirea Sf. Martin, zidită de Sf. Ștefan, la a. 1001, în Pannonia.

2) Locuri întărite. Este vorba de Ardeal.

cu aceste diferite tezaure, a donat și a înzestrat biserica din Alba, pe care el însuși o fundase, cu altare de aur și cu cruci și cu potire și chiar cu haine prețioase brodate cu cel mai curat aur și cu pietrele cele mai prețioase. Și a dăruit cu belșug regese vase pentru slujbă și celelalte unelte necesare aceleiași biserici și de așiderea a dăruit și celelalte biserici ale lui Dumnezeu. Iar între altele a dat aceleiași biserici din Alba unele daruri demne de amintire veșnică, anume două odăjdii ¹⁾, dintre cari amândouă aveau marginea brodată cu șaptezeci și patru de mărci de cel mai curat aur și pietre nestimate pe cari prea fericitul Benedict ²⁾ pontificele Sfintei biserici romane, la rugămintea sfântului rege Stefan, le-a distins cu privilegiul unei autorități atât de mari că oricine celebrând liturgia se folosea de ele, putea legal să unșă pe rege, să-l încoroneze și să-l încingă cu sabia. Dar, fiindcă banii aceluia Gyula au fost câștigați pe căi rele, biserica însăși a suferit de mai multe ori incendiu. În aceeași biserică a silit chiar pe unchiul său, în contra voinței lui, să se boteze cu toată familia, iar, după aceea, l-a tratat cu cinste, ca pe un părinte. Regina Keisla însă, soția sfântului rege a îmbogățit peste măsură de mult biserica cu cruci de aur, cu mese sfinte, cu potire, cu giuvaerice și cu podoabe.

XXXIX. Zidirea de către regele Stefan cel Sfânt în Buda Veche a unui templu pentru canonici.

În urmă, sfântul rege a venit în cetatea ce se numește Buda Veche împreună cu fiul său, sfântul Emeric și cu regina. Și fiindcă aci n'a găsit nici o lucrare închinată lui Christos, în care să poată să fie lăudat Creatorul tuturor, a început numai decât prea sfântul rege să zidească în mijlocul cetății o mare catedrală ³⁾ din tesaurul luat dela susnumitul Kean, ducele Bulgarilor și al Slavilor, în cinstea apostolilor Petru și Pavel, îmbogățind-o cu multe moșii și întărind-o cu libertăți asemănătoare cu cele ale bisericii romane, în cinstea și în onoarea curții dela Roma, pe care o vizitase personal. Și pe când se făcea clădirea la care fuseseră aduși maștri pietrari din Grecia, regele prea sfânt împreună cu regina, în semn de cucerni-

1) *Rationale, stola pontificalis, odajdie.*

2) *Benedict al VIII.*

3) *Cuenobium, biserică, catedrală.*

cie, își petreceau vremea aci pe șantier. Regina însă se îngrijea de cruci, de icoane și de podoabe. Fiindcă însă această mare operă dăinuise mai mulți ani, de aceea mănăstirea nu s'a putut isprăvi în timpul vieții sfântului rege Stefan ci, cu voia lui Dumnezeu, lucrarea a terminat-o, după mult timp, prea sfântul rege Ladislav, nepotul aceluiași fericit Stefan, aducând astfel la îndeplinire dorința strămoșului său, precum se va arăta mai târziu mai cu deamănuntul. Iar obiceiul cel mai de seamă al regelui Stefan cel sfânt era acesta, ca toate bisericile pe cari el le funda să le viziteze cel puțin de trei ori pe an. Și când ajungea la o biserică, mai întâi se ducea la toate altarele și la fiecare se închina. În urmă, când ieșea, înconjura biserica și examina cu ochi scrutători și pe în-delete crăpăturile și spărturile din pereți și nu pleca din localitatea orașului sau satului, decât după ce a văzut mai întâi renovarea. După această cercetare, regina când ajungea la vr'o biserică din Ungaria, punea să i se arate toate lucrurile ce existau în casa domnului și reînoia în fiecare an cele ce trebuiau reînoite atât cele de postav cât și cele de catifea. Iar fiul lor, fericitul Emeric depunea pe altare propriile sale haine de purpură spre a îmbrăca altarele cu ele, după cum se vede în bisericile regale până în ziua de astăzi. Iar prea sfântul său tată purta la brâu o pungă de aur plină de denari de argint curat și când vedea câte un sărac, se apropia de el și-l miluia cu mâinile sale proprii. De aceea, mâna dreaptă este mâna cea cu milă, în fața ochilor Ungurilor, până în ziua de astăzi.

XL. Digresiune.

În anul domnului 1022, în mai multe localități au fost incendii multe și mari și un colosal cutremur de pământ a fost la 12 Mai într'o joi după Înălțarea domnului, la ora 10. Și la 23 Iulie s'au văzut doi sori.

XLI. Moartea ducelui Sf. Emeric și orbirea lui Vazul.

După ce însă domnul cel de sus și-a arătat mila sa față de fericitul rege Stefan, întorcând, spre fugă, spatele regilor din fața sâliei sale, și supunând domniei sale principatele și puterile tuturor națiilor externe învecinate, Sfântul rege Stefan, după deli-

berări, a statornicit ca el personal, călcând peste orice fast al gloriei lumești, și depunând diadema temporară a regatului, să se dedea numai slujbei lui Dumnezeu și deslegat de orice griji exterioare, să se consacre unei vieți contemplative și unei păci liniștite și a dispus să dea coroana maiestății regești fiului său ducelui Emeric, un tânăr înzestrat de Dumnezeu cu cele mai divine moravuri. Căci era fericitul Emeric în prima floare a tinereții, prin grația cerească, mai presus decât firea comună a oamenilor, înarmat cu dreptate, prevedere, vitejie, cumpătate, înțelepciune, știință, blândețe, milă, bunătate, dărnicie, smerenie și răbdare și împodobit cu celelalte virtuți creștinești și politice, întocmai ca și tatăl său, Sfântul Stefan. Și, pe când prea sfântul său părinte intenționa să încredințeze prea sfântului său fiu grija administrației și năcăzurilor guvernării țării, fericitul duce Emeric a murit de o moarte prematură. Și l-a plăns sfântul rege Stefan și l-a bocit mult, fără mângâere, Ungaria întregă. Iar de durerea unei așa de mari amărăciuni, sfântul rege Ștefan de mâhnire a căzut într'o boală grea și după multe zile de abia s'a recules, dar vechia sănătate n'a mai putut să și-o recapete cu totul. Căci suferea de podagră și era chinuit de întristare și de jale, mai ales fiindcă din sângele său nu vedea pe nimenia potrivit ca, după moartea sa, să păstreze țara în legea lui Christos. Căci poporul unguresc era mai aplecat să încline spre păgânism decât pentru credința creștină. Intr'aceea au început să-l părăsească puterile și simțindu-se copleșit de o boală grea a trimis în grabă un crainic, și anume pe Buda, fiul lui Egiruch, care să aducă la sine pe Wazul ¹⁾, fiul unchiului său după tată, pe care regele din cauza moravurilor lui destrăbălate și a nebuniilor lui tineresti îl băgase în închisoare ca să se îndrepteze și porunci să-l scoată afară din închisoarea dela Nitria și să-l așeze de rege înainte ca el să moară. Aflând despre această regina Keysla a făcut un complot cu nelegiuitul de Buda. Și a trimis în cea mai mare grabă un crainic al său, cu numele de Sebus, fiul chiar al aceluiași Buda, la închisoarea în care se găsea Vazul. Deci Sebus luând-o înaintea crainicului regelui, a scos ochii lui Vazul și i-a umplut cavitațiile urechilor cu plumb și apoi a fugit în Boema. După el, sosind crainicul regelui, a văzut pe Vazul orbit de ochi și cu ochii aceia răniți l-a condus la rege. Regele Stefan

---

1) *Vazul*, Basilius, Vasile sau Ladislau.

văzându-l așa de mișelește prăpădit, a izbucnit în lacrimi amare, dar din cauza boalei sale, n'a putut să pedepsească cu pedeapsa meritată pe răufăcători. De aceea, chemând pe fiii lui Ladislau cel Pleșuv, unchiul său, și anume pe Andrei, Bela și Leventa, i-a sfătuit să fugă cât mai repede, pentru ca să se salveze pe ei și să scape teferi și pe oamenii lor. Aceștia ascultând de sfatul sănătos al sfântului rege, fugiră în Boemia, scăpând din fața primejdiilor și a durerilor.

XLII. Moartea fericitului rege Stefan și înmormântarea sa la Alba.

Iar fericitul rege Stefan plin de sfințenie și de grație este răpit din această lume de nimic în al 46-lea an al domniei sale, la sărbătoarea Adormirii preafericitei Maria, pururea fecioară, și a intrat în ceata sfinților îngeri. Și a fost îngropat în biserica dela Alba pe care el însuși o zidise în cinstea prea sfintei născătoare de Dumnezeu pururea fecioarei Maria, unde se arată multe semne și minuni la intervenirea meritelor aceluiași prea sfânt rege Ștefan spre lauda și gloria domnului nostru Iisus Christos care este prea slăvit în vecii vecilor. Amin. Și îndată s'a prefăcut în cântec de jale glasul chitarei din întreaga Ungarie și tot poporul din regat, atât nobili și deopotrivă și bogat și sărac deplânseră cu foarte multe lacrimi și strigăte de jale moartea prea sfântului rege, părintele cel mai bun al copiilor sârmani. Băieții și fetele din cauza întristării și a doliului, îmbrăcați în haine negre timp de trei ani n'au mai jucat și au amuțit orice fel de muzică, orice fel de distracție și orice fel de cântec de veselie. Și l-au plâns cu plânset din inimă fierbinte și plânsetul era mare și fără mângâiere. Dar regina Keysla, împreună cu satelitul ei de crime Buda, au hotărât să facă rege pe Petru Alamanul adecă Venetul, fratele reginei. Prin aceasta intenționau ca regina Keysla să poată să aducă la îndeplinire, după bunul ei plac, pornirile voinței ei și regatul Ungariei, pierzându-și libertatea, să poată să-l supună fără de nici o piedică Teutonilor. Iar Vilhelm, tatăl regelui Petru a fost fratele regelui Sigismund al Burgunzilor, dar, după moartea sfântului Sigismund, a venit la împărat. Pe acesta împăratul l-a așezat peste Venețieni și-i dăduse ca soție pe sora sa, numită Gertruda, cu care a născut pe regina Keysla. După moartea Gertrudei însă Vilhelm a luat de soție pe sora regelui Stefan, cu care a născut pe regele Petru.

XLIII. Cruuzimea regelui Petru.

După ce însă Petru a ajuns rege a dat la o parte bunătața ce se cădea unei seninătăți regale și scrâjnind de furie teutonică, a început să aibă dispreț pentru nobilii unguri. Cu o privire plină de îngâmfare și cu o inimă nesăturată el mânca lacom averile țării împreună cu Nemții săi cari răgeau de sălbăticie de fiară și cu Latinii cari murrurau cu limbuție ca niște rândunici. Locurile fortificate, garnizoanele, castelele le încredința spre pază numai Nemților și nimenea pe acea vreme, nu mai putea să fie sigur de cinstea unei soții sau de fecioria unei fete sau a unei surori din cauza obrăzniciei curtenilor regelui cari le violau nepedepsiți. Căpeteniile Ungurilor văzând atunci nenorocirile ce se făceau poporului împotriva lui Dumnezeu, au ținut sfat și au rugat pe rege să-și îndemne oamenii să înceteze cu purtarea lor atât de ticăloasă. Regele însă plin de o îngâmfare nemai pomenită și-a dat pe față balele desgustătoare ale blestematului său venin preconcept, zicând: «Câtă vreme voi fi în viață, am să așez în regatul Ungariei numai pe Nemți, atât ca judecători în fruntea magistraturilor, cât și ca subalterni și ca ofițeri și ca administratori și ca fruntași și ca potențați ai țării și voi umplea regatul cu străini și-l voi da cu totul în mâna Teutonicilor». Și mai spunea: «acest nume de Ungaria este derivat dela angaria (gătuire) și ei însiși trebuie să fie gătuiți». Acesta a fost deci izvorul vrajbei dintre regele Petru și Unguri.

XLIV. Fuga lui Petru și alegerea lui Aba.

Deci în anul al treilea al domniei lui Petru, principii Ungurilor și ostașii lor se întruniră într'un consiliu al Episcopilor împotriva regelui Petru și plini de îngrijorare s'au întrebat dacă nu s'ar putea găsi atunci în țară cineva din neamul regilor, care să fie în stare să ia cârma domniei și să-i libereze de tirania lui Petru. Și, fiindcă un astfel de om n'au putut să găsească, aleseră dintre ei însiși pe un oarecare comite, numit Aba, urmaș dintr'o soră a regelui Stefan cel Sfânt și-l făcură peste ei rege. Iar Aba, după ce și-a strâns o armată de Unguri, a pornit să se lupte împotriva regelui Petru. Regele Petru însă când s'a văzut părăsit de ajutorul Ungurilor, sperându-se grozav, a fugit în Bavaria, având să implore ajutorul lui Henric, regele Teutonilor. Scăpând deci Petru cu fuga

din mâinile Ungurilor, aceștia omorîră, tăindu-l în bucăți, pe bărbosul de Buda, pricinuitorul tuturor crimelor, la sfatul căruia Petru aduse atâtea nenorociri Ungariei și scoaseră ochii celor doi fii ai lui; pe Sebus însă care orbise pe Vazul, după ce i-au frânt mâinile și picioarele, l-au ucis; iar pe unii bătându-i cu pietre și pe alții lovindu-i cu mangane de fer¹⁾, i-au omorât. Aba însă fiind înălțat la puterea regală, a fost consacrat ca rege: și toate așezămintele și toate dăjdiile pe cari le stabilise regele Petru, după obiceiul său, regele Aba le-a anulat. În regularea tuturor acestora trei au fost mai ales dintre fruntașii țării ca mai de seamă: unul se numea Wisce, al doilea Toyzlau, iar al treilea Pezli, cari se năzuiau după libertatea poporului și se sforșau cu bună credință să restituie regatul unei porodițe regale. Dar, în al treilea an al regelui Aba, Petru împreună cu regele Henric al Teutonilor descinde cu o armată mare împotriva regelui Aba. Regele Aba însă auzind că Petru a fost părăsit de Unguri, și că a fost bine primit de Henric regele Teutonilor, a trimis, în anul 1042, crainici la Împărat, cari să-l sondeze, dacă îi s'a declarat dușman pentru că a gonit pe Petru din domnie. ori poate să încheie cu el o pace durabilă? Împăratul prin răspunsul său îi s'a arătat ca dușman, spunându-i: „De oarece s'a purtat rău cu oamenii mei, are să simtă el însuși, ce pot și cât pot». Auzind aceasta, a înțeles regele Aba că împăratul are intenția să restabilească în domnie pe Petru. Aprinzându-se deci de mânie, și-a strâns o armată puternică și a invadat cu ea Austria și Bavaria și ambele maluri ale fluviului Dunărea și după ce și-a împărțit în două cetele sale de ostași viteji, a trecut pe toți dușmanii prin ascuțișul sabiei. Și astfel a luat prăzi și foarte mulți captivi târând cu sine dela fluviul care se chema Trasen, peste care a trecut și a jefuit totul până la cetatea Tuhn, unde a înnoptat. Aceasta s'a petrecut într'o marți, din zorii zilei până noaptea; iar când s'a făcut ziuă, s'au întors în Ungaria veseli cu o mulțime renumărată de prizonieri. După aceasta a trimis soldați viteji în Carintia cari au luat foarte mulți prizonieri și s'au întors apoi în Ungaria. Gothfridus însă marchizul Austriei, dând un atac împotriva lor lângă Petovia, se spune că le-au luat multe prăzi; căci pe atunci Austria nu avea duci, ci marchizi. În acest timp, împăratul sărbătorea Paștile domnului în Colonia și a cerut sfatul dela principii săi cum ar

1) *Manganum, bellica machina, tormentum*, Du Cange *Glos.* sub voce.

trebui să răzbune insulta adusă pe nedrept țării sale de către Unguri. Ei în unanimitate, i-au dat sfatul să facă o invazie înarmată împotriva Ungurilor cari năvăliseră dușmănește în regatul său și să libereze astfel pe prizonieri din sclavia lor. De aceea au pornit cu o expediție colosală și, după sfatul lui Vratislav, ducele Boemilor, a venit din partea de Nord a Dunării până la hotarele Ungariei. Solii Ungurilor însă promisese ră împăratului că aceștia stau în toate la dispoziția sa, de cât doar că nu primesc de rege pe Petru; totuși, împăratul căuta cu tot dinadinsul să-l facă rege, căci își dăduse cuvântul lui Petru, că-i va reda domnia. Ungurii însă nicidecum nu se învoiră la aceasta și trimițându-i daruri, după ce au făgăduit prin jurământ că vor permite prizonierilor teutoni să plece, împăratul s'a întors repede împotriva atacurilor lui Gothfrid ducele Lotaringiei, fiul ducelui Gozzilo.

XLV. Sosirea împăratului în Ungaria în contra lui Aba.

În anul următor regele Aba, trimițând soli la împărat, l-a întrebat în privința păcii, făgăduindu-i libertatea prizonierilor pe cari îi avea, iar pentru aceia pe cari nu putea să-i dea, o compensare potrivită. Împăratul însă n'a voit să stea de vorbă, înainte de a veni în Bavaria, pentruca cei ce au suferit pe nedrept din partea Ungurilor, să ia parte la încheierea păcii. De aceea, împăratul a venit la fruntăriile Ungariei și a poruncit ca pentru a doua zi să cucerească baricadele, cu cari Ungurii închiseseră fluviul Rabița. Într'aceea însă împăratul a fost rugat de solii regelui Aba, ca să fixeze un termen potrivit, în lăuntrul căruia să-i remită pe toți prizonierii, și să-i dea încă și daruri. Împăratul fiind deci atras de darurile acestea și fiind preocupat de alte afaceri mai grave, s'a întors în Bizancium¹⁾, un oraș din Burgundia. Primind prin urmare din această parte siguranță, regele Aba a devenit insolent²⁾ și a început să se poarte cu cruzime față de Unguri. Căci era de părere că toate trebuiesc să fie comune cele ale stăpânilor cu cele ale slugilor; dar și călcarea jurământului său o credea ca un nimica, disprețuind pe nobilii țării și considerându-i tot una cu țărani și cu cei proști. Nobilii unguri însă nevoind să-i admită aceasta, și suportând cu greu molestările lui, făcură o conspirațiune și se conjurară ca să-l omoare. Cineva dintre ei însă

1) *Bizancium*, Besançon.

2) *Insolent*, deși Anonymus p. 48 ne spune că se purta ca un părinte, *qui pro sua pietate Aba vocabatur*.

a denunțat regelui pe cei ce se conjuraseră împotriva vieții lui; dintre aceștia pe care a putut i.a prins și i-a omorât, fără de vr'o judecată prealabilă, ceea ce s'a întors în detrimentul regelui. Căci pe când regele se găsea la Cenad în postul cel mare, închizând într'o casă în același post vr'o cincizeci de nobili, sub pretextul de a se consfătui cu ei, a pus ca să fie tăiați în bucăți de soldații săi înarmați, fără cercetare și fără să fi făcut mărturisiri. De aceea, fericitul Gerardus¹⁾, episcopul din Genard, a lovit pe rege cu severitatea canoanelor și i-a prevestit primejdia ce-l amenința. Unii dintre conjurați, determinați mai ales de acest fapt, veniă în fugă la împărat și au vorbit împotriva lui Aba, spunându-i : că el își calcă jurământul dat, că desprețuește pe nobilii cari l-au ales de rege peste ei, că mănâncă și călărește și vorbește neconținut cu țărani și cu oamenii de jos. Împăratul le spuse acestora: «Obiceiurile acestea în adevăr nu sunt obiceiuri demne de un domn, ci de unul protivnic domnului». Și astfel instigară pe împărat să se răzbune asupra regelui Aba pentru nedreptățile făcute, fiindcă nu i-a dat nici prizonierii, după cum jurase împăratului și nici nu i-a dat recompense pentru daunele cășunate. Deci împăratul la îndemmurile Ungurilor, a venit, cu o armată din Noric și din Boemia și cu falangele curtenilor săi, în Marchizatul Austriei, prefăcându-se că nu intră în Ungaria și arătând pe față că va face pact cu regele Aba și că se va întoarce înapoi. Atunci delegații regelui Aba venind la împărat cerură pe Ungurii cari fugiseră la împărat, plângându-i-se și zicând: că aceia cari urmează acum cu credință pe împărat nu sunt decât niște tâlhari și niște hoți din țara ungiurească, și principalii ațățători ai războaelor și ai discordiei dintre Unguri și împărat; de aceea pe sămănătorii unei astfel de discordii trebuie să-i dea pe mâinile lui Aba, regele Ungurilor. Împăratul însă a răspuns că aceasta nu o va face în nici un caz. De aceea, împăratul năvali repede în teritorul Ungariei, intrând pe la Sopron și când a voit să treacă peste Rabuța pe la Bobuth, n'a putut să treacă peste fluviul Rabuța din cauza apelor ce stagnau și a pădurilor celor dese și a bălților pline de izvoare. Dar Ungurii cari erau împreună cu împăratul și cu regele Petru, conduseră armata, călărind noaptea întregă, în sus pe

---

1) Gerardus este primul episcop din Cenad, unde Ștefan cel Sfânt întemeiasă episcopia catolică în locul celei ortodoxe de la Morisena, din aceeași localitate.

lângă fluviile Raba și Rabuța pe cari, în zorii zilei, le-au trecut printr'un vad lesnicios. Regele Aba însă li-a ieșit înaintea la Menfew¹⁾ lângă Jaurinum cu o mare mulțime de ostași, fiind foarte sigur de victorie, fiindcă unii Bavari îi făcuseră cunoscut că împăratul a venit împotriva sa cu puțini oameni. Și, după cum se spune, regele Aba ar fi câștigat victoria, dacă unii Unguri păstrând încă prietenie pentru regele Petru, n'ar fi aruncat la pământ drapelele lor și n'ar fi luat-o la fugă. Nemții însă spun că atunci când ei s'au apropiat de luptă, a apărut un nor subțire și împreună cu el un semn ceresc și că un vârtej puternic ridicându-se, deodată printr'o putere divină, a aruncat un praf groaznic în fața Ungurilor pe cari încă de mai înainte, după cum se spune, îi blestămase Papa ca să-i lovească, fiindcă își bătuseră joc de regele Petru, protejatul său. Luându-se deci la luptă, s'a dat o lungă și inversunată bătălie; în cele din urmă sprijinit de ajutorul lui Dumnezeu, împăratul a câștigat o victorie strălucită. Aba fiind învins a fugit spre Tisa, și într'un sat oarecare, într'o groapă vechie a fost omorât mișelește de Ungurii cărora le făcuse rău în timpul domniei. Corpul său a fost îngropat în biserica, ce se găsea lângă acel sat. Dar, după câțiva ani, fiind desgropat din mormânt, s'au găsit neatînse giulgiurile și hainele sale și locul rănilor vindecate. În urmă corpul său a fost înmormântat în propria sa mânăstire din Sarus. Impăratul însă s'a întors în tabără, a îngenunchiat la pământ cu smerenie și cucernicie înaintea lemnului sfânt al crucii dătătoare de mântuire și descălțându-și picioarele și îmbrăcându-se cu o haină de pânză groasă, a prea mărit împreună cu întregul său popor îndurarea lui Dumnezeu, fiindcă în acea zi i-a scăpat din mâinile Ungurilor. Dintre Tentoni a căzut în acea zi și în acel loc o nenumărată mulțime. De aceea acel loc, până în ziua de astăzi în limba lor se numește Ferlorum Payer²⁾, iar pe limba noastră Westnemți³⁾. Căci din cauza mirosului greu al celor morți timp de două luni omul nu putea să treacă ușor prin acele regiuni, iar arcașii l-ar fi omorât. Intr'aceea Ungurii adunându-se la un loc veniră să roage pe împărat, cerând iertare și milă; împăratul primindu-i în liniște și cu bunăvoință, le-a admis cererea. Apoi a venit cu toată mulțimea sa, la Alba,

1) Menfew, lângă Jaurinum (Győr) azi moșia Mefő.

2) Ferlorum Payer = Perditi Bouari.

3) Westnemti = Nemți pierduți.

care pe nemțește se numește Weissenburg, care este capitala Ungariei. Deci aci împăratul fiind onorat de Unguri cu cinste imperială și cu un alaiu enorm, după ce a restabilit pe deplin pe regele Petru în coroana regală, și după ce l-a împodobit ca un rege în sfintele insignii ale Sf. rege Ștefan, l-a condus cu mâna sa la tronul regal și l-a pus să șează ca un rege în biserica glorioasei Maici a domnului, deapururi fecioara Maria și aci a împăcat pe rege cu Ungurii și pe Unguri cu regele lor. Și, la cererea Ungurilor, le-a admis ca să-și păstreze decretul și judecățile să se facă după obiceiurile lor. Orânduind toate acestea astfel, împăratul a lăsat pe regele Petru în Ungaria cu o garnizoană a sa și el mulțumit și fericit s'a întors la Regensburg.

XLVI. Intoarcerea împăratului în Ungaria.

Iar în anul următor, împăratul s'a întors din nou în Ungaria. Atunci regele Petru i-a predat, în mijlocul unei ceremonii solemne și în fața Ungurilor și a Teutonicilor, regatul Ungariei împreună cu o lăncie aurită. Și după ce împăratul a fost încărcat de rege cu multe și mari daruri, s'a întors acasă plin de glorie. În vremea aceasta, Andrei, Bela și Levanta, cari fugiseră în Boemia, au trecut de aci, din cauza lipsurilor și a sărăciei, în Polonia, unde au fost primiți bine și cu onoruri de ducele Poloniei, Misca ¹⁾. În același timp însă Pomeranii au refuzat să mai plătească tributul anual ²⁾ ducelui Poloniei de care depindeau. Atunci ducele începu să pretindă cu mâna înarmată tributul datorat de Pomerani. Pomeranii păgâni și Polonii creștini căzură la învoială ca ducii lor să se lupte într'un duel și dacă Pomeranul ar cădea învins să plătească tributul datorat, dacă însă ar cădea Polonul, să regrete numai paguba suferită. Dar fiindcă ducele Misca și fiii săi aveau groază de duelul ce li se impunea, Bela fiind introdus între ei, printr'un tâlmăciu grăi astfel: „Dacă voi, Polonii și ducele, stăpânul vostru, găsiți cu cale, atunci eu, deși sunt de neam mai nobil decât acel păgân, mă voi lupta totuși pentru folosul țării voastre și pentru onoarea ducală. Această propunere au găsit-o bună atât ducele pomeran cât și Polonii. Și, după ce, înarmați cu lăncile, s'au încins la luptă,

1) Misca, Micislav al II-a.

2) *Annua pensio, annua praestatio*, tribut.

se spune că Bela atât de voinicește a lovit pe Pomeran că dându-l de pe cal jos, acesta n'a mai putut să se miște din loc și fiind culcat la pământ, a fost străpuns cu sabia.

Atunci ducele pomeran s'a declarat biruit; iar Pomeranii văzând aceasta plătiră supuși și umiliți ducelui Poloniei tributul fără discuție. Iar după ce ducele s'a întors acasă încărcat cu victoria câștigată de Bela, l-a lăudat pe acesta pentru curajul și puterea sa și i-a dat, pe lângă tributul pomeranic, și pe fiica sa de soție și a dat ordin ca să i se pună la dispoziție din larg de tot ce ar avea lipsă și, încărcat de onoruri, l-a păstrat în ducatul său și n'a neglijat de a-l face să moștenească o bună parte din țara sa.

XLVII. Ducele Bela numit Benyn¹⁾.

Iar ducele Bela a dat naștere în Polonia la doi fii, dintre cari pe unul l'a numit Geysa, pe al doilea însă Ladislau, după numele bunicului său. Dar lui Andrei și lui Laventa nu le-au plăcut să stea la ducele Poloniei împreună cu Bela, oarecum ca o povară²⁾ pentru el și, din pricina titlurilor lor³⁾, n'au găsit de cuviință să mai rămâie la curtea ducelui. După ce și-au luat rămas bun dela duce, fratele lor Bela, rămânând pe loc, s'au dus la regele din Lodomeria, care însă nu i-a primit. Neavând unde să-și plece capul, de aci s'au îndreptat spre Cumani. Văzându-i însă Cumanii persoane distinse, au crezut că au venit să facă spionaj în țara lor și dacă nu i-ar fi recunoscut un prizonier ungur, i-ar fi omorât. Dar, astfel, i-au ținut în urmă câțva timp la ei. De aci au plecat apoi în Rusia. În vremea aceasta, câțiva dintre magnații ungari, deplângând mizeria țării lor și în dorința de a scăpa de tirania lui Petru, mai păstrau pentru Andrei, Bela și Leventa, odrasle din sângele regelui Ștefan cel Sfânt, o fidelitate neîntinată și le trimiteau prin ștafete cu credință tot ce puteau din bunurile lor. Magnații despre care este vorba erau Visca, Bua și Buhna⁴⁾ și alte rubedenii de ale lor cari așteptau mereu cu suspine și gemete timpul potrivit, când să poată să aducă înapoi în Ungaria pe Andrei, Bela și Leventa și se căzneau din toate puterile să resti-

1) Benyn este un diminutiv al lui Bela.

2) *Appendices*, trăind din pomana altora.

3) Din pricina titlurilor, adică din cauza neamului lor.

4) *Bua și Buhna*, fiii lui Gyula din Transilvania. Cf. Anonymus, p. 44, 46.

tuie în regat pe o odraslă a regelui Ștefan cel Sfânt, care îi iubise și-i ridicase. Căci regele Petru, înălțat prin puterea regelui Nemților, nu domnea, ci mai de grabă biciuia printr'o tiganie plină de cruzimi Ungaria asuprind-o. Dar, în urma denunțului unor trădători și anume a lui Buda și Devecher, Petru a aflat ce gânduri au numiții nobili unguri, anume Vișca, Bua și Buhna, cum ar putea să restituie regatul unei odrasle regești și să readucă în țară, în contra regelui Petru, pe Andrei, Bela și Leventa. Regele Petru însă, aprins de o furie nebună, a dat ordin să-i aresteze și să-i omoare, spânzurându-i în furci, iar pe ceilalți să-i chinuiască scoțându-le ochii. Și întreaga țară ungurească a lovit-o de atâtea nenorociri că oamenii voiau mai de grabă să moară decât să trăiască într'o mizerie atât de mare. Atunci nobilii maghiari, văzând nenorocirea poporului lor, s'au adunat la Cenad și după ce au ținut sfat au trimis, pentru întreaga țară, curieri oficiali în Rusia la Andrei și Leventa spunându-le că toată Ungaria îi așteaptă cu credință și că li se supune bucuros ca unor odrasle regești, numai să descalice în Ungaria și să o scape de furia Nemților. Și au jurat că îndată ce vor intra în Ungaria, toți Ungurii, în unanimitate, vor alerga la ei și li se vor supune domniei lor. Andrei și Leventa însă, temându-se de vr'o cursă prefăcută, au trimis într'ascuns iscoade în Ungaria. Iar când au venit la *Novum Castrum*¹⁾, pe care îl construise regele Aba, iată că întreaga mulțime de Maghiari a alergat cu grămada înaintea lor și cuprinși de un instinct drăcesc cerută cu încăpățănare dela Andrei și Leventa să le permită ca poporul întreg să trăiască după ritul păgân, să ucidă pe episcopi și pe clerici, să dărâme bisericile, să lepede legea creștină și să se închine la idoli. Ei le-au îngăduit să facă după dorința inimii lor, să meargă și să piară după ritul strămoșilor lor, căci altfel nu aveau să lupte pentru Andrei și Leventa împotriva regelui Petru. Și cel dintâi dintre Unguri, unul cu numele Vatha, din fortăreața Belus²⁾, s'a dedicat diavolilor, răzându-și capul și lăsându-și după moda păgânilor, trei plete de păr. Iar fiul acestuia, cu numele de Ianus, după multă vreme, urmând ritul tatălui său, a strâns la sine mulți magi și

1) *Novum Castrum* = Aba Ujvár.

2) *Belus*, probabil în provincia Trencin.

ghicitoare¹⁾ și fermecătoare, prin descântecele cărora și-a câștigat o mare cerebritate printre mai mărimi. Iar din multele zeite ale lor pe una cu numele de Rasdi, marele creștin, regele Bela, a prins-o și a închis-o într'o temniță, nedându-i drumul până nu și-a mâncat propriile sale picioare și până n'a murit acolo. Și se găsește astăzi scris în cărțile vechi despre Faptele Ungurilor, că era cu totul oprit creștinilor să-și ia de soție o femeie din neamul lui Vatha și al lui Ianus cari, după cum în legea veche Dathan și Abyron s'au sculat cu răzvrătire împotriva lui Dumnezeu, tot astfel și aceștia au căutat să abată, în anii de mântuire, poporul maghiar dela legea lui Christos. Deci, pe acea vreme, la îndemnul păcătos și ticălos al celui Vatha, întreg poporul a început să se închine diavolilor, să mănânce carne de cal, și în general să facă tot felul de fapte urâte. Căci au omorât atât pe clerici cât și pe laicii ce se țineau de ritul catolic și au dărâmat foarte multe biserici de ale lui Dumnezeu. Apoi au pedepsit cu o moarte grozavă, răzvrătindu-se împotriva regelui Petru, pe toți Nemții și Latinii cari se găseau împrăștiți prin Ungaria, puși în fruntea diferitelor funcțiuni. Și trimitând în timpul nopții în tabăra lui Petru, pe niște cai sprinteni, trei curieri cari aveau să proclame în public porunca și cuvântul lui Dumnezeu pentru Andrei și Leventa: ca să fie uciși episcopii și clerul, să fie omorât dijmuitorul, să se reia legea păgână, să se ștergă ori ce fel de dări și împrenă cu Nemții și cu Latinii, să piară pe vecie amintirea lui Petru. Dupăce s'a făcut ziuă, informându-se regele Petru de cele petrecute, a aflat faptul sigur că frații despre cari era vorba s'au întors în țară și că la vederea lor reprezentanții săi au fost omorâți de Unguri. Prefăcându-se că nu este îngrozit de aceste vești, s'a arătat vesel și dupăce și-a mutat tabăra din acel loc, a trecut peste Dunăre la Sytaten¹⁾, dorind să ajungă la Alba. Ungurii însă bănuind ce voește să facă i-au luat-o înaintea, și au ocupat bastioanele și turnurile cetății și închizând porțile, l-au lăsat afară. Intr'aceea însă Andrei și Leventa, înaintând cu aceeași mulțime de Maghiari, s'au apropiat prin mijlocul Ungariei de portul ce în general se numește Pesta. Aflând despre aceasta episcopii Gerardus, Bestricus, Buldi²⁾ și Beneta³⁾, precum și comitele Zo-

1) *Phitonissae, Pythonissae, sau Pythone spiriuu afflatae.* Podhradczky. *Chr. Bud.* p. 94.

2) *Sytaten*, sau Situa-tó, este o localitate la gura râului Zsitva, din com. Conarom.

3) *Buldi, Buldus*, episcop din Agria.

4) *Beneta, Benedictus*, episcop în Calocia.

nuc, ieșiră din cetatea Alba întru întâmpinarea ducilor Andrei și Leventa ca să-i primească cu toate onorurile. Dupăce însă amintiții episcopi sosiră în grabă în locul numit Gyod¹⁾, aci, înainte de a merge la duci, voră să asculte, în biserica Sfintei-Sabina, liturghia. Deci fericitul Gerardus, episcopul, îmbrăcat în haine preoțești spre a celebra liturghia, ca exortațiune le spuse, zicând următoarele: «Frații mei, și coepiscopii mei și voi toți ceilalți credincioși, cari sunteți de față! Să știți că noi astăzi vom ajunge, într'o bucurie eternă, cu coroana de martiri, la domnul nostru Iisus Christos. Căci vă aduc la cunoștință taina domnului ce mi s'a arătat în această noapte. Am văzut anume pe domnul nostru Iisus Christos șezând la sânul prea sfintei sale mame, pururea fecioarei Maria și chemându-ne la sine ne-a împărțit chiar cu mâna sa împărăția trupului și a sângelui său; iar episcopului Beneta, când s'a apropiat de el, Christos i-a retras comunicătura. De aceea numai el astăzi va fi lipsit de tovarășia muceniei noastre». Iar după aceasta fericitul Gerardus i-a îndemnat să-și mărturisească unul altuia păcatele și dupăce au ascultat liturghia, s'au închinat și bucurându-se că prin mucenie vor dobândi nădejdea sigură a unei fericiri veșnice, se împărțiră cu toții. Apoi plecară pe drum spre portul Dunării, spre Pesta. Fericitul episcop Gerardus însă, cum' era el mic de statură și istovit cu totul de puteri puse în slujba lui Dumnezeu, era dus într'o căruță. După ce au ajuns în mai sus numitul port, iată că niște oameni nelegiuți și anume Vatha și complicitii săi, stăpâniți de diavoli, cărora își dăduseră sufletele, se repeziră asupra episcopilor și asupra tovarășilor lor și-i loveau cu pietrele. Iar fericitul episcop Gerardus făcea neîncetat semnul crucii asupra celor ce erau lapidați. Aceia însă văzând aceasta, cu mai multă furie se repeziră asupra sa, au răsturnat căruța pe malul Dunării și după ce l-au scos aci din car, îl aruncară, punându-l într'o teleagă²⁾, de pe muntele Kelenfeld³⁾. Și pe când încă nu-și dăduse sufletul îl străpunseră în piept cu o luncie și pe urmă îi zdrobiră capul de un bolovan și astfel, ca un martir plin de glorie, din năcazurile lumii acesteia, a trecut la fericirea de veci. Dunărea, deși se revărsase de mai multe ori peste acel bolovan, de care a fost zdrobit capul sfântului Gerardus, n'a putut să spele sângele timp de șapte ani

1) *Gyod*, cf. Anonymus, p. 60.

2) *Biga*, căruță cu două roate, teleagă.

3) *Kelenfeld*, Kreenfeld, numit de atunci Muntele Sfântului Gerard.

de zile, până ce a fost șters de preoți. Iar bolovanul acela se găsește acum la Cenad la suprafața altarului. În locul în care fusese zdrobit capul său, se înalță astăzi subț un deal o biserică în cinstea fericitului Gerardus. Acest Gerardus a fost un călugăr din Rosacium, de națiune Venețian ¹⁾. El, venind în Pannonia, a dus la început vieață de eremit în Beel, în urmă însă a fost transferat ca episcop în catedrala dela Cenad. De asemenea și episcopul Buldi, fiind lapidat cu pietre, a trecut la gloria eternă. Beztricus însă și Beneta, după ce au trecut cu o corabie peste Dunăre la Andrei și Leventa, ereticii ²⁾ cari se găseau pe maturile de dincolo au rănit pe episcopul Beztricus care a murit în urmă a treia zi. Ducele Andrei însă intervenind într'aceea a scăpat pe Beneta din mâinile lor și astfel s'a împlinit proorocia sfântului Gerardus. Toți au fost puși între martiri, în afară de Beneta. Și comitele Zonuk, sărind călare pe un cal trecea înnot peste Dunăre. Venind cu corabia un oarecare Ungur cu numele Murthmur, l-a ridicat în corabia sa ca să-l scape dela moarte. Căci acest Murthmur fusese botezat de comitele Zonuk. Și pe când voia ca să scape pe numitul comite, ereticii începură să-l amenințe cu moartea, dacă el însuși nu ucide pe Zonuk. Murthmur având teamă de amenințările lor, a ucis el însuși pe comite în corabie cu sabia sa. Și o așa de mare mulțime de clerici și de laici au suferit în aceeași zi martiriul pentru credința lui Christos, că numărul lor îl cunoaște numai Dumnezeu și îngerii.

XLVIII. Moartea regelui Petru.

Regele Petru însă, văzând că Ungurii în unanimitatea lor s'au alipit de ducii Andrei și Leventa, a luat fuga, împreună cu Nemții săi, spre Moson ³⁾, pentru ca de aci să treacă în Austria; dar n'a putut să scape. Căci, într'aceea, Ungurii ocupură mai întâi porțile și ieșirile din țară; iar, în același timp, delegatul ducelui Andrei a chemat pe regele Petru sub pretextul închierii unei păcii onorabile. Acesta încrezându-se, era în întoarcere, după cum se spune. Dar mai mult de nevoie, fiindcă aflase că armata îi este protivnică

1) *Episcopul Gerardus* din Cenad fusese mai înainte călugăr în Rosacium, mănăstire în Calabria.

2) Se crede că aci n'ar fi vorba de păgâni, ci de creștini ortodocși.

3) *Moson, Musum, Wieselburg.*

și voia să se întoarcă în grabă la Alba. Abătându-se însă din drum pe la satul Zamur ¹⁾, numitul delegat a voit să-l tragă într'o capcană, și să-l ducă legat la ducele Andrei. Petru însă presimțind aceasta, s'a refugiat într'o curte, unde s'a apărât vitejește luptând el însuși timp de trei zile. În sfârșit, toți ostașii săi fură uciși de arcași și el însuși a fost prins de viu și orbit ²⁾. Fiind dus la Alba, de marea sa supărare și a sfârșit în scurt timp viața. A fost îngropat la Cinci Biserici pe care el însuși o fundase în cinstea fericitului apostol Petru, în anul al treilea al domniei sale de a doua oară.

XLIX. Incoronarea de Unguri a regelui Andrei

În urmă ducele Andrei ³⁾, asigurându-se din partea turburărilor dușmane, a primit coroana regală în cetatea Alba, numai din partea a trei episcopi cari au scăpat din acei mare dezastru al creștinilor. S'a încoronat în anul Domnului 1047. Deci a dat ordin întregii nații, sub amenințarea pedepsei cu moartea, că dând la o parte ritul păgân, îngăduind lor mai înainte, să se întoarcă la adevărata lege a lui Christos și să trăiască în toate după poruncile acelei legi pe care le-a propovăduit-o lor regele Ștefan. Leventa însă în timpul acesta a murit. Acesta, dacă ar fi trăit mai mult și dacă ar fi ajuns la cârmuirea regatului, fără îndoială toată Ungaria ar fi corupt-o la idolatria păgână. Și fiindcă Leventa însuși n'a trăit după credința catolică, de aceea a fost îngropat lângă satul lui Toxun ⁴⁾, dincolo de Dunăre, unde se spune că repauzează după legea păgână bunicii său Toxun. — Unii susțin că cei trei frați au fost fiii ducelui Vazul, născuți cu oare care fată din neamul lui Tatun și că nu ar fi ieșit dintr'o căsătorie legitimă și că din această legătură cei din Tatun ⁵⁾ și-ar trage noblețea lor. Fără îndoială aceasta este neexact și transmisă din răutate. Căci în afară de aceasta ei sunt nobili ⁶⁾ fiindcă ei sunt fiii lui Ladislau cel Pleșuv, care se zice că și-a luat de soție o femeie din Rutenia, din care a dat naștere acestor

1) Zamur sau Zamor, o localitate în apropiere de Buda.

2) Orbit. Usurpatorii de tron erau pedepsiți cu orbirea.

3) Andrei, sau Endre.

4) Villa lui Taxun, este satul Takson, pe malul Dunării, mai jos de Pesta.

5) Familia Tatun, avea proprietăți în regiunea Somogy.

6) Nobili, adică prinți.

trei frați. Regele acesta însă a fost numit Andrei cel Alb și Catolicul ¹⁾ și timp de trei ani a făcut prin armele sale tributari Ungurilor pe Poloni, Boemi și Austriaci. Dar acest rege Andrei fiind lipsit de fratele său ²⁾, a trimis în Polonia după celălalt frate al său, după Bela, chemându-l cu mare dragoste la sine și spunându-i: «Noi cari am fost odinioară părtași de sărăcie și de năcazuri: te rog prea iubite frate, să vii cât mai în grabă la mine, pentru ca să fim tovarășii bucuriilor și să ne folosim în comun de bunătățile regatului, fiind prezenți și trupește; căci eu nu am moștenitor și nici alt frate în afară de tine. Tu să-mi fii moștenitor și să-mi urmezi în domnie». Deci mormit de aceste vorbe Bela a venit la rege cu întreaga sa familie, pe care văzându-l, regele s'a bucurat mult, fiindcă era sprijinit de puterea unui frate. Iar după aceea regele și fratele său Bela, ținând sfat, au împărțit țara în trei părți dintre cari două au rămas în proprietatea sau puterea Maiestății regale, iar a treia parte a fost încredințată în proprietatea ducelui. Dar, această primă împărțire a țării a fost pepiniera discordiei și a războaielor dintre duci și regii Ungariei ³⁾. În acel timp regele Andrei a construit lângă lacul Balaton o mânăstire în onoarea sfântului Anian, în locul ce se numește Tyhon ⁴⁾. Iar ca soție a luat pe fiica ducelui Rutenilor, cu care a dat naștere lui Solomon și David. Dint'r-o concubină însă, pe care a avut-o din satul Moroth, a născut pe George. Mai departe ducele Bela a născut în Polonia pe fiii săi Geysa și Ladislau, în Ungaria însă a născut pe Lampertus și fete. Și trăia regele și ducele într'o complectă liniște și pace.

L. Regele Teutonilor.

În timpul acela regele Teutonilor a asediat cu o mare oștire fortăreața Pojon, voind să răzbune ocara adusă lui Petru și să subjuge Ungaria puterii sale. Și a construit multe mașini de războiu pentru a cuceri fortăreața, dar n'a înaintat de loc în urma unui asediu de opt săptămâni. Numitul rege însă venise cu corăbiile pentru îm-

---

1) *Catholicus*, catolicul, probabil fiindcă s'a opus ortodoxismului.

2) Leventa care murise.

3) Împărșirea teritoriului țării pentru o mai bună administrare era generală în acele vremuri.

4) *Tyhon*. În actul de danie al acestei mânăstiri se constată mai multe numiri d localități având un caracter românesc. Cf. Fejér. *Cod. Dipl.* I. p. 388.

presurarea Pojonului. Atunci Ungurii cari se găseau în fortăreață a-flară un om foarte priceput la înnotat, cu numele Zothmund, pe care îl trimiseră în tăcerea nopții la corăbiile împărătești; acesta venind pe sub apă a găurit toate corăbiile cari se umplură deodată de apă și puterea Teutonilor a fost frântă și așa de slăbiți și lipsiți de puteri, că s'au întors acasă. Căci în Pojon erau mulți ostași și mai ales se găseau între ei Wojtech, Andrei, Vylungard, Vrosa și Martin cari se luptau voiniceste în fiecare zi cu Teutonii.

În anul următor însă a venit în Ungaria cu o mare mulțime de războinici pentru același motiv însuși împăratul, până lângă izvoarele râurilor Zala și Zelice¹⁾. A trimis însă și corăbii încărcate cu provizii pe Dunăre în Ungaria și în fruntea lor a pus pe episcopul Gebarth, fratele său. Aflând despre toate acestea regele Andrei și ducele Bela au ars în foc toate grămezile de cereale și tot fânul, iar pe locuitori împreună cu toate animalele lor i-au dus departe din acele ținuturi, pe unde avea să treacă împăratul. Când Cesarul a intrat în Ungaria și a sosit în acele regiuni arse, n'a putut să găsească provizii nici pentru soldați și nici pentru cai și nu știea nici unde se găseau navele sale și nu putea să aibă dela ele nici un ajutor. Iar după ce a trecut pădurile și s'a apropiat de munții Bodohot²⁾, a început să sufere de lipsa ori cărei hrăni. Într'aceea însă episcopul Gebarth a ajuns la Geur și trimițând o scrisoare împăratului Henric, îl întreba, unde ar trebui să-l aștepte. Cel ce ducea scrisoarea, cu voia lui Dumnezeu, a fost prins de iscoadele³⁾ regelui Andrei și condus la el. Și când i-a aflat conținutul scrisorii, tălmăcind-o episcopul Nicolae⁴⁾, i-a trimis înapoi episcopului Gebarth o scrisoare pe care i-a dus-o un oare care prieten al lui. Acesta însă prefăcându-se că a fost trimis de împărat, a dat scrisoarea episcopului Gebarth în care sta scris următoarele: «Știi, prea bunule episcop Gebarth, că ne-a determinat să plecăm din Ungaria în Teutonia mari și grele afaceri ale imperiului nostru; căci vrășmașii ne-au ocupat ca dușmani țara noastră. Deci, haida, grăbește-te și distrugându-ți corăbiile cât vei putea mai repede, să ne ieși înainte la Ratispona⁵⁾, căci nu ai nici

1) Zala și Zelize, râuri din Pannonia lângă lacul Balaton.

2) Bodohot, la Simon de Keza, Bodoct, o parte din pădurea Bakony.

3) Latrunculi regis, praecursores, iscoadele regelui, cari par a fi fost Pecenegii și Secuții ce mergeau în fruntea armatelor maghiare.

4) Episcopul Nicolae, era secretarul regelui.

5) Ratispona, Regensburg.

o siguranță zăbovind în Ungaria». Astfel aflând toate acestea episcopul Gebarth fugi în grabă în Teutonia. Deci împăratul fiind înșelat în nădejdea unei susțineri ce o aștepta dela corăbii, a început să ducă o lipsă cumplită, și, de așisderea și întreaga sa armată împreună cu caii și cu conducătorii lor se găseau în cea mai mare primejdie din cauza foamei. Pe deasupra acestora, Ungurii și Bisenii în fiecare noapte îi atacau voinicește, ucizându-i cu săgețile lor cele otrăvite și, întinzând funii între corturile lor, prindeau pe foarte mulți din cei cari le făceau oare cari servicii. Iar de frica ploii de săgeți de cari Teutonii erau acoperiți și omorâți, săpau pământul și întinzând deasupra lor scuturile, zăceau ca în morminte cei vii împreună cu cei morți. Căci mormântul ce-l săpau ziua pentru vr'un mort, cel viu zăcea în el noaptea și cel care era săpat pentru cel viu pentru timpul nopții, și-l reclama mortul ziua. Văzând deci împăratul că este prins de atâtea și de atât de mari primejdii, a trimis la regele Andrei și la ducele Bela, rugându-i pentru încheerea unei păci durabile. Căci zicea că dacă regele Andrei îi oferă un drum sigur pentru întoarcere și dacă îi va da ajutoare de trai pentru armata sa chinuită de foame, el nu va mai dușmăni nici odată pe regele Andrei și pe urmașii lui și că de atunci înainte nu va mai căuta să supere pe regele Ungurilor cu vorba sau cu fapta, sau cu sfatul său. Dar chiar și dacă cineva dintre urmașii săi va ridica armele să se lupte împotriva Ungariei, să-l ajungă blestemul atot puternicului Dumnezeu și să fie vecinic sub pedeapsa afurisenii. Și că pe fiica sa, cu numele de Sofia, i-o dă de soție lui Solomon, fiul regelui Andrei, pe care fiică dintru început o promisese cu jurământ fiului regelui Franciei, spre a întări mai mult legăturile unei păci vecinice. Că el va păzi toate acestea cu credință, le întărește prin puterea jurământului. Deci regele Andrei și ducele Bela voind să fie mai mult iubitori de pace decât sămănători de vrajbă, încheiară pacea cu împăratul. Iar împăratul în persoana sa proprie a întărit toate prin jurământ, pe care zise că-l va ține cu credință. Atunci regele Andrei, folosindu-se de obicei năvălirea a regilor Ungariei, a trimis împăratului cinci zeci de husoni colosali și două mii de slănini, o mie de tauri enormi; iar pâine mai mult decât putea să ducă cu sine; și oi și boi sau vite de pășune și o mare cantitate de vin. Și foarte mulți Teutoni din cauza îndopării lor cu nemăsurate mâncări și din cauza gălgâirei prea multei băuturi, mâncând și hând au murit. Ceilalți însă scăpând din ghiarele morții prin mila Ungurilor, după ce și-au părăsit corturile

și scuturile și după ce și-au aruncat uneltele, s'au grăbit să plece în Teutonia, în așa mare fugă că nici nu se mai uitau înapoi. Locul acesta însă după astă întâmplare, de unde Teutonji au fugit așa de rușinos, aruncându-și scuturile, s'a numit până în ziua de astăzi Werteshege ¹⁾.

*LI Incoronarea lui Solomon în timpul vieții tatălui său,
a regelui Andrei.*

După ce însă împăratul Henric a fugit așa de rușinos din Ungaria în țara sa, regele Andrei i-a trimis o solie și i-a cerut ca să-i dea pe fiica sa Sofia în căsătorie pentru fiul său Solomon, după cum și promisese. Împăratul și-a ținut cuvântul cu credință, după cum îi făcându-se prin jurământ. Și celebrându-se astfel căsătoria regală lângă fluviul Morva, și întărindu-se deci prin aceasta și mai puternic tratatul de pace, împăratul și regele s'au întors veseli acasă. Dar regele Andrei, curând după aceasta, s'a paralizat și atât în timp de iarnă cât și în timp de vară trebuia să fie purtat pe un fotoliu. Deci după moartea regelui Ștefan cel sfânt au trecut unsprezece ani și patru luni până la anul întâi al domniei regelui Andrei. Iar în timpul acesta Petru Teutonîcul sau mai bine zis Venetul în prima și a doua sa domnie a stăpânit cinci ani și jumătate. Iar Aba a domnit trei ani. Fiindcă însă dragostea filială și iubirea de cei de același sânge de obicei împiedică adevărul, la regele Andrei iubirea de fiu a biruit dreptatea și rupând învoiala făgăduinței sale, ceea ce n'ar trebui să se întâmple la niște regi, pe fiul său Solomon, un băiețuș numai de cinci ani, Andrei istovit de bătrânețe a căutat să-l ungă de rege și să-l încoroneze peste întreaga Ungarie, în anul al doisprezecilea al domniei sale. Pe față, spunea că face aceasta pentru pacea regatului, fiindcă împăratul nu i-ar fi dat pe fiica sa pentru fiul său, dacă nu l-ar încorona. Pe când însă se cânta la încoronarea lui Solomon: Să fii domn peste frații tăi; și când printr'un interpret s'a făcut aceasta cunoscut ducelui Bela, că anume copilașul Solomon a fost așezat domn peste el, s'a supărat foarte tare. Alții spun că a fost uns de rege cu asentimentul ducelui Bela și al fiilor acestuia, anume Geycha și Ladislau și al tuturor nobililor țării, dar că, în urmă la

---

¹⁾ Werteshege, Cf. Anonymus, p. 62, Vertes, o pădure mare în Pannonia numită astfel propter clipeos Theotonicorum inibi dimissos.

instigația semănătorilor de discordie, s'a născut vrajă între ei. Căci oamenii cari murmurau, cum de altfel se găesc și în timpurile noastre, insinuau pe lângă rege că Solomon nu va putea domni, dacă nu va fi ucis fratele său Bela. Iar, pe de altă parte, căutau să convingă pe Bela că este prilejul potrivit să pună mâna pe domnie, câtă vreme Solomon este încă un copil, iar tatăl sau istovit de bătrânețe și bolnav. Veniră deci regele și ducele la Varkun. Regele însă știe bine că fiul său nu va putea să domnească după moartea sa, fără voia ducelui. De aceea, a chemat la o consfătuire pe doi credincioși ai săi, cu cari intrând la sfat le spuse: «Vreau să încerc pe duce și să-l întreb una din două; dacă vrea să aibe coroana ori ducatul»? Și regele a pus să se așeze o coroană înaintea sa pe un straiu roșu și alătura o sabie, care însemna ducatul. «Dacă ducele va voi să aibă, în bună pace, ducatul, să-l aibă; dacă însă coroana, voi doi frunțași, numai decât, să-riți și cu aceeași sabie tăiați gâtul ducelui Bela». Și ei făgăduiră că vor face întocmai. Pe când însă urzeau acest plan, Nicolae, comitele crainicilor, stând afară la ușa palatului, a auzit toate acestea, și când au chemat pe duce la rege, și când acesta intra pe ușe, comitele crainicilor i-a spus pe repezeală ducelui afacerea. «Dacă vrei să rămâi în viață, primește sabia», și mai mult n'a putut să-i spună. Când însă a intrat ducele, și a văzut coroana stând jos înaintea regelui, împreună cu sabia, s'a mirat. Indată ce însă s'a așezat, regele care zăcea s'a ridicat și stând pe patul său, zise: «Duce, eu am încoronat pe fiul meu, nu atât din vr'o dorință, ci mai mult pentru pacea țării, pace care mai dăunăzi a fost încheiată cu împăratul. Dar tu ai voința liberă: dacă vrei regatul, primește coroana, dacă ducatul, primește sabia; din acestea una să o dai fiului meu, dar coroana pe dreptate este a ta. Numai decât ducele și-a adus aminte de vorbele comitelui Nicolae și zise: «Să aibă coroana fiul tău care este uns și mie dă-mi ducatul». Și a primit îndată sabia.

Atunci regele s'a înclinat la picioarele lui, ceea ce rar s'a întâmplat vr'odată. Căci credea el că a dat coroana fiului său, cu aceeași de-a interesare precum sieși i-o dase Leventa. Dar ducele o făcuse aceasta de frică. În sfârșit, în urma însinuărilor sinistre ale unor oameni ticăloși, regele și ducele se certară. Ducele însă cum era el priceput și precaut față de cursele regelui, a plecat cu toată familia sa în Polonia, la socrul său. Aflând despre aceasta regele Andrei și temându-se de unelțirile aceluia, a trimis pe fiul său Solomon la împărat, socrul lui. Și acolo l-au urmat mai mulți frunțași din Ungaria. În timpul acesta ducele Bela a făcut cunoscut socrului său, ducele Polo-

niei, toate neajunsurile ce-i făcuse fratele său, regele Andrei. Ducele Poloniei atunci l-a ajutat cu bună credință și efectiv. Și astfel ducele Bela s'a întors în Ungaria întărit cu trei armate de ale socrului său. Regele Andrei însă, când a aflat că el a intrat cu armată în Ungaria, a făcut să i se dea din partea împăratului Teutonilor în ajutor doi duci și anume pe Vilelm și pe Poth¹⁾. Și pe ducele Boemilor, care era rudă cu el, l-a angajat pe plată, și avea acum încredere în mulțimea celor angajați. Unguri însă nu aveau prea mulți ostași, căci foarte mulți din aceștia însoțiseră pe fiul lui Solomon și dintre aceia cari rămăseseră în țară, mulți fugiră la ducele Bela. Atunci ducele Bela, deși îi s'a vestit, că regele Andrei are o foarte mare mulțime de mercenari, totuși a voit mai degrabă să moară în războiu de cât să fugă, fără de luptă, dinaintea armatei regelui. Atunci cu mult curaj și-a dus armata îmbărbătată împotriva regelui Andrei spre Tisa. Vilelm însă și Poth, comandanții Nemților, aprinși de furie, trecură în grabă peste Tisa cu armatele lor și dându-se lupta s'au bătut vitejește din ambele părți. Dar, cu ajutorul lui Dumnezeu, ducele Bela a obținut victoria, fiind omorâți acolo aproape toți Nemții, și comandanții lor prinși. În urmă Ungurii cari erau pe lângă regele Andrei, văzând că ducele Bela a dobândit victoria, părăsind pe regele Andrei, se duseră și ei la ducele Bela. Regele Andrei însă fugi în Teutonia, dar n'a putut să scape, căci a fost prins la poarta Musun și fiind rău tratat în pădurea Bocon a murit la crucea²⁾ ce se numește Scirc. A fost înmormântat în mănăstirea sfântului duhovnic Anian, mănăstire pe care același rege a construit-o în Tihon lângă lacul Balaton. A fost prins și ducele Boemilor și orbit, dar fără știrea ducelui Bela. Iar generalii Vilelm și Poth au fost aduși la ducele Bela, care le-a permis să plece de acolo liberi.

LII. Fericita încoronare de rege a lui Bela.

Deci ducele Bela, cunoscut și sub numele de Benyn³⁾, după victoria sa, a intrat triumfător în cetatea Alba și aci, după ce a

1) *Poth*, este Ernestus Both de Lebyn.

2) La crucea, *ad cruceam*, după alții, la curtea, *ad curtem*.

3) *Benyn*, diminutivul lui *Bela*, care în același timp pare format din *Adalbertus*.

fost uns de episcopi, s'a încoronat de rege fericit cu diadema regală. Domnia sa a fost pașnică, fără să fi fost supărat de dușmani și n'a umblat decât după binele poporului. În adevăr, între alte dovezi de priceperea sa, a pus să se bată bani, de o monedă ceva mai mare, din cel mai curat argint și ca prețul de vânzare a lucrurilor să fie proporționat cu valoarea lor, după o socoteală justă. Și n'a îngăduit ca negustorii și bancherii să-și însușească pe nedrept dela oamenii simpli și dela țărani printr'o urită lăcomie câștigul acestora. Căci acesta este motivul care aruncă de obiceiul poporul în sărăcie și în lipsă; prețul fiind acum stabilit fie cine vindea și cumpăra pe dreptate și fără păcăleală. Regele a stabilit ca toate târgurile pentru vânzare și cumpărare să fie în ziua de Sâmbătă¹⁾ și a dat voie să circule în teritoriul țării sale bizanți. Și a pus să se bată, după cum s'a spus mai sus, și denari de argint²⁾, din cari patru zeci valora un bizanț. De aceea, până în ziua de astăzi patru zeci de denari se numesc aur, nu doar fiindcă ar fi de aur, ci fiindcă pe acea vreme atâția denari valorau cât un bizanț. Și în toate zilele vieții sale în întreaga Ungarie moneda n'a fost schimbată.

A făcut și alte fapte vrednice de amintire vecinică. Intre altele a dispus ca soțiile și copiii și tot ce aveau acei cari urmașeră pe regele Solomon să fie păzite și păstrate neatînse, pentru ca astfel aceia să se întoarcă de bunăvoie acasă și să se bucure în pace de bunurile lor. De aceea foarte mulți inși îi s'au prefăcut în adepți credincioși.

Acest rege dintr'un sentiment de dragoste a ușurat și sarcinile poporului unguresc, scutindu-i de serviciile la cari fusese obligați, de prestațiile obicinuite și de stoarcerile de bani de mai înainte. De aceea, Ungaria îmbogățindu-se foarte mult, și-a ridicat capul peste toate celalte țări dimprejur, întrecându-le prin avere și glorie. Pe vremea aceasta săracii se înavuțeau și bogații se încărcau de glorie. Ba încă a trimis prea îndurătorul rege crainici în întreaga Ungarie ca să convoace din fiecare sat³⁾ câte doi bătrâni buni de gură în sfatul regelui. Aflându-se despre aceasta au venit la rege,

---

1) *Sâmbăta*. Înainte vreme târgurile se făceau duminică; de aceea până în ziua de astăzi duminică se zice în ung. *vasárnap*, adică ziua târgului.

2) *Denari de argint, denarius, dela decem*.

3) *Fiecare sat*. Villa însemna nu numai sat ci și oraș. Aci nu pare a fi vorba de sate, ci, într'o țară de nobili, e mai probabil că v'a fi fost vorba de orășeni.

la Alba, nu numai cei cari fuseseră convocați, ci chiar toți țărani și robii cu întreaga gloată din Ungaria. Regele însă și episcopii și toți fruntașii, văzând mulțimea imensă, se temură ca nu cumva să-i atace și au intrat în cetate, să-i observe de acolo. Gloata însă și-a ales reprezentanți¹⁾, pentru cari ridicară o tribună de lemn²⁾, de unde să poată fi văzuți și auziți de oameni. Iar reprezentanții trimiseră la rege și la fruntașii țării crainici, spunându-le: «Permite-ne să avem ritul strămoșilor noștri: să trăim după obiceiul păgân, să omorîm cu pietre pe episcopi, să ucidem pe preoți³⁾, să spânzurăm pe perceptori, să dărâmăm bisericile, să spargem clopotele». Regele s'a întristat auzind toate acestea și a cerut un răgaz de trei zile ca să chibzuiască asupra acestei afaceri. În timpul acesta reprezentanții poporului stând pe tribuna lor cea înaltă predicau versuri blăstămate împotriva legii creștine; iar poporul întreg aplaudându-i striga: «Așa să fie, așa să fie!» Când însă după trei zile așteptau răspunsul, soldații înarmați năvăliră, din porunca regelui, asupra lor și pe unii din ei îi omorîră, pe șefii lor aruncându-i din înălțime în sdrobire, iar pe alții legându-i în bătură cu bățai grozave și astfel ucizând, legând și bătând, soldații deabia putură potoli revolta lor. De când regele Ștefan cel Sfânt a convertit Ungaria la creștinism, de două ori ea s'a întors la păgânism: odată în timpul regelui Andrei, a doua oară în timpul regelui Bela, după cum am spus acum.

Iar regele Bela, plin de evlavie, după o domnie de trei ani rămîndu-se la prăbușirea tronului său, la Dömös, moșie regală, a început să se îmbolnăvească fără vindecare, și îl duseră jumătate mort la râul Kynisua pentru oare cari nevoi ale țării și aci și-a dat sufletul. Și a fost înmormântat în sfânta mănăstire a Mântuitorului, mănăstire pe care el însuși o construise în localitatea ce se numește Zugzard⁴⁾. Acest Bela era pleșuv⁵⁾, de o culoare castanie⁶⁾ de aceea mănăstirea s'a numit după chipul său, Zugzard.

---

1) *Praepositi*, prefecti, reprezentanți.

2) *Orcistrum*, tribună de lemn.

3) *Exenterare*, viscera extrahere.

4) Zugzard = Szögyszard, din comit. Tolna.

5) Pleșuv, ung. szárd.

6) Szög, ung. castaniu.

LIII. *Sosirea împăratului cu ginerele său, regele Solomon.*

Când însă a auzit regele Solomon despre moartea regelui Bela, s'a dus la socrul său, împăratul Teutonilor, și l-a rugat să-l restituie în domnia Ungariei. Rugăciunilor sale împăratul le-a dat bucuroasă ascultare și cu vestita sa armată de putere romană și cu o suită strălucită a imperiului său glorios a readus pe Solomon în Ungaria. Intr'acea Geysa, fiul regelui Bela, cum era el om înțelept și prevăzător, a pornit-o în sus spre Polonia împreună cu cei doi fii ai săi în vârstă tânără. Căci deocamdată nu putea să reziste unui atac al lui Solomon și al Teutonilor. Deaceia, regele Solomon împreună cu împăratul au intrat fără greutate în Ungaria lipsită de rege și au venit siguri în cetatea regească Alba și aci au fost primiți cu mari onoruri de tot clerul și de tot poporul din Ungaria. Și împăratul a grăit către întreaga mulțime de Unguri în favoarea ginerului său Solomon și a întărit pacea reînnoind-o între ei, adăugând și sfințenia jurământului. Și a făcut ca regele Solomon să șează cu glorie pe tronul părintesc, încoronându-l cu asentimentul și în acla-mațiunea întregii Ungarii. Iar el însuși împăratul remunerat de regele Solomon din bogatul tezaur al Ungariei s'a întors acasă. In-dată ce însă a plecat împăratul, Geysa de acolo, de unde din pre-cauțiune se dusesse, a revenit în Ungaria. Dar regele Solomon ca-mul ce era nou și nu bine îndrăvănit în domnie, temându-se ca nu cumva Geysa să vie asupra sa cu armată de Poloni, s'a retras puțin cu ai săi și s'a așezat în fortăreața dela Musun, într'o garni-zoană mai sigură. Dar, în urmă, episcopii și alți bărbați din cler îl sfătuiră insistent să facă între ei pace. Și mai ales episcopul Desi-deriu' căuta să înduioșeze inima ducelui Geysa prin sfaturi liniș-titoare și prin cuvinte dulci ca să redea în pace domnia lui Solomon, deși acesta era mai tânăr, iar el să primească în liniște ducatul pe care îl avusese tatăl său. Iar Geysa, dând la o parte supărarea, a ascultat de sfaturile sănătoase ale episcopului. Și la sărbătoarea sfinților mucenici Fabian și Sebastian, regele Solomon și ducele Geysa au încheiat pace la Geur ¹⁾ în fața Ungariei întregi. Apoi ziua Invierii domnului amândoi împreună au sărbătorit-o cu curtea lor la Cinci Biserici. Aici regele Solomon, chiar în ziua de Paști în asistența capetenilor țării a fost încoronat cu cinste de mâinile

1) Geur, Győr.

ducelui Geysa și a fost condus cu glorie în biserică¹⁾ regală a Sfântului Petru, cel dintâi dintre apostoli, spre a asculta liturghia. Și astfel întreaga adunare a Ungurilor, văzând pacea dintre rege și duce și iubirea lor mutuală, lăudară pe Dumnezeu, iubitorul de pace și s'a făcut o mare veselie în popor. În noaptea următoare însă s'a ivit prevestirea unei viitoare discordii și turburări. Căci întreaga acea biserică și toate palatele și celelalte edificii și dependențele au fost cuprinse de o flacără neașteptată și toate s'au prăbușit la pământ, pustiite de incendiu. Și pe toți îi cuprinsese teama din cauza furiei flăcărilor ce ardeau și de zgomotul grozav al clopotelor ce se răsturnau din turnuri. Și nimeni nu știea încotro să o apuce. Regele și ducele speriați de neașteptata grozăvie și înspăimântați de bănuiala unei urite violenții, apucă îndată fiecare în altă parte. Făcându-se însă ziuă, prin crainicii lor credincioși, au aflat adevărata stare de lucruri, fiindcă nimica rău nu se pusese la cale din partea celor două partide prin vr'o ticăloșie, căci incendiul s'a născut dintr'o întâmplare neașteptată. Regele și ducele s'au întâlnit din nou în pace.

Iar regele Zolomer din Dalmația, care era cumnat cu Geysa, a trimis crainicii la regele Solomon și la ducele Geysa și i-a rugat să-l ajute în persoană împotriva dușmanilor săi și anume în contra Carantanilor, cari pe atunci ocupaseră marca Dalmației. Deci regele și ducele, după ce și-au strâns oastea, au plecat în Dalmația și i-au restabilit toate ce i se luase. Iar regelui și ducelui i-au dăruit daruri regale de mare preț, mult aur și argint. La întoarcerea lor însă palatinul Atha a rugat pe rege și pe duci ca să ia parte la construirea mănăstirii sale pe care a zidit-o la Zelys, ceea ce ei au și făcut.

LIV. *Lipsa de copii a regelui Solomon și a fratelui său David.*

Iar regele Solomon și fratele său David n'au avut nici odată copii și cu ei s'a stins seminția regelui Andrei. Aceasta, credem, s'a făcut din voința divină, fiindcă atunci când pentru întâiași dată s'a întors în Ungaria Andrei și cu fratele său Leventa, pentru ca să poată pune mâna pe domnie, a îngăduit ca nelegiuitul de Vatha și alți ticăloși să omoare pe sfântul Gerard și pe mai mulți creștini. Iar ducele Geysa a dat naștere lui Coloman și lui Almus și la mai

---

1) *Basilica*, însemna la început casa împăratului, mai târziu biserică.

multe fete. Și între rege și duce a fost pace și liniște timp cam de treisprezece ani. Într'aceea însă Boemii plini de îngâmfare năvăliră spre Trencin și, în jaful lor, luară o mare pradă de oameni și de animale. Regele și ducele socotind aceasta ca o mare injurie, invadară Boemia cu armatele lor. Iar Boemii neîndrăznind să se împotrivescă, Ungurii pustiiră cu sabie și foc aproape întreaga Boemie. Cu această împrejurare Bator Opus, fiul lui Martin, a culcat vitejește la pământ într'un duel pe un oare care Boem, având un trup cât un uriaș, fapt care a rămas de pomină în urmă la rege și la toți fruntașii Ungariei. Și astfel, regele și ducele răzbunând bine injuria alor lor împotriva Boemilor, s'au întors veseli în Ungaria cu o foarte mare pradă de prizonieri din Boemia.

LV. Devastarea Ungariei de Cumani.

Iar după aceasta păgânii de Cumani distrugând prisăcile din partea de sus a porții Meses, ¹⁾ pătrunseră în Ungaria și jefuind cu cruzime întreaga provincie Nyr până la fortăreața Byhorului ²⁾ și târând cu ei o nesfârșită mulțime de bărbați și de femei și animale de tot felul, se întorceau acasă, trecând fără să fi bănuit cineva peste râurile Lapus și apa Someșului. De aceea regele Solomon și ducele Geysa împreună cu fratele său Ladislau, strângându-și armata, alergară în cea mai mare grabă, trecând prin poarta Meses, mai înainte ca să fi trecut Cumani peste munți, în cetatea Dobuka și așteptară aci sosirea păgânilor, aproape o întreagă săptămână. Un spion oare care însă, cu numele Fantiska ³⁾, ce era din Castrul cel Nou a anunțat pe rege și pe duci, într'o joi, că armata Cumanilor se apropie. Atunci regele și ducii, merșeră călări cu armata grăbindu-se într'acolo și în noaptea aceea descinseră aproape de Cumani. Sculându-se în zorii zilei însă, vineri, se îmbărbătară cu toții prin împărtășania cuminicăturii și așezându-se în linie de bătaie, porniră să lovească pe păgâni. Văzând aceasta șeful oștirii păgânilor, cu numele de Osul ⁴⁾ care a fost în slujba lui Gyula, ducele Cumanilor, cum era el plin

1) *Porta Meses*, forma trecerea din Ungaria în Ardeal.

2) *Fortăreața Byhorului*. Fortăreața a dat numele întregii regiuni.

3) *Fantiska* este o localitate lângă Dobrițin.

4) *Osul*, sau *Oslu*. Asupra acestui nume de factură românească vezi N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, p. 297 sq.

de îngâmfare și având o prea bună idee despre valoarea sa, zise oame-
nilor săi să se repeadă asupra Ungurilor cari sunt neînarmați și să dea
lupta ce are să fie o jucărie pentru ei. Deci înaintând păgânii îm-
potriva Ungurilor, văzură grozavele trupe ale acestora și vestiră nu-
mai decât pe șeful lor Osul. Acesta adunându-și armata de mercenari
a Cumanilor ¹⁾, s'au strâns în grabă pe sprânceana unui munte foarte
înalt, socotind că acesta are să-i fie de cea mai mare siguranță. Căci
este foarte greu urcușul aceluia munte, care de locuitori se numește
Kyrieleys ²⁾. Intreaga oștire a Ungurilor însă s'a strâns la poalele
aceluia munte. Și toți soldații regelui purtau la fel drapelele făcute
din pânză de in. Păgânii însă se strânseseră în vârful muntelui; din-
tre ei arcașii cei mai viteji și mai îndrăzneți se scoboriseră în mij-
locul coastei muntelui pentru ca să îndepărteze pe Unguri de la ur-
carea pe munte. Incepură deci să lovească cu ploaia de săgeți cetele
legiunilor regelui și ale ducelui. Unii însă dintre soldații mai dis-
tinși ai Ungurilor năvăliră asupra acelor arcași și pe foarte mulți
din ei i-au ucis pe coasta aceluiași munte și numai foarte puțini, în
zorul lor, bătându-și caii cu arcurile, au putut să se urce la tovarășii
lor. Regele Solomon însă, înferbântat în curajul unei întreceri în-
dârjite, s'a urcat pe un suiș foarte anevoios împreună cu ceata sa,
târându-se oarecum spre păgânii cari vărsau asupra-i o ploaie foarte
deasă de săgeți. Iar ducele Geysa cum era un om totdeauna prevă-
zător, urcându-se pe un suiș mai lesnicios, a atacat cu săgețile pe
Cumani. Fratele său Ladislau la primul atac a doborât pe patru din
cei mai viteji păgâni și de al cincilea dintre ei a fost grav rănit cu
o săgeată, dușmanul fiind ucis îndată în același loc. În urmă, din în-
durarea lui Dumnezeu, s'a vindecat curând de acea rană. Deci pă-
gânii strămtorați de Unguri printr'o grozavă lovitură a morții, în-
cepură să fugă de le plângeai de milă. Iar Ungurii urmărindu-i cu
zor își înmuiară săbiile lor ascuțite și însetate în sângele Cumanilor.
Căci capetele Cumanilor, rase de curând, întocmai ca și dovleci ne-
ajunși încă bine la coacere, Ungurii le secerau prin lovituri de sabie.

1) *Conductus exercitus, stipendiatus exercitus.*

2) *Kyrieleys, Cserhalom*, după Bonfinius, Kérlés după Timon. Carol Hodor, *Descrip. Comit. Dobocensis*, p. 771, în *Chr. Bud.* p. 131, ed. Podhradzky, derivă cuvântul dela *Kyrie eleison, quod iam illa aetate in loco Kérlés ad montis radicem sito, orantes meridiano ac vespertino tempore ad pulsum campanarum Kyrie eleison intonare soliti fuerint. La Kérlés s'a fundat în urmă o mănăstire benedictină.*

În urmă prea fericitul duce Ladislau a văzut pe unul dintre păgâni care ducea pe spatele calului său pe o fată unguroaică foarte frumoasă. Deci ducele Ladislau socotind că aceea este fiica episcopului din Oradia, cu toate că era grav rănit, totuși l-a urmărit în grabă călare pe calul său ce se numea Zug. Când însă s'a apropiat de el până într'atâta încât să-l lovească cu lancea, nu putea de loc să-l atingă, fiindcă nici calul său nu alerga destul de repede, nici al aceluia nu întârzia puțin, ci ca un braț de om era între lance și dosul Cumanului. De aceea fericitul duce Ladislau strigă către copilă și-i zise: «Frumoasă soră, apucă pe Cuman de brâu și aruncă-te la pământ». Ceea ce a și făcut. Și când fericitul duce Ladislau era să-l lovească de departe cu lancea pe cel trântit la pământ și voia să-lucidă, fata s'a rugat grozav să nu-l omoare, ci să-l lase să plece. De unde se vede că la femei nu este bună credință, fiindcă aceea a voit să-l libereze poate din dragostea ei pentru păcat. Sfântul duce însă luptându-se mult timp cu el, după ce i-a rupt arcul, l-a omorât. Dar acea fată n'a fost a episcopului. Deci, regele și glorioși duci, după ce au ucis aproape pe toți păgâni și după ce au liberat pe toți creștinii din robie, s'au întors acasă cu o fericită biruință a întregii Ungarii, bucurându-se de triumful victoriei. Și o mare veselie a fost în întreaga țară și prin innuri și cântece de recunoștință binecuvântau pe Dumnezeu care le-a dat victoria.

LVI. Sosirea Pecenegilor în Ungaria.

Iar în al treilea an după sosirea Cumanilor s'a întâmplat ca Pecenegii, venind prin cetatea Alba din Bulgaria ¹⁾, să treacă peste fluviul Sava în câmpia dela Buzias ²⁾ și în jaful lor să ia cu ei acasă, în captivitate, nu o mică mulțime de popor și prăzi. Regele însă și ducele învinuiră de trădare Alba bulgărească, fiindcă au permis bandelor de Pecenegi, călcând pacea, să jefuiască Ungaria. De aceea, strângându-și armatele, s'au întrunit la Zalankemen, unde după ce s'au consfățuit, au hotărât să asedieze și să cucerească cetatea trădătoare Alba. De aci mutându-și tabăra, se scoborîră pe lângă fluviul Sava, direct spre Nandor-Fejevar ³⁾. Și s'a dat ordin atât din

1) Alba din Bulgaria este Belgradul, capitala Serbiei.

2) *Buzias*. Câmpia de lângă Sirmium.

3) Nandor Fehérvár, adică cetatea Alba sau Belgrad.

partea regelui cât și a ducelui ca întreaga armată ungurească să treacă cât mai în grabă peste fluviul Sava în Bulgaria. Grecii însă și Bulgarii navigând în bărcile lor aruncau cu meșteșug foc sulfuric în navele Ungurilor și le aprindeau în mijlocul apei. Au fost însă biruiți de către Unguri Grecii vărsători de foc cari prin mulțimea corăbiilor lor acoperiseră fluviul. Deci, luând-o la fugă Grecii și Bulgarii, au trecut Ungurii și au ocupat hotarele Bulgarilor.

Regele și ducele trecură peste Sava într'o luni și dis de dimineață își orânduiri trupele și manipulele de infanterie, vărându-le din toate părțile între excadroane de cavalerie și asediază cetatea cu scuturile lor. Atunci Grecii și Bulgarii temându-se de primejdia ce-i amenința în urma asediului, rugară pe Pecenegi, prin crainici trimiși într'ascuns ca, fără frică, să le vie într'ajutor, fiindcă nici regele nici ducele nu le-au împresurat orașul, ci că au invadat asupra lor numai contele Vyd cu soldații din Bacia. Iar Pecenegii, fiind amăgiți de vorbele lor înșelătoare, veniră în grabă în ajutorul lor și momiți de lăcomia lor de jaf pe care nădăjduiau să-l aibă după înfrângerea comitelui Vyd, se repeziră îndată asupra cetelor de Șopronieni, al căror șef era un comite numit Jan. Acesta însă a respins vitejește atacurile Pecenegilor, culcând la pământ cu spada pe foarte mulți și ducând pe cei rămași în captivitate. Insuși șeful Pecenegilor, cu numele de Kazar, de abia a scăpat cu fuga împreună cu câțiva inși din mâinile Ungurilor. De aceea regele și ducele au adus acestui ostaș Jan mulțumiri meritate și i-au dat daruri regale, fiindcă mai înainte ca regele și prințul să se fi sculat de la masa lor de dimineață, el a zdrobit mai multe mii de Pecenegi, întocmai ca o piatră netedă oalele de pământ. Apoi regelui și principilor Geysa și Ladislau, cari se așezaseră pe o colină din apropierea cetății, începură să le aducă pe Pecenegii prinși și titvele celor omorâți, precum și cai și covoare a căror prezentare n'a putut să o termine în ziua de miercuri de dimineață și până seara. Și aceasta de aceea au făcut-o ei, pentruca Grecii și Bulgarii cari erau asediați, văzând pe Pecenegi, în cari își puseseră nădejdea, așa de crud măcelăriți, să se îngrozească și să se predea împreună cu cetatea lor regelui și ducilor.

În urmă, regele și ducii căutând locuri mai potrivite de unde să atace cetatea, au poruncit dulgherilor să construiască aci opt turnuri de lemn, înđoit de înalte, cât înălțimea zidurilor, de pe cari turnuri soldații să poată să arunce săgeți în mijlocul cetății asupra oamenilor dinlăuntru. Între turnuri au înălțat tot atâtea baliste cu cari să dă-

râme zidurile și au ridicat și mașini de războiu spre a apăra intrarea în turnuri și alte unelte pentru luptă. Și astfel în unele părți au distrus zidurile până la temelie, dar cetatea n'au putut-o lua, fiindcă dinlăuntru o apărau ostași foarte războinici. Asediul a ținut în chipul acesta două luni, în care vreme s'au ciocnit adeseori cu Saraceni ce ieșeau din cetate și pe unii din ei i-au omorât, iar pe alții i-au pus pe fugă. În urmă trei Saraceni foarte viteji și îndrăzneți ieșiră din cetate, cauzându-le Ungurilor răni prin suljițele, lancele și săgețile lor. Atunci Solomon, mașinistul regelui, a trăznit cu o lovitură de balistă pe unul dintre ei, al cărui cadavru Ungurii se căzneau să-l răpească, iar tovarășii lui luptând vitejește îl apărau. Regele și ducele însă văzând această încercare, ziseră soldaților ce se găseau în jurul lor: «o dacă sângele și inima Macabeilor s'ar înfierbânta în soldați, ca să apere pe Unguri de acești Saraceni cari luptă cu îndrăzneală înaintea întăriturilor cetății, spre a smulge Ungurii cadavru Saraceniului».

Auzind aceasta Obus, George și Borș, niște soldați războinici într'un mare avânt dădură năvală ca fulgerul asupra lor. Iar Obus, urmărindu-i de aproape cu mult curaj, i-a fugărit până la porțile cetății. Soldații de pe zidurile cetății aruncau pietrii și săgeți, totuși Obus s'a întors neatins. În vremea aceasta George și Bors îmbărbătau pe Ungurii cari tocmai răpărau cadavru Saraceniului și-l aruncară într'un maidan cu gunoaie. Într'a treia lună de asediu însă, o fată ungueroaică ce fusese adusă aci în captivitate, într'o joi, dădu foc cetății. Și un vânt de răsărit suflând cu putere, toate clădirile luară foc. Și astfel armata Ungurilor dădu năvală în cetate pe acea parte, pe unde zidurile fuseseră dărimate de baliste și făcură un măcel groaznic printre Greci, Saraceni și Bulgari. Iar cei cari dintre ei au putut să scape, fugiră în fortăreață împreună cu principele lor Nicota. Iar Ungurii după ce au cuprins cetatea în ziua următoare, stingându-se focul, găsiră tezaurele Grecilor deschise și luară de acolo mult aur și argint, pietre prețioase, giuvaericele scumpe și un tezaur aproape de nestimat. La împărțirea acestuia între rege și între duce s'a ivit sfadă. Și nimeni dintre Unguri n'a existat care să nu se fi îmbogățit.

În urmă cei închiși în fortăreață rugară pe rege și pe principi ca să le dăruiască viața și libertatea, luând pentru ei cetatea și toate celelalte. Deci cu mâinile întinse, dându-se în chezășia regelui și a principilor că nu-i vor mai ataca mai mult, toți câți se găseau în

fortăreață s'au scoborît la ei. Iar ducele Nicota purtând o icoană de argint a prea curatei maici a domnului, a pururea fecioarei Maria, venind cu o mare mulțime de popor, se dete în puterea principelui Geysa. Căci cunoștea pe Geysa ca pe un principe devotat lui Dumnezeu și care avea milă până în adâncul sufletului său de prizonieri sau de cei amăriți. Iar în puterea regelui Solomon veniră puțini, fiindcă îl cunoșteau ca pe un om aspru și care asculta în toate pozele cele urâte ale comitelui Vyd. Acest Vyd era blăstămat și de Dumnezeu și de oameni. Când însă regele a văzut că mai mulți dintre aceia se refugiază la principe decât la el, s'a supărat grozav de mult. Iar când s'au întors cu tezaurul neprețuit, și au ajuns în orașul Buziaș la moșia lui Vyd, voiră să împartă tezaurul și pe captivi și chiar și pe aceia cari se refugiaseră din fortăreață sub ocrotirea lor. Principele însă împotrivindu-se deastădată regelui, nu putură să facă împărțeala. Acesta a fost motivul și izvorul certurilor dintre ei. Dar când a împărțit tezaurul, regele, la sfatul lui Vyd și al episcopului Frank și a lui Radoan, fiul lui Bugar, și al lui Ilia din familia lui Vyd, îl împărțiră în patru părți. Și a dat principelui a patra parte, iar din celelalte trei părți una să o aibă toți soldații, a doua Vyd, iar a treia Ilia. De aceea principele s'a simțit foarte ofensat.

LVII. *Vrajba dintre rege și principii.*

Intr'aceea împăratul Grecilor, aflând despre mărinimia sufletească a principelui Geysa, a trimis la el crainici ca să încheie o pace și o prietenie trainică. Principele însă îi trimise înapoi pe toți prizonierii și pe toți câți se refugiaseră din fortăreață la el. Iar la regele Solomon împăratul n'a trimis pe nimeni dintre Greci. De aceea regele Solomon cu atât mai mult a căzut în ghiarele invidiei față de principele Geysa. Nu numai atât, dar comitele Vyd stăruia cu îndârjire pe lângă rege ca să gonească pe principele Geysa și că ar putea ușor să-și revendice pentru sine ducatul principelui. Și aceasta spunea el că ar putea-o face cu atât mai ușor, cu cât regele are o mai mare armată decât principele și insista că n'ar trebui să trăgănească lucrurile în această privință, ci mai curând să se grăbească. Și determină pe rege prin următorul proverb: «Că precum două parole ascuțite nu pot sta în aceeași teacă, tot astfel nici voi nu puteți domni doi înși în același regat». Și astfel regele târit de vorbele pline de venin ale lui Vyd, a fost cuprins de ură și pismă. De aceea,

în urmă, căuta prilej, ca să pună mâna pe ducele Geysa printr'o capcană, sau să poarte război împotriva lui. Totuși regele lucra într'ascuns și, prefăcându-se că-i este prieten, l-a lăsat pe principe să plece în ducatul său.

LVIII. *Impăcarea lor.*

Regele în urmă a trimis după amândoi ducii ca să vie deodată la sine, pentru ca să plece cu oaste la Nys, o fortăreață a Grecilor. Căci regele în șiretenia sa căuta să-i prindă pe amândoi, pentru că, dacă ar putea să-i prinză pe amândoi deodată, de rest ar fi sigur. Ducii însă presimțind capcana regelui, au stat și s'au consfățuit împreună. Ladislau cu jumătate din armată a rămas în părțile Nyrului, iar Geysa a plecat la rege care însă n'a îndrăznit să se atingă de el, căci n'ar fi încăput îndoială că Ladislau cu mâna sa puternică ar fi răzbnat pe frațele său.

Intr'acea oamenii din Nys oferiră cu dărnicie regelui și ducelui o mare cantitate de aur, argint și haine prețioase. După ce s'au întors dela orașul Keve¹⁾, regele și ducele s'au despărțit unul de altul. Ladislau însă, după sfatul fratelui său, s'a dus din Byhor în Rusia ca să ceară ajutorul amicilor săi spre a lua măsuri de precauțiune în contra machinațiunilor regelui. Căci acum ajunsese la cunoștința tuturor nedreptatea și dușmănia regelui în contra ducilor. Strângându-și după aceasta armata și în timpul acesta trimițându-și unul altuia dese ștafete, în cele din urmă regele și ducele se întâlniră la Strigoniu și aci, după o înțelegere, plecară fie care dintre ei numai cu câte opt oameni dintre episcopi și fruntași în insula din apropierea acestei cetăți, spre a sta de vorbă. Aici, învinovățindu-se și desvinovățindu-se multă vreme, în cele din urmă, după ce s'au împăcat, încheind între ei un tratat, s'au întors Geysa la ducatul său, iar regele a venit la Alba. După aceasta regele a trimis la ducele Geysa pe Vyd, blestemat de Dumnezeu și pe blândul Erney, pe cari Geysa de teama trădării lui Vyd, puse să-i spioneze. Și, în același timp, a trimis și ducele la rege pe episcopul din Oradia și pe ticălosul de Vatha pe cari de așisderea și regele a pus să fie spionați. Regele însă dela satul Meger s'a dus spre fluviul Rabuța întru întâmpinarea celor trei duci ai Teutonilor, pe cari îi aștepta să-i vie în ajutor în contra ducelui Geysa.

1) Keve, cf. Anonymus, p. 58.

Fiindcă însă ducele nu avea pe lângă sine nici pe fratele său și nici ajutorul prietinelor, a trimis pe Vyd și pe Erney îndărăt la rege, încheind un armistițiu, dela sărbătoarea Sfântului Martin până la sărbătoarea Sfântului Gheorghe. Auzind aceasta a trimis și regele înapoi pe Vatha și pe episcopul din Oradia. In același timp, regele a sărbătorit Crăciunul în localitatea ce se numește Geminum Castellum¹⁾. De aci a venit la Zala, unde Marchrat, ducele Teutonilor, și Vyd stăruiră pe lângă rege ca să pornească lupta împotriva ducelui. Căci Vyd ațâța pe rege cu următoarele vorbe: «Iată, acum poți birui ușor și fără greș pe duce, fiindcă el este lipsit de orice ajutor; iar dacă amâni atacul până după armistițiul stabilit, el va avea nădejde de scăpare». Iar după ce regele a sosit la Zugzard și și-a așezat tabăra deasupra locului Kestelci, a venit să asculte vecernia în mânăstirea sfântă a Mântuitorului. După slujba vecerniei, chiar în mânăstire, Vyd și ceilalți sfătuiră pe rege zicându-i: «Stăpâne, știi bine că Ladislau s'a dus în Rusia și Lampert în Polonia ca să angajeze armată pentru fratele lor, ducele Geysa; adeseori ți-am dat sfatul, ca și acum, să porniți asupra ducelui care este la vânătoare în Igfan²⁾ și să dăm un atac împotriva lui în tăcerea nopții, să-l prindem și să-i scoatem ochii. Iar când Ladizlau și Lampert vor fi venit sau vor fi adus armată cu ei, nu vor putea să ni se opună. Și când vor fi auzit aces'ea, chiar nu vor îndrăzni să intre în țară. Și puteți să o faceți, fiindcă toți sfătuitoarii săi, sunt oameni devotați ție. Și-mă vei da mie ducatul și astfel îți vei întări coroana».

Auzind toate acestea regele, a făgăduit că se va gândi până dimineată, la utrenie; planul a plăcut înaintea ochilor săi. Abatele din localitate, un latin cu numele Villerm, care stetea închis într'un loc ascuns, spre a se ruga lui Dumnezeu în mânăstire, a auzit planul când s'a urzit. Și a trimis îndată un crainic la duce cu o scrisoare ca să se păzească de rege. Când însă crainicul a venit la duce, acesta avea sfătuitoari necredincioși, și chiar trădători ai săi, și anume pe Petrud, Zounuk și Bykas, cari îi spuseră: „Domnule duce, nu-ți fie frică, fiindcă abatele este un bețiv și în beția sa a trimis la voi crainicul și nu știe ce vorbește». Ei spuneau aceasta, fiindcă voiau să trădeze pe duce în mâinile lui Solomon. Iar ducele, încrezându-se în ei, rămase la vânătoare, tot acolo, la Igfan. Pe fratele său Ladi-

1) *Geminum Castellum*—*Ikervár*.

2) *Igfan*. Cf. Anonymus, p. 54 și 63.

slau l-a trimis însă în Boemia, fiindcă chiar atunci se întorsese din Rusia fără de ajutor, ca să roage pe regele Otton, ducele Boemilor, să-i dea un sprijin, găsindu-se în strâmtorare. Iar în dimineața, până când regele hotărîse să se gîndească, după ce a venit la slujba utreniei, același abate s'a ascuns în mănăstire ca să audă consfătuirea, fiindcă el era credincios ducelui, care era fiul fondatorului bisericii sale. După ce s'a căntat utrenia și au ieșit cu toții, regele și Vyd au rămas pe loc și au stabilit planul, după cum se lăudase Vyd să-i facă regelui. Acest plan l-a auzit și numitul abate și care, lepădând îndată haina sa călugărească, s'a îmbrăcat ca un laic, și-a încins sabia, a încălecat un cal și a venit în grabă mare la duce, pe care l-a găsit dimineața dormind și l-a trezit din somn spunându-i: «Fugi repede, duce, că dacă nu fugi, soldații lui Solomon se apropie să te prinză». Atunci ducele strângându-și în grabă armata a voit să alerge spre Boemia spre a se întâlni cu fratele său Ladislau; dar regele îi ieși tocmai în cale. Vyd însă conducea pe rege, întocmai cum conduce un dascăl pe elevul său, și fără nici un drept regele îi era supus de drept; fapt de care ar trebui să se ferească toți oamenii și mai ales regiș. S'a hrănit cu cel mai urât sfat al perfidului Vyd și și-a pornit armata împotriva ducelui.

Ducele însă a ieșit cu oștirea sa înaintea regelui la Kemey; capetenile ducelui, sau mai bine zis trădătorii ducelui, au trimis într'ascuns la rege crainici spunându-i: că dacă regele îi păstrează în demnitățile lor și în grația sa, ei vor părăsi în războiu pe duce și vor alerga la rege. Iar regele le-a dat asigurări în această privință, confirmând aceasta prin jurământ. Atunci regele a trecut peste Tisa care tocmai era înghețată, împotriva ducelui. Și când s'au apropiat de începerea luptii, regele s'a înarmat lângă biserica fiului lui Nog, și-a strâns trupele pentru atac și a năvălit asupra ducelui, pe care l-a biruit, fiind acesta părăsit mișelește de ajutorul oamenilor săi. Iar capetenile lui Geysa, Petrud și Bykas, au trecut la Solomon după cum îi făgăduiseră, chiar în mijlocul bătăliei, cu trei cete din tabăra lor. Dar ducele Geysa, deși a fost părăsit de cea mai mare parte din oastea sa, totuși nu s'a speriat, ci a dat cea mai strașnică luptă împotriva celor treizeci de cete ale lui Solomon, fiind susținut numai de o singură ceată a sa. Trădătorii însă în fuga lor își ridicau scuturile în semn că se predau regelui, întocmai ca trădătorul Iuda care dăduse semnul ca soldații regelui să nu-l urmărească. Dar armata regelui necunoscând semnul trădării

și văzând că trupa ducelui fuge, a urmărit-o până la moarte, așa că foarte puțini din trădători au scăpat cu viață și bine ar fi fost ca nimenea să nu fi scăpat dintre acei cari într'un chip așa de mârșav și-au trădat pe stăpânul și binefăcătorul lor! Pierzându-și pe toți soldații săi, ducele a părăsit lupta trecând peste Tisa la Cothoid ¹⁾ și a trimis pe căpitanul său George Fekete la fratele său Ladislau, ca să vie la el cât mai în grabă. Iar pe Iuanca, preotul său diacon, l-a trimis la Lampert. Și Geysa mergând călare până la Vaț, s'a întâlnit cu fratele său Ladislau, și cu ducele Otto, cumnatul lor, cari veneau cu un puternic ajutor.

Și când regele Geysa a văzut pe fratele său Ladislau, a început să plângă de prea marea sa durere, fiindcă și-a pierdut pe oamenii săi cei mai credincioși și se tânguia pentru trădători. Ladislau însă mai tare de suflet, încurajă pe fratele său să nu mai plângă, ci mai degrabă să invoace mila prea puternicului Dumnezeu pentru ca să subjuge celor învinși pe învingători, după cum se întâmplă în războaie. Intre rege și ducele lupta s'a dat înainte de Postul cel mare, la Kemei ²⁾, într'o miercuri, după duminica în care se cântă: Exsurge. Iar în acest războiu Opus, fiul lui Martin, un viteaz vestit, din neamul lui Vecellin, a biruit într'un duel pe un ostaș foarte curajos al ducelui, cu numele de Petru, care mergea înaintea tuturor pe un cal șarg ³⁾ și se distingea prin platoșa sa cea strălucitoare și prin coiful aurit și provoca la luptă pe toți soldații. Căci din oastea lui Solomon, la susnumitul soldat, singur Opus pe un cal sur în platoșa sa de piele păroasă, smulgându-se la lovit cu o izbitură de luncie, ca fulgerul și după ce, i-a spart platoșa, a stăpuns în două inima lui Petru. În acest războiu Opus cu dese sale lovituri de luncie atâta dezastru a pricinuit, că din cauza multelor izbituri, mâna sa cea dreaptă i-a amorțit și a rămas lipită de mânerul sabiei. Iar regele Solomon și mai ales Nemții se mirau de vitejia și de curajul în luptă al lui Opus.

Regele câștigând victoria a trecut la Thoroyd peste Tisa care era înghețată și a descins în curtea fiului lui Petru și aci a aflat că Geysa s'a întâlnit cu ducii Ladislau și Otto cari veneau spre el cu o mare mulțime de soldați. Blăstămatul de Vyd însă asmuțea pe

1) *Cothoid*, probabil Tokaj.

2) *Kemei*, Cf. Anonymus, p. 70, localitate lângă Tisa.

3) *Equus submirteus*, cal șarg.

rege cu următoarele vorbe: «Am isprăvit până acum cu armata ducelui, i-am ucis nobilii, am băgat groaza în el; acum și-a strâns slugile, și-a adunat secerătorii și s'a înconjurat de ceata lor¹⁾. Nu trebuie să avem nici o îndoială că nu o să isprăvim îndată și cu aceștia. Iar armata din Boemia, până ce se vor odihni tovarășii noștri, eu cu Baciinii mei voi lovi-o cu primejdia morții. Ernei însă, totdeauna împăciuitor, auzind aceasta, a început să plângă. Când Solomon l-a văzut plângând, îi zise: «Comite Erney, am convingerea că tu ești credincios ducelui, iar la mine stai numai din prefăcătorie». Căruia Erney îi răspunse: «Nici decum, stăpâne, dar n'aș vrea ca frații să se lupte cu frații, și ca soldații să se omoare între ei, fiu pe tată și tată pe fiu». Apoi adresându-se comitelui Vyd îi spuse: „Tu îndemni pe stăpânul nostru ca să se lupte cu frații și zici: că a adunat o mie de țărani cu coasele și cu furcile. Uite, ce taie o mie de coși, zeci mii de țărani cu furca n'au putut încă să strângă și nimenea afară de Dumnezeu nu poate să facă socoteala. Noi trebuie să murim pentru regele nostru, însă ar fi mai bine să dăm un sfat mai cuminte”.

Deci regele, încrezându-se în vorbele lui Vyd, s'a grăbit cu armata sa și într'o miercuri a ajuns la Racos²⁾. Dar și ducii Geysa, Ladislau și Otto și toată armata ungurească ce era cu ei, descinseră lângă Vaș. Aci fusese o pădure mare și nimeni nu rămăsese în ea în afară de un pustnic, cu numele Wach, de o vieață sfântă, după numele căruia ducele Geysa a numit cetatea zidită în urmă în această localitate. Și, în vreme ce armata amintită mai sus aștepta pe Solomon să vie împotriva sa, ducii, într'o dimineață, steteau călări și se consfătuiau, în locul unde acum este capela de piatră a sfântului apostol Petru, discutând cum au să dea lupta. Și pe când steteau aci, fericitul Ladislau a avut, în ziua mare, o viziune cerească și zise ducelui Geysa, fratele său: «Ai văzut ceva? Acesta răspunse: „Nimic”. Atunci fericitul Ladislau adause: „Pe când steteam aci de sfat, iată că un înger al domnului s'a scoborit din cer, având o coroană de aur în mână și și-a pus-o pe cap; de aceea sunt sigur că vom câștiga victoria și că Solomon va fugi ca exilat și biruit afară din țară. Iar domnia și coroana Dumnezeu și-o va da ție”. Acestuia

1) Soldați pe acele vremuri erau numai cei echipați militarmente și erau oarecum militari de profesie.

2) Racos, o câmpie lângă râul Racos, în apropiere de Pesta.

îi zise Geysa: Dacă Dumnezeu Domnul va fi fost cu noi și ne va fi păzit de vrăgmașii noștri, și dacă această arătare se va împlini, vom zidi în acest loc o biserică pentru prea sfânta fecioara Maria, maică sa.

Spunând acestea porniră cu tabăra și scoborîră în moșia ce se numește Zimgota¹). Și un munte numit Monorod se găsea între cele două armate și în dimineața unei joi voiră să dea lupta, dar întunecimea deasă a unei cețe ce veni peste ei pe neașteptate i-a împiedicat. Dar, în noaptea viitoare, ținând în mâini frânele cailor, așteptau răsăritul soarelui. Vineri însă, în zorii zilei, regele după ce și-a orânduie trupă, s'a suit călare pe creasta muntelui Monorod și a dat ordin oamenilor cu bagajele, ca să rămâie pe coasta aceluia munte, pentru ca dușmanii văzând cetele lor de călăreți, iar nu bagajele, să creadă că ei stau în tabără. Iar Vyd le zicea: «Indată ce vor vedea armata noastră, vor lua-o la fugă». Dar și ducii își orânduie trupă în zorii zilei. Ladislau, după ce a îmbrăcat armele, a căzut la pământ și a rugat mila a tot puternicului Dumnezeu, dând sfântului Martin făgăduiala că, dacă Dumnezeu îl va face să câștige victoria, va zidi chiar în acel loc o mănăstire în cinstea sfântului Martin; ceea ce s'a și făcut. Și, după ce Ladislau în mijlocul oastei sale din Byhor s'a așezat în aripa stângă, și după ce Otto s'a aranjat în aripa dreaptă, ducele Geysa cu Nitrienii săi a ocupat locul de la mijloc. În afară de aceasta, din cele două aripi a format de trei ori câte trei cete, fie care de patru șiruri legându-le împreună. Și când regele s'a scoborît de pe munte, armata lui Geysa care era într'un loc mai jos, îi s'a părut într'o poziție mai ridicată decât toate armatele lui Solomon. Văzând aceasta Erney zise comitetui Vyd: «Ar fi mirare ca această armată să fugă dinaintea noastră, fiindcă altfel n'ar fi lăsat Dunărea înapoia lor; ci cred că ei și-au propus sau să învingă sau să moară cu toții.

Pe când ducele Ladislau stetea în fruntea oastei sale călare pe un cal mândru, pentru ca să-și îmbărbăteze și să-și animeze soldații, s'a întors în cerc înaintea trupei și atingând cu lancea un mărăcine, o hermelină albă²) s'a agățat ca prin minune de lance și i-a alunecat în jos pe lance până în sân. Când însă a început lupta, comitele Vyd cu Baciinii săi au fost cu totul sdrobiți la prima ciocnire de

1) *Zimgota*, un sat aproape de Pesta.

2) *Hermellina*, mus ponticus.

Boemieni. Iar ducele Ladislau își schimbase stindardele cu drapelul ducelui Geysa, cu intenția ca Solomon să atace mai vehement acea trupă, în care se purtau standardele lui Geysa, socotind că este trupa acestuia pe care mai înainte o învinsese. Ducele Ladislau însă căută să ferească pe fratele său, ducele Geysa, de atacul lui Solomon și de aceea a preferat să atragă primele atacuri ale războiului asupra sa. Dar când regele a ajuns la oastea lui Ladislau, îngrozit și plin de teamă a dat ordin stegarilor săi să se întoarcă spre trupele ducelui Geysa.

Când însă Ladislau a văzut că regele de frica sa s'a abătut în altă parte, a dat năvală asupra trupelor regelui. Și toți soldații săi au pornit la atac asupra lui pela spate. Dar și ducele Geysa din față a dat năvală asupra lor. Iar armatele lui Solomon găsindu-se ca într'o căldare și fiind rănite de armele cu zăngăt teribil ale trupelor lui Ladislau, se aflau acum destinate unei morți grozave. Dar și din față soldații lui Geysa le îmbiau paharul aceleiași morți îngrozitoare. Sunt măcelăriții Theutonicii, fug Latini, dar nu găseau lor de fugă și cad înaintea Ungurilor ca boii pe scaunul măcelarului. Iar regele Solomon, după ce și-a pierdut pe toți oamenii săi, a luat-o la fugă și trecând peste Dunăre la Sygetfeu ¹⁾, a ajuns în sfârșit împreună cu Opus, fiul lui Martin, la Musun la mama și soția sa. Armata ducilor l-a urmărit pe el și pe ai săi de dimineața și până seara. Iar în acest războiu n'au căzut numai Nemți și Latini, ci se spune că s'a prăpădit și cea mai mare parte din armata țării ungurești.

Iar ducii Geysa și Ladislau, cu voia cerească ridicați sufletește de victoria lor triumfală, au înălțat deasupra cadavrelor celor morți osanale lui Dumnezeu. Apoi ducele Ladislau, cum era el totdeauna de o deosebită cucernicie, văzând atâtea mii de morți, deși cei uciși i-au fost dușmani, totuși a fost mișcat până în adâncul sufletului său, și a început să verse lacrimi amare, lovindu-și fața și smulgându-și părul în plânsul său, întocmai ca o mamă la moartea fiilor ei. În urmă din prăzi a zidit biserica dela Monorod ²⁾. Iar ducele Teutonilor Marchart și Sentepolug, ducele Boemilor, au fost făcuți prizonieri, fiind grav răniți, iar soldații lor omorâți.

Pe când Ladislau se preumbla scoțând gemete de asupra cada-

---

1) *Sygetfeu*, în capul insulei Sf. Andrei, de lângă Veröcze.

2) *Monorod*, lângă Vaț.

vrelor celor morți, văzând cadavrul comitelui Erney, a sărit îndată de pe cal și îmbrățișându-l îi zise cu lacrămile în ochi: «Comite Erney, iubitor de pace, te deplâng întocmai ca pe un frate al meu, fiindcă inima ta și povața ta au fost întotdeauna pline de împăciuire. Și ridicându-l cu propriile sale mâini, l-a sărutat și a dat ordin soldaților săi să-l înmormânteze cu onoruri la Bacia. Iar când Ladislau se preumbla în altă parte, a văzut cadavrul lui Vyd și zise: «Deplâng moartea ta, deși mi-ai fost în totdeauna adversar; bine ar fi fost să nu fi murit și să te fi pocăit și să ne fi împăcat împreună. Dar mă mir că tu care n'ai fost de neam de duce, voiai totuși, să ai bi ducatul, și de ce tu care nu erai de sânge regesc, umbrai după coroană? Înțeleg acum, fiindcă inima ta care râvnea după ducatul, zace străpunsă de o lancie, și capul tău care dorea coroana a fost tăiat de o sabie». Dar a dat ordin ca și el să fie înmormântat.

Soldații lui Geysa și ai lui Ladislau însă, cari după povața lui Vyd fuseseră atrași pentru pieirea fraților și fiilor lor, în amărăciunea ce i-a cuprins, au sărit îndată de pe caii lor și după ce i-au spintecat pieptul cu cuțitele, s'au apucat de ochii săi și băgându-i în ochi pământ ziseră: «Ochii tăi nu s'au saturat nici odată de bogății și de nobleță, acum pământul să-ți sature și ochii și peptul».

Iar ducele Boemilor Otto care-și pusese tot sufletul pentru ducii Geysa și Ladislau, s'a întors în patrie încărcat de nenumărate daruri. Solomon însă, când a venit la Musun, văzându-l mama sa a început să-l deplângă, după cum se și cădea după unicul ei fiu care fusese acum lipsit de atâtea bunuri și să-l mustre cu umătoarele cuvinte: «Dragă fiule, tu nici odată n'ai vrut să ascuți de sfatul meu și nici de sfatul lui Erney și nici de al celorlalți credincioși ai tăi, ci te bizuiai numai pe sfatul lui Vyd și uite acum te-ai distrus pe tine și pe ai tăi! Nu te-am prevenit și nu ți-am spus că ție îți ajunge coroana Ungariei și să dai de bunăvoie ducatul fraților tăi? Uite acum Vyd n'a putut să se facă duce și nici tu nu vei mai avea coroana! Auzind acestea regele înfuriat a voit să lovească în față pe mama sa, dar i-a reținut mâna soția-sa. Acum a văzut regele Solomon că nu i-a ajutat Dumnezeu în războiu și în aceeași noapte și-a strâns resturile armatei la Musun și la Pojon, tabere pe cari și le construise de mai înainte. Căci pe mamă-sa și pe soția-sa când a plecat la luptă tot aci le lăsase; de aceea și el, fiind biruit în lupte, de teama ducilor, s'a refugiat aci.

LIX. *Incoronarea lui Geysa ca rege.*

Apoi ducii Geysa și Ladislau veniră cu oastea lor la Alba. În urmă, după ce și-au întărit cu garnizoane de soldați viteji fortăreața dela poarta Bobuth și dela Alba și alte fortărețe, și-au concediat arma-ta și au început să locuiască în Ungaria. Atunci Geysa ca duce mai mare, la îndemnul Ungurilor a primit coroana de rege. După încoronare a venit în locul unde li s'a arătat viziunea și au început să discute cu fratele său Ladislau asupra localității, unde aveau să pună temelia construcției bisericii în cinstea Maicii fecioare. Și în vreme ce steteau aci, lângă Vaț, unde se găsește acum biserica sfântului apostol Petru, le-a apărut un cerb având coarnele pline de candelă aprinse și a început să fugă în fața lor spre pădure și și-a oprit pașii în locul unde este acum mănăstirea. Și fiindcă soldații aruncau săgeți asupra lui, el s'a aruncat în Dunăre, și nu l-au văzut mai mult. Observând aceasta fericitul Ladislau zise: «In realitate n'a fost un cerb, ci îngerul Domnului». Atunci regele Geysa zise: „Spune-mi, frate dragă, ce vor fi însemnând toate aceste candelă aprinse ce s'au văzut în coarnele cerbului”. Fericitul Ladislau răspunse că nu sunt coarne, ci aripi, nu sunt candelă aprinse, ci pene strălucitoare, și și-a oprit pașii, fiindcă a voit să arate aci locul, unde să ridicăm, aci, iar nu aiurea, biserica Sfintei Fecioare. Pentru ca însă locul primei viziuni să nu rămână fără edificiu, s'a hotărât de Geysa și de frații săi să se pună temelia aci a unei capele în cinstea Sfântului Petru, cel dintâi dintre apostoli. De aceea, regele Geysa a construit biserica din Vaț și a dăruit-o cu multe moșii și proprietăți. Și nu numai această biserică, ci și cea dela Buda, căreia i-a stabilit venituri dela Pesta și alte trei sate în Simigiu și podoabe prețioase.

În vremea aceasta Pecenegii, în unanimitatea lor, rugară pe regele Geysa că dacă le dă libertatea, ei au să înlăture ori ce atac din partea regelui Solomon, așa că n'are să mai îndrăznească să iasă din Musun și din Pojon ca să atace Ungaria. Regele Geysa le făgădui că le va aproba cererea, dacă aduc și ei la îndeplinire făgăduiala lor. De aceea Pecenegii împreună cu principele lor Zoltan porniră călări împotriva regelui Solomon. Regele Solomon însă chemă în ajutorul său pe marchizul Teutonilor, promițându-i bani. Când acesta a venit în fața Pecenegilor, văzându-i marchizul de o înfățișare îngrozitoare și teribilă, s'a temut de ei. Aceasta mai

ales fiindcă și-a adus aminte de felul mișelesc în care a pierit de Unguri ducii lor Villerm și Poth și Marcard. Și zise regelui în chip prefăcut, că în timpul postului mare ei nu se luptă. Dar dacă regele vrea să-i atace și dacă Pecenegii îl vor birui, atunci el fără discuție le va veni într'ajutor. Și astfel împreună cu armata sa s'a urcat pe muntele Baci și de acolo privea ciocnirea celor ce se luptau. Când însă au ajuns la atac, Pecenegii fugiră din fața lui Solomon, cum se topește ceara din fața focului și mulți dintre ei fiind omorâți, și alții înecați în lacul Ferteu¹⁾, puțini au mai scăpat cu fuga împreună cu Zoltan. Fiind deci învinși Pecenegii, marchizul a cerut banii dela Solomon; el însă nu i-a dat nimic. Atunci a început să-l amenințe, că are să-l învinovățească înaintea împăratului că de teamă el n'a îndrăznit să se arate înaintea netrebnicilor de Pecenegi. Atunci mai sus amintitul marchiz, cu numele de Hernuh, furios a voit să vină asupra lui Solomon, dar temându-ne de împărat s'a oprit pe loc și s'a întors trist la ai săi acasă.

LX. Sosirea împăratului

În urmă însă regele Solomon, temându-se de regele Geysa și de frații acestuia, a plecat cu tot ce avea și cu familia sa în Stiria și după ce a lăsat pe mama sa și pe soția sa în mănăstirea dela Agmund¹⁾, el s'a întors la Musun, cu gândul ca să-și strângă o armată, cu care să atace pe frații săi. Dar fiindcă din zi în zi Solomon scădea, în vreme ce ceilalți propășeau și sporeau mereu, pierdut și-a îndreptat pașii către împărat cu cererea de ajutor spre a se întoarce în Ungaria. Și deși i-a dat bani destui împăratului pentru plata soldaților, totuși Nemții și Latinii de teama Ungurilor nu l-au sprijinit. Atunci regele Solomon a început să se plângă împăratului pentru pierderea regatului spunându-i: că a fost scos din țara sa prin forță și că prin aceasta i-a adus insultă nu numai sieși, dar mai ales puterii împărătești. Și-i spunea într'una: «că e Ungaria ta, că e țara ta, în care m'ai așezat ca rege: că în timpul domniei mele ți se dădeau maiestății tale toate bunurile țării împreună cu un tribut anual și ți-e ți se slujea după poruncile tale. Acum însă toate ți se

1) Ferteu Neusiedlersee, între Sopron și Moson.

2) Agmund, lângă fluviul Anasus, mănăstire zidită în an. 1073.

refuză de aceștia cari fac comploturi împotriva imperiului tău. De aceea, vino în Ungaria și răzbună ocara ce ți se aduce de dușmanii tăi și revendică-ți țara».

Mișcat deci de astfel de vorbe, împăratul a intrat în Ungaria cu o mare armată. Iar proviziile pentru această armată îi se aduceau în mare cantitate cu năvile pe Dunăre. Și, după ce împăratul a sosit la fluviul Wag, Solomon a luat în primire trei trupe și a pornit cu ele călare de la Sempte ¹⁾ împotriva Nitriei. Ieșind însă și tinerii din cetate se luptau cu sine, fugind când unii când alții, multă vreme, fără să se rănească. Atunci soldatul Opus, ales dintr'o mie, călare pe calul său, s'a repezit la poarta cetății și ca un fulger a culcat la pământ pe un luptător. Nitrienii însă furioși din cauza morții tovarășului lor, gemeau amarnic și aruncându-și lăncile asupra lui Opus, îi omorâra calul; el însă resistându-le vitejește s'a întors neatins. Dar Nemții întorcându-se povestiră împăratului despre îndrăzneala lui Opus și despre vitejia lui extraordinară în războiu. Împăratul atunci chemându-l la sine, l-a încărcat de laude și i-a mulțumit cu vorbe plăcute. Și a întrebat pe Solomon, dacă în armata lui Geysa și Ladislau se mai găsesc mulți atari soldați. Solomon însă, voind să laude pe Unguri, fără să se gândească a răspuns: «Sunt mulți, zise el, și încă și mai buni». Atunci împăratul zise: «Dacă este așa, cu atari soldați protivnici nu-ți vei recuceri domnia». Când însă regele Geysa a aflat că împăratul a ajuns la Vaț, s'a folosit de un plan plin de prevedere și a dat ordin ca să ispitească și câștige de partea sa pe patriarhul din Aquilea, de al cărui sfat împăratul asculta foarte mult, și, în același timp, pe toți comandanții Nemților, făgăduindu-le mulți bani, dacă ar determina pe împărat să se întoarcă înapoi. Deci patriarhul și comandanții momiți de daruri, și câștigați prin aur, se căzneau în diferite chipuri să determine pe împărat să se întoarcă în patrie. Căci patriarhul a născocit că a avut un vis, din tâlmăcirea căruia de sigur întreaga armată a împăratului va pieri dintr'o răzbunare cerească, dacă nu se va întoarce cât mai de grabă. Dar și comandanții plâsmuiră, că și ei au fost îngroziți de atari semne cerești. Și începură să se plângă împăratului de nu știu ce prevestiri amenințătoare de dezastru, dacă nu se vor întoarce în grabă. Iar în noaptea următoare comandanții Nemților au învățat pe câțiva soldați isteți ca prin vociferările lor și lovindu-și pe rând scuturile, să

---

1) *Sempte*, localitate în partea stângă a râului Vaag.

simuleze că s'a produs o revoltă în armată. Făcând aceasta soldații, o mare groază a cuprins pe împărat și întreaga armată care nu știa de înșelăciunea și prefăcătoria născocită. Și s'a produs deci toată noaptea aceea un mare sgomot în tabără. Făcându-se însă ziua, împăratul a convocat pe patriarh și pe comandanți ca să-i întrebe ce e de făcut. Deci patriarhul și comandanții corupți cu bani îi sfătuiră în toate chipurile ca să se întoarcă înapoi. Împăratul însă fiind frumos înșelat, s'a prefăcut că va da ajutor lui Solomon, mai tâziu, și-a distrus navele și s'a întors în Germania.

LXI. Fuga lui Solomon.

Iar regele Solomon, înșelat în speranțele sale, a plecat la Pojon întristat și cu lacrimile în ochi. Și domnia a ajuns întărită în mâinile lui Geysa, și din acest timp înainte s'a numit acesta marele rege. Ducatul l-a dat fratelui său Ladislau. Acesta însă a asediat fortăreața din Pojon vreme de mai multe zile, când soldații lui Solomon ieșeau din fortăreață și se luau la întrecere cu soldații lui Ladislau. Cât odată și Solomon și Ladislau ieșeau și sub drapele schimbate se luptau ca și soldații. S'a întâmplat însă ca Ladislau în tăcerea unei amiezi să vie până la fortăreață. Solomon l-a văzut venind și după ce și-a schimbat armătura fără să-l cunoască a venit la el, dar nici Ladislau nu-l recunoscute. Soldații lui Solomon ședeau pe ziduri și-i priveau. Solomon credea că acela este un nobil și de aceea se dusese să se lupte cu el. Când însă a ajuns la el și l-a privit în față, a văzut doi îngeri deasupra capului lui Ladislau sburând cu o sabie de foc și amenințând pe dușmanii aceluia. Văzând aceasta Solomon, a fugit în fortăreață. Iar soldații îi spuseră: «Stăpâne, ce-am văzut acum? Nici odată nu te-am văzut fugind dinaintea a doi sau trei inși; ce este acum cu tine?». Solomon le zise: «Știți bine că eu nu fug de oameni, dar acesta pe care îl apără o sabie de foc nu este un om». Și s'au mirat, auzind aceasta. De aceea au început mai mult să se teamă de el. Iar soldații lui Solomon, când împinși de vr'o nevoie veneau la Ladislau, el îi trata cu libertate princiară și cu o largă dărnicie și le îngăduia să se întoarcă liberi la stăpânul lor. Pe vremea aceasta marele rege s'ărbătorea Nașterea domnului la Zugzard. La cererea sa liturghia solemnă a celebrat-o arhiepiscopul Desideriu care printr'o predică foarte clară a atins inima regelui și l-a dispus pentru bucuria păcii.

După celebrarea liturghiei, și după ce s'au isprăvit toate cele de cuviință, regele a dat ordin ca să plece toți, afară de episcopi și de abați. Atunci regele cu lacrimi în ochi a căzut în genunchi înaintea arhiepiscopului și a celorlalte persoane din cler sau a prelaților, spunând că el a păcătuit când a ocupat tronul unui rege încoronat legal și a făgăduit că va restitui regatul lui Solomon cu bună învoială, așa ca acela să păstreze de drept coroana, iar a treia parte din regat să rămână în proprietatea sa, și Solomon încoronat să stăpânească două părți din țară, cum le-a avut și mai înainte. Deci episcopii plini de bucurie mulțumiră lui Dumnezeu, fiindcă vedeau că regele a fost împins și iluminat din grația Duhului Sfânt. Atunci marele rege, trimițând crainici la regele Solomon, i-a explicat printr'o scrisoare modul păcii proiectate. Și în vreme ce crainicii alergau și diferiții oameni aveau în această privință diferite păreri, reconcilierea nu s'a putut înfăptui. Într'acea marele rege a căzut într'o boală grea și în ziua a șaptea dinaintea calendelor lui Maiu, împodobit cu toate virtuțile a intrat pe calea veșniciei. El era catolic de credință, plin de dumnezeiască cucernicie și cel mai desăvârșit principe creștin. A domnit trei ani și a fost înmormântat în biserica sfintei Fecioare, biserică pe care el însuși a construit-o. În primul an al domniei sale țara ungurească a fost lovită de o grozavă foamete.

LXII. *Incoronarea ca rege a lui Ladislau cel Sfânt.*

După ce s'a aflat despre moartea marelui rege, întreaga mulțime de nobili unguri a convenit asupra fratelui său Ladislau și l-au ales în unanimitate cu consimțământul comun al tuturor, cu același vot și cu aceeași voință, spre a conduce țara, ba încă l-au determinat la aceasta numai după afectuoase și stăruitoare rugăminți. Căci îl cunoșteau cu toții că este investit cu plinătatea virtuților, de credință catolică, distins prin cucernicie, larg în dărnicie, ales prin dragostea sa. Căci a strălucit ca luceafărul de dimineață în mijlocul unor nori, gonind întunericul cel urât și lucea ca o lună plină când apare pe cer, ba chiar ca un soare strălucitor a strălucit el în mijlocul poporului său, ca grăsimea separată de carne. Și se lupta cu lei și cu urșii, parcă ar fi fost niște miei: n'a ucis el pe uriași și n'a scăpat de rușine pe Israel? Căci el era mare și după numele său, foarte mare. Căci

dacă ne referim la etimologia ¹⁾ numelui său, Ladizlaus înseamnă lauda dată de Dumnezeu poporului. Laos înseamnă popor, iar dosis înseamnă dând, sau dare sau dar. Iar prima silabă a numelui înseamnă laus prin paragogă. Și, deși Ungurii l'au ales fără de voia sa rege, totuși nici odată nu și-a pus pe cap coroana, fiindcă el dorea mai mult o coroană cerească decât una pământească și coroana unui rege viu. Și n'a voit multă vreme să se încoroneze legal și să aibă o coroană, ci a hotărât în sufletul său că dacă ar putea să se încheie o pace solidă, să dea regatul lui Solomon, iar el să păstreze ducatul.

După ce însă prin orânduirea lui Dumnezeu a luat în mâini cârma țării, n'a căutat să-și câștige o glorie pământească, șubredă și trecătoare, ci a dorit din tot sufletul său o patrie cerească și o glorie divină. Căci teama de Dumnezeu a avut-o totdeauna înaintea ochilor săi, în toate judecățile sale și mai ales în procesele criminale, în cari se dă după lege o pedeapsă cu moartea. Fiind luminat de o inspirație divină el știa că un rege nu are atât să conducă cât să fie condus. De aceea, în toate judecățile sale se folosea de cea mai blândă severitate a legii și de cea mai mare milă. Căci el era mângâietorul celor asupriți, părinte iubitor de orfani, căci schimbându-i-se numele său cel adevărat, era numit de toți regele cel evlavios. El fiind onorat ca învingător, s'a arătat un august distins, nu după sensul cuvântului, cât mai mult după adevărul lucrurilor; căci el a mărit statul ungar. El, cel dintâi, a supus monarhiei sale cu drepuri eterne Dalmatia și Croația. Căci murind fără moștenitori regele Zolomer, soția acestuia, sora regelui Ladislau, fiind atacată cu multe ocări de inimicii bărbatului ei, a implorat în numele Iisus Christos, ajutorul fratelui său, al regelui Ladislau. Iar după ce regele a răzbunat-o complet, i-a restituit ei în întregime Croația și Dalmatia. Acestea, în urmă, regina le-a supus domniei lui Ladislau. Regele a făcut aceasta nu din vr'o lăcomie, ci fiindcă în conformitate cu justiția regală moștenirea îi revenea lui, fiindcă regele Zolomer era cu el în primul grad de rudenie și n'avea moștenitori.

Solomon se găsea în vremea aceasta la Pojon și reverendisimii

---

1) *Etimologia numelui său.* Este o etimologie greșită. Numele vine dela Volod, domnitor sau vladic, domn și a fost primit în Polonia, unde s'a născut dintr'o mamă polonă.

episcopi lucrau la împăciuirea lor. Regele Ladislau însă, deși știea că Solomon este pornit și neîmpăciuitor, totuși fiind biruit de iubirea sa sufletească, și fiind determinat mai ales de dreptate, fiindcă Ladislau nu avea un drept legal față de el, ci toate le-a făcut de fapt, iar nu de drept, în al patrulea an al domniei sale, s'a împăcat cu Solomon, acordându-i sumele necesare pentru cheltuețele regale. Fruntașii țării însă, evitând cu precauțiune viitoarele primejdii ale unu dezastru de războiu, nu admiteau ca domnia să se împartă cu Solomon, ca nu cumva cele viitoare să nu fie mai rele decât cele trecute. Dar conștiința cauterizată a lui Solomon o sfâșia amărăciunea unei preconcepute supărări. De aceea a început plin de furie să uneltească în sufletul său clocotitor o crimă pentru pieirea sângelui nevinovat al lui Ladislau. A căzut însă în groapa ce a făcut. În același an crucea domnului ce fusese așezată în Alba a fost trăznită de un fulger.

După descoperirea planului criminal, regele Ladislau a pus mâna pe Solomon și l-a aruncat în închisoarea dela Visegrad. În închisoare însă mai era cu Solomon și Bodus, fiul lui Bokon. Aceasta a făcut-o nu din vr'o teamă, ci fiindcă era rudă cu regele și fiindcă amenința să facă mai rău decât făcuse înainte și spre a-i potoli puțințel furia. Căci el însuși se ruga mereu pentru Solomon ca să se întoarcă la legea lui Dumnezeu. Căci dacă Solomon s'ar fi schimbat, în adevăr i-ar fi redat cu totul regatul, și el s'ar fi mulțumit cu ducatul. Și tocmai fiindcă Solomon se găsea în închisoare, Ladislau îl compătimea cu atât mai mult. Dar, în urmă, regele Solomon a fost liberat din închisoare la ziua ridicării corpului sfântului rege Ștefan și al fericitului confesor Emeric și a stat câteva zile pe lângă rege și apoi, fugind, s'a dus la ducele Cumanilor, care se numea Kutesk. Acestuia Solomon i-a făgăduit prin jurământ că-i va da în deplină proprietate ¹⁾ provincia Transilvană și că-i va da și pe fiică sa de soție, dacă-i va veni într'ajutor împotriva lui Ladislau. Iar ducele Kutesk, atras de această speranță deșartă, a invadat Ungaria cu o mare mulțime de Cumani și a ajuns până în provincia fortărețelor Ung ²⁾ și Borsova ³⁾. Aflând despre aceasta regele Ladislau, a năvălit asupra lor și mulți au fost sdrobiți în fața sa și au căzut multe mii de Cumani de ascuțișul sabiei sale. Iar regele Solomon împreună cu Kutesk

1) *Proprietario*, ca posesiune legitimă, *iure domini*.

2) *Ung*, azi Ungvár.

3) *Borsova*, nu departe de Muncaci.

deabia au scăpat cu fuga, ca două rațe cu aripile smulse de ghiarele unui vultur. Și astfel regele Ladislau le-a luat prăzile și în cântece și imnuri binecuvântau pe Dumnezeu care le-a dat o biruință atât de strălucită. A dispus însă să se ridice pe același loc o biserică în cinstea prea puternicului Dumnezeu pentru pomenirea victoriei ce au dobândit cu ajutorul domnului.

În urmă regele Solomon împreună cu tâlharii de Cumani au invadat Bulgaria și hotarele Greciei, unde însă au fost lătuți cumplit de armata împăratului grec și numai puțini au mai scăpat din ei. Căci, când au văzut Cumani marea mulțime de soldați îmbrăcați în platoșe, s'au înspăimântat grozav și au început să fugă, ca să treacă Dunărea înainte de a fi împresurați de dușmani. Și cei ce n'aveau platoșe, fiind mai ușori, au apucat-o înainte. Solomon însă cu oamenii săi și cu ceilalți soldați îmbrăcați în platoșe, fiind împiedicați de greutatea armelor, urmau la distanță pe tovarășii lor. Era timp de iarnă și ninge din greu și zăpada le umplea ochii și din cauza zăpezii celei dese nu puteau să-și vadă tovarășii cari apucaseră înainte. Și, rătăcind erau purtați prin niște locuri deșerte, iar dușmanii îi urmăreau de aproape. Când au ajuns însă la o fortăreață deșertă și părăsită, intrară în ea și au rămas acolo o zi și o noapte întreagă. Dușmanii însă împresurară fortăreața din toate părțile. Dar cei asediați văzându-se în primejdie de a muri de foame, au preferat mai bine să moară luptând decât să piară de foame. Deci în zorii zilei ieșiră împotriva dușmanilor și căzură împreună cu omorătorii lor și tot atâția erau omorâți pe câți ei omorau. Regele Solomon însă deabia a putut să scape cu fuga împreună cu câțiva inși și a trecut Dunărea cu ușurință, fiindcă era înghețată. Și după ce au ajuns într-o pădure mare, a spus oamenilor săi ca să se repauzeze puțin spre a se odihni caii. Iar el, punând jos scutul, s'a prefăcut că se va întoarce numai de cât și a intrat în întunericul pădurii; și fără să bănuiască ceva oamenii săi, s'a îndepărtat de ei și n'a mai apărut mai mult. Căci, înfrânt de atâtea împotriviri ale soartei, fiind acum învins de un spirit mântuitor care după atâtea nenorociri nu s'a făcut mai rău și nemai opunându-se, după judecata sa proprie, adevărului prea înalt al lui Dumnezeu, ci simțând mâna lui Dumnezeu celui care cuprinde toate cu mila sa, a plâns amintindu-și de cele întâmplate, și pe cât se poate crede, după dreapta socoteală omenească, s'a căit de păcatele sale, călcându-și pe inimă și pocăindu-se. În adevăr este o fericită necesitate care te împinge spre mai bine; căci

în realitate așa trebuie să fie ca cel pe care îl urăște lumea, să-l iubească Dumnezeu. Iată corpul cel nobil al regelui Solomon, crescut în luxul regal, zace acum căzut în pulvere și cenușe și el care mai înainte se lupta pentru cele lumești, acum se gândește numai la cele cerești! Căci tot restul vieții sale și l-a petrecut numai în pelerinări, în rugăciuni, în posturi, în vegheri, în năcazuri și în închinăciuni. A fost văzut odată chiar și în Ungaria în timpul regelui Coloman, dar s'a ascuns îndată și, în urmă, nu s'a mai văzut. A plecat apoi din această lume la domnul și a fost înmormântat la cetatea Pola din Istria. Soția sa însă și mama sa au repausat la Agmund ¹⁾.

Iar după aceea un oarecare Cuman, cu numele de Copulci, fiul lui Krul, a intrat cu o mare oaste în Ungaria ca să poarte războiu. Acesta după ce a prădat regatul Ultrasilvan, ducea cu sine o mare pradă. Și după ce a jefuit teritorul transilvan, a trecut în Byhor și a rămas câteva zile lângă fluviul Umsoer ²⁾. De aci trecând peste Tisa la Thocoyd ³⁾, și-a împărțit armata în trei părți; două părți le-a trimis să devasteze regiunea nisipoasă, iar una să se lupte lângă Tisa. În luptele lor și în prădăciunile lor, au ajuns până în localitatea ce se numește Becsey și cu mulțimea lor de prăzi au hotărît să se întoarcă acasă. Și spuneau, am vânat, luptând, acum să ne întoarcem, vânând. Aveau deci cu ei atâta pradă cât n'a avut niciodată un alt popor. Duceau în captivitate cu sine chiar soții și copiii de nobili. Regele Ladislau însă era cu ai săi în Slavonia. Când, la revenirea sa, îi s'au adus toate acestea la cunoștință, s'a întors cât a putut mai în grabă și călări, împreună cu oamenii săi, s'au luat repede după ei. Și i-a ajuns lângă râul Timiș. Cumanii însă crezându-se cu totul liberi, erau mai mult vânători decât luptători. Iar Ladislau spunea soldaților săi: «Vreau mai bine să mor împreună cu voi decât să văz în robie soțiile și copiii voștri». Și spunând aceasta avea lacrimi în ochi și, el cel dintâi, cu steagul roșiu în mâini, a atacat tabăra Cumanilor. Și Dumnezeu a zdrobit pe Cumani în fața Ungurilor. Căci regele Ladislau striga soldaților săi: «Să nu omorăm pe acești oameni, ci să-i prindem și dacă se vor fi convertit la legea noastră, să rămână în viață». Copulci însă și fruntașii au murit, și alții foarte mulți au fost făcuți prizonieri și nimenea din ei n'a scăpat în afară de un servitor cu numele de Escembu. Iar regele împreună cu toți ai

1) *Agmund* vezi nota de mai sus p. 190.

2) *Umsoer*, Omsó-ér, un pârâu în Biharia, cf. Anonymus, p. 43.

3) *Thocoyd*, Tokay.

săi pentru o biruință atât de mare a mulțumit atotputernicului Dumnezeu, care l-a smuls din mâinile dușmanilor și a numit acel fluviu Paganti, din cauza păgânilor, nume ce se păstrează până în ziua de astăzi¹⁾. Când Cumanii au aflat despre aceasta dela servitorul care scăpase, s'au mâhnit grozav și au făgăduit prin jurământ că vor răzbuna moartea lui Kopulci. Și au trimis regelui crainici și au cerut prin vorbe pline de îngâmfare și de insulte să li se libereze prizonierii, au batjocorit pe rege și au hotărât și ziua când să intre în Ungaria²⁾. Când regele a auzit toate acestea, a zâmbit și, înainte de ziua când ei își propuseseră să vină în Ungaria, le-a ieșit înanite călare, căci se temea de devastarea țării. Și într'o sâmbătă dis de dimineață aproape de Dunăre a atacat pe Cumani. Iar în primul atac regele a culcat la pământ pe ducele Cumaniilor cu numele Akus și pe Cusem pe care regele îl socotea ca necredincios sieși, dar care în aceeași zi l-a servit cu credință și cu eroism. Și Dumnezeu a nimicit pe Cumani în fața Ungurilor și regele s'a întors acasă victorios.

LXIII. *Invasia în Rusia.*

Iar după aceasta regele încărcat de glorie a năvălit asupra Rușilor, fiindcă, la sfatul lor, au intrat Cumani în Ungaria. Și când au văzut Rutenii că sunt rău strâmtorați, invocară îndurarea regelui, promițându-i supunere în toate. Regele, făcându-i-se milă de ei, i-a primit bucuros. În urmă el a năvălit în Polonia. Polonii însă, ridicându-se împotriva sa, au dat luptă, însă, cu ajutorul lui Dumnezeu, Ungurii au câștigat victoria. În urmă Ungurii au asediat, timp de trei luni, fortăreața Korokou³⁾. Într'acea atât asediații cât și asediatorii începură să ducă lipsă. Regele atunci și comandantii cerură dela toți Ungurii ca, în tăcerea nopții, să ducă fiecare câte o tureacă plină cu pământ; ceace ce s'a și făcut. Făcură apoi din pământul acela o movilă mare înaintea fortăreței și o acoperiră cu fână. Văzând atunci cei împresurați, că împresurătorii au din abundență de ale mâncării și că pot să rămână multă vreme înaintea fortăreței, au predat regelui cetatea, cu tot ce aveau și se liniștiră, adică încheiară pace după dorința regelui. În urmă trecu de aci în Boemia și a luat

1 Numele Paganti, dela *paganus*, este un nume de origine latină.

2) Din acest pasagiu rezultă că Transilvania nu era în mâna Ungurilor.

3) *Korocou*, Cracovia.

neatingși mulți prizonieri din Boemia în Ungaria. Și astfel regele încărcat de o mare victorie s'a întors vesel acasă.

LXIV. *Construirea bisericii din Oradia și moartea regelui Ladislau.*

După aceasta a găsit în parochia fortăreții Bihor între fluviile Criș, într'o vânătoare, un loc, unde la îndemnul îngerilor a hotărît să ridice în cinstea fecioarei Maria o mănăstire, loc pe care l-a numit Varad. Dar regele Ladislau gândindu-se totdeauna mai departe și, îngămădind virtute peste virtute, a răspândit mirosul suavității sale nu numai în Ungaria, ci în toate țările creștine. De aceea, după moartea împăratului roman, ducii și tetrarchii Theutonilor și toți baronii și nobilii îl rugară pe el în comun și în unanimitate ca să primească imperiul. Fiindcă însă în vremea sa el se îngrijea, nu numai de ale sale, ci și de cele ce sunt ale lui Iisus Christos, și meditănd stăruitor, în munte sa, la acea profeție divină: «Să nu treci peste hotarele părinților tăi», a voit mai bine să se mulțumească cu hotarele sale, decât să umble să treacă peste măsura dreptului său, și a refuzat să primească conducerea popoarelor, străine ca neam și necunoscute. Slujind însă cu pietate și cu credință pe Dumnezeu și respectând cu sfințenie legile, de abia putea să conducă Ungaria cu deplină vigoare.

După sărbătorirea Paștilor domnului la Bodrog, iată însă că sosesc la el stafete din Franța, din Spania, din Anglia și din Britania și nai ales dela Wyllerm, fratele regelui Francilor, și-i cerură să răzune insulta adusă lui Dumnezeu atotputnicul și se gândiră să libereze din mâna Saracenilor prea sfântul mormânt. De aceea, rugă pe gloriosul rege să le fie lor conducător și cârmuitor în armata lui Iisus Christos. Regele însă, când a auzit aceasta, tare mult s'a bucurat și în aceeași festivitate și-a luat rămas bun dela nobilii Ungariei; și toată Ungaria s'a întristat pentru el. Dar el ce începea odată, nu o lăsa până nu o aducea la îndeplinire. Și a trimis crainicii la Conrad, ducele Boemiei, fiul lui Otho, și a cerut dela el și l-a îndemnat să se pregătească să meargă împreună cu el dincolo de mare pentru răzbumarea nedreptății lui Iisus Christos. Acesta însă i-a făgăduit-o cu toată inima. Într'aceea o rudă a ducelui Conrad, cu numele Sentapolug, venind la Praga în tăcerea unei nopți, a cuprins cetatea. Făcându-se ziuă, a fost așezat în tronul ducelui de episcopul din Praga și a fost primit de unii cu onoruri. Conrad însă a venit

la gloriosul rege, unchiul său, și i-a povestit ce i s'a întâmplat și a rugat pe rege să-i vie personal într'ajutor. Regele a primit dar subț condiția să nu se lase ducele de serviciul promis lui Dumnezeu. Și fiindcă era legat de el cu legătură de rudenie și aducându-și aminte de acțiunea ducelui (Otto), tatăl său, care îi venise în ajutor în contra lui Solomon, i-a făgăduit că-l va ajuta personal. Iar regele avea cu sine pe frații săi mai mici, fiii regelui Geysa, pe Coloman și Almus. Și se prevestise regelui despre Coloman că are să verse sânge; deaceea a voit să-l facă episcop în Agria. Aflând Coloman despre aceasta, în aceeași noapte a plecat în Polonia, fiindcă auise că odinioară a fost primit aci cu cinste tatăl său și bunicul său. Și l-au urmat din Ungaria Marcus, Ugra și alții.

Regele, strângându-și deci armata, a pornit să se ducă în contra Boemilor pentru răzbunarea nepotului său. Când însă a ajuns la hotarul Boemiei, l-a cuprins o mare slăbiciune. Și, convocându-și căpeteniile sale, a trimis o stafetă la Coloman și anume pe președintele Marcel și pe comitele Petru, ca să se întoarcă în Ungaria. Iar fericitul Ladislau astfel a orânduit ca, după el, să domnească Almuscare, mânat de o simplitate sinceră, a dat cinste fratelui său Coloman, preferind pentru acesta coroana regatului, ca unul căruia i se dăduse în temeiul dreptului de primogenitură,

Dacă cineva vrea să știe câte și cât de mari binefaceri a dus neamului său fericitul Ladislau, va putea să ia cunoștință depină din scrierile despre isprăvile sale. Plin deci de sfințenie și de iar, a trecut în ceata îngerilor în anul al XIX-lea al domniei sale, și a fost îngropat în mănăstirea sa dela Oradia. În anul domnului 105, la 29 Iulie, într'o duminică.

LXV. *Moartea regelui Ladislau cel Sfânt și încoronarea legală a regelui Coloman, fiul lui Geysa.*

Deci, Coloman, fiul lui Geysa, s'a întors în grabă din Polonia și a fost încoronat de rege și a dat în depline puteri ducatul principelui Almus. În timpul lui Coloman, s'a întâmplat mai multe nenorociri, după cum se va arăta mai jos. Căci el era urât ca figură, dar viclean și docil, sbârlit, pârșos, miop, ghebos, schiop și peltic. Și când mai susnumiții peregrini ai lui Iisus Christos au aflat despre moartea gloriosului rege Ladislau, s'au întristat grozav și au trimis apoi crainici la rege Coloman și după cum au rugat pe glo-

riosul Ladislau, au cerut tot astfel și de la el, socotindu-l a fi de aceeași cucernicie ca unul care era de același sânge. Regele Coloman însă, auzind aceasta, nu numai că nu le-a făgăduit să meargă cu ei, dar nu le-a încuviințat de loc ca să treacă prin țara sa. Și-a trimis însă armata împotriva lor, ca să nu le permită să intre în regatul său, socotindu-i ca tirani, iar nu ca peregrini. Ei însă punându-și nădejdea în Dumnezeu și încrezându-se în aceia cari purtau semnul lui Iisus Christos, intrară cu curaj în Ungaria, omorînd pe mulți dintre Unguri. Auzind aceasta regele și-a strâns armata lângă Timiș și, simulând pace, i-a lăsat să treacă. Și când au ajuns la Zemlin și ei crezându-se în pace, și-au ridicat o tabără. Ocupară însă fortăreața Zemlin, cu gândul că regele nu o să le mai întindă alte curse și că nu va fi mai rău decât a fost. Apoi devastară toată acea regiune, pentru hrană, și tot ce puteau să jefuiască duceau la tabăra lor. Regele însă, folosindu-se în Timiș de un plan mai abil, a încheiat pace cu ei și i-a cinstit cu multe daruri și provizii și i-a lăsat să plece în pace. Ei însă, peregrinii, plecând au cucerit Antiochia și, cu ajutorul lui Dumnezeu, au ajuns la Ierusalim.

După ce regele s'a întors acasă și după ce ducele Almus a plecat la ducatul său, unii oameni nesocotiți împinși de un plan drăcesc începură să bage intrigi între ei. Căci spuneau ducelui: «Duce, regele îți întinde curse și vrea să pună mâna pe tine». Apoi spuneau regelui, «rege, ducele ți-a întins curse și dacă nu te păzești să știi că, fără îndoială, ai să te prăpădești». Auzind însă acestea amândoi, tineri fiind și ușuratici, și-au strâns armata. Iar regele a venit cu armata sa împotriva ducelui la Varkony și ducele la rândul său a venit aproape de Varkony, lăsând între ei numai fluviul Tisa. Ungurii cinstiți însă cerură dela ei un armistițiu, pentru ca să aibă loc o convorbire între ei. Căci își ziseră: «De ce să ne luptăm noi? Aceștia ne atacă și noi vom muri; iar dacă ei ies din cetate, vor fugi; după cum mai înainte părinții sau frații noștri s'au luptat cu părinții sau frații lor, și au murit. Noi nu vedem motiv de războiu. Dar, dacă lor le place lupta, să se lupte ei doi și, cine va fi ieșit biruitor, acela să ne fie domn». Stabilindu-se acest plan, principi s'au întors. Și când Grak a comunicat regelui ceea ce s'a stabilit, și Ilia a anunțat aceasta ducelui, s'au potolit fără de voia lor.

Iar după aceasta regele a pornit cu războiu în Rusia și principesa Rutenilor cu numele de Lanca a venit întru întâmpinarea regelui și căzând în genunchi înaintea lui, l-a rugat cu lacrimi în

ochi să nu-i prăpădească poporul. Și, fiindcă ea prin rugăciunile ei insistente pe lângă rege care nu-i dădea ascultare îl plictisea, regele a gonit-o și a respins-o de la sine, spunându-i: «Nu se cade ca maiestătatea regală să fie înjosită de plânsetul unei femei». Iar ea bocindu-se, s'a întors înapoi și a rugat pe atotputernicul Dumnezeu să o ajute. Și foarte mulți Comani, împreună cu Mircod, veniseră cu rugăciuni în favoarea Rutenilor. Ei, sculându-se de noapte atacă în zorii zilei tabăra regelui și o jefuiră cumplit până la distrugere. Nobili unguri însă înconjurară pe rege din toate părțile și făcură în jurul lui un zid inexpugnabil. Dar Cumanii, urmărind pe comitele Euzem din familia lui Almasus, un bărbat viteaz și vioău, îl uciseră împreună cu toți cei ce erau împreună cu el. De așisderea uciseră, străpungând cu săgețile lor, pe episcopii Kuppan și pe Laurențiu și pe mulți alți luptători viteji. Iar unul dintre Cumani, cu numele de Monoch, urmărea strajnic pe Unguri. Pe acesta vrând să-l prinză Matei, cel mai destoinic ostaș al regelui, s'a repezit asupra lui. Acela însă, în fuga sa, aruncând înapoi o săgeată, a lovit pe Matei în picior și dacă mulți tovarăși de ai săi nu l-ar fi apărat cu scuturile lor, n'ar fi scăpat de moarte. Dar Petru se întoarse spre Monoch și când a aruncat săgeata spre Petru, n'a putut să-l săgeteze și până ce să primească o altă săgeată, Petru a străpuns coasta lui Monoch, pe care, prinzându-l, îl duse viu la rege. Atunci comitele Jula, deși rănit la picioare, a scăpat, dar din pricina acelei răni a murit în Ungaria. Atunci regele și toți ai săi fugind în grabă au venit în Ungaria. Tezaurul regelui însă și toți câți n'au putut să fugă repede, au fost luați de Cumani. Și așa de mare a fost dezastrul de acolo, cât rareori au suferit Ungurii un așa dezastru. Cei cari însă dintre Unguri au scăpat în păduri, de foame își mâncau frigându-și talpa cismelor lor. Ce mai vorbă? A fost atunci o primejdie ce nu se poate spune.

Cu prima sa soție regele a dat naștere lui Ladielau și lui Ștefan, în anul domnului 1101. Și pe când regele se găsea în Dalmația, în cetatea Zadur, și se gândea să dea foc acelei cetăți, din cauza cruzimilor poporului de acolo, și pe când într'una din zile dormea în palatul său, pe care și-l zidise aci, iată că sfântul (N) episcop din Zadra vine la el, cu o înfățișare îngrozitoare și apucându-l îl trase de păr și l-a bătut cumplit cu vergi de laur. După ce episcopul l-a părăsit și el s'a deșteptat, nu l-a mai văzut, dar simțea durerea și vedea pe corpul său loviturile vergilor. De aceea, fără să vrea a renunța la pedepsirea cetății. În urmă regele voi să plece în Rusia. În anul

domnului 1106 ducele Almus s'a întors din Padua, unde fugise de teama regelui. Regele l-a primit în pace, în urmă a fugit în Polonia și cerând sfatul și ajutorul Polonilor și al Ungurilor, s'a întors în Ungaria și a cuprins Novum Castrum ¹⁾ și a intrat în el. Auzind aceasta regele, a asediat fortăreața. Dar când a doua zi, voia să dea lupta, iată că deodată ducele încălecă pe un cal și ieșind pe poarta fortăreții a plecat singur spre tabăra regelui. Și când a ajuns la cortul regelui, a descălecat repede și a căzut la picioarele lui și în fața tuturor a s'a declarat vinovat. Regele însă l-a iertat fără știrea celorlalți căci, la intervenția ducelui, regele și-a părăsit supărarea față de Ungurii ce erau în fortăreață ²⁾. În urmă, ducele a plecat la Ierusalim și întorcându-se cu isbândă, regele l-a primit în pace. Ducele se îndeletnicea bucuros cu vânătoria și adeseori își petrecea vremea cu vânatul, iar regele îi dădea toate cele necesare pentru această plăcere.

LXVI. Clădirea bisericii din Demes.

Iar ducele, construind o mănăstire în Demes, a rugat pe rege ca să ia parte la târnosire, ceea ce s'a și întâmplat. După aceea, palatiștii acuzară pe duce că i-ar fi întins curse, pentru ca să omoare pe rege cu ocazia târnosirii mănăstirii sale. Aceasta poate s'ar fi și întâmplat, dacă prietenii regelui nu l-ar fi păzit cu cea mai mare veghere. Regele însă supărat, a voit să-l aresteze, dar respectabilii episcopi și alți boeri fruntași, știind că nu este adevărat ceea ce din închipuire se imputa principelui, interveniră pentru el la rege și se împăcară prin jurământ și a dat drumul în pace ducelui ca să se ducă la vânătoria în Bakony. Și a trimis cu el doi nobili sub pretext să-i facă onoare; căroră însă pe ascuns le-a dat instrucții ca să observe cu atenție starea sufletească a ducelui, dacă cumva ducele ar unelti împotriva regelui și să raporteze regelui. Și când ducele a ajuns la Chour și un vultur căruia i s'a dat drumul a prins o cioară, în naivitatea sa, zise nobililor ³⁾. «N'ar jura oare cioara aceasta vulturului că dacă i-ar da drumul, n'ar mai cărați nimic în altă privință? Ei însă îi răspund: «Că nici vulturul n'ar da drumul cioarei pentru un jurământ, nici cioara n'ar putea să jure, fiind un animal fără rațiune». Iar, în aceleași noapte, vorbele ducelui au fost comunicate regelui. Când însă

1) *Novum Castrum*, Ujvár.

2) Textul nu este tocmai sigur.

3) *Iobagio* însemna la început om nobil.

ducele a ajuns la Bakony pentru vânat, s'a despărțit îndată de ei și a fugit din nou la Padua spre a cere ajutor dela regele Nemților. În anul domnului 1112, N. fiul regelui Coloman, a murit și regele și-a luat o a doua soție din Rusia pe care prinzând-o în păcatul adulterului, i-a dat drumul fără să întrebuițeze violență. Căci știea că este scris: «Pe cei pe cari i-a unit Dumnezeu, omul să nu-i separe; de sigur contrar legii și fără de nici o rațiune. De aceea, nu el s'a separat de ea, ci legea l-a separat de aceea pe care păcatul a acuzat-o, vina a condamnat-o, crima a zdrobit-o. Legea, deci, a trimis-o în țara ei. Aceasta în și din adulter a născut un fiu cu numele de Borich, iar Borich a dat naștere lui Coloman.

LXVII. *Orbirea ducelui Almus și a fiului său.*

În anul domnului 1113 împăratul a pornit cu o armată colosală pentru ducele Almus și a ajuns până la hotarele Ungariei ca să aibă o convorbire cu regele și să încheie pace între ei; ceea ce s'a și întâmplat. Regele însă a trimis împăratului foarte multe daruri și acesta, cinstit astfel, s'a întors acasă. În urmă, regele a făcut din nou pace cu ducele. După încheierea păcii însă, regele a prins pe duce, împreună cu fiul acestuia, Bela, un copilăș, și le-a scos ochii. Și dăduse ordin să și castreze pe copilășul Bela. Cel care l-a orbit însă, temându-se de Dumnezeu și de sterilitatea regatului, a castrat un cățel, ale cărui testicule le-a dus regelui. Iar dintre nobilii regatului a orbit pe Uros, pe Vatha și pe Paul. Totuși vărsarea de sânge nevinovat nu i-a folosit întru nimic aceluia pe care, în urma răzbunării divine, l-a înghițit o moarte prematură și l-a pedepsit distrugerea unei domnii lumesti. De unde este și vorba: «Non sic impii, in omnes», etc. Iar ducele Almus a fost dus în mânăstirea sa dela Demes. După aceasta regele a căzut grav bolnav și avea un medic oarecare latin, cu numele de Draco, în care avea o desăvârșită încredere. Acesta a aplicat un flastron pe cavitațile urechilor regelui, care suferea grozav de cap, și prin deschizăturile urechilor puterea flastronului i-a scos nu o mică parte din creier. Dând însă la o parte flastronul pe care nu-l mai putea suporta, l-a arătat comitelui Othmar. Comitele Othmar examinând flastronul, a observat creierul scos și a spus regelui: «Stăpâne, se cade să te pregătești de ducă». Auzind aceasta regele, s'a îngrozit și a început să se vaite. În urmă însă a intrat la sfat cu criminalii Marc, fiul lui Syma și cu Achille, fiul lui Iaco, și cu alți comiți, după sfatul

cărora orbise pe duce și pe fiul lui de abia ieșit din sânul mamei sale. Și a trimis dintre ei pe unul cu numele de Benedict, fiul lui Both, să aresteze pe duce ca nu cumva, murind din întâmplare regele, să-i urmeze în domnie. Regele însă, la moartea sa, a dat povață fiului său și frunțașilor țării, ca după moartea sa să răzbune împotriva Rușilor nedreptatea ce ei i-au făcut. Iar, după ce a plecat Benedict, ducele ședea înaintea mănăstirii, plângându-și durerea proprie. Auzind însă că niște călăreți se apropie în grabă, presimțând în sufletul său că-l amenință o primejdie, a pus să fie dus în mănăstire și ținea cu mâinile altarul sfintei fecioare Margareta, ca doar din respect pentru Dumnezeu și sfinții lui, să nu îndrăznească să-l smulgă de acolo. Benedict însă, numit astfel prin antifrază, s'a repezit cu mâinile-i nelegiuite asupra lui și deși ținea cu mâinile altarul, l-a smuls cu forța. Și pe când, și așa, căuta să-l smulgă, mâna ducelui a fost rănită până la os și altarul a fost umplut de sânge. Preoții însă vedeau jertfa bisericii și vrură să prinză pe acel Benedict. El însă, observând aceasta, furios în sufletul său, a ieșit cum a putut și, pe când mergea călare grăbit prin pădurea Pălis, a căzut de pe cal și frângându-și gâtul a murit. Și câinii săi cari îl urmau i-au mâncat carnea și oasele.

Coloman acesta, după cum spun unii, ar fi fost episcop în Oradia, dar fiindcă frații săi pe cari îi avea au murit de vreme, marele pontifice dându-i deslegare, a fost împins spre domnie. De Unguri a fost numit Cunves Calman ¹⁾, fiindcă avea cărți din cari, în orele canonice ²⁾ cetea întocmai ca un episcop. Tot el, după ce regele, numit Petru, a fost asasinat în munții Petergozdia ³⁾, a adăugat la Ungaria regatul Dalmației. Și tot el, închiriind galerele și corăbiile Venețienilor și alocându-le o mare sumă de bani, a trimis în Apulia o numeroasă armată. Aceștia, după ce au devastat Apulia, au rămas în ea, timp de trei luni. După ce însă au cucerit Monopolis și Brundisium, le-au lăsat în seama Venețienilor spre folosul regelui Coloman; în urmă s'au întors și ei de aci în Ungaria. Aceste cetăți după gonirea Venețienilor, în urma trimiterii de soldați din Pisa de către împărat, au fost recucerite. El a domnit douăzeci și cinci de ani, șase luni și cinci zile; iar în anul domnului 1114, la 3 Februarie într-o marș, a părăsit această lume. Corpul său se odihnește la Alba.

1) *Cunves Calman*, Coloman cărturarul, ung. könyv, carte.

2) *Horae canonicae*, slujbele divine ce se fac în biserică.

3) *Petergozdia*, muntele lui Petru, Petersberg. Cf. Simon de Keza,

LXVIII. *Incoronarea de rege a lui Ștefan, fiul lui Coloman.*

Fruntașii țării încoronară de rege pe Ștefan, fiul lui Coloman. Acesta era însă nevârstnic, dar sufletul său și-l purta în palmă. În anul al nouălea al domniei sale a intrat în Dalmația și a fost primit cu onoruri de Dalmatini. Intorcându-se de aci, și-a trimis armatele și a devastat hotarele Polonilor. Țara însă a găsit de cuvîntă ca regele Ștefan să aibă o convorbire cu ducele Boemilor. Și când a sosit la frontiera Ungariei, aproape de fluviul Orșova, iar ducele Boemiei a venit în fața lui, îi mai despărțea numai fluviul. Se găsea însă de față Solth, un om urzitor totdeauna de gânduri rele care din cauza ticăloșiilor sale fusese izgonit din Ungaria și care atunci se afla printre Boemi. Înainte ca regele să ajungă la convorbire cu ducele, Solth a trimis într'ascuns la rege o ștafetă, spunându-i: «Sunt credincios stăpânului meu; și ceea ce am aflat dela Boemi îți comunic. Să știi că îndată ce vei avea convorbire cu ducele, acesta te va pierde. Fiindcă a auzit că ai tăi au venit fără de arme». Iar tot el, întorcându-se către duce, îi zise: «Îndată ce vei fi avut convorbirea cu regele, acesta te va prinde. De aceea înarmează-ți pe ai tăi și să stea înarmați în tabără». Deci Boemii cum sunt ei furioși și băutori, făcură așa precum îi sfătuiseră Solth. Și a trimis o a doua ștafetă la rege spunându-i: «Regele să trimită arcași în apropiere de tabăra ducelui, ca să nu poată ei să fie întrecuți de călăreții ducelui». Regele însă cum era el pornit, a făcut precum zisese Solth, fără să ia sfatul oamenilor săi. Boemii văzând pe arcași venind, fără îndoială își dădură seamă că este adevărat ceea ce auziseră. Se repeziră deci asupra arcașilor. Ećenegii și netrebnicii Secui¹⁾ fugiră până la tabăra regelui fără să fi fost răniți. Regele însă auzind aceasta, a pornit în grabă călare spre Ungaria cu puținți inși, fiindcă ai săi veniseră neînarmați și că ei aveau arme nu se puteau înarma, fiindcă nu cunoșteau planul regelui. Regele se socotea în înțelepciune egal cu Solomon, în vitejie cu Samson și în curaj cu David. Dar nu era asemenea cu aceștia. Boemii devastară cumplit tabăra regelui. Ianus însă, fiul lui Vrosa, comitele palatin, era departe de rege. Acesta auzind, s'a înarmat bucuros și în tăcere împreună cu ai săi și năvăli asupra Boemilor cari îi devastau tabăra. Dumnezeu i-a zdrobit, trecându-i prin ascuțișul sabiei Ungurilor și i-a prăpădit într'o moarte îngrozitoare. Și Ianus a trimis după rege

1) *Netrebnicii Secui*. Dovadă că Secuii au trăit la început în Nordul Ungariei, nu în Ardeal, unde, de altfel, au fost colonizați mai târziu.

o ștafetă, și i-a comunicat victoria sa, pe care i-o dădu-se Domnul. De aceea, regele s'a întors bucurându-se mult. Dar i-a părut rău că Solth n'a murit în această bătălie, el care a produs atâta nenorocire prin minciunile sale.

Regele Ștefan însă nu voia să-și ia o soție legitimă, ci avea legături cu concubine și femei desfrânate. De aceea baronii și nobilii, fiind supărați din cauza pustiirii țării și a lipsei de moștenitori ai regelui, i-au adus de soție o doamnă nobilă, fiica regelui Robert Viscardus din Apulia. În vremea aceasta sosi la rege ducele Teutonilor¹⁾, cu numele de Bezen, și îi s'a plâns că fratele său l-a alungat din domnie și se roagă de îndurarea sa, ca să-l ajute personal.

Regele Ștefan însă, voind să răzbune pățania tatălui său, a regelui Coloman, a făgăduit că va ajuta pe duce și strângând o armată a plecat în Rusia. Și după ce a ajuns aci, i-a asediat mai întâi fortăreața. S'a întâmplat însă ca, dis de dimineață, numitul duce Bezen să se plimbe pe dinaintea taberii sale, interesându-se de pregătirile pentru cucerire. Cei asediați ieșiseră din tabără să viziteze pe Unguri. Când i-a văzut ducele, a dat năvală asupra lor, cari însă luptând vitejește, au rănit pe duce mortal. Când regele a auzit de moartea ducelui, s'a supărat grozav și a dat ordin tuturor Ungurilor, ca să cucerească fortăreața și în aceeași zi să aleagă ori să pună mâna pe întărituri ori să moară. Frunțașii Ungurilor, după ce au ținut sfat, ziseră: «Ce și de ce să murim? Dacă vom cuceri ducatul, pe cine dintre noi va pune regele de duce? Să fie deci stabilit între noi, că nimeni n'are să atace fortăreața și să spunem regelui că toate acestea le face fără sfatul nobililor». Când însă nobilii se îndunară în sfatul regelui, s'au împărțit cu toții în două partide. Atunci Cosma, din neamul lui Paznan se sculă și zise regelui: «Stăpâne, spune-ne ce faci tu? Dacă cucerești fortăreața cu mulțimea, dar cu moartea soldaților tăi, pe cine ai să așezi ca duce? Dacă alegi pe unul dintre nobilii tăi, nimeni nu rămâne aci. Pe cine crezi tu că va vrea să aibă ducatul, părăsindu-și țara? Noi, baronii, nu vom lupta pentru cucerirea fortăreței. Dacă vrei să-o cucerești, luptă singur. Noi însă ne vom retrage în Ungaria și ne vom alege alt rege». De aceea, după povața nobililor, crainicii începură să vestească în tabără, ca Ungurii să se întoarcă cât mai repede în Ungaria. Atunci regele văzându-se părăsit de ajutorul oamenilor săi, s'a întors și el în Ungaria. După aceasta, în anul

1) Trebuie cetit: ducele Rutenilor.

al treilea, trimițându-și oastea a devastat hotarele Poloniei. În urmă și-a trimis armata, dar numai falangele curtenilor săi, ca să devasteze teritoriile Bulgariei și ale Serbiei.

În timpul acesta, împărăteasa din Constantinopol, fiica regelui Ladislau, cu numele Pyrisc, a trimis regelui Ștefan crainici cari să-i spună: că împăratul Mauritius, bărbatul ei, a criticat pe regele Ștefan spunându-i că regele Ungariei este un om crud; că ea contrazicându-l, împăratul a pedepsit-o. Aflând despre aceasta regele și socotind-o drept o insultă, și-a strâns în supărarea sa cea mare o armată cu care a invadat părțile Greciei și a devastat cu foc și sabie și alte cetăți ale Greciei și a băgat groaza în toate cetățile din acea provincie¹⁾. Toți regii din toate țările aveau teamă de regele Ștefan, întocmai ca de lovitura de fulger, de aceea copiii cei mici când țipau erau aduși la tăcere prin amintirea numelui regelui Ștefan. Regele avea pe lângă sine șapte sute de soldați din Franța, cu ajutorul cărora a devastat Bulgaria și prin a căror iscusință a putut să distrugă zidurile fortărețelor grecești. Dar fiindcă împăratul n'a venit la el, regele a trimis la împărat un crainic care să-l mustre spunându-i: Că nu este vrednic să fie numit împărat și nici rege, ci o babă bătrână, fiindcă stă mereu la o parte, ca o babă». Auzind aceasta, împăratul i-a răspuns: «Să știe sigur regele că chiar în acest an baba are să-i taie bărbăția cu buric cu tot. De aceea împăratul a trimis o mare armată în Ungaria. După ce au sosit în Ungaria, la Haram, Ungurii n'au putut să-i opuiască nici o piedică, fiindcă Grecii prin iscusința lor aruncau sulfur aprins asupra navelor ungurești și le incendiau chiar în mijlocul apei. Atunci regele și-a trimis toate forțele țării împotriva Grecilor, punând în fruntea lor pe generalul Setephel. După ce au sosit acestea, s'a dat lupta cu Grecii dincolo de râul Karaso în spre Boron. Iar mâna domnului a fost cu Grecii și Ungurii n'au putut să le reziste. Și astfel rareori s'a întâmplat un dezastru mai mare de cât cel ce a fost aci. Căci pârâul Karasu așa de mult s'a amestecat cu sânge de om, că se credea că este cu totul de sânge. Zăceau în fluviu oameni îmbrăcați în platose, întocmai ca buștenii, peste cari cei ce fugeau și cei ce îi urmăreau, treceau râul ca pe punte. Și erau măcelăriți Ungurii ca și boii și nu se găsea cine să-i răscumpere din mâinile Grecilor. Și s'au prăpădit aci comitele Ciz și alți mulți ostași viteji. După aceasta, împăratul și regele stabilizează prin crainici credincioși ca

1) Pasagiul acesta este nesigur. El are înțeles numai făcându-se oarecari întregiri.

să stea de vorbă, ducându-se cu navele în insula care este foarte aproape de cetatea Bororich. Aci, după lungi discuții între comandanți, scuzându-se și acuzându-se, au încheiat în cele din urmă pacea și s'au întors acasă.

Și astfel regele Ștefan a făcut numai din pricina pornirii sale sufleteste multe năzbâtii ce nu trebuia să le facă. Astfel a ars în foc o damă creștină, iar pe unii oameni punea să-i murdărească cu baștigă de cal, și le vâră în dos lumini de ceară aprinsă. Ducele Almus din cauza cruzimii regelui suferise și el mica sau mai bine zis, jumătate din diminutio drepturilor sale. Acesta deși fusese orbit, totuși temându-se de moarte din partea regelui Ștefan, fugise în Grecia. Aci fusese primit bine de împărat și îi s'a dat numele de Constantin. El zidise și aci, încă de mai înainte, o cetate Constantina, în Macedonia, și mulți Unguri fugiseră la el din cauza grozăviilor regelui Ștefan. După moartea sa, corpul i-a fost luat din porunca regelui de episcopul Fulbert și îngropat în biserica din Alba. Bela însă, fiul său, din cauza furiei regelui, era ținut ascuns în Ungaria de nobili. Aceștia, după ce s'au sfătuit împreună, au făcut aceasta cunoscut regelui, care îl credea mort după orbire. Iar când regele a fost convins de episcopul Paul și de comitele Othmar, cu știința cărora fusese el salvat, că în adevăr trăiește, s'a bucurat grozav de mult, fiindcă știe bine că el nu are moștenitori. Și a trimis numai de cât crainici în Serbia cari au adus ca soție legitimă pentru Bela pe fiica marelui comite Uros. Aceasta nu după multă vreme a dat naștere lui Geycha. Aflând despre aceasta regele s'a bucurat mult. Căci regele hotărâse ca el să trăiască în Tolna¹⁾, și-i dedia acolo subvenții regale. Regele însă înainte să fi aflat despre existența lui Bela, dispusese prin jurământ ca să urmeze la domnie fiul surorii sale Sofia, numit Saul. S'a întâmplat însă ca regele să cază într'o grea boală la Agria, așa că toți îi prevedeau sfârșitul. Dar comitele Bors și Iwan, mânați de o speranță deșartă, au fost aleși ca rege de către trădători. Regele însă însănătoșindu-se, cu voia lui Dumnezeu, lui Joan i-a tăiat capul, iar pe comitele Bors l-a gonit cu rușine dela curtea sa în Grecia și a hotărît ca nimenea dintre urmașii lui să nu mai fie socotit demn de a mai intra vreodată la curtea regală. Și fiindcă regele ținea mult la aceea că cine are să-i urmeze la tron, nobilii îl îndemneau să aleagă pe Bela.

---

1) Tolna, din jud. Tolna, vechia *Alta Ripa*.

În vremea aceasta regele Ștefan ținea la Cumani mai mult decât s'ar fi convenit. Ducele acestora, numit Tatar care după omorul împăratului fugise cu câțiva inși la rege, rămăsese la rege. Regele însă s'a îmbolnăvit de desinterie. Dar Cumanii cari, din prea marea îngăduință a regelui se deprinseseră la tot felul de crime, se purtau rău cu Ungurii. Atunci țărani unguri auzind că regele este pe patul de moarte, au început să ucidă pe Cumani ce le jefuiau averile. Tatar însă, ducele Cumanilor, se plânse regelui de omorul oamenilor săi. Regele acum se simțea întrucâtva mai ușurat după boala sa. Când însă a văzut pe Tatar plângând și pe ceilalți Cumani din jurul său bocindu-se, fiindcă ținea la ei foarte mult, a scos un gemet și a zis: «Dacă mă voi face sănătos pentru fiecare mort dintre ai voștri, voi omorî zece Unguri. Acum însă să nu vă pierdeți nădejdea de viața mea, fiindcă m'am făcut sănătos». Și spunând acestea, și-a întins mâinile spre Cumani. Aceștia se repeziră să-i sărute mâinile, dar cu prea marea lor învâlmășeală, obosiră pe rege. De aceea, cuprins din nou de un atac de boală, și-a dat sufletul. Pe când însă era pe pragul morții, a îmbrăcat haina de călugăr. A părăsit tronul în anul al 18-lea al domniei și a fost înmormântat la Oradia ¹⁾.

LXIX. *Incoronarea lui Bela cel Orb, fiul lui
Almus cel Orb, ca rege legitim*

După el însă a ocupat domnia Bela cel Orb, fiul ducelui Bela cel Orb. Evitând numărul nenorocirilor din trecut, el s'a îndeletnicit, în smerenia sa, cu practica operilor celor bune. Căci și-a luat ca ajutor nu brațul său de carne muritoare, și nici nu și-a pus nădejdea în oameni, ci a alergat la ajutorul Celui prea înalt și s'a pus sub pavăza lui Dumnezeu, care în mila sa cea mare l-a scos afară din sărăcie și l-a așezat în sânul său. Și astfel domnia a fost dată în mâinile sale și pe dușmanii săi Dumnezeu i-a lăsat de batjocură până în ziua de astăzi. El a dat naștere al patru fii și anume lui Geysa, Ladislau, Ștefan și Almus. În timpul domniei sale, regina Elena, după ce a ținut sfat cu regele și baronii ²⁾, a convocat o adunare generală a țării, la

1) *A fost înmormântat la Oradia, în mănăstirea Praemonstratensilor pe care el însuși a zidit-o în a. 1130.*

2) *Baronii.* Baron era pe vremea aceasta un fost soldat inobilat pentru faptele sale războinice.

Arad. Deci în acea zi de adunare generală, pe când regele ședea pe tronul regatului său, a venit regina cu fiii săi și s'a așezat lângă rege. Și, adresându-se poporului întreg zise: «Ascultați, voi toți cei credincioși, bătrâni și tineri, bogăți și săraci! Câtă vreme fiecăruia dintre voi Dumnezeu i-a dat vedere naturală, aș vrea să știu de ce regele, stăpânul nostru, a fost lipsit de ochi și după al cui sfat s'a făcut aceasta; spuneți-mi acum deschis, și pedepsindu-i cu bună credință chiar în acest loc, dați-ne nouă socoteală despre aceasta. Căci iată Dumnezeul a dat regelui nostru, în loc de doi ochi, patru». După ce a spus aceste cuvinte întreg poporul s'a repezit asupra acelor baroni, după sfatul cărora regele fusese orbit. Și pe unii dintre ei i-a legat, iar pe alții i-a măcelărit. Și în cruzimea lor au ucis aci saizeci și opt de ticăloși ¹⁾ și toți urmașii acestora atât bărbați cât și femei au fost trecuți în niște registre ²⁾. Mai mult încă, toate averile acestora au fost distribuite bisericilor catedrale. Și astfel toate satele libere bisericești ³⁾ din Ungaria se numesc donațiuni regale.

Dar fiindcă Ungurii, întotdeauna ca și marea sărată, sunt neconținut agitați în nedreptatea lor, fiii netrebnicului Leviatan au invitat prin niște stafete pe bastardul Borich să vie în țară și cu ajutorul lor să-și revendice domnia, socotindu-l că este fiul lui Coloman. Atunci Borich, după ce a dobândit ajutorul Rutenilor și al Polonilor, a venit la hotarul Ungariei, direct în localitatea ce se numește Seo. Regele însă strângându-și armata, porni împotriva lui. Și foarte mulți dintre nobili trecură de partea lui Borich. Frunțașii unguri însă au fost convocați la o convorbire cu regele. Și i-a întrebat regele dacă știu ei că Borich este un bastard sau este fiul regelui Coloman? Cei credincioși regelui răspunseră că știu sigur că Borich este un bastard și că nu este nici decum vrednic de coroana regală. Cei necredincioși însă și protivnicii începură să murmure că nu știu sigur și șovăind se despărțiră în două partide. Regele însă și consilierii săi, întrucât le-a stat în putere, despărțiră țezii de miei și luată hotărârea fermă să omoare pe loc pe trădători; ca nu cumva trădători să treacă de partea lui Borich și interesele țării să fie primejduite. S'a născut astfel o răscoală și au prins acolo pe loc pe comitele Lampert, pe care pe

1) *Prophanus, reus*, vinovat, ticălos.

2) *Registrati*, trecuți în niște registre ca înșamati. Pentru lèse maiestate îi se confiscă averile.

3) *Conditionalis sau conditionarius* erau oamenii liberați, sub condiția de a face servicii stăpânilor. Cf. Simon de Keza p. 66.

când îl târa de lângă rege, fratele său vitreg l-a lovit cu un scaun în cap atât de rău că i-a ieșit creierul prin spărtură. Și tot acolo i-au tăiat capul și fiului acestuia, lui Nicolae, și au omorât tot aci și pe Moy-nolth din neamul lui Acus și pe alții. Cei cari însă dintre trădători au scăpat, s'au dus în diferite părți și, strângându-și forțele, voiau să dea un atac asupra regelui. Cei credincioși însă le-au ținut piept. Capul trădătorilor era Teodor din neamul Symad și Folcus și Tytus și mai ales Sampson. Și a îndemnat pe Sampson care era tatăl comiților Thomas și Turda să se ducă în adunarea regelui și să-l insulte în fața mulțimii. Toți aplaudară acest plan. Și însuși Borich, împins de o speranță deșartă, i-a mulțumit mult și l-a încurajat să aducă la îndeplinire ceea ce și-a propus, socotind că în urma insultei regelui va obține domnia. Regele în timpul acesta se apropiase de fluviul Seo, și pe când se găsea în cortul său împreună cu nobilii și cu vitejii săi, iată că intră Sampson și spuse regelui: «Ce faci cu domnia, câine nemernic? Ar fi mai bine să lași domnia stăpânului tău Borich, iar tu să trăiești într'o mănăstire, cum a trăit și tatăl tău». Dar în vreme ce fruntașii țării rămaseră consternați de această neașteptată insultă, Ioan, fiul lui Otto, secretarul regelui, prepositul din Symigiū, zise către comitele Bud: «Ce mai așteptăm, de nu punem mâna pe el?» Și când vrură să-l prinză, acela, încălecându-și în grabă calul, a început să fugă. Ceilalți însă pentru moment n'aveau un cal la îndemână, fiindcă cei din cercul regelui veniseră la consiliu pe jos: dar totuși a fost o mare turburare. Când însă a auzit aceasta servitorul comitelui, a sărit pe un cal fără șea și s'a luat cu lancea după el până la Seo. Dar Teodor și ceilalți tovarăși ai săi voiau să se urce într'o corabie și să treacă de grabă, dar încă n'au izbutit să o facă. Sampson însă fiind călare, a căzut în apă și următorul său l-a străpuns cu lancea în fluviu. Căci Sampson avea subt tunică o cuirasă și, din cauza greutatei ei, n'a putut să înoate. Intr'acea Borich cu o mare mulțime de Ruteni și de Poloni și-a așezat tabăra în apropierea regelui. Fruntașii țării ungurești trimiseră atunci la ducele Rutenilor și la al Polonilor cari veniseră în ajutorul lui Borich ca să le spună: «Nu se cade ca voi să căutați, împotriva dreptății, domnia pentru un bastard. Căci noi știm că pe dreptate domnia trebuie să o aibă Bela și ca el să domnească cu asentimentul tuturor». Auzind aceasta ducii Rusiei și ai Poloniei încetară de a mai sprijini pe Borich și s'a întors fiecare în provincia sa. Borich însă cu mulțimea oamenilor săi a venit să se lupte cu regele. Dar regele cu ajutorul lui Dumnezeu a zdrobit

În luptă toate forțele lui Borich și cu sabia în mână l-a pus pe fugă, iar armata polonă a pus-o în primejdie de moarte tocmai de ziua Mariei Magdalena, luându-i prăzile și s'a întors acasă cu o mare biruință. În această bătălie însă s'au luptat deosebit de vitejește Myk-sa, Gaab și Batur și au prins pe mulți dintre ei și i-au omorît și ei își aveau platoșele acoperite de sânge omenesc. În această bătălie Miksa a prins pe Teodor, urzitorul nenorocirilor, Vosos a prins pe Vitale, iar Gaab pe fratele comitelui polon din Cracovia și Batur a prins pe Andrei. După ce i-au dus pe toți aceștia la rege, au primit mulțumiri și au fost din plin recompensați. Iar după ce demnia a fost consolidată în mâinile regelui Bela, s'a făcut uz de mult vin. Cei dela curte erau obișnuiți cu aceasta, și obțineau tot ce voiau în beția regelui. Iar după beție regele nu mai putea să revie. Poch și Saul în beția regelui au dat în mâinile dușmanilor fețe bisericesti cari au fost uciși fără judecată. Și a domnit regele Bela cel orb nouă ani, unsprezece luni și douăsprezece zile și a plecat din lumea aceasta în anul domnului 1141, la idele lui Februarie într'o joi. Corpul său se odihneșee la Alba.

LXX. *Incoronarea lui Geysa ca rege.*

Dumnezeu însă și-a întors ochii spre Ungaria și i-a dat un luptător care mergea înainte în mulțimea vitejiei sale. Căci Dumnezeu a dat domnia fiului acestuia, Geytha, care a fost încoronat în ziua sfintei fecioare Cecilia. Dreapta lui a prins-o și a întărit-o și multe popoare i-a supus lui și regi mulți au fugit din fața sabiei sale. Rapolc însă, un viteaz din Germania cuprinsese fortăreața Pojon din cauza ticăloșiei comitelui Julian, ceea ce Ungurii au socotit-o ca o mare rușine. Dar tânărul rege nu putea privi aceasta cu indiferență. De aceea regele a pornit cu armata împotriva furiei Teutonilor cari au atacat și au pustiit hotarele Ungariei. Deși n'a venit personal împăratul împotriva regelui, totuși trimise toate forțele imperiului german spre a distruge Ungaria. Henric însă un principe mare care din Austria, principalul adversar al regelui, adusese cu sine pe toți soldații din Saxonia și din Bavaria; căci el era tutorul minorului duce Henric Leon, căruia îi revenea ca moștenire Saxonia și Bavaria. Se strănseseră deci Nemții încrezători în forțele lor și steteau ca niște uriași în fața Ungurilor. Regele însă cu întreaga sa armată și-a pus toată nădejdea în Dumnezeu și după ce și-au rân-

duit trupele a început să meargă spre dușmanii săi. Dar și preoții și leviții și toți clericii turburați în sufletul lor și cu inima sdrobită implorau ajutorul domnului nostru Iisus Christos și sprijinul îngerilor și mai ales invocau îndurarea fecioarei Maria, născătoare de Dumnezeu, sub a cărei protecție fericitul rege Ștefan pusesse țara ungurească. Regele însă a încins sabia, iar gloria Domnului a apărut asupra sa și inima lui s'a întărit în chip miraculos și a devenit mai puternic decât a fost mai înainte și fața sa s'a înveselit și mergea acum la războiu, cu totul altul, plin de vioiciune. Și când s'a apropiat bine, Guncel, o persoană de încredere care cunoștea temeinic ambele limbi, a anunțat regelui că armata germană se apropie. Și i-a spus în același timp că este momentul cel mai potrivit ca regele să-i atace, fiindcă sunt puțini și că n'au venit în ajutor toți pe câți i-a chemat. Atunci regele împreună cu toată armata sa s'a grăbit să dea năvală peste ei, dincolo de hotarele Ungariei. Teutonii însă, șapeni ca niște uriași pe caii lor cei înalți și sprinteni, îngâmfati și bătându-și neconținut joc, râdeau de Unguri, pentru ca prin insultele lor să bage spaima în ei. Ungurii însă din cea laltă parte se apropiau ca să se lupte și făcură să răsunе trompetele și trâmbițele și invocau pe Dumnezeu. Strigătele celor ce vociferau și celor ce voiau să se lupte s'au urcat până la cer. Dar Pecenegii cei netrebnci și Secuții cei ticăloși ¹⁾ fugiră cu toții de odată, ca și oile din fața lupilor, ei cari după obicei mergeau în fruntea cetelor ungurești. Și atunci, chiar înainte de a se începe lupta câteva cete de Unguri s'au îngrozit de furia Nemților. Și la începutul ciocnirii lor războinice asupra Ungurilor, Germanii avură oarecare superioritate, întocmai ca ereticii cari la început se aprind, iar la sfârșit se potolesc. Atunci unchiul regelui, numit banul Bela, viteaz glorios între viteji, atacând cetele Teutonilor, i-a lovit din față așa de grozav, că a făcut un mare dezastru printre ei. Dar și soldații aleși ai regelui dădură năvală asupra dușmanilor. Atunci lupta s'a întezit asupra Nemților, a căror putere a slăbit și căzura de ascuțișul săbiei mai mult de șapte mii de soldați, iar cei rămași o luară la fugă. Și astfel Dumnezeu a scăpat pe Unguri în această zi din ghiarele diavolilor furioși și cruzi. Și până într'atâta a fost sdrobită puterea Germanilor că nici măcar țăranilor unguri cari locuiau la fruntariile țării nu le-au mai pricinuit vr'un rău și nu le-au mai făcut cea mai mică pagubă. Regele însă

---

1) Pecenegii cei netrebnci și Secuții cei ticăloși, vezi nota p. 206.

câștigând, în ajutorul lui Dumnezeu, victoria a binecuvântat și a preamărit, împreună cu tot poporul său, pe Domnul. În această bătălie Uros a prins pe comitele Rapolt care mai înainte ocupase printr'un atac de noapte fortăreața Pojon și Gabriel prinse pe Accio. După aceasta, a lovit Ungaria, în acele zile, o foamete care a secerat o mare parte din oameni.

LXXI. Trecerea împăratului Conrad prin Ungaria spre Ierusalim.

Cam în aceeași vreme împăratul Conrad făcând drumul spre Ierusalim a trecut prin Ungaria. Pentru țara ungurească însă el n'a apărut ca un pelerin al lui Christos, căci n'a arătat duhul păcii, ci mai degrabă mânia unui tiran și a unui pirat. Căci gășind motivul prefăcut al cererii de sprijin, a stors din regatul Ungariei nu puțin bani, așa că n'a scăpat nici o parohie și nici o mănăstire din întreaga țară din care să nu fi stors bani și care de teamă să nu fi oferit împăratului pelerin. Urmând după trecerea acestui împărat trecerea distinsului rege al Francilor, cu respect și cum se cădea unui pelerin, el a fost primit cu onoruri de regele Geycha. La care rămânând câțva timp, s'a aliat cu regele Geycha prin legătură de rudenie și intervenind între ei o atare prietenie și dragoste a fost condus chiar de regele Geycha încărcat de multe daruri și onoruri și, cu toată supărarea pricinuită în țară, a pătruns prin teritoriul Ungariei cu întreaga sa armată în Grecia. În urmă însă regele Geycha, după denunțul ce i-a făcut un soldat oarecare cu numele Gurk, a aflat că Borich, bastardul regelui Coloman ar fi în tovărășia regelui Franței și a trimis la el spunându-i: «Nu se cade ca un om de treabă să răsplătească binele cu rău și nici să apărați pe cel care a urzit împotriva vieții mele». Aflându-se despre aceasta, s'a ivit discuție între regii Francilor; și au întrebat pe soldații lui cine se află între ei care să pună la cale moartea regelui, și gășindu-l să fie ucis. Borich de fapt venise în sfatul unor unguri, pentru ca, dacă ar putea să intre în țară, atunci ar fi considerat de mulți inși ca domnitor și părăsind pe rege s'ar uni mulți cu el. Borich însă când a aflat de reclamațiune, s'a aruncat îndată la picioarele regelui francez, rugându-se de iertare, să-l scape cu viața și să-i permită ca neatins să meargă cu el afară din țară. Când regele Geycha a auzit că Borich se găsește chiar pe lângă regele francez, l-a rugat ca în temeiul prieteniei lor să-i trimeată pe Borich legat. Când a aflat despre aceasta regele Francilor, i-a spus: «Nu știe

regele, că domiciliul regelui este ca o biserică, picioarele lui ca un altar și cum aş putea să-i dau legat pe acela ce a venit la casa regelui ca la o biserică și s'a aruncat la picioarele regelui ca la un altar?» Crainicul însă îi răspunse: «Invățații noștri susțin că biserica nu poate să aibă nimic comun cu o odraslă bastardă». Borich însă văzând că-l amenință moartea, chiar în acea noapte, punând mâna pe un cal al regelui Ludovic, a fugit. Dar cineva dintre rânđașii grajdului, ieșindu-i în cale, a voit să-l prinză. Borich însă lovindu-l cu sabia, i-a spîntecat pieptul în două și astfel a scăpat din mâinile celui ce-l urmărea.

Iar, după aceea, regele Geycha a făcut pentru frații săi Ladislau și Ștefan cheltueli princiare și și-a pornit armata în Rusia împotriva ducelui Lodomctriu, pentruca să răzbune pe socrul său Minosloy, pentru care și mai înainte își trimisese o armată care însă fusese maltrată de Ruteni și de Cumani. El a domnit douăzeci de ani, trei luni și cincisprezece zile. A plecat în sânul lui Dumnezeu în anul domnului 1161, în ajunul calendelor lui Iunie într'o miercuri. Corpul său se odihnește la Alba.

LXXII. *Incoronarea lui Ștefan.*

În locul său este încoronat ca rege fiul său Ștefan care a domnit unsprezece ani nouă luni și trei zile. În timpul domniei acestuia a usurpat coroana o jumătate de an ducele Ladislau, fiul regelui Bela cel orb. A repausat în anul domnului 1172 la 1 Februarie într'o duminică. Corpul său se odihnește la Alba.

LXXIII. *Ștefan usurpă coroana pentru sine.*

După aceasta însă fratele său Ștefan usurpă coroana pentru sine timp de cinci luni. A fost încoronat la 15 Februarie în duminica Exsurge¹⁾ și a fost biruit în ziua Sfinților Gervasiu și Protasiu într'o marți, când au pierit mulți nobili unguri. În urmă a fost gonit din domnie. A murit în fortăreața Zemlin²⁾ în anul domnului 1173, la 3 Aprilie, într'o joi. Corpul său se odihnește la Alba. Iar în același an a adormit în domnul regele Ștefan, fiul lui Geysa, în anul domnului 1173 în ziua de 4 Mai, într'o duminică. Corpul său este îngropat la Strigoniu.

1) *Duminica Exsurge* sau Sexagesima, 5 Febr. a. 1162.

2) *Zemlin*, lângă Sava, în fața Belgradului.

LXXIV. *Incoronarea lui Bela al III-a.*

După aceea a domnit fratele său mai mic Bela care a stârpit pe hoți și pe tâlhari și a introdus moda, după obiceiul Curții romane și a imperiului roman, de a se vorbi prin petițiuni scrise. A fost încoronat la 13 Ianuarie, într'o duminică. A domnit însă douăzeci și trei de ani, o lună și nouăsprezece zile. A adormit în domnul în același an 1190, la 1 Mai, într'o marți. Corpul său se odihnește la Alba.

LXXV. *Incoronarea lui Emeric.*

Acestuia i-a urmat fiul său Emeric care a domnit opt ani, șapte luni și șase zile. Soția acestuia Constanța, fiica regelui Aragoniei, s'a măritat în urmă, la sfatul marelui Pontifice, după împăratul Frederic. A adormit în domnul în anul 1200, la 30 Novembre, într'o marți. Corpul său se odihnește în biserica dela Agria.

LXXVI. *Incoronarea lui Ladislau al II-a.*

După el a domnit fiul său Ladislau care a fost încoronat la 25 August, într'o joi. A domnit însă șase luni și cinci zile. A adormit în domnul în anul 1201, la 7 Mai. Corpul său se odihnește la Alba.

LXXVII. *Incoronarea de rege a lui Andrei, tatăl Sfintei Elisabeta.*

După el a urmat Andrei, fiul lui Bela al III-a. Acest Andrei s'a încoronat în ziua a douăzeci și șaptea după moartea regelui Ladislau, la Rosale, în ziua a patra înainte de calendele lui Iunie. Soția acestuia a fost doamna Gertruda din Germania, cu care a născut pe Bela, Coloman, Andrei și fericita Elisabeta. Dar din nenorocire pentru neamul omenesc, la sfatul de sigur al unui dușman, amintita doamnă pe soția banului Bank, un bărbat distins, a dat-o cu forța spre a fi batjocorită de un oarcare frate străin. Din cauza aceasta, același ban Bank, originar din neamul lui Bor, și-a înmuaiat mișelește sabia în sângele reginei și lovind-o cu o rană grea, a ucis-o în anul domnului MCCXII. Corpul acesteia este îngropat în mănăstirea călu-

gărilor suri¹⁾ din Pelig²⁾). Pentru moartea acesteia a răsunat în toată Pannonia voci de jale și în întreg neamul banului Bank a urmat o urâtă și grozavă vărsare de sânge.

LXXVIII. Plecarea lui Andrei la Ierusalim.

După aceea Andrei a vizitat țara sfântă, la cererea Papei, a tot stăpânitor. Această cerere o primise, pe când era încă numai principe, după cum se vede scris, în afară de făgăduiala și de aducerea la îndeplinire a făgăduielii: *Făcem cunoscut tuturor*³⁾... El a împlinit și s'a achitat de făgăduiala tatălui său. Iar în țara sfântă a fost pus generalisim peste întreaga armată a creștinilor împotriva sultanului din Babilon și a ieșit în curând învingător, plin de glorie. A rămas aci trei luni. În urmă, din tezaurul său regal a cumpărat relicviile multor sfinți: și anume capul marelui mucenic Ștefan, capul sfintei fecioare mucenice Margareta, mâna sfântului apostol Toma și a sfântului Vartolomeu; de asemenea toiagul lui Aaron, unul din cele șase ulcioare în cari Christ a prefăcut apa în vin și alte multe obiecte pe cari a putut să le strângă. Și s'a întors în Ungaria cu tezaurele prețioase ale sfinților.

Regatul său însă l-a regăsit în stare prosperă. Aceasta însă a voit să fie atribuită nu meritelor sale, ci relicviilor sfinte pe cari le adusese. Deci, întru întâmpinarea regelui, Benedict fiul lui Ega, cancelarul reginei, a pus să-i iasă înainte toți prelații bisericii. Iar astăzi acele relicvii sfinte le au în special acele biserici, a căror prelați au ieșit în calea regelui, la întoarcerea sa. După trecere de nouă ani însă, regele a măritat pe nobila sa fiică Elisabeta cu un nobil bărbat, cu Ludovic Landgraful de Turingia. Acesta, după mai mulți ani, mergând de asemenea la Ierusalim, ca un devotat a cruciferilor, a adormit aci întru Christos. Iar regele Andrei a murit în anul domnului 1235, în al treizecilea an al domniei sale. Corpulsău se odihnește în pace în mănăstirea dela Agria.

---

1) *Călugări suri*, adică îmbrăcați în haine cenușii, mai înainte fiind îmbrăcați în haine negre. Ei erau călugării Cistercensi.

2) *Pelis*. Este abația din comitatul Pelys, de lângă Strigoniu.

3) *Facem cunoscut tuturor*. Textul era: *Licet universis liberum sit arbitrium in votendo, nec necessitas in votis locum habeat, sed voluntas etc.*

LXXIX. *Incoronarea regelui Bela al IV-a.*

După el este încoronat de rege fiul său Bela ¹⁾, cu o zi înainte de idele lui Octomvrie, în prima duminică în care se cântă: Da pacem domine! în catedrala bisericii fericitului Petru din Alba pe care el însuși a căutat să-o târnosească. Ducele Coloman, fratele său, ținea în cinstea lui și fiind alături de el sabia regală, iar Daniel, ducele Rutenilor, ducea înaintea lui, cu cea mai mare smerenie, calul. Și a domnit 25 de ani. În anul domnului 1241 pe când domnea însuși Bela, Mongolii sau

LXXX. *Prima sosire a Tătarilor.*

Tătarii invadară regatul Ungariei cu 500.000 de soldați înarmați. Impotriva lor regele Bela luptând lângă râul Saio este biruit într'o bătălie în care este distrusă întreaga oștire a regatului Ungariei. Iar însuși regele Bela luând fuga până la mare, Tătarii îl urmăresc cu înverșunare până aci. Tătarii rămaseră în regatul Ungariei trei ani. Și fiindcă în acest timp Ungurii n'au putut să samene, de aceea după plecarea Tătarilor cu mult mai mulți oameni au pierit de foame decât au fost aceia cari au fost duși în robie și cari au pierit de sabie ²⁾. După aceea regele Bela s'a întors d'n regiunile maritime și poporul său a ucis pe ducele Austriei Frideric, un bărbat viteaz, înaintea Cetății Noi ³⁾, într'o bătălie cu Ungurii și i-au zdrobit falca cu o săgeată. Totuși, fiindcă acest duce a căzut în acest războiu, mai sus numitul rege Bela n'a putut avea cu Ungurii un triumf.

LXXXI. *Războiul cu Othocar.*

După aceasta, același rege și-a strâns, în anul domnului o mie-două sute șazeci, o numeroasă armată împotriva lui Othocar, regele Boemilor, lângă Moravia, împreună cu fiul său Ștefan și cu Alpra,

---

1) *Bela*, numit și *rex iunior*, care a domnit împreună cu tatăl său Andrei, pînă la moartea acestuia, din 1235, când este deplin încoronat, ca singur rege. A domnit până în 1270.

2) Amănunte asupra acestei invazii se pot vedea în Rogerii, *Carmen Miserabile*.

3) *Nova Civitas*, Neustadt. Lupta s'a dat la 15 Iunie 1246.

ducele Cumanilor; dar fiind învins a fugit la Haymburg, în ziua a treia a idelilor din Julie. Căci el era un bărbat pacinic, iar în armată și războaie foarte puțin norocos.

LXXXII. Biciuirea poporului.

Tot în timpul acestuia, în anul domnului 1263, poporul de jos alerga în toate părțile lovindu-se cu biciul ¹⁾. El a murit deci în anul domnului 1270, la 3 Mai, în ziua de vineri, la sărbătoarea Aflării sfintei cruci, în insula dela Buda ²⁾ și corpul său a fost înmormântat în biserica Fraților Minorități din Strigoniu, biserică zidită în cinstea Sfintei Fecioare și pe care regele Bela, fiind încă în viață, pusese să se înceapă printr'o frumoasă și costisitoare lucrare. Aci odihnește el în pace împreună cu soția sa regina, numită Maria, fiica împăratului Grecilor și cu prea scumpul său fiu, principele Bela. El a fost un bărbat plin de virtuți, a cărui pomenire a rămas plăcută în gura tuturor Ungurilor și a altor mai multe nații. Corpul său a lăsat să fie scos, desgropându-l, din numita biserică, arhiepiscopul Filip din Strigoniu, în contra ori cărui drept și să fie înmormântat, fără îndreptățire, în biserica sa catedrală. În această privință, chestiunea fiind adusă mai multă vreme în discuția marelui Pontifice, Frații Minorități au obținut să-l recapete din nou și să fie îngropat cu toată pompa în fața altarul Sfintei Fecioare, unde se văd aceste frumoase versuri:

Uite ce lucru frumos, trei inși la altarul Fecioarei,
Rege, regina și un duce, deci trei bucurii deodată.

Și apoi urmează:

Timp cât ți-a fost ție dată domnia, puternice rege,
Frauda a lipsit, iar pacea și cinstea au fost în vigoare.

LXXXIII. Incoronarea lui Ștefan, fiul lui Bela.

După el a început să domnească, în anul domnului o mie două

---

1) *Biciuirea poporului*. In *Chr. Bad.* p. 202. Podhradzky ne dă, după Siffridus Presbyter, următoarea informațiune sub a. 1261: «Eodem anno multa millia Flagellatorum prodierunt in mundum, dicentes, hominem ab omnibus peccatis absolvi, si in tali secta per unum mensem versaretur».

2) *Insula Budensis*, numită mai înainte *Insula leporum*, s'a numit *Insula Fecioarei Maria*, în cinstea căreia se ridicase acolo un templu. De când Bela IV a transportat aci dela Vesprim osămintele fiicei sale Margareta, insula se numește până astăzi *Insula Margaretei*.

sute șapte zeci, fiul său Ștefan, peste toată Ungaria, el care a bătut vitejește și a pus pe fugă lângă fluviul Răbuța pe Othocar, regele Boemilor, care venise cu putere în Ungaria cu Boemii, Austriacii, Bramburgenzii și cu neamuri amestecate. Pe lângă aceea, a cucerit Vidinul o cetate a Bulgarilor și a biruit pe Bulgari și a silît pe regele lor să-i fie supus. A domnit însă doi ani și a murit în anul al treilea al domniei sale, în Insula cea Mare și a fost îngropat în biserica fericiței Fecioare, la Buda, în locul Beginelor.

LXXXIV. *Incoronarea de rege a lui Ladislau, fiul lui Ștefan.*

Acestuia i-a urmat fiul său Ladislau care a fost încoronat în același an, în care a murit și tatăl său și anume în anul domnului 1273. Acesta a ucis cu ajutorul împăratului în războiul de lângă Morava pe regele mai sus numit Othocar. În urmă, în anul domnului 1282, Oldamir, ducele Cumanilor, strângându-și o armată de Cumani, adunată lângă lacul Hood, voind să invadeze, ca dușman, în regatul Ungurilor spre a și-l supune puterii sale, Ladislau a pornit împotriva lui, întocmai ca un Iosua, având să lupte pentru neamul și regatul său. În armata acestuia, Lorand, fiul lui Toma, ostaș viteaz, s'a luptat împotriva Cumanilor cu tot eroismul virtuții sale și a lovit vitejește și a zdrobit pe foarte mulți Cumani. După aceea, când s'a dat bătălia cea mare între cele două părți s'a ivit deodată, din îndurarea divină, pe neașteptate o ploaie torențială în contra feții păgânilor și aceștia, cari își puneau toată nădejdea lor în arcuri și săgeți, din cauza ploiei celei dese, s'au prefăcut, după vorba profetului, în tina pământului. Și astfel regele Ladislau a câștigat victoria, fiind sprijinit de ajutorul divin. În sfârșit, după aceea, puținii dintre Cumani cari au mai scăpat au fugit la Tătari și la îndemnul lor Tătarii în anul domnului 1285 pentru a doua oară năvălesc în Ungaria.

LXXXV. *A doua invazie a Tătarilor.*

Tătarii au intrat în Ungaria și mișelește au ars totul până la Pesta. Iar regele Ladislau ținea în căsătorie pe fiica regelui Carol din Apulia. Dar, disprețuind patul conjugal, s'a alipit de fetele Cumanilor numite Cydua, Cupchoch și Mandula și de alte mai multe

pe cari le-a avut de concubine¹⁾). De dragostea acestora, inima regelui cu drept cuvânt s'a stricat și a ajuns să fie urât și de baronii și de nobilii din regat.

LXXXVI. *Sosirea delegatului Firmanus.*

Mai mult decât atât, împotriva regelui care trăia mai mult ca un cuman decât ca un catolic, sosi delegatul scaunului apostolic Filip Firmanus care cerea ca oamenii să se lepede de a-și rade barba, de a-și tăia părul în contra datinilor ungruști și să părăsească pletele cumanice a căror purtare se făcuse acum obicei în Ungaria, lovind pe rege chiar cu legătura anatemei pentru ca să urască pe păgâni, să țină la legea creștinască și să trăiască ținând la patul conjugal. Dar ne izbutind întru nimica față de rege, s'a înapoiat în patria sa.

LXXXVII. *Uciderea regelui Ladislau.*

După aceasta, în scurtă vreme, însuși regele a fost asasinat mișelește în anul domnului 1290, în ziua de luni înainte de sărbătoarea sfintei fecioare și mucenice Margareta, în fortăreața Kereszeg²⁾, chiar de Cumani, pe cari el îi îmbrățișase. Iar în timpul acestui rege Ladislau Ungaria a început să decadă din gloria ei cea strălucită, cum vor dovedi-o mai jos întâmplările și evenimentele demne de plâns. Căci au început să se ivească războaie interne, să se nimicească orașe, să se reducă la nimic satele prin incendii, pacea și unirea să fie cu totul călcate în picioare, bogății să sărăcească, nobilii să se rustifice, din cauza sărăciei. În vremea aceasta, trăsura regelui Ladislau era numită telegă, adică vehicul cu două roate, de cătră locuitorii țării, fiindcă din cauza multor prădăciuni animalele de tracțiune lipseau în țară și oamenii, întocmai ca dobitoacele, înjugați la telegi, îndeplineau rolul de animale.

LXXXVIII. *Sosirea în Ungaria a ducelui Andrei de Veneția.*

După moartea acestui rege, în același an, în ziua a 18-a, este

---

1) Soția sa era închisă în mănăstirea din Insula Budensă, a Sfintei Fecioare Maria. Regele era un bărbat frumos și captivant, după cum ne spune Simon de Keza, în *Prologul* operii sale, p. 19: *cuius pulchritudinem mirantur sol et luna.*

2) *Kereszeg*, fortăreață în județul Bihor, nu departe de Oradia.

încoronat Andrei, principe de Venetia. Acesta, pe când trăia încă regele Ladislau, fusese adus în Ungaria. Să vedem care este nașterea și originea acestui rege Andrei și în temeiul căror drepturi a meritat el să primească acum coroana Ungariei. Regele Andrei al II-lea, tatăl regelui Bela al IV-lea și al principelui Coloman, murindu-i prima sa soție sau mai bine zis după uciderea primei sale soții, după cum s'a arătat mai sus, pe când călătorea spre țara sfântă, din însărcinarea bisericii, spre a cuceri mormântul domnului și pe când pornind victorios de aci se întorcea fericit spre casă cu mare cinste, s'a abătut în cele din urmă în Italia și într'o ocazie a fost prea bine ospătat de marchizul de Este. Acest marograf știind că regele este vădov a făcut să vie în fața regelui fiica sa, o fată foarte frumoasă și bine gătită. Regele văzând-o frumoasă și fermecătoare, fiindcă și în afară de aceasta avea de gând să se căsătorească, a contractat chiar în aceeași zi căsătoria sa cu această domnișoară și a dus-o cu sine în Ungaria. După moartea regelui Andrei însă, această doamnă voind să se întoarcă la părinții săi, după ce a convocat pe principii regatului, pe arhiepiscopi și episcopi, dovedindu-le prin probe evidente că ea este însărcinată, s'a întors în țara ei numită Esth și aci la tatăl ei a născut un copil de sex masculin pe care la botez l-a numit Ștefan. Acesta, fiind crescut și educat cu titlul de fiu al regelui Ungariei, a ajuns în sfârșit în vârstă matură și prin înșelăciune a voit să usurpe marchizatul bunicului său. Acest bunic însă fiind mai puternic l-a gonit dela sine. Și fugind astfel Ștefan a plecat în Spania la Iacob, regele Aragoniei, care ținea de soție pe sora acestui Ștefan, pe fiica regelui Andrei al Ungariei. După ce a rămas câțva timp aci, a venit din nou în Italia și a fost ales șef al cetății Ravena. Alungat de aci a venit în Venetia. Aici însă un cetățean oarecare din cetatea Venetia, foarte puternic și bogat, cunoscând și știind sigur că acesta este fiul regelui Ungariei, i-a dat pe fiica sa în căsătorie și l-a făcut părtaș al averilor sale. Cu această fată a avut Ștefan un fiu, pe care l-a numit Andrei, după numele tatălui său. Acest Andrei cu ajutorul și sfatul unchilor săi cari aveau bogății enorme a intrat în Ungaria, pe când trăia încă regele Ladislau, sub cuvântul că era principe și care trebuia să aibă o porțiune din regatul regelui Andrei, în baza titlului dela bunicul său. Când însă a fost ucis regele Ladislau, ducele Andrei avu fericirea să fie încoronat de baronii țării. Acesta, în anul al doilea al domniei sale, s'a luptat în Austria în fruntea unei armate foarte mari. Subt domnia acestuia niște no-

bili ai țării și anume Joan și banul Henric și Ugrin, fiul lui Pocs de Uylac, și alți mai mulți au cerut, în prejudiciul regelui Andrei, un rege dela papa Bonifaciu al VIII-a.

LXXXIX. *Introducerea în Ungaria a lui Carol, încă de copil, de câțiva baroni ai țării.*

Papa, dând urmare cererilor insistente ale acestora, a trimis, pe când trăia încă regele Andrei, în Ungaria, în anul domnului 1299, pe un copil, numit Carol, de 11 ani. Familia și originea acestui Carol este următoarea: Regele Ștefan al V-a, fiul lui Bela al IV, regele Ungariei, între alte fete a avut una numită Maria pe care o dăduse în căsătorie lui Carol cel Schiop, fiul lui Carol cel Mare, care din dărnicia bisericii a fost rege în Sicilia. Acest rege Carol cel Schiop a avut cu această fiică a regelui Ștefan pe Carol numit Martell. Iar Carol Martell a dat naștere, cu fiica împăratului Rudolf, numită Clementia, unui fiu care în țara sa s'a numit Carobert, adică Carol Robert. În Ungaria însă pierzându-și numele de Robert, s'a numit de Unguri numai Carol. Pentru ca însă să poată domni acest Carol și să aibă putere în contra regelui Andrei, numitul papă a trimis pe unul și pe altul dintre oamenii săi împotriva regelui Andrei și pentru Carol.

Aceștia însă neputând face nimic, se întoarseră îndărăt acasă. Intr'aceea, în anul domnului 1301, în ziua de Sf. Felix de Pincis, acest Andrei a repausat în domnul în fortăreața dela Buda ¹⁾ și a fost înmormântat în biserica Sfântului evanghelist Ioan, la Frații Minorii.

XC. *Introducerea în Ungaria a principelui Venceslav din Boemia.*

În urmă, după moartea regelui Andrei, baronii țării se despart curând în același an în două partide, așa că Mathei, Omodeu și Ugrin cei mai puternici fruntași din țară, și alți nobili mai mulți, se alipiră de copilul Carol și-l socoteau rege și cu vorba și cu fapta. Dominic însă, fiul lui Ștefan, numit Pocs, odinioară magistrul tezaurului regelui Andrei²⁾, Dumitru, fiul lui Nicolae, Henric, fiul lui Henric, bărbați de o mare influență, împreună cu Ioan, arhiepiscopul din

1) *Castrum Novum, Montis Pestiensis.*

2) *Magister Thaurariorum, magistrul tezaurului regelui.*

Calocia și Andrei, episcop din Agria, și Emeric, episcop din Oradia, Haab, episcop din Vaș, Anton, episcop din Cenad, Nicolae, episcop din Bosnia, și Jacob, episcop din Zips, căruia îi s'a cedat episcopatul pentru întreaga sa vieță, au pornit în luna Iulie spre Boemia, la regele Venceslav, ca să primească acesta guvernul regatului unguresc, pentruca să nu piarză independența regatului liber, primind un rege dat de biserică. Iar la regele Boemiei, de aceea și-au îndreptat pașii, fiindcă regele Otocar, care fusese omorît de regele Ladislau, după cum s'a povestit mai sus, a avut de soție pe fiica doamnei Anna, fiica regelui Bela al IV-lea, și care a născut cu ea un fiu numit Venceslau, care a domnit în Boemia mulți ani, după moartea tatălui său. Acest Venceslau n'a voit să vină, ci le-a dat Ungurilor ca rege natural pe fiul său, născut cu fiica împăratului Rudolf și născut de asemenea cu numele de Venceslau, în oarecare localitate numită Godin ¹⁾ de lângă Morava, din Boemia, unde se strânseseră numiți nobili și episcopi. Și după ce cu toții făcură învoială scrisă și după ce o întăriră prin jurământ, îl primiră în unanimitate. De aci proclamând cu voce tare: „Pre tine, Doamne, te laudăm” au ajuns la cetatea Alba Regală, unde arhiepiscopul Ioan din Calocia, împreună cu ceilalți episcopi numiți mai sus, l-au încoronat. Căci pe vremea aceasta arhiepiscopatul din Strigoniu era vacant. Apoi au venit la Buda. Aci arhiepiscopul Ioan a adormit în domnul și episcopul Iacob din Zips s'a odihnit în pace. Ei însă au fost îngropați în biserica Sfântului Ioan, la Frații Minorți.

XCII. Regele Venceslau se întoarce în patria sa, adică în Boemia.

În urmă, regele amintit, pe care Ungurii l-au numit Ladislau ¹⁾, petrecând un an în fortăreața dela Buda, n'a primit din partea nobilimii, ca de altfel și copilul Carol, nici o putere și nici un drept regal. Dar o parte din țară numea de rege pe Carol, cealaltă parte pe Ladislau, dar numai ca nume, nu și de fapt, ca maiestate sau putere regală. Atunci regele Venceslau, tatăl regelui Ladislau cel de curând încoronat, văzând și gândindu-se la viclenia prefăcută a Ungurilor, a intrat în Pannonia cu o mulțime de armată în anul domnului 1303 și stând câțva timp lângă Dunăre, aproape

1) *Godin*, azi *Göding*.

2) *Venceslau*, ca să-și atragă favoarea Ungurilor, după încoronare, s'a numit *Ladislau*.

de Pesta, după ce a primit pe fiul său Ladislau cu coroana regală și pe Ladislau, fiul lui Verner, primarul sau magistratul din Buda, s'a întors liniștit în țara sa.

XCII. Excomunicarea făcută de papă împotriva preoților din Buda.

În același timp, fratele Nicolae din ordinul predicatorilor, episcop cardinal la Ostia, investit cu autoritatea scaunului apostolic, sosi în Ungaria în interesul lui Carol. Acesta șezând câteva zile la Buda, și văzând că nu poate ajunge la nici un rezultat, s'a întors la Roma și aci murind Bonifaciu al VIII a fost ales și întărit în cea mai înaltă demnitate pontificală și este numit Benedict. La plecarea sa însă din Buda lăsase sub interdicție pe câțiva cetățeni din Buda, pentru un motiv oarecare. Preoții și parochii observând cu stricteță interdicția, ieșiră la iveală pseudo-preoții și necredincioșii cari celebrău pe față înaintea poporului slujba divină și dedeau în public celor interziși sacramentele bisericești. Peste acest rău îngrămădind și un alt rău mai primejdios, după ce au convocat poporul și după ce au aprins lumânări proclamară în gura mare de excomunicați pe marele pontifex, înlocuitorul lui Christos, pe toți arhiepiscopii și episcopii din țara ungurească și deopotrivă pe toți preoții. Aceasta s'a petrecut, pe când fortăreața dela Buda o conducea Peturman, amintit și aiurea și pe care îl alesese regele Venceslau pe când Ladislau era prizonier.

XCIII. Intoarcerea în țară ca rege a lui Ottho,

Iar într'aceia fiii lui Henrich și alți câțiva nobili introduc ca rege al Ungariei pe Ottho, ducele de Bavaria ¹⁾. Acesta sosind, a cerut să-i se dea coroana regală înapoiată de Venceslau și luând-o cu sine s'a îndreptat în anul domnului 1305 spre cetatea Alba Regală ca să se încoroneze aci de rege, după formele legale. Benedict, episcopul din Vespem și Fratele Anton, episcopul din Cenad, îl unseră ca rege și-l încoronară cu acea coroană regală. De aci venind la Buda și, într'o zi solemnă, având ca podoabă regală sfânta coroană pe cap, a mers pe toate străzile și cartierele călare, însoțit de o mulțime de popor, pentru ca să facă tuturor cunoscut că el este rege în toată forma. După câțva timp a socotit cu cale să viziteze

1) *Ottho, duce de Bavaria*, era și el înrudit cu regii Ungariei.

țara Ardealului împreună cu Beke, fiul lui Toma. Aci însă voevodul Ladislau¹⁾ a pus mâna pe el și l-a ținut închis în fortăreața sa mai multe zile. Și având suferințe de îndurat, a fost în urmă gonit din regatul unghuresc.

XCIV. Găsirea coroanei.

Nu trebuie să trecem neamintit faptul că pe când sfânta coroană era purtată de acest duce Ottho prin Ungaria, de teama dușmanilor, el a făcut ca să fie închisă de un meșter strungar într'o lădiță²⁾. Și pe când mergea călare, împreună cu oamenii săi, în tăcerea unei nopți pe o șosea publică, pe care umblau mai mulți călători, deslegându-se din întâmplare legăturile dela șeaua sa, de care era legată lădița, întocmai ca o damigeană de vin, a căzut fără să vadă nimenea. În urmă însă, când s'a făcut ziuă, observând că lipsește acel tezaur prețios, alergară înapoi cât putură mai în grabă pe șosea înapoi. Și, deși erau mulți călători, au aflat coroana în mijlocul șoselei publice, fără să fi fost găsită de cineva. Probabil că ea căzuse noaptea târziu și a fost regăsită fără îndoială spre seară în ziua următoare. O întâmplare de sigur ciudată și care merită să fie amintită! Dar, ce să înțelegem prin aceea că s'a pierdut această coroană, decât doar că acest principe nu putea să poarte această coroană până la sfârșitul vieții sale și că avea să o piardă de pe cap împreună, în același timp, și cu cinstea. Și ce să înțelegem prin aceea că ea n'a fost găsită de nimenea altul în afară de aceia cari o purtau, decât că Ungaria ce-i fusese dată avea să-i fie luată de îngerul ce-i o dăduse. Pe când se petreceau toate acestea și în mijlocul acestor evenimente, Ladislau, fiul lui Werner este liberat, cam după trei ani, din captivitatea regelui Venceslau și a intrat, în tăcerea nopții, împreună cu Ioan, fiul lui Csak, în fortăreața dela Buda pe poarta ce se găsește lângă sinagoga ovreiască, în ziua de joi, după sărbătoarea fericitei fecioare Petronella și, punând repede mâna pe câțiva cetățeni din Buda adversari și trădători ai săi, i-a nimicit. Magistratul cetății însă Peturman de abia a scăpat gol cu fuga. Iar pe doi dintre cetățeni și anume pe Martun-

1) Ca să câștige favoarea lui Ladislau Apoc, voevodul Ardealului, s'a decis să vie la curtea acestuia ca să ia în căsătorie pe fiica voevodului. Cf. amănunte în *Izv. Ist. Rom.* vol. III, p. 17.

2) *Flasco sau flasca* era propriu zis un vas în care se transporta via.

herman și pe magistrul Martin, dintre cei doisprezece jurați, a pus să fie târâți cu cruzime de cozile unor cai prin ulițele și mahalalele orașului și oasele lor să fie arse în foc. A pus apoi mâna pe averile lor și le-a păstrat pentru sine. Pe lângă aceea, pe preoții necredincioși amintiți mai sus i-a trimis, legați în lanțuri de mâini și de picioare, arhiepiscopului din Strigoniu Thoma. Archiepiscopul i-a aruncat în închisoare, unde și-au dat tristul lor sfârșit.

XCV. *Venirea în Ungaria a Cardinalului Frate Gentilis.*

Pe când deci copilul Carol se găsea în Ungaria, fără mângăierea coroanei regale, a sosit în Pannonia în anul domnului 1308 Fratele Gentilis din mănăstirea muntelui Sfântului Martin, preot Cardinal din ordinul Fraților Minorți, având deplina autoritate a supremului Pontifice. În adevăr, trecând un an în pace, în anul domnului 1309, după promulgarea unei teribile constituții, a înodat în nodul anatemei pe nobili regatului, iar tuturor celor bogăți și celor săraci le-a interzis cu strictețe slujba divină. Și a făcut aceasta pentru acei nobili cari nu voiau să restituie regelui Carol, amintit mai sus, drepturile regale și reginale și cari nu voiau de loc să-l recunoască de rege. Iar pe Ladislau, voevodul Transilvaniei, îl lovi cu o excomunicare specială, fiindcă deținea fără drept coroana regatului, pe care o primise de la principele Ottho, când l-a prins în captivitate și fiindcă pe fiica sa, același Ladislau o dăduse ca soție fiului lui Ștefan, regele Serbiei, care era schismatic ¹⁾. De aceea când nobili amintiți au văzut trupurile morților zăcând afară din cimitire, turburați în sufletele lor amărâte, adunându-se în anul domnului 1309 în câmpul Racoș de lângă Pesta, au primit unanim de rege pe adesori amintitul Carol și grăbindu-se spre Alba într'o joi după ziua Sfântului rege Ștefan, l-au încoronat vesel și solemn cu sfânta coroană restituită de voevodul Ladislau. În același an, papa Clement al IV prin cruciații Ioaniți a căutat cu multă iscusință printre creștinii acestei lumi să strângă un tezaur neprețuit pentru o expediție generală spre a cuceri țara sfântă; acordând amintiților cruciați o favoare deosebită, dându-le bani din belșug, scoși din achitarea, prin indulgențe, de ori ce crimă pe timp de cinci ani încontinuu. Dar, în urmă, dintr'un tezaur atât de mare n'am văzut n'mic să se fi făcut efectiv.

1) Schismatic, adică ortodox.

XCVI. Lupta de lângă Kassa a regelui Carol și a alor săi în contra lui Mathei și a fiilor lui Omodei.

În anul domnului 1312, pe când regele Carol asedia cu toate forțele sale fortăreața regală, numită Sarus, pe care o stăpânea Dumitru, fiul lui Nicolae, din însărcinarea lui Mathei, cel mai puternic șef de armată, a trimis același Mathei, fiul lui Petru din Trencin, împotriva regelui și ca ajutor pentru Dumitru, o mie șapte sute de ostași mercenari înarmați cu lancei, și toate forțele sale, pentru ca să alunge cu puterea pe rege departe de fortăreața sa. Ca șefi de armată a așezat pe Dumitru, amintit mai sus, și pe Aba numit cel Frumos sau cel Mare. Regele aflând de unirea lor a socotit că nu poate să li se opună și s'a retras la Sepes. Scepusenzii, călăreți ca și pedestri, îi s'au declarat credincioși și cu ei a atacat regele cu mai mult curaj pe dușmanii săi. Aceștia începură să cucerească cetatea numită Cassa din cauza omorului palatinului Omodeu pe care Teutonicii din Cassa, mai de grabă Sașii din Cassa, îl uciseră fără de nici o vină. Iscoadele anunțând sosirea regelui, ei au ieșit din cetate și plini de curaj alergară întru întâmpinarea regelui. Și atât regele cât și ei se grăbeau să ocupe o poziție mai bună de luptă, poziție pe care au ocupat-o mai întâi dușmanii regelui. Acesta însă, în vremea aceasta, într'o vale de lângă satul Harnad, după ce împreună cu armata sa și-a îndeplinit cele creștinești, spovedindu-se și împărțându-se cu trupul domnului de către numiții cruciați, erau pregătiți în toate pentru moarte. Dar dușmanii grozavi ai păcii, după ce și-au încins armele, scoborau acum de pe culmea unui deal spre valea amintită, având să dea lupta împotriva regelui din față, și pe coasta zisului munte s'a dat cea mai crâncenă bătălie într'o vineri în ziua sfinților mucenici Vitus și Modestus, bătălie cum nu s'a mai întâmplat să se dea în Ungaria din timpul Tătarilor. În această bătălie au pierit cei mai distinși nobili din familia regală, Kokos, fiul lui Ștefan, numit Porch, și Ștefan, fiul lui Bager, și Ladislau, fiul lui Thoma, și Iacob, fiul lui Aladariu, și Michael, fiul lui Petru, Gurke și Michael, fiii lui Gurke, și Petru, castelanul din Bereg. Gurke găsindu-se stegar sub steagul regelui, a fost ucis, căzând steagul regelui, iar regele luptând sub steagul cruciaților. Din partea cealaltă însă a căzut curând șefii de armată Dumitru, fiul lui Nicolae, și Aba, precum și cei doi fii ai lui Omodeu, fiind răniți de săgeata morții, și alții, foarte mulți, lo-

viți mortal și-au dat sufletul aici și pe aiurea. Și, cu toate că din partea regelui au căzut foarte mulți, totuși regele a câștigat o victorie strălucită. Ceea ce credem și mărturisim că s'a făcut din voia lui Dumnezeu.

XCVII. Moartea doamnei Maria, prima soție a regelui Carol.

În anul domnului 1315, doamna Maria, prima soție a regelui, de națiune polonă, fiica ducelui Casimir, a treia zi după ziua fericitei fecioare și mucenice Lucia, și-a sfârșit fericită zilele vieții sale la Timișoara și a fost băgată în sânul pământului, în Alba Regală, în biserica sfintei Fecioare. În anul domnului 1318, regele a luat de soție pe doamna Beatrice, fiica regelui Romanilor, sora regelui Boemilor d'n țara Luxemburgului; aceasta după trecere de un an a repausat în domnul și a fost îngropată în catedrala bisericii din Oradia. În același an, biserica sfintei fecioare din Alba, care de multeori a fost pustiită de foc, a început regele să o acopere cu învăliș de plumb și să o împodobească cu boltituri mărețe; pe lângă aceea, să o consolideze cu coloane foarte puternice. În același an a murit palatinul Mateiu.

XCVIII. Căsătoria regelui Carol cu Elisabeta.

În anul domnului 1320 regele Carol a luat de soție pe fiica regelui Poloniei, cu numele de Elisabeta, cu care în anul domnului 1321 regele a avut un fiu, numit Carol. Acest copil a murit în același an în care s'a născut și a fost înmormântat la Alba. În anul domnului 1324 regele a avut cu aceeași regină la Visegrad, în ziua sfântului Remigius¹⁾ un fiu cu numele de Ladislau.

XCIX. Fundarea mănăstirii din Lipova.

În anul domnului 1325 regele a început să zidească pentru Frații Minorități o biserică în Lipova în cinstea fericitului Ludovic, un sfânt nou, episcop și duhovnic în Tholosa, care era frate de sânge cu tatăl său, adică primogenitul regelui Siciliei și al reginei Maria, fiica regelui Ștefan al Ungariei, nepot al lui Bela al IV-a, chirotonisându-se și îmbrăcând rasa ordinului Fraților Minorități.

1) Sf. Remigius, la 1 Octomvrie.

C. Nașterea lui Ludovic.

În anul domnului 1326, cu trei zile înainte de nonele lui Martie, aceluiași rege îi s'a născut un fiu pe care de bucurie l-a numit Ludovic, după numele acestui sfânt duhovnic, ruda sa. În anul domnului 1327, miercuri înainte de duminica Floriilor, biserica sfintei Fecioare din Alba Regală, deși era acoperită împotriva incendiului cu plumb, după cum am amintit mai sus, a ars totuși în chip de plâns și tot materialul de plumb topindu-se, întocmai ca ceara, a curs în șivoaie de pe acoperiș din cauza focului celui puternic, în afară de o clopotniță care era deasupra sacristiei, unde se găseau foarte multe moaște de ale sfinților și nimenea n'a stat la îndoială să creadă că ele au scăpat numai mulțumită meritelor acelor sfinți. În urmă însă biserica a fost nu mai puțin acoperită tot cu plumb.

CI. Nașterea principelui Andrei.

În același an, în ziua sfântului apostol Andrei, îi s'a născut un fiu, pe care l-a numit Andrei.

CII. Felicianus rănește pe regina Elisabeta.

În anul domnului 1329, a murit fiul său, Ladislau. Pe când, în vremea aceasta, regatul Ungariei se bucura în liniște de o pace așa de dorită și se găsea în siguranță din toate părțile de dușmani, diavolul, vrăjmașul păcii și sămănătorul de vrajbă, a trimis gândul în inima unui oarecare ostaș, cu numele de Felician, din familia lui Zaah, un om bătrân ca zile și încărunit ca vârstă, să asasineze cu sabia în același timp și pe stăpânul său, regele Carol, și pe stăpâna sa, regina Elisabeta și pe cei doi fii ai lor, Ludovic și Andrei. Acest Felician fusese ridicat odinioară la mărirea de palatinul Mateiu din Trencin. Dar, în urmă, părăsind pe Mateiu, a venit la rege. Regele împărtaşindu-l de favoarea sa regală, Felician avea intrarea liberă, fiindu-i în totdeauna deschisă ușa palatului. Într'un cuvânt, pe când regele se găsea la masă în palatul său din suburbiul castrului sau dela Visegrad, împreună cu regina și cu

---

2) La 7 Martie.

cei doi fii ai săi amintiți mai sus, în anul domnului 1330, la cincisprezece înainte de calendele lui Maiu, miercuri, în ziua a patra după Paști, acest Felician, intrând pe ascuns, s'a oprit înaintea mesei regelui și scoțând din teacă o spadă ascuțită, repezindu-se cu furie, întocmai ca un câine turbat, a voit să omoare mișelește pe rege, pe regină și pe fiii lor. Mila lui Dumnezeu cel îndurător împiedicându-l însă, n'a putut să aducă la îndeplinire ce a voit. Totuși a rănit ușor pe rege la mâna dreaptă. Dar, durere, a tăiat, în același timp, patru degete dela mâna dreaptă a reginei, degete pe cari ea le întindea dând milă săracilor, nevoiașilor și oamenilor de jos. Cu aceste degete chiar cosea ea diferitele odăjdii pentru nenumăratele biserici și cu acestea trimitea ea podoabe pentru altare și pentru preoți, din purpură scumpă, și potire, fără ca să obosească vreodată. Voind să omoare și pe fiii regelui ce se găseau acolo, pedagogii copiilor, și anume fiul lui Gyula din Kenesich, și Nicolae, fiul palatinului Ioan, căutând să se opună, au fost răniți de moarte la cap, în vreme ce copiii amintiți scăpau cu fuga. Atunci Ioan, fiul lui Alexandru, din comitatul Patak, un tânăr de o fire distinsă, fiind pe atunci, ajutorul de sufragiu al reginei se repezi asupra lui Felician, ca asupra unei fiare sălbatice și lovindu-l puternic cu un cuțit între gât și gulerul hainei, l-a străpuns și l-a culcat la pământ. Iar soldații regelui, atunci, dintr'o parte și din alta intrând pe uși cu sabiile lor teribile ciopârțiră membrele nenorocitelui, lăsându-l ca pe un monstru. Capul său a fost trimis la Buda, iar mâinile și picioarele apucară alt drum pentru alte cetăți. În cele din urmă, unicul său fiu, un bălățandru, și singura sa slugă credincioasă, deși au fugit, n'au putut să scape și și-au sfârșit viața de cozile unor cai. Cadavrele tuturor acestora împreună cu oasele lor le-au ros câinii pe maidane. Și în adevăr o merita aceasta Felician care pe mulți creștini, mutilându-i ca o fiară, i-a lipsit de membrele lor, el însuși acum să fie lipsit prin judecata lui Dumnezeu celui drept de toate membrele sale și el care fusese neobosit chinuitor al săracilor, fiind lipsit acum de moartea obicinuită a oamenilor, să moară de o moarte năpraznică de câine și întocmai ca și un câine să-și primească porția sa împreună cu câinii. Și fiica sa, cu numele de Clara o fată foarte frumoasă a fost scoasă afară din palatul regal și tăindu-i în chip oribil, împreună cu nasul, buzele, și lăsându-i să i se vadă numai dinții, îi s'a ciungărit dela amândouă mâinile opt degete și i s'a lăsat nu-

măi degetele policare și astfel a fost dusă jumătate moartă pe un cal călare prin străzile și mahalalele orașului fiind silită nenorocita să strige: «Cine este trădător, să-și primească toată răsplata». O a doua fată, fata mai mare a lui Felician, cu numele de Sebe, măritată după un oare care nobil Kopay a fost decapitată înaintea fortăreței Lewa, din porunca lui Emeric, castelanul de Becha și însuși Kopay și-a terminat zilele în închisoare. Pe lângă aceasta, fiii acestuia, au fost transportați de cruciați într'o insulă din mare, nemai având să-și vadă niciodată țara lor de naștere. În sfârșit mulți nobili din neamul lui Felician au fost omorâți.

Și astfel mișelul de Felician a căzut în crimă de lèse maiestate, a turburat o domnie, și-a stins sămânța sa proprie, a adus faimă rea neamului său și s'a pierdut pe sine, ajungând hrană câinilor; deslegându-se din această lume, a fost legat în fundul tartarului, fiind îngropat în iad. În lumea aceasta a rămas de pomină și ca pildă pentru trădători. Și un fapt atât de grozav cine ar putea crede că s'a săvârșit într'o singură zi? Până la această întâmplare, regele Carol a navigat cu corabia sa pe vânt favorabil și a brăzdat, după dorință, cu nava sorții sale întinsul încrețit al mării. De acum înainte destinul cel schimbăcios, luându-și rămas bun, și-a întors spatele, ridicându-se războaie din toate părțile, copleșindu-i prin mulțimea lor mis'unea de îndeplinit; și îl mai chiruia și o durere de picioare și de mâini.

CHII. Expediția lui Carol Robert împotriva lui Basarab Voevod ¹⁾.

În același an, în care a murit nevrednicul de pomenire Felician, adevă în anul domnului 1330, regele și-a adunat o mare oaste, — nu însă toată puterea sa armată, căci trimisese soldați la hotarele țării în diferite expediții, împotriva numeroșilor săi dușmani — și la îndemnul voivodului ardelean Thoma și a lui Dionisie ²⁾, fiul lui Nicolae, nepotul lui Ivanca, s'a dus în persoană, în luna lui Septembrie, prin Severin în țara voivodului Vlahilor Bazarad, țară care nu poate fi locuită de un popor neobișnuit cu ea, ca să alunge din această țară pe Bazarad, sau cel puțin să dea în posesiune țara aceuia unuia dintre curtenii săi, cu toate că voevodul plătise întotdeauna cu credință darea cuvenită Maiestății sale Regelui.

1) Acest capitol a fost tradus și de I. Lupaș, *Lect. din izv. ist. rom.*

2) Dionisie, fiul lui Nicolae, era comite de Bihor.

După ce regele a cuprins Zeurinul (Severinul) și fortăreața lui, le-a încredințat toate numitului Dionisie împreună cu demnitatea de Ban. Făcându-se aceasta, Bazarad a trimis la rege o solie vrednică de toată cinstea ca să-i spună regelui: „Fiindcă voi, rege și stăpân al meu, v'ați ostenit cu strângerea oștirii, eu voi răsplăti osteneala voastră cu 7000 mărci de argint, și vă voi lăsa în pace și Zeverinul, cu toate ce se țin de el, pe care acum, cu puterea le țineți în mâinile voastre. Pe deasupra, tributul ce datorez coroanei voastre, îl voi plăti cu credință în tot anul. Și nu mai puțin voi trimite la curtea voastră pe unul dintre fiii mei, pentruca să servească pe banii mei și pe cheltuiala mea, numai să vă întoarceți îndărăt cu pace și să înconjurați primejdia persoanelor voastre, pentrucă dacă veniți și mai mult înlăuntrul țării, nu veți putea nicidecum să înconjurați primejdia». Regele, auzind acestea, cu mîntea trufase, a izbucnit față de soli cu următoarele vorbe, zicându-le: «Să spuneți așa lui Bazarad, că el e păstorul oilor mele și eu, din ascunzișurile sale, de barbă îl voi scoate».

Atunci un baron ¹⁾ credincios, cu numele Danciu, comite de Zolyom și de Liptou așa a grăit regelui: «Stăpâne, acest Bazarad se adresează către voi cu mare smerenie și spre cinstea voastră; pentru aceasta răspundeți-i în scrisoarea voastră cu favoarea bunătății regale și arătați-i deplină iubire și milostivire».

Regele atunci a repetat vorba de sumeție și de amenințare pominită mai sus și părăsind sfaturile mai sănătoase, a pornit îndată mai departe ca apoi să dea lupta. Și neputînd regele și ai săi să găsească de mîncare în țară necunoscută, între munți și dealuri cu păduri, au început să sufere în curînd de foame regele însuși, ostașii și caii. De aceea, s'a ordonat o împăcare cu Bazarad, dîndu-și acesta cuvîntul că va asculta de rege și că va da regelui și tuturor camenilor săi siguranța de a se întoarce acasă și că-i va arăta un drum drept; și astfel regele se întorcea în siguranță punînd temelie pe credința perfidă a schismaticului.

Regele a ajuns pe o cale oarecare cu toată oastea sa, dar calea aceasta era cotită și închisă de amîndouă părțile de râpe foarte înalte de jur împrejur și pe unde această cale era mai largă acolo Vlahi²⁾ în mai multe locuri o întăriseră împrejur cu prisăci. Iar

1) *Baro, onis*. Cuvîntul apare mai întîi pe la sfîrșitul sec. XII și însemnează om liber și om viteaz, care merge pe cheltuiala sa la război. Cf. *Bar-tal, Gloss.* sub voce.

regele și toți ai săi negândindu-se în adevăr la așa ceva, mulțimea nenumărată a Vlahilor sus pe râpe a alergat din toate părțile și a aruncat săgeți asupra oastei regelui, care se găsea în fundul unei căi adânci, ce nici nu se putea numi cale, ci mai curând un fel de corabie strâmtă, unde din pricina înghesuelii cei mai sprinteni cai și ostași cădeau din toate părțile în luptă. Căci din pricina urcușului, prăpăstios din acea cale nu se puteau sui în contra Vlahilor pe nici una din râpele de pe amândouă laturile drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă, fiind făcute acolo prisăci, ci erau cu totul prinși ostașii regelui ca niște pești în vârșe ori în mreajă.

Cădeau tineri și bătrâni, principii și nobili fără nici o deosebire. Căci această tristă întâmplare a ținut mult dela ziua a șasea a săptămânii până la ziua a doua a săptămânii viitoare, în cari zile soldații aleși așa se izbeau unii de alții, precum în leagăn ¹⁾ se leagănă și se scutură pruncii sau cum se clatină trestiiile de vânt. Și a fost aci un cumplit dezastru, căci au căzut o mulțime de ostași, de principii și de nobili și numărul lor nu se poate socoti, din ziua a șasea, în prezina sfârșitului Martin ²⁾ și după aceea în cea următoare.

Au murit acolo și trei prepoșiți și anume magistrul Andrei, prepozitul bisericii din Alba, un bărbat foarte venerabil, vice-cancelarul maiestății sale regale, fiind acolo a pierit cu sigiliul regelui. Apoi Mihail, prepozitul din Pozsega și Nicolae, prepozitul din Alba Transilvană. De asemenea Andrei, plebanul din Sarus și călugărul Petru din ordinul predicatorilor, bărbat onorabil, acolo și-a primit paharul morții crâncene, pentru că în creerul capetelor lor au bătut mișelește cuie de lemn ³⁾. Și au fost uciși și unii preoți cari erau capelanii regelui. A căzut în sfârșit și o mulțime nenumărată de Cumani.

Cadavrele tuturor, atât ale fezelor bisericesti, cât și ale nobililor laici acolo, pe locul luptei, așteaptă vremea de apoi a învierii celei de obște. Și nici măcar cei mai de aproape ai lor n'au putut, din cauza năvălirii dușmanilor, să găsească pe cei scumpi ai lor, pentru ca înșiși să-i îngroape. Dar Vlachii au dus mulți prizoni-

1) *Cunae*, leagăn.

2) După calendarul catolic, episcopul Martin cade în ziua de 11 Noembrie. Lupta a ținut de vineri până marți.

3) *Lignei clavi*, cuie de lemn ce le-au fost bătute în cap, obiceiul întrebuițat de barbari.

eri, atât răniți cât și neatingi și au pus mâna pe foarte multe arme și haine de preț ale tuturor celor căzuți și bani în aur și argint și vase prețioase și brăuri de sabie și multe pungi cu groșițe late ¹⁾ și mulți cai cu șele și cu frâne ce toate le-au luat și le-au dus lui Bazarad Voevod.

Iar regele își schimbase însemnele armelor sale, cu cari s'a îmbrăcat Desev, fiul lui Dionisie, pe care crezându-l Vlahii a fi însuși regele l-au omorât cu cruzime. Și însuși regele de abia a scăpat cu câțiva inși. Căci au stat împrejurul regelui, ca niște ziduri de piatră, magistrul Danciu cu fiul său Ladislau și alți ostași cari erau în serviciul personal al regelui și magistrul Martin, fiul lui Berend, cari primeau asupra lor toate loviturile de sabie și de săgeți, numai să scape vieața regelui de lovitura morții.

Cădeau și împrejurul oastei, din toate părțile și din mulțimea câinească a Vlahilor, ca muștele cari au pierdut dulceața untului de lemn, când ucideau fără milă pe poporul creștin și pe preoții lor, unși ai lui Christos.

Numărul Vlahilor uciși acolo de Unguri numai judecătorul priceput din Infern a putut să-l socotească. Regele însă după această întâmplare a venit la Vișegrad. Intr'un cuvânt, cu toate că Ungurii au purtat războaie foarte mari și foarte crâncene, totuși aceasta li s'a întâmplat și lor, ca nu cumva să se sumetească de mulțimea victoriilor sau, cel puțin, să fie pedepsiți pentru îngâmfarea lor de mai înainte, pentru ca să cunoască și ei umilința și să înțeleagă că ²⁾ de mila iubirii dumnezeiești se fac cu atât mai vrednici, cu cât rabdă loviturile de îndreptare ale tatălui ceresc. Căci Dumnezeu tatăl pe aceia îi pedepsește, pe cari îi iubește (*Nam Deus Pater illos corrigit, quos diligit*).

---

1) *Grossus*, i. groșiță, monedă introdusă în Ungaria de regele Carol Robert. Un gros valora 3 cruceri sau 5 denari. *Grossus latus* sau *minor*, valora 4 groșițe, *grossus maior*, 8 groșițe. Cf. Ant. Bartal. *Gloss.* sub voce,

2) *Quatenus*, cu această vorbă se încheie manuscrisul croniceii pictate.

I N D I C E

- Aaron 95.
 Aba 17, 22, 37, 38, 39, 40, 43, 49,
     104, 105.
 Abah 28.
 Abyron 43.
 Accio 92.
 Achilles 82.
 Adalbertus 24.
 Adriaticum mare 12.
 Africa 2, 14, 15.
 Agria, Agriensis 77, 87, 94, 101.
 Agmund 69, 75.
 Akus 22, 76, 89.
 Aladarius 15, 105.
 Aldaricus 11.
 Alamania, Alemania, Alamanicus
     7, 14, 15, 24, 26, 28, 36, 90, 94.
 Alani 4, 5.
 Alba, diferite, Albensis, 21, 32, 33,
     35, 40, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 57,
     67, 73, 83, 86, 90, 93, 94, 95, 101,
     102, 104, 105, 106, 111.
 Alexandria 14.
 Alexander, diferiți 3, 107.
 Almasus 79.
 Almus, diferiți 18, 19, 77, 78, 79,
     80, 81, 82, 86, 88.
 Alpra 96.
 Alprozuri 5.
 Alpes 18.
 Altinburg 25.
 Amanus 2.
 Amorrei 21.
 Andreas, Endre, diferiți 21, 25, 26,
     27, 35, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
     51, 55, 90, 94, 95, 99, 100, 101,
     106, 111.
 Anglia 77.
 Anianus 47, 51.
 Anna 101.
 Antiochia 79.
 Anthonius 101, 102.
 Apulia 12, 14, 24, 25, 83, 84, 98.
 Aquilegia 12, 13, 14, 27.
 Aquisgranensis 29.
 Arabia 20.
 Arad 83.
 Arragones, Aragones, Aragonia
     27, 94, 99.
 Arcellauus 13.
 Argentina 10, 29.
 Armeni 27.
 Arnoldus 26.
 Arpad 18, 19, 20, 21.
 Assenech 3.
 Assirii 15.
 Asya 2, 5.
 Atha 54.
 Atyla, Atila 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
     15, 16, 17, 18, 19.
 Augusta 27, 28.
 Austria, Australes 8, 38, 39, 45, 46,
     91, 96, 97, 100.
 Babilon, Babilonia 3, 95.
 Bacia 66.
 Bachy 68.
 Bachiensens 58, 64.
 Bacon 51.
 Bagen 105.
 Balatun 22, 47, 51.
 Bankban 94, 95.
 Bani pons 17.
 Baratzlaus 38.

- Barbancia 29.
Bartholomeus 95.
Bascardia 5.
Basilea 10.
Bator, Batur 55, 90.
Bavaria, Bavari 24, 28, 37, 33, 40,
91, 102.
Bazarad, Bazaraad 108, 109, 110,
111.
Beatrice 105.
Bechei, Bechey 75, 108.
Beel 45.
Beginae 97.
Beke 102.
Bela, Beela, diferiți 21, 25, 26, 35,
41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
53, 82, 86, 87, 88, 90, 91, 94, 95,
96, 97, 99, 100, 101, 106.
Beliud 21.
Beler 18.
Belus 43.
Bendekuz 6, 8, 16, 18.
Benedictus 33, 82, 95, 102.
Beneta 44, 45.
Bereg 105.
Bereka 4.
Berend 18, 110.
Bertramus 27.
Besprem 17.
Bessi 6, 18, 27.
Beuscite 11.
Bewinde 10.
Bezen 84.
Beztricus și Vestricus 45.
Beztur 18.
Bihor și Byhor 55, 61, 65, 75, 76.
Bisseri 57, 58, 63, 69, 84, 91.
Bissi 7.
Bizancia 10.
Bizancium 39.
Bobuth 39, 67.
Bodohot 47.
Bodrog 77.
Bodus 73.
Boheni, Bohemia, Bohemicus 22,
27, 35, 37, 39, 41, 46, 51, 55, 62,
64, 65, 66, 67, 76, 77, 78, 83, 84,
96, 97, 100, 101, 105.
Boiotha, Boyoth 26.
Bokon 73, 81.
Bolug 18.
Bondofard 18.
Bonifacius 100, 102.
Bor 18, 22, 94.
Borich, Borichiom 81, 83, 89, 90,
92, 93.
Boron 86.
Bororich 86.
Bors 59, 87.
Borsua 73.
Bostricus 44.
Both 82.
Bothond 30.
Boyoth 26.
Bozniensis 101.
Byhor, Bihor, Byhoriensis 55, 61,
65.
Bykas 62, 63.
Bracta 17.
Bractani 11.
Bramburgenses 97.
Britania 77.
Brixa 14.
Brundisium 83.
Bua 42.
Bud 89.
Buda, diferiți, Budensis 6, 8, 11,
33, 35, 37, 42, 68, 96, 97, 100, 101,
102, 103, 107.
Budli 18.
Budavara 12.
Bugar 60.
Buhna 42.
Buken 18.
Bulchu 18, 28.
Buldi 44, 45.
Bulgari, Bulgaria 17, 23, 30, 32,
33, 57, 58, 74, 85, 97.
Burgundi, Burgundia 28, 36, 39.
Buzad 26.
Buzias 57, 60.
Calabria 14.
Calman 83.
Cam 2, 3, 4.
Campania 25, 27.
Capadoce 3.
Caputstria 12.

- Carantani 54.
Carinthia 12, 27.
Carniolia 27.
Carolus, Carulus, Karolus 28, 101,
102, 104.
Carobertus 100.
Caserta 25.
Cassa 104, 105.
Cathalaunia, Cathalauni 11, 12.
Cato 14.
Catona 14
Cecilia 90.
Celestinus 6.
Cesumaur, Cezumaur 8, 10.
Chaba 15, 16, 17, 18.
Chaak, Chak 21, 26, 103.
Chakvara 21.
Chalon 10.
Chenad, Chanad, Chanadensis,
Chanadinus 18, 39, 42, 45, 101,
102.
Chanaan, Chananei 3, 21.
Chele 6
Chigla 16.
Chour 81.
Chus 3.
Ciz 86.
Clara 108.
Clemeus 104.
Clementia 100.
Colocensis 101.
Colomanus, diferiți 25, 55, 75, 77,
78, 81, 83, 84, 88, 92, 94, 95, 99.
Colonia 11, 12, 38.
Comes 25.
Concordia 14.
Constancia 10, 94.
Constantina 86.
Constantinus 18, 86.
Constantmopolis 17, 30.
Copolch 75.
Corardus, Corradus 25, 27, 28, 77,
92.
Corosmenia, Corosmini 5, 16, 17.
Cosma 85.
Cothoid 63.
Cracovia 90.
Cremona 14.
Croatia 72, 73.
Crumhelt, Crumheld, Crumhel-
dinus 15, 16, 17.
Cumani (Cuni), Cumanicus, Cu-
mania 6, 7, 18, 27, 42, 57, 96, 97,
98, 111.
Cund 22.
Cuni (Kuni), Cumani 55, 56, 57,
73, 74, 75, 76, 79, 87, 93.
Cupan 22, 24, 25, 31, 31.
Cupchech 98.
Cus 4.
Cusen 76.
Cusyd 22.
Cydua 98.
Cylices 3.
Daci 11.
Dalmația, Dalmatienses 7, 12, 54,
72, 73, 80, 83.
Dama 18.
Daniel 96.
Dani 8.
Danubius 7, 11, 15, 19, 20, 21, 24,
28, 38, 44, 45, 46, 47, 65, 66, 68,
69, 74, 76, 102.
Dathan 43.
David 47, 55, 84.
Demes 53, 81, 82.
Demetrius 101, 104, 105.
Dencia 5.
Dentos 6.
Deodatus 24.
Deseu 111.
Desiderius 54, 71.
Detricus 7, 8, 10, 15, 16.
Devecher 42.
Dobuka 55.
Dominicus 101.
Don 5, 8, 12.
Donch 109, 111.
Draco 82.
Dule 4.
Dun 3.
Dyonisius 108, 109, 111.
Eberhardus 27.
Eccylburg 12.
Ed 16, 17, 18.
Edemen 16.

- Ega 95.
Egyptus, Egiptii 3, 15.
Eggrus 95.
Egiruch 35.
Ekhardus 29.
Elena 88.
Eleud 18, 19.
Elysei 3.
Elyza 3.
Elyzabeth 94, 95, 106, 107.
Emericus, Ermericus 31, 33, 34,
73, 94, 101, 108.
Endre, Andreas 41, 42, 43.
Enee 4.
Engadi 8.
Eolides 3.
Erdelw, Erdeelw 16, 17, 19, 21, 31,
32, 102.
Erney 61, 64, 66, 67.
Escembu 75.
Esth, Esthensis 99.
Ethei 18.
Ethela, 6, 18.
Ettyopia, Etyopes 3, 5.
Ethul, Etul 5, 12.
Eucius 10.
Eunodibilia 18.
Europa 2, 5.
Emila 3.
Euila 3.
Euilat 4.
Euzem 79.

Fabianus 54.
Fantiska 55.
Farkas 18.
Felicianus 107, 108.
Ferraria 14.
Ferlorum payer 40.
Ferteu 68.
Firmanus 98.
Flandria 11.
Flangres 39.
Folcus 89.
Forum Iulii 14, 28.
Franci, Francia 3, 11, 25, 26, 28,
48, 77, 85, 92, 93.
Francigene 2.
Francio 2, 3.

Francio 2, 3.
Frank 60.
Fredericus 25, 94, 96.
Frigia, Frygia 7, 12,
Frisones 11.
Fulbertus 86.

Gaab 90.
Gabriel 92.
Gadira 2.
Galathe 2.
Gallia, Gallici 2, 11, 22, 29.
Gebarth 47, 48.
Gelasius 17.
Georgius 47, 59, 61, 63.
Gregorius 25, 26, 27.
Gentilis 103.
Gerardus 39, 44, 45, 55.
Germania, Germanicus 7, 10, 12,
15.
Gertrud 36, 94.
Gervasius 93.
Geur, Geurinum 47, 54.
Geycha, Geysa, diferiți duci și
regi 6, 9, 21, 23, 24, 25, 26, 27,
30, 31, 32, 42, 47, 49, 53, 54, 55, 56,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 70, 72, 77, 78, 87, 88,
90, 93, 94.
Godin 101.
Golgota 22.
Gomer 2, 3.
Goron 24.
Gothfridus 27, 38.
Gotti 8, 11.
Gozzilo 38.
Grak 79.
Greci, Grecia 3, 15, 16, 17, 27, 30,
33, 57, 58, 59, 60, 74, 85, 86, 87,
92, 96.
Guilermus 25.
Guncel 91.
Gurk, Gurke 92, 105.
Gwth 25.
Gyod 44.
Gyula 21, 22, 31, 32, 33, 56, 107

Haab 101.
Hadoch, Hodold 26.

- Haram 86.
Harnad 105.
Haymburg, Heinburg 24, 96.
Hedrich 24.
Hendrea, V. Andreas, 53.
Henricus, Herricus 25, 37, 47, 49,
91, 100, 101, 102.
Herfold 26.
Hermanus 26.
Hernistus 25.
Hernuh 69.
Hismaelita 27.
Hoholt, Hohold 26.
Honorius 15, 16.
Hood 97.
Hostiensis 102.
Hung 17.
Hungaria și Hungari de mai mul-
te ori.
Huni 4, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 17,
18.
Hunor 4, 5, 18.
Hunt 31, 24.
Hyspania 3.
Hyster 3.
- Iacobus, diferiți, 55, 99, 101, 105.
Iaco 82.
Iadra 12.
Jako 24.
Ian 58.
Iancha 109.
Ianus 43, 84.
Japhet 2, 3, 4, 18.
Iauan 3.
Iaurimum, Iauriensis 24, 31, 40.
Jeronimus 2, 3, 4.
Igfan 62.
Iherosolima, Ierosolima 79, 80,
92, 95.
Ilia 60, 79.
Illiricus 23.
India 5.
Insula Magna 97.
Iohannes, diferiți, 89, 100, 101,
103, 104, 107.
Iosephus 2.
Iosua 97.
Irchania 5.
- Ispani, Ispania 26, 27, 77, 99.
Israel 3, 72.
Istria 75.
Italia, Ytalia, Italicus 7, 14, 27,
28.
Iuanca 63.
Iudas 63.
Iudei 103.
Iuan, Iwan 87.
Jula 80.
Julianus 90.
Julius 101.
Juriani 5.
- Kadar 6, 18.
Kadicha 6, 8, 15, 18.
Karasu 86.
Karinthia 38.
Karolus, Carolus, Karulus 98, 100,
103, 105, 106, 108.
Kasmerius 105.
Kazar 58.
Kean 21, 32, 33.
Kear 18.
Keysla, 26, 33, 34, 35, 36.
Keled, Keleed, 18, 25, 26.
Kelenfeld 44.
Kemey 62, 63.
Kenesich 107.
Keres 76.
Kereszeg 98.
Kestelci 61.
Keve, Kewe 6, 8, 15, 18, 61.
Kezumaur 17.
Kokos 15.
Kopay 108.
Korokou 76.
Krul 75.
Kulan 21.
Kulche 18.
Kund 19.
Kuni 80.
Kuppan 79.
Kusid 19.
Kutesk 73.
Kynesua 53.
Kyo 18.
Kyquinius 25.
Kyrieleys 56.

- Kyscen 24.
Kytani 5.
- Ladizlaus, diferiți, 21, 25, 26, 30,
33, 35, 42, 46, 47, 49, 56, 57, 58, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 85,
88, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 107, 111.
- Lampertus 47, 62, 63, 89.
- Lanca 79.
- Lapus 55.
- Latinus 8, 13, 27, 36, 62, 66.
- Laurencius 79.
- Lays (Ludwicus) 106, 107.
- Lazari 23.
- Leel 18, 22, 23, 29.
- Leo 14, 91.
- Leopah 27.
- Leventa 18, 21, 35, 42, 43, 44, 45,
46, 50, 55, 108.
- Leviatam 82.
- Leytah 23.
- Linthar 28.
- Liptou 109.
- Litua 12.
- Lodomeria, Lodomerius 42, 93.
- Lodovicus 93, 95.
- Lombardia 28, 29.
- Longobardia, Longobardus 7, 12,
13, 14.
- Lorandus 97.
- Lotoringiensis 29.
- Luchumburg 105.
- Lucia 105.
- Lugdunum 10.
- Lipuensis, Lippua 106.
- Luxorium 10.
- Lytuani 11.
- Macedonia-Machedonia-Mace-
donicus 5, 7, 12, 86.
- Machabei 59.
- Macrinus 7, 8.
- Madai 3.
- Magari 4.
- Magog 3.
- Magor, Magori 4, 8, 13.
- Magoria 5.
- Maiorica 27.
- Mandula 98.
- Mangali, Mangalia 5, 96.
- Mantua 14.
- Marcellus 78.
- Marchart 61, 66.
- Marcianus 17.
- Marcus, Mark 77, 82.
- Margaretha, diferite 25, 82, 95, 98.
- Maria Magdalena 90.
- Maria diferite 96, 100, 105, 106.
- Marcod 63.
- Marinus 11.
- Marrochia 10.
- Martellus 100.
- Martinus, diferiți, 31, 32, 47, 55,
61, 63, 65, 66, 103, 111.
- Martunherman 103.
- Matheus 79, 80, 100, 104, 106, 107
- Masticon 10.
- Mazecab 3.
- Medi 3, 6.
- Mediolanun 14.
- Meotyda 4, 5.
- Meger 61.
- Menfeu 40.
- Merania 27.
- Mersa 25.
- Meses 55.
- Mesoch 3.
- Messiani 17, 22.
- Metensis 29.
- Meysie, Meysnensis 26.
- Mezarin 3.
- Michael 26, 27, 30, 105, 111.
- Mike, Myke 18.
- Mikolch 15.
- Minorica 27.
- Minosloy 93.
- Miramommona 10, 11.
- Mircode 79.
- Misca, Miske 18, 32.
- Misnensis 27.
- Modestus 105.
- Mogor 5.
- Monoch 79, 80.
- Monopolis 83.
- Monorod 65, 66.
- Moravia 27, 96, 97.

- Morova 101.
Morua 49.
Morot, Moroth 17, 47.
Mortundorf 26.
Moysi 21.
Moynolth 89.
Myksa 90.
Murthmur 45.
Musun 45, 51, 54, 66, 67, 68, 69.
- Nandorfejervar 57.
Neapolis 100.
Nemproth 3, 4, 18.
Nicota 59.
Nicolaus, diferiți 48, 50, 89, 101,
102, 104, 105, 107, 109, 111.
Nitria, Nitrienses 35, 65, 69.
Noe 2, 3, 4, 18, 21.
Nog 63.
Nona 12.
Noricus 39.
Normani 11.
Nova civitas 96.
Novum castrum 43, 55.
Nurumburg 26.
Nyr 22, 55, 61.
Nys 60, 61.
- Obus 59.
O(v)buda 12.
Oldamir 97.
Oliverus 25.
Omodeus 100, 104, 105.
Ompud 18.
Opour 30.
Opus 18, 55, 63, 64, 66, 69
Orlamundus 83.
Orsova 83.
Osul 56.
Ottho, Otto, 62, 63, 64, 67, 77, 89,
102, 103, 104.
Othmarus 18, 82, 86.
Othocarus 96, 97, 101.
- Padua 14, 28.
Paganti 75.
Pamphylia 7, 12
Pannonia 3, 6, 7, 8, 11, 12, 14 16,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 28, 24, 25,
26, 27, 28, 45, 95, 101, 103, 104.
- Papya 13.
Parentia 12.
Paris 2, 3.
Parisani 83.
Patavi, Patavia 80, 81.
Paulus, diferiți 3, 33, 82, 86.
Paznan 24, 31, 85.
Pelis, Pelys 82, 95.
Pergamum 14.
Persida 14.
Pertoldus (Bertoldus) 29.
Pesth 44, 68, 98, 102, 104.
Petergozdia 83.
Petovia 38.
Petronella 103.
Petrud 62, 63.
Petrus, diferiți 25, 33, 36, 37, 38,
40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49,
54, 63, 64, 68, 78, 80, 83, 95, 104,
105, 111.
Peturmanus 102, 103.
Pezli 37.
Philippus 97, 98.
Phitonici 13.
Phut, Phuth, Phutens 3.
Pincis 100.
Praga, Pragensis 77.
Praedicatores 102, 111.
Priamus 2.
Protasius 93.
Pruteni 5, 11.
Poch 90.
Pola 12, 75.
Poloni, Polonia 17, 25, 27, 41, 42,
46, 47, 50, 51, 53, 62, 76, 77, 78,
83, 85, 90, 105, 106.
Pomorani 41.
Ponch 100.
Porch 101, 105.
Pozoga 111.
Poson 47, 67, 68, 70, 73, 90, 92
Potentiana 7, 15.
Poth 25, 51, 68.
Potokensis 107.
Pyrisk 85.
- Quinqueeclisiae 46, 54.

- Raba 40.
Rabcha, 38, 39, 40, 61, 97.
Racus 64, 104.
Radi 32.
Radoan 60.
Rapolt 90, 92.
Rasdi 43.
Ratispona 25, 29, 41, 48.
Ravenna 14, 99.
Realth 13.
Romenses 11.
Remigius 106.
Regiona 14.
Renus, Rhenus, Rhenenses 10, 11,
22, 27, 29.
Rhodanus 10.
Riphei 5.
Robertus 84, 10.
Rodolphus 100, 101.
Romani de mai multe ori.
Rosacium 45.
Ruscia 42, 61, 62, 76, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 90.
Rutheni, Ruteni, Ruthenia 7, 16,
46, 47, 76, 79, 83, 90, 93, 96.
Saar 23.
Saba, Sabei 3.
Sabaria 7, 13.
Sabatha, Sabateni 3.
Sabina 44.
Sacana 3.
Salomon, diferiți 1, 2, 25, 47, 43,
49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59,
60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 84.
Salona 12.
Salvator 61.
Samberg 26.
Sambuk 25.
Samson 84.
Saraceni, Sarraceni 27, 59.
Sardona 12.
Sarolt 21, 31.
Sarus 40, 104, 111.
Sampson 89.
Saul 87, 90.
Saxonia, Saxones 22, 27, 28, 91.
Scenia 12.
Scepsenses 101, 104.
Scirc 5T.
Scithia, Scythia, Scyticus 2, 3, 4,
5, 6, 7, 8, 13, 16, 17, 18, 19, 21,
22, 23, 29.
Scemen 18.
Sclavi 17, 32, 33.
Sclavonia 75.
Sebastianus 54.
Sebe 108.
Sebus 37.
Segusa 29.
Sem 2.
Sempte 69.
Senones, Senonienses 29.
Seo 88, 89, 96.
Seon 21.
Sentapolug 77.
Sepes 104.
Servia 85, 87, 104.
Setephel 86.
Severinus 24.
Seyo 22.
Sibies 3.
Sibilia 10.
Sibinicum 15.
Sicambria, Siccambria 3, 7, 10, 11,
12, 17.
Siccan 3.
Siculi 91.
Sigilbertus 4.
Sigismundus 10, 36.
Sophia 48, 49, 87.
Simad 89.
Simburg 19.
Simigium, Symigium 68.
Solt, Solth 83, 84.
Spaletum 12.
Sthepanus, diferiți 21, 24, 26, 27,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41,
42, 44, 53, 73, 80, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99,
101, 104, 105, 106.
Stiria 12, 27, 69.
Stoph 25.
Strigonium Strigoniensis 31, 61,
94, 96, 97, 101, 103.
Strozburg 10, 29.

- Suevia 23, 25, 27, 28.
Suprunium, Supruniensis 39, 58.
Susdali, Susdalia 6, 7, 18.
Sycilia 2, 100, 106.
Syculi 84.
Syma 82.
Symigium, Symigiensis 24, 31, 39.
Symon 26, 27.
Syria 2.
Sytiaten 44.
- Talna 87.
Tanay 2.
Tarnukwolg 7.
Tarsia 3, 5.
Tartari 96, 98, 105.
Tata 17, 24.
Tatar 87.
Tatun 46.
Taurus, Taurinus 2, 29.
Temes 75, 78, 79.
Terralaboris 14.
Terrestrina 12.
Tervisium 14.
Teutonia, Theutonia, Theutonicus
12, 15, 17, 19, 24, 28, 36, 37, 47,
49, 51, 61, 64, 66, 68, 69, 70, 76,
81, 84, 91, 82, 105.
Thana 18.
Thanay 4.
Tharsus, Tarsus 3.
Themesvar 105.
Thogata 5.
Tholosanus 11.
Thomas, diferiți, 89, 95, 97, 102,
103, 105, 109.
Thocoyd 75.
Thoroyd 64.
Thuringi, Turingi, Thuringia 23,
27, 28.
Ticinus 13.
Toxun 6, 9, 18, 22, 27, 30, 46.
Toyzlou 37.
Traces 3.
Tragura 12.
Transilvanus 32, 73, 75, 104, 111.
Traysama 38.
Trenchen, Trinchinus 55, 104, 107.
Treurensis 29.
- Troia, Troiani 3, 13.
Tubal 3.
Tulna 8, 38.
Tunisia 27.
Turda 6, 18, 89.
Turingia, Thuringia 11, 26, 95.
Tyhon 47, 51.
Tyodor, Tyodorus 89, 90.
Tyras 3.
Tyscia, Tiscia 7, 8, 10, 17, 40, 51,
63, 64, 75, 79, 89.
- Ugeg 18, 19.
Ugra 77.
Ugrinus 100.
Ultrasilvanus 75.
Umsoer 75.
Ung 73.
Ungari, de mai multe ori.
Uros 87, 92.
Urosa 84.
Urricus 28.
Urs 22.
Ursula 11.
- Wach 64.
Vacia, Vaciensis, 63, 64, 68, 70, 71,
101.
Wag 69.
Valens 6.
Varad, Waradini, Waradiensis, 57,
61, 76, 78, 83, 87, 101, 105.
Varkun, Warkun, 50, 79.
Vata, Vatha 43, 44, 55, 61, 82.
Vazul 30, 34, 35, 37, 46.
Wazunburg 24.
Vecellinus 24, 63.
Wele, Wela, 6, 8, 15.
Vencellinus, Vencillinus 31, 32.
Venceslaus 100, 101, 102, 103, 112.
Venecia, Venetia, Venetus, Vene-
tensis 13, 36, 45, 49, 83, 99.
Werbulchu 22.
Vercellinus 28.
Vernerius 102, 103.
Verona 7, 10, 14, 16.
Werteshege 49.
Vesprimiensis, Wesprimiensis 31,
102.

- Westnempti 40.
Vestricus Bestricus 45.
Veysinburg 40.
Vid, Vyd, Wyd 25, 58, 60, 61, 62,
64, 65, 67.
Vienna 8.
Vylac 100.
Villemus, Willermus, Wyllermus,
36, 51, 62, 68, 77.
Voytech 47.
Visca 37, 42.
Viscardus 84.
Vyssegrad 73, 106, 107, 112.
Vitalis 90.
Vitus 105.
Vlachi, 12, 16, 17, 109, 110,
111, 112.
Volphgerus 24.
Vosos 90.
Voylach 47.
Wlta 29.
Vratizlaus 27.
Vros 47.
Vrosa 82.
- Yadra, Iadra 12.
Ydropolis 30.
Ysnacum 11, 22.
Yspania, Ispania 11, 25, 27.
Ytalia, Italia 13, 99.
- Zaah 107.
Zaar v Ladizlaus 25.
Zacharia 18.
- Zadriensis 80.
Zadur 80.
Zala 47, 61.
Zalankemen 57.
Zambur 18.
Zamur 18, 45.
Zava 57, 58.
Zazholm 7.
Zekul 16.
Zelice 47.
Zelyz 55.
Zemein 6.
Zemlen 94.
Zemlin 78.
Zeurim 109.
Zigetfeu 66.
Zimgota 65.
Zoard 14.
Zoboleh, Zoboley 21.
Zolio 109.
Zolomerus 54, 72, 73.
Zoltan 18, 32.
Zomus 55.
Zonuc-Zonunc 44, 45.
Zorard 14.
Zounuk 62.
Zothmund 47.
Zuard 22.
Zuatapolug 17, 19, 21, 97.
Zug 57.
Zugzard 53, 61, 71.
Zulta, Zultan 18, 68.
Zyrind 31.

CUPRINSUL

	Pag.
Prefață — — — — —	VII
Avant-Propos — — — — —	IX
Introducerea — — — — —	XXI
1. Istoricul manuscrisului — — — — —	XXI
2. Descrierea și caracterizarea cronice pictate	XXIII
3. Filiațiunea dintre Chronicon pictum și alte cronici — — — — —	XXVI
4. Românii în cronica pictată — — — — —	XXVIII
5. Concluzii — — — — —	XLIX
Textul latin — — — — —	1
Traducerea — — — — —	
Cronica pictată dela Viena — — — — —	113
Prologul Cronicei Ungurilor — — — — —	113
I. Prima origine a Ungurilor după sfânta Scrip- tură — — — — —	114
II. Prima origine a răspândirii Ungurilor în Orientul Sciției — — — — —	117
III. Prima intrare a Ungurilor în Pannonia —	119
IV. Alegerea lui Atyla ca rege al Ungurilor și victoria acestui monarch — — — — —	122
V. Continuarea povestirii — — — — —	123
VI. Fuga popoarelor — — — — —	126
VII. Cucerirea cetății Aquilea de Atyla — —	126
VIII. Originea Venețienilor — — — — —	127
IX. Devastarea Germaniei — — — — —	127
X. Căsătoria regelui Atyla — — — — —	128
XI. Prologul despre a doua intrare a Ungurilor și despre întâmplările fericite și neferi- cite ale lor — — — — —	132
XII. Alegerea celor șapte căpitani — — —	133

	Pag.
XIII. Primul comandant — — — — —	133
XIV. Al doilea comandant — — — — —	136
XV. Al treilea comandant — — — — —	136
XVI. Al patrulea comandant — — — — —	136
XVII. Al cincilea comandant — — — — —	136
XVIII. Al șaselea comandant — — — — —	137
XIX. Al șaptelea comandant — — — — —	137
XX. Neamul lui Tata — — — — —	138
XXI. Neamul fiilor lui Hedrih — — — — —	139
XXII. Neamul lui Vecellinus care a venit din Germania — — — — —	139
XXII. Neamul lui Hunt și Paznan — — — — —	139
XXIV. Neamul lui Poth — — — — —	140
XXV. Neamul lui Oliver și Ratold — — — — —	140
XXV. Neamul lui Herman din Alamannia — — — — —	141
XXVII. Neamul lui Buzad — — — — —	141
XXVIII. Neamul Keled — — — — —	141
XXIX. Neamul lui Symon și Michael — — — — —	141
XXX. Intrarea diferitelor popoare — — — — —	142
XXXI. Recapitularea faptelor petrecute în tim- pul ducelui Toxun — — — — —	142
XXXII. Devastarea Bulgariei de Unguri — — — — —	143
XXXIII. Moartea căpitanilor Leel și Bulchu — — — — —	143
XXXIV. Infrângerea Grecilor de Unguri — — — — —	145
XXXV. Nașterea lui Ștefan cel Sfânt, primul rege al Ungurilor — — — — —	146
XXXVI. Lupta sfântului rege Ștefan împotriva ducelui Cupan — — — — —	147
XXXVII. Lupta regelui Ștefan cel Sfânt, îm- potriva lui Gyula, ducele Transilvaniei — — — — —	148
XXXVIII. Al treilea războiu al regelui Ștefan cel Sfânt, împotriva ducelui Kean — — — — —	148
XXXIX. Zidirea de cătră regele Ștefan cel Sfânt în Buda Veche a unui templu pen- tru canonici — — — — —	149
XL. Digresiune — — — — —	150
XLI. Moartea ducelui Sf. Emeric și orbirea lui Vazul — — — — —	150

	<u>Pag</u>
XLII. Moartea fericitului rege Ștefan și înmormântarea sa la Alba — — — — —	152
XLIII. Cruzimea regelui Petru — — — — —	153
XLIV. Fuga lui Petru și alegerea lui Aba — — — — —	153
XLV. Sosirea împăratului în Ungaria în contra lui Aba — — — — —	155
XLVI. Intoarcerea împăratului în Ungaria — — — — —	158
XLVII. Ducele Bela numit Benyn — — — — —	159
XLVIII. Moartea regelui Petru — — — — —	163
XLIX. Incoronarea de Unguri a regelui Andrei — — — — —	164
L. Regele Teutonilor — — — — —	165
LI. Incoronarea lui Solomon în timpul vieții tatălui său, regele Andrei — — — — —	168
LII. Fericita încoronare de rege a lui Bela — — — — —	170
LIII. Sosirea împăratului cu ginerele său, regele Solomon — — — — —	173
LIV. Lipsa de copii a regelui Solomon și a fratelui său David — — — — —	174
LV. Devastarea Ungariei de Cumani — — — — —	175
LVI. Sosirea Pecenegilor în Ungaria — — — — —	177
LVII. Vrajba dintre rege și principii — — — — —	180
LVIII. Impăcarea lor — — — — —	181
LIX. Incoronarea lui Geysa ca rege — — — — —	189
LX. Sosirea împăratului — — — — —	190
LXI. Fuga lui Solomon — — — — —	192
LXII. Incoronarea ca rege a lui Ladislau cel Sfânt — — — — —	193
LXIII. Invazia în Rusia — — — — —	198
LXIV. Construirea bisericii din Oradea și moartea regelui Ladislau — — — — —	199
LXV. Moartea regelui Ladislau și încoronarea ca rege legitim a lui Coloman, fiul lui Geysa — — — — —	200
LXVI. Clădirea biserici din Demeș — — — — —	203
LXVII. Orbirea ducelui Almus și a fiului său — — — — —	204
LXVIII. Incoronarea de rege a lui Ștefan, fiul lui Coloman — — — — —	206

	<u>Pag.</u>
LXIX. Incoronarea ca rege legitim a lui Bela cel Orb, fiul lui Almus cel Orb — —	210
LXX. Incoronarea lui Geysa ca Rege — —	213
LXXI. Trecerea împăratului Conrad prin Un- garia spre Ierusalim — — — —	215
LXXII. Incoronarea lui Ștefan — — — —	216
LXXIII. Ștefan usurpă coroana pentru sine —	216
LXXIV. Incoronarea lui Bela al III — — —	217
LXXV. Incoronarea lui Emeric — — — —	217
LXXVI. Incoronarea lui Ladislau al II-lea —	217
LXXVII. Incoronarea de rege a lui Andrei, ta- tăl sfintei Elisabeta — — — —	217
LXXIX. Plecarea lui Andrei la Ierusalim —	218
LXXIX. Incoronarea regelui Bela al IV — —	219
LXXX. Prima sosire a Tătarilor — — —	219
LXXXI. Războiul cu Othocar — — — —	219
LXXXII. Biciuirea poporului — — — —	220
LXXXIII. Incoronarea lui Ștefan, fiul lui Bela	220
LXXXIV. Incoronarea de rege a lui Ladislau, fiul lui Ștefan — — — — —	221
LXXXV. A doua invazie a Tătarilor — —	221
LXXXVI. Sosirea delegatului Firmanus — —	222
LXXXVII. Omorul regelui Ladislau — — —	222
LXXXVIII. Sosirea în Ungaria a ducelui Andrei din Veneția — — — — —	222
LXXXIX. Introducerea în Ungaria încă de co- pil a lui Carol de cătră câțiva baroni ai țării — — — — —	224
XC. Introducerea în Ungaria a principelui Ven- ceslav din Boemia — — — — —	224
XCI. Regele Venceslav se întoarce în patria sa, adecă în Boemia — — — — —	225
XCII. Excomunicarea făcută de papă împotriva preoților din Buda — — — — —	225
XCIII. Introducerea în țară ca rege a lui Ottho	226
XCIV. Găsirea coroanei — — — — —	227
XCIV. Venirea în Ungaria a Cardinalului Frate Gentilis — — — — —	228

XCVI. Lupta de lângă Kassa a regelui Carol și a alor săi în contra lui Matei și a fiilor lui Omodei — — — — —	229
XCVII. Moartea doamnei Maria, prima soție a a regelui Carol — — — — —	230
XCVIII. Căsătoria regelui Carol cu Elisabeta	230
XCIX. Fundarea mănăstirii din Lipova — —	230
C. Nașterea lui Ludovic — — — — —	230
CI. Nașterea principelui Andrei — — — — —	231
CII. Felicianus rănește pe regina Elisabeta	—231
CIII. Expediția lui Carol Robert împotriva lui Basarab Voevod — — — — —	233
Indicele — — — — —	237

DIN PUBLICAȚIUNILE AUTORULUI

Mitologia greco-romană în lectură ilustrată, 2 vol. cu ilustrații și planșii.

Legende și povești antice, cu stampe și ilustrațiuni.

Monografia Drâstorului-Silistra, cu hărți și ilustrațiuni.

Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei, cu o hartă și ilustrațiuni.

Romanica (Tablele cerate, Insula Șerpilor, etc.) studii istorice, filologice și archeologice, cu o hartă și ilustrațiuni.

Vieța și opera lui G. Lazăr (în colaborare).

Basarabia, privire istorică.

Versificațiunea latină, Prosodia și Metrica.

Istoria literaturii latine, Antologie și Crestomație.

Studii pedagogice, Limbile clasice în învățământul secundar și metodic lor.

Secuții și secuizarea Românilor.

Sicules et Roumains, Un procès de dénationalisation.

Date privitoare la maghiarizarea Românilor.

Plinius, *Corespondența cu Impăratul Traian*, traducere.

Apuleius, *Amor și Psyche*, cu ilustrațiuni, traducere.

Lucian, *Toxaris sau Prietinia*, traducere.

Cicero, *Discursul pentru Archias*, traducere.

